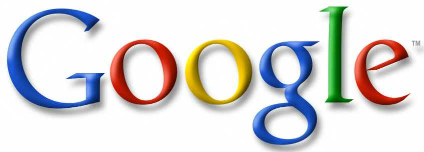
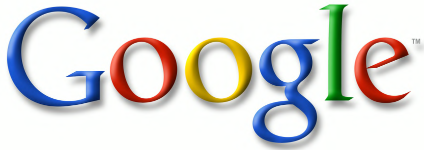

Google

Google

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06737946 5

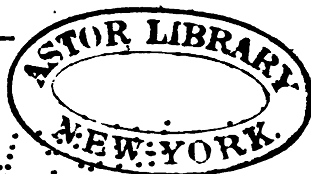
SKANDIA.

TIDSKRIFT

FÖR

VETENSKAP OCH KONST.

UTGIFVEN

AF

Swenska Litteratur-Föreningen.

FEMTE BANDET.

UPSALA,
PALMBLAD, SEBELL & C.

1835.

Skandia.

FEMTE BANDET.

FÖRSTA HÄFTET.

HISTORISK BLICK
ÖFVER DEN SVENSKA NÄRINGSFLITENS UTVECKLING.

ANDRA AFDELNINGEN.

FRÅN 1719 TILL 1772.

1. *Allmänna Ställningen till år 1738. Penningeväsendet. Slöjdernas pånyttfödelse.*

Carl XII var icke mer. Så bedröfligt fäderneslandets tillstånd än var under de sednare åren af hans regering, så sörjde likväl den nyfödda Styrelsen, emot sin egen vilja, för att dess anstalter skulle, genom contrasten, blifva ett äreminne öfver den enväldige Konungen. Riket hade nu fått en fiende mera — förräderiet; och denna fiende, väl förut länge lurande, men hittills betvingad af Carls jernarm, hade nu intagit samhällets mäktigaste höjder. Svenska krigsfartygens sprängning, krigsförrådernas sänkning i hamnen vid Strömstad, det dubbla, brådstörtade återtåget från Norrige, de lika brådstörtadt afslutade frederna med de mindre farliga af grannarna, under det att man afbröt underhandlingarna med den fruktansvärdaste, och öfverlemnade landets kuster, städer och jernverk åt hans år från år fortsatta härjningar — äro outplånliga brännmärken i den nya frihetens första historia.

Mellertid! Man hade nu vunnit hvad hofvet ville: Fredrik I regerade; man hade vunnit hvad nationen ville: freden. För de förlorade besittningarna på Östersjöns södra kust hade man erhållit 5 millioner Riksdaler. Det synes hafva varit billigt, att dessa medel blifvit, så långt de räckt, använda till infriandet af de utelöpande mynttecknen och myntsedlarna: af de förra voro år 1719 enligt en uppgift [1]), som kanske mest förtjenar förtroende, för 25,368,000 dlr s:mt samt af de sednare för 2,054,750 dlr spridda i rörelsen. Den första Förordningen, som utgick från den nya Styrelsen (11 Dec. 1718), innehöll verkligen det löftet, "att sådana utvägar framdeles skola blifva tagne, hvarigenom Ständernas mindre sedlar alldeles måge indragas, Mynte-tecknen efterhanden förminskas, och redbart mynt uti riket återförskaffas"; och strax derefter (19 Dec.) förmanades allmänheten, att ej vägra åt bergsbruken sälja spannemål "emot rigtig betalning uti gångbara mynte-tecken." Men under riksdagen 1719 utgafs en Förordning (23 Apr.), hvaruti stadgades, att alla myntsedlar å 25, 10 och 5 dlr samt de gångbara mynttecknen skulle inom d. 1 Juni [2]) å anvista ställen inlemnas, hvaremot leveranten erhöll tillbaka lika många mynttecken och sedlar, men hvart mynttecken skulle hädanefter endast gälla 2 öre [3]) s:mt och hvar myntsedel lika mycket för hvarje daler af dess innehåll, hvarjemte man fick en försäkrings-sedel å 14 öre på hvar daler af den rätta fordran, "som igenom Ständernas Contoir redeligen skall betalas af Kronans inkomster, såsnart lägenheten sådant tillåta kan." Då nu hvarje mynttecken gällt 1 dlr eller

---

[1]) Räntmästar Råfelt, anförd i Bref om Rikets Penningeverk, 1794, af D(avid) v. S(chulzenheim). Sth 1794, sid. 112.

[2]) I Kongl. Förordn. står den "Förste Juni", i Riksdagsbeslutet "den 16 nästk. Juni." Modée, Utdrag ur publique Handlingar, sidd. 58, 92.

[3]) Endast mynttecknet Kronan skulle gälla 1 öre.

32 öre s:mt, så erkände man till en början öppet en stats-bankerott å 50 proc. Denna förlust var kanhända både väntad och oundviklig; den hade äfven varit dräglig, om kraftiga och ärliga anstalter blifvit fogade till upprätthållande af Försäkrings-sedlarnas värde; men dessa papper förlorade innan kort nästan allt värde; och efter 1738 invexlades de af Ständernas Contor[1]) med en rabatt af 70 till 80 procent, för en summa af 69,184 dlr. Sjelfva mynttecknen, ehuru nedsatte ända till $\frac{1}{16}$ af deras ursprungliga värde, kunde ej, ehuru de mottogos i krono-uppbörden, göra sig gällande i rörelsen. Slutligen, sedan man förgäfves förbjudit (27 Jan. 1722) det gångbara myntets ratande, måste man (20 Aug. 1723, 18 Febr. 1724) påbjuda, att alla utelöpande mynttecken skulle inlemnas i Kronans cassor mot erhållande af Försäkrings-sedlar, som ock skulle gälla i Licenten, hvarefter alla mynttecken reducerades till 1 öre k:mt, ungefär motsvarande deras inre valör[2]), men blott $\frac{1}{96}$ af deras förra värde. Genom dessa åtgärder förlorade otaliga familjer en större eller mindre del af sin förmögenhet, och kännbarast föll förlusten på capitalister och näringsidkare. Försoningsoffret för allt detta lidande var — Görtz' hufvud; hans blod skulle nu aftvå gamla och nya oförrätter mot allmänheten.

De förut aflysta gamla Carolinerna blefvo åter införda i rörelsen, men deras värde förhöjdes till 25 öre s:mt; de nya Carolinerna, eller Görtz-dalrarna, bibehöllos och skulle gå för det åsatta värdet. Allmänheten uppmuntrades att inlemna silfver till utmyntning å fördelaktiga villkor. Plåt-myntningen fortsattes efter 90

---

[1]) Protokoll i Secreta Utskottet vid 1765 års Riksdag. Modée, sid. 6091.

[2]) Af 1 skppd koppar utmyntades mynttecken till 30,000 dlr s:mt. v. S., Bref, sid. 149.

af resor i bergslagerna och till sjöstäderna, hvarefter, sedan han i sällskap med Polhem besett Trollhättan, han i Juni 1717 på en öppen båt begaf sig från Trelleborg till Mecklenburg. Väl undkom han en honom efterjagande dansk kryssare, men måste styra kosan till Pommerska vallen, hvarest han blef tagen till fånga af strandvakten, och ej förr lösgifven än han legitimerat sig såsom Engelsman. Under resan genom Östersjö-städerna och *Holland*, och genom en annan, som han 1717 företog i Nederländerna, Pfalz och Berg (i Solingen öfvertalte han ett antal gevärs- och andra smeder att gå öfver till Sverige), och åter en annan i norra England förökade Alström sina kunskaper, hvilka snart skulle blifva fruktbärande för hans fosterland. Under dessa resor förestods så väl hushållet hemma som contoret af hans båda systrar, af hvilka den yngre någon tid derefter gifte sig med svenska Consuln i London, sedermera grosshandlaren Johan Clason, hvars Tal i K. Vet. Akademien ofta i det föregående tjent oss till ledning.

Mellertid hade Alström förvärfvat en icke alldeles obetydlig förmögenhet, och om han vidare i England fortsatt sin rörelse, skulle han efter all liknelse gjort en vida större ekonomisk lycka, än han sedermera fann i sitt fädernesland. Såsom ett bevis på det förtroende, hvaruti hans hus stod, kan anföras, att de subsidie-medel, England efter freden betalde till Sverige, gingo genom hans händer, hvilket förmodligen genom lofliga provisioner och courtager bidrog att öka hans förmögenhet. Men kärleken till hemmet och nya skapelser för dess förkofran var mäktigare än egennyttans driffjädrar, och så snart han i Amsterdam förnam tidningen om Carl XII:s död, beslöt han att öfvergifva England. Mellertid qvarblef han der, till dess riket fullkomligt kommit i besittning af freden, och först i Jan. 1723 lemnade han London, men tog vägen genom Frankrike. Från Paris gjordes ansök-

ningen om frihet att anlägga ett Manufactur-verk, till hvars säte han utsett sin födelsestad, Alingsås.

Från alla dessa resor i Europas mest blomstrande länder hade Alström hemfört intrycket af deras lycka; jemnförelsen mellan denna och fosterlandets fattigdom och näringslöshet måste djupt bedröfva och förödmjuka en så varm Patriots hjerta. "Utomlands" — yttrade han sig tjuge år derefter — "ehvar [1]) jag kom och framfor, krälade folk som myror både i städer och på landet, men ganska få tiggare, utan hvar och en hade sitt göromål. I sjöstäderna fann jag utrikes handel, sjöfart, skeppsbyggeri och rederier samt fiskerier. I uppstäderna allahanda manufactur-inrättningar; uti platta landet landtbruk, boskapsskötsel, spinnerier och planteringar." Han började eftersinna, hvarföre Sverige, som genom sina bergverk ägde lika stora om ej större naturliga hjelpmedel än de flesta af dessa länder, likväl befann sig uti ett sådant tillstånd af vanmakt. Han fann att det var derföre, att man hos oss försummat de "fyra grundpelarne, hvarpå våra grannar fotat deras välgångsbyggnad, hvilka äro handaslöjder, landtbruk, sjöfart och handel." Han beslöt att, så vidt det af hans förmåga berodde, upprätta dessa grundpelare.

Derigenom att Alström, såsom vi redan nämnt, uppgaf idéen till Product-placatet, blef han orsak till skeppsbyggeriets och sjöfartens återupplifvande. Äfven inkallade han från England skickliga skeppsbyggmästare, hvilka gåfvo handelsskeppen ett förbättradt skick. Men egentligast tillhör hans namn, såsom vi sagt, svenska slöjdernas historia. Ganska rigtigt fästade han sin blick först på ylle-väfverierna, såsom de vigtigaste för riket, och ganska rigtigt insåg han, att dessa måste stödja sig på en förbättrad får-race. Derföre medtog han redan vid

[1]) Hans egna ord. Tal i K. Vet. Akad. 1745, sid. 6.

Skandia.

FEMTE BANDET.

FÖRSTA HÄFTET.

jecter, och emottogos således med likmöjdhet, misstroende och afvoghet; då vände Alström sig till Vermlands Brukspatroner, hvilka vid Fastings-marknaden 1725 tecknade sig för 270 lotter, hvardera å 100 dlr s:mt. Derigenom fick företaget fart: Konungen sjelf interesserade sig derför, grefve Gyllenborg understödde det kraftigt, och actierna blefvo snart fulltecknade.*

Vid denna tid räknade Alingsås ej öfver 300 invånare: efter de nya inrättningarnas införande växte antalet efterhand till 1800, och tillverkningen steg årligen till mer än 50 tunnor gulds värde, af hvilka två tredjedelar räknades såsom en ren vinst för riket. Samma stad tjenade sedermera till en normal-skola för de flesta fabriksanläggningar, hvilka från denna tid spridde sig till särskilda delar af riket. Väl blefvo flera verkstäder i Alingsås 1749 ett rof för en häftig vådeld, men skadan ersattes, så vidt möjligt, genom allmänt understöd. Tillika anlades stora plantager af krapp, weide, safflor, waw och andra färgväxter. Grundläggaren af alla dessa nya näringsfång öfvertygade allmänheten, hvilken hittills "ansett nästan för en omöjlighet, att tobak hos oss skulle kunna växa och mogna", om nyttan af detta slags cultur, samt förmådde Regeringen att genom ett påbud (29 Febr. 1724) uppmuntra allmänheten till denna växts allmännare odlande. Honom tillhör ock den hedern, att hos oss aldraförst hafva infört potäterna, hvilka ännu i de flesta Europas länder voro temligen sällsynta. Men denna för oss nu så oumbärliga jordfrukt hade dock ännu länge att kämpa mot folkets fördom, hvilket ansåg den såsom skadlig; dess odling blef hos oss först allmännare spridd efter Pommerska kriget genom soldaterne, hvilka i Tyskland gjort sig bekante med detta bröd-surrogat, och hvilka sedan, såsom våra fäder berättat, i sina renslar hemförde små qvantiteter deraf, hvilka de planterade på sina torp.

Samme patriot[1]) införde äfven engelska garfveriet 1735, bidrog till anläggningen af sockerbruk, och genom smeden Engberg till eggjerns-smidets och den öfriga finare jern-förädlingens förbättrande: äfven var det på hans tillstyrkan, som Sverige 1729 afslöt freds-tractaten med Algier[2]). För öfrigt var han en ibland dem, som instiftade Svenska Vetenskaps-Akademien 1739, hvilken ursprungligen hade en hufvudsakligen rakt praktisk syftning.

Sedan anläggningarna i Alingsås hunnit komma i gång, möttes de af mycket större deltagande så väl å Allmänhetens sida, som å Styrelsens, helst sedan Hattarne börjat förvärfva någon inflytelse. Så förbjödos redan d. 17 Oct. 1727[3]), till befordran af de inhemska fabrikerna, alla ryttare-, dragon-, soldat- och båtsmans-hustrur jemte tjenstepigor, att, efter 2 år från Förordningens dato, nyttja andra "tröjor än dem, som här i riket af ull och regarn väfde eller stickade äro"; äfvenså skulle, enligt Förordningen af d. 23 Jan. 1728[4]), soldaters och dragoners kappor göras af "7½ aln blått osträckt kläde"; och vid Fredrik I:s besök i Alingsås, på resan till Götheborg, lät han bekläda[5]) "hela den nedriga hofbetjeningen med förstlingen af svenska väfveri-tillverkningar." I den mån svenska handaslöjderne kommo sig före, inskränktes införseln af främmande manufactur-varor mer och mer: Förordningarne af d. 19 Maj 1739 och 5 Oct. 1741[6]) upptaga en stor mängd sådana artiklar, hvarjemte genom särskilda efterhand utkommande författnin-

[1]) Fant, Föreläsningar öfver Svenska Historien, V, sid. 187. Jfr Krygers Åminnelse-Tal.

[2]) Riksdags-beslutet af d. 12 Juni 1731. Modée, sid. 857.

[3]) Modée, sid. 727. [4]) Ders., sid. 775.

[5]) Kryger, sid. 26.

[6]) Modée, sidd. 1520, 1760.

gar förbjöds importen[1]) af sidenband, af alla slags utländska ylletyger, af kardor och skrubbor, af tråd och linneband, och slutligen, "på det att intet bedrägeri må begås med nye namns uppdiktande på tyger", tillspärrades riket 1748 för utländska tyger öfverhufvud, som icke från de allmänna förbuden voro undantagne. Ja, 1739 års Ständer hade fattat det berömvärda beslutet[2]), att "efter en viss tids förlopp alle Svenske undersåtare, så af man- som qvinno-könet, böra till klädnader endast köpa, sälja och bruka hvad här i riket tillverkas." Redan 1720 hade en öfverflöds-förordning[3]) utkommit, i hvilken det är det märkligaste, att en viss modell för så väl fruntimmers- som karl-kläder föreskrefs, att "framgent uti ett oföränderligt bruk hållas"; samma befallning upprepas i Förordningen af d. 8 Nov. 1731, hvaruti det heter, att "alla nye påfund i kläder eller annat, som bäres och brukes, böra räknas för vanart och sjelfsvåld samt den nyfikne tilltalas"; "styfkjortlar få ej vara vidare än 4½ aln nederst omkring, och ingen må bära dem mer än de förnäma fruntimren", för öfrigt "hade Kongl. Maj:t förordnat ett modell, som bör blifva oföränderlig i alla tider", och skola "handtverkarne det till alla delar, utan något eget påfund eller invändning efterfölja, vid 100 dlr s:mt vite, och eho, som någon annorledes än efter modellen förfärdigad klädebonad låter här i riket göra, omlaga eller inkomma, bör böta 200 dlr s:mt." Bruket af sidentyg, hollands-lärft, nätteldnk m. m. förbjöds tjenstehjon samt "annat gement och löst folk i städer och på landet."

---

[1]) Modée, sidd. 1296, 2313, 2314, 2378, 2661.

[2]) Ders., sid. 1520. Jfr Riksdags-beslutet.

[3]) Sidd. 180, 925. En dylik förordning utgafs sedermera d. 6 Juni 1735. Annars äro öfverflöds-förordningar gamla i Sverige; redan i Gottlands-Lagen 24: 6 förbjudes hädanefter bruket af "skarlakan oc Bladragning."

Om dessa författningar någonsin blefvo efterlefvade, vet jag icke; länge blefvo de det väl icke, ty det är vanligtvis lättare för en Regering att kullkasta en stats-författning, än att förändra snitten i en rock eller constructionen af en mössa. Man ser mellertid, att den lag-stiftande makten under frihetstiden försökte hvad ganska få despoter vågat befalla och kanske ingen att alldeles genomdrifva [1]); äfvensom att den utländska handeln stängdes *inom* en trångare krets, än kanhända någonsin förut *eller efteråt* var förhållandet.

Mellertid voro dessa införsel-förbud icke ensamt tillräckliga att upprätthålla de nyfödda inhemska näringarne. Dertill måste positiva medel användas — offentliga understöd. Genom Författningarna af d. 30 Sept. 1727 och 4 Juni 1728 [2]) påbjöds, att $\frac{1}{8}$ af den så kallade Lön- och Betalnings-afgiften, samt 5 procent å vissa inkommande varor (sådane, hvilka ansågos i Sverige kunna tillverkas), skulle, utom den vanliga tullen, utgå till en så kallad Landshjelp, och de derför inflytande medlen anslås till räntefria lån åt de inhemska fabriksägarne. Vid 1739 års riksdag träffades den förändringen, att, i stället för Landshjelpen, till samma ändamål användes en viss å alla in- och ut-gående varor efter taxa pålagd så kallad Manufactur-afgift, som ställdes under förvaltning af ett eget så kalladt Manufactur-contor, hvilket

---

[1]) Czar Peter I:s, äfvensom den nuvarande turkiska Sultans, klädnads-reformationer hafva blott sträckt sig till militären, de högre klasserna samt hofvets närmaste omgifning. Gustaf III:s nyck, då han föreskref en allmän smaklös national-drägt, var måhända djerfvare, men måste snart öfvergifvas. De första Kejsarne af den nu i China regerande Mantschu-dynastien torde vara de, som af alla regenter i detta hänseende gått längst.

[2]) Modée, sidd. 745, 759. Den 1 Jan. 1735 (sid. 1108) ökades afgiften till 7 proc. å somliga och 10 å andra varor.

hädanefter [1]) ej allenast beviljade lån till ¾ af varornas värde, utan äfven gaf understöd, premier för utskeppning och för nya plantagers anläggning.

Man var utan tvifvel nu på en rigtig väg, men systemet uppdrefs småningom till en ytterlighet, som väckte missnöje å flera håll. Köpmannen klagade [2]), att fältet för hans verksamhet genom de många import-förbuden var öfver all billighet inskränkt; allmänheten, att de inhemska manufactur-producterna öfverhufvud hvarken i pris eller godhet kunde täfla med de utländska. Äfvenledes voro de afgifter, som handeln måste betala till slöjderna, nog betungande, helst sedan 1747 [3]), då en myckenhet utrikes ifrån inkommande varor underkastades en afgift af 20 procent, som tillföllo Manufactur-contoret; och dessutom bidrogo de summor, som till understöd och näringslån utströmmade från Banken, att försämra cursen. Vid utdelandet af dessa lån rådfrågades alltför ofta blotta parti-interesset, och småningom började man utsträcka dem öfver behofvet; till slut iakttog man ingen måtta, ingen hejd: många anlade fabriker, endast för att få låna, och en stor mängd föllo derföre efter få år öfverända, ofta innan de ännu rigtigt hunnit till stånd. Dessutom ville man omfatta alltför mycket, tillskapa näringar, som hos oss ej äro rätt naturliga, och bringa allt till en förtidig mognad.

Detta är ungefär det, som emot Manufactur-systemet blifvit anmärkt, särdeles mot slutet af frihetstiden, då visserligen missbruken stego till sin höjd, men då det blef lika mycket på modet att tala emot den svenska

---

[1]) Reglementet af d. 20 Maj 1739 gjorde likväl häruti vissa inskränkningar.

[2]) De första ljuden af den commerciella missbelåtenheten tolkas i Svenska Argus 1732, N:o 8.

[3]) Modée, sid. 2492.

idogheten, som den dittills blifvit omfattad af det allmänna deltagandet. Ropet derom tillväxte år från år, och åstadkom slutligen, innan ännu 40 år förflutit efter våra slöjders nydaning, en storm, som i det närmaste bortsopade dem från fosterjorden. Oviljan mot dem genskallade ännu långt sednare hos dem, som voro uppfostrade i en tid, då man idkade en stor handel nästan utan näringar och med ett försummadt åkerbruk, och då man med sophismer sökte trösta sig öfver hvad man förlorat. Man [1]) skildrade våra fordna handaslöjder såsom "utländska växter, som, planterade i en främmande jord, endast genom artificiell värma och gödning kunna underhållas och som i samma ögonblick förfalla, då de beröfvas deras mödosamma och kostsamma ans." På sin höjd har man velat medgifva burskap åt jern- och koppar-förädlingen, såsom för vårt land naturligare handteringar. Deremot har redan för mer än hundrade år sedan blifvit invändt [2]), att "försummelsen af våre egne metallers manufacturerande aldrig varit större, att ju icke en felande debit varit än större." Denna anmärkning är ännu i dag en sanning, och skälet är högst enkelt. En knif, en gryta kan bestå i tiotal af år, under det att på samma tid många dussin klädningar, skjortor och strumpor i ett hushåll uppslitas; således kan aldrig, utan särdeles gynnande omständigheter, jern-manufacturen erhålla hvarken den omfattning eller den säkra afsättning, som väfnaderna. En näringsgren är icke mindre naturlig för ett land, derför att råämnena dertill hämtas utrikes ifrån; utan naturligheten beror, enligt min tanka, i ett land, som ej deltager i verldshandeln, på den omständigheten, huruvida slöjde-alstren kunna påräkna inhemsk consumtion, hvarjemte dessutom — i ett penningefattigt land — bör tagas i beräkning, huruvida de utan ett alltför stort förlag kunna åstadkommas.

---

[1]) Fant, Föreläsningar, V, sid. 187.

[2]) Backmanson (Nordencrantz), Arcana Oecon., sid. 274.

Man har uppgjort en beräkning, hvad slöjderna under denna period kostat riket. Understöden [1]) från Manufactur-fonden från 1739 till 1786 hafva utgjort 138 tunnor guld, hvaremot tillverkningarnas värde uppgått till 2353. De sistnämnda hafva således från allmänhetens sida erfordrat en uppoffring af $\frac{1}{17}$ å deras värde, hvilket visserligen kan synas temligen starkt. Men denna uppoffring är dock ringa emot den besparing af import-artiklar och emot den positiva vinst de skaffat fäderneslandet, samt emot den bergning de beredt otaliga familjer. Äfven i sig sjelft är summan ej särdeles stor. Den stiger, om vi antaga medel-cursen till 55 mark, till vid pass 3 millioner, hvilket åter, fördeladt på 47 år, icke gör mycket öfver 60,000 Rdr om året. Huru ofta hafva icke, både förut och efteråt, vida större summor blifvit bortslösade i företag, hvaraf man skördat ingen nytta, ja ofta endast skam och skada! Tvenne fälttåg i Finland 1741 och 1742 kostade riket endast i penningar mera, än försörjningen af 30 till 40,000 personer i alla dessa 47 år genom de så mycket föraktade manufacturerna.

Innan vi vidare fullfölja teckningen af deras öden, vilja vi taga en öfversigt af de öfriga näringarna.

2. *Landtbruket. Skogshushållningen. Fiskerierna. Bergsbruket.*

Landtbruket började under en långvarig fred, en lindrig beskattning och ett stadgadt myntväsende småningom återhämta sig. Dock funnos ännu 10 år efter krigets slut i åtskilliga län en mängd ödeshemman, på hvilkas upphjelpande Regeringen [2]) var betänkt. Redan

[1]) Fant, anf. st., sid. 187.

[2]) Kammar-Coll. Kung. af den 27 Nov. 1730. Modée, sid. 843.

långt förut[1]) hade allmogen blifvit befriad från ansvaret socknevis för de ödelagda hemmanen. Man uppmuntrade till utdikning af mossar och kärr[2]); till tobaks- och hampodling[3]), och till — hvad ännu hundrade år derefter endast är en from önskan — byggnad af sädes-rior[4]). Odlingen af tobak och färgväxter var sannolikt i medlet af förra seklet högre drifven än nu. Inhemska tobaksblad voro då till och med en export-vara, och endast en enda fabrikör[5]) hade från 1746 till 1753 utskeppat 6109 ℔. Till hampsädets befrämjande, utfäste sig Kronan att för Amiralitetets behof endast låta upphandla hemväxt hampa. Odlingen af färggräs, tobak m. m. befordrades dels genom premier, dels genom anslående af stadsjord.

Då som nu klagade[6]) landtmannen öfver brist på capitaler, hög penninge-ränta, dryga skatter och andra besvär, såsom hållskjuts, väglagning m. m. Man började mer och mer befordra hemmansklyfningar och storskiften, med ett nit, som stundom sträckte sig alltför vidt och måhända icke öfverallt afsåg localen. Penningebehofvet hade redan under Carl XII:s första krigsår föranledt tillåtelsen för bönder att få köpa Kronohemman till Skatte. Denna rättighet bibehölls sedermera såsom nyttig för riket, och uppmuntrades genom flera stadgar, men det dröjde länge innan allmogen kunde öfvertyga sig om nyttan af sådana skatteköp; ännu 1772 [7]) funnos 19,752 Kronohemman, men när 1789 års Förordning i samma ämne

---

[1]) Modée, sid. 97. [2]) Ders., sid. 1757.

[3]) Ders., sid. 1320. [4]) Ders., sid. 850. Ännu flera till åkerbrukets befrämjande syftande författningar uppräknas i Modéers Handelshistoria, II, sid. 163.

[5]) Riksdags-Tidningen 1765, N:o 68.

[6]) Svenska Jordbrukets Historia af M. Blix. Sthm 1792.

[7]) Nylandh's Anmärkn. öfver nyssnämnde arbete. Sthm, 1798, sid. 26.

utkom, blefve inom mindre än 9 år de flesta till skatte köpte.

Man tvistade, då som nu, huruvida landtmannen i det hela skridit fram eller tillbaka i välmåga. Kanhända gifves det öfver denna modernärings tillstånd ingen säkrare barometer än spanmålen, betraktad såsom in- och utgående vara, ehuru väl man dervid måste fästa afseende på tvenne omständigheter, oberäknadt de särskilda missväxtåren. Den ena är hvar och en bekant: brännvinsbränningen; den andra togs, så vidt jag kunnat finna, af den tidens statistici icke i beräkning, nemligen det qvantum, som åtgick till den växande bergbruks-rörelsen och manufacturerne. Sedan detta blifvit anmärkt, vill jag hopsamla alla mig bekanta data, såsom ett bidrag till denna del af vår inhemska näringshistoria under detta tidehvarf.

Ifrågavarande import uppgifves [1]) år 1721 hafva utgjort 157,792 tunnor. Att riket numera ej ansågs kunna umbära utländsk spanmål, skönjes af den i Nystadska freden betingade rättigheten, att i Riga och Revel årligen tullfritt få upphandla säd för 300,000 rubler. Denna tullfrihet var i sjelfva verket förmånlig för Ryssland och skadlig för Sverige, emedan den uppmuntrade ryska åkerbruket och tillbakahöll det svenska. År 1724 [2]) införtullades säd för 1,407,234 dlr s:mt; årets pris [3]) var 26 dlr k:mt: detta skulle göra 162,373 tunnor, men emedan det utländska priset sannolikt var $\frac{1}{3}$ lägre, torde beloppet rätteligen kunna antagas till öfver 200,000 t:r. Åren 1726—27 införskrefs spanmål [4]) för 34 t:r guld (3,400,000 dlr s:mt), men under dessa båda år hemsöktes fosterlandet af en svår missväxt. Dock äfven i van-

[1]) Modéer, sid. 165. [2]) Ofvanf. sid. 10.
[3]) Schwerins Bidrag till Fäderneslandets känned., sid. 37.
[4]) Fant, V, sid. 197.

ligt år belastade denna product, hvilken hittills vanligen utgjort en utförsvara, handelsvågen aldratyngst, och fortfor än ett halft sekel att göra det i ett ständigt ökadt mått.

Införskrifningen[1]) år 1738 steg till 276,057 t:r, år 1739 till 335,905 t:r, år 1740 till 229,204 t:r, således i årligt medeltal till 280,389 t:r. Utgiften derför beräknades för hvarje år af några[2]) till 1,260,754 dlr (något öfver 12 t:r guld), af andre till 16 t:r guld = 533,333⅓ Rdr sp.[3]) — År 1745 steg införseln till 325,698 t:r, och år 1746 till 304,643: dessa sistnämnda kostade riket vid pass 16 t:r guld. Under de följande åren fortfor importen än mer att tillväxa, — Åren 1752—55 infortullades i medeltal ej mindre än 432,928 t:r; men då nästa år bränvinsförbudet utkom, minskades — ehuru 1756 och 1757 voro missväxtår och de båda följande knappa — införseln till 135,292 t:r årligen[4]), hvaraf man drog den slutsatsen, att ett lika stort tunntal årligen blifvit uppbrändt, hvilket dock sannolikt är för lågt räknadt, då man besinnar att, såsom vi nyss anmärkt, dessa årens skördar voro mer eller mindre svaga. Under ifrågavarande tid, eller åren 1756—59, nedgick[5]) införskrifningen i medeltal till 303,636 t:r. I penningar var förhållandet följande:

1756 infördes spanmål för	5,963,000	dlr s:mt
1757	4,108,000	— —
1758	3,157,000	— —
1759	1,966,000	— —
	15,194,000	— —

[1]) De uppgifter, för hvilka inga källor äro anförda, äro hämtade ur Tull specialerna. För deras meddelande står jag i förbindelse hos en tjensteman i Comm.-Collegium. — Mjöl och gryn äro ej upptagne.

[2]) Modéer, sid. 167. [3]) Se nedanföre.

[4]) Sefström, II, sid. 31. [5]) Ders. Enligt Schulzenheim, sid. 29, införskrefvos under de 4 åren 1756—59 tillhopa 541,168 t:r mindre än under de 4 närmast föregående.

I årligt medeltal således 3,798,500 dlr s:mt, hvilket efter 51 marks medel-curs gör 891,804 Rdr specie. Antalet[1]) af bränvinspannor, som i följd af 1756 års bränvinsförbud togos i förvar, utgjorde 169,132 st., vägande 10,533 S℔, 14 L℔, igenom hvilka verktyg sedan 1738 mer än 500 tunnor guld troddes hafva försvunnit. Men sådana förbud hafva i vårt land aldrig länge haft bestånd: detta upphäfdes 1761, och några år derefter ansågos[2]) fler än 10,000 menniskor sysselsatta med tillverkningen af denna riks-förderfliga dryck. Om man antager, att 300,000 tunnor vid denna tid blifvit uppbrända, och att hvar tunna öfverhufvud gifvit 12 kannor, så gör detta 3,600,000 kannor bränvin. Denna production var dock obetydlig mot hvad den sedermera blef; redan 30 år derefter hade den ökat sig med jemnt 50 proc., ty år 1786 steg tillverkningen[3]) till 5,400,000 kannor; men hvad skulle en Nordencrantz och hans samtidige, hvilka redan 1767 propheterade rikets undergång, i fall inga gränsor sattes för denna näring, hafva sagt, om de kunnat förutse, att vid pass 60 år derefter (år 1829) 22 millioner kannor[4]) skulle tillverkas, under det att ur riket i vanliga år tillika utgår inemot lika mycket säd, som den tiden inskeppades, då tillverkningen endast steg till 3 à 4 millioner!

Men, innan potäterna ännu verkat detta underverk, voro mellertid utsigterna visserligen bekymmerfulla, ty i

---

[1]) Nordencrantz, Bekymmersl. Stunder, I, sid. 165.

[2]) K. Vet. Akad. Handl. 1767.

[3]) Emedan jag ej har några inhemska uppgifter härom till hands, måste jag anföra en utländsk författare, som dock förmodligen, om än ur andra eller tredje handen, hämtat ur en svensk källa; Weber, Histor.-statist. Taschenbuch für 1830—31. År 1776 ansåg Carlson (sednare Talet, sid. 29) bränvinsbränningen årligen uppsluka 470,000 t:r, hvilket väl torde vara nog högt räknadt. Detta skulle gifvit redan 5,640,000 kannor.

[4]) Weber, anf. st.

samma mån, som brännvinsbränningen förökades, växte också spanmåls-importen, utan att ett i jemnbredd dermed tilltagande åkerbruk förmådde jemna förhållandena. Detta behof kostade riket vid pass 150,000 S℔ stångjern, nära hälften af den tidens utskeppning [1]). Brännvinsförbudet upphäfdes, och man förskräcktes, då man af specialerna såg, att[2]) 1764 års inskeppning steg till den oerhörda qvantiteten af 664,993 t:r; den stannade dock[3]) åren 1765—68 vid ett årligt medeltal af 466,981 t:r, nedgick ytterligare 1769—72 till 437,917 t:r, och än vidare[4]) 1773—74 till 306,411; sistnämnde år[5]) var importen blott 200,980 t:r. Denna minskning härrörde, enligt min förmodan, åtminstone till en del från fabrikernas förfall, och var således intet fägnande phänomen. År 1775 införtullades[6]) 145,035 t:r, år 1779 436,492 t:r, värderade till 866,925 Rdr, och i medeltal från 1773 till 1780 347,635 tunnor.

Efter en säker uppgift ha under hela tiderymden från 1738 till och med 1759 inalles inkommit[7]) 8,318,405 t:r, hvilket i årligt medeltal gör 396,114 t:r. En annan författare[8]) bestämmer samma import, utan att dock angifva sista året, till 378,109 t:r. En tredje[9]) beräknar införseln deraf under de 28 åren 1748 till 1776 hafva utgjort 8,833,522 t:r, hvilket i årligt medeltal gör 315,483 tunnor.

Spanmålens inhemska medelpris[10]) var under perioden 1741—57 2 Rdr 28 sk. 4 r:st sp., och från 1758

---

[1]) Se nedanföre. [2]) Modéer, sid. 164.
[3]) Canzler, Mém., sid. 196. [4]) Ders.
[5]) Lagerbring, Statskunsk., sid. 53. D. v. S. uppgifver qvantiteten till 208,801 t:r. [6]) D. v. S, Bref, I, sid. 10.
[7]) Bekymmersl. Stunder, I, sid. 16, enligt persedel-extracterna. [8]) Modéer, sid. 166.
[9]) Schwerin, Bidrag, sid. 96. [10]) Ders., sidd. 93, 41.

till 1777 2 Rdr 42 sk. 7 r:st. Men om vi antage, att tunnan utrikes blott gällt 1½ Rdr sp., och årliga behofvet till 380,000 t:r, så åtgingo dertill 570,000 Rdr sp. eller 1,520,000 Rdr banco-sedlar; betäckandet af denna utgift erfordrade vid pass 85,000 S㎏ stångjern, värdet å utländsk ort beräknadt till 6⅔ Rdr sp. Deremot utgjorde i medlet af förra seklet åtgången af socker blott ⅕ (2 millioner ㎏) och den af kaffe blott $\frac{1}{120}$ (25 à 26,000 ㎏) af den nuvarande (10 mill. ㎏ socker, 3 mill. ㎏ kaffe), hvilka varor nu medtaga [1]) vid pass 2,000,000 Rdr sv. b:co, eller ej fullt 100,000 S㎏ stångjern. Men snart ändrade sig förhållandena till rikets skada.

Denna ohyggliga import var nemligen ännu långt ifrån att hafva uppnått sin höjd. Denna uppnådde den i nästa årtionde (1781—90), då på dessa 10 år nära nog lika mycket spanmål [2]) införtullades, som förut på alla 28 åren, nemligen, enligt en uppgift [3]), 7,741,470 t:r, eller enligt en annan [4]) blott 7,622,000, hvilket i medeltal gör enligt den förra uppgiften 774,147, enligt den sednare 762,200 t:r. Under missväxt-åren 1783 och 1784 införtullades förra året 1,055,889, det sednare 1,065,450 t:r, det högsta qvantum, som någonsin till Sverige inkommit, ty 1813 års införskrifning stannade vid 901,000 t:r. Det närmare förhållandet kan förnimmas genom följande tabell öfver spanmåls-importen under sednare tider, i årligt medeltal:

---

[1]) Kaffets pris å utrikes ort antaget till 9 sk., Mascovad-sockrets till 6½ sk., Terres-sockrets till 9 sk., Stångjernets till 20 Rdr 34$\frac{7}{12}$ sk. Commerce-Coll. Ber. för 1829, sista Tabellen.

[2]) Ders., sid. 97. [3]) D. v. S., Bref, sid. 10.

[4]) Uppgift öfver åtskilliga Financiela och Commerciela Förhållanden; en tabell på 1 ark i stentryck, ej i bokhandeln utgifven. Att qvantiteten der är ringare, härrör deraf, att de två, vanligen äfven de tre sista siffrorna i hvart års import äro runda, så att den förra uppgiften är noggrannare.

År	Tunnor.
1773—78 [1])	347,633
78—79 [2])	430,500
1780—84	787,000
85—89	710,000
1790—94	344,200
95—99	402,200
1800—04	352,600
05—09	178,400
1810—14	482,000
15—19	288,400
1820—24	14,600
25—29	112,900
1830—32 [3])	62,228

Under den höga import-tiden hade priset inrikes nedfallit till 2 Rdr 32 sk. sp.; antaga vi det utländska priset likasom förut till $1\frac{1}{2}$ Rdr, så kostade denna vara under 1780-talet nära 1,200,000 Rdr sp. eller öfver 3 mill. i vårt Banko-sedelmynt, öfverstigande i värde $\frac{2}{7}$ af hela stångjerns-exporten (den utgjorde 1781 = 318,000 S#, värdet inrikes antaget till $5\frac{1}{2}$ Rdr sp.), och uppslukande inemot dubbelt vinsten af den ännu ej till sitt maximum stigna sillfångsten. Hvad kunde vara orsaken till denna starka införsel under detta tiotal, hvilken i det följande nedföll till ungefär hälften? Missväxt-åren kunde ej ensamt vålla detta, ty i alla tider har Sverige räknat ett sådant hvart 6:e eller 7:e år. Krono-brännerierna gjorde visserligen sitt till, att öka importen, men i sednare tider har bränningen varit vida starkare. En kunnig författare [4]) söker egentliga orsakerna i sillfångstens och

[1]) D. v. S., anf. st. Under denna tid var bränvins-bränningen i 3 år förbjuden.

[2]) Det följande till och med 1831 års import efter sten-trycks-tabellen, men här uträknadt i medeltal för hvart femår.

[3]) Men under samma tid utfördes i medeltal 45,784 t:r.

[4]) Schwerin, anf. st., sid. 99.

frakthandelns tillväxt, hvilka drogo till sig de stora capitalerna och gjorde att åkerbruket betraktades såsom binäring. Den förra orsaken kan dock knappt antagas, emedan i nästa tiotal sillfångsten tilltog i nästan samma proportion, som sädes-införseln förminskades. Den sednare orsaken är sannolikare, på det sättet, att de hemkommande fartygen, förlägne om frakt, medtogo, äfven med hopp om ringa vinning, stora spanmåls-partier, hvarigenom inhemska priset nedtrycktes och jordbruket saknade uppmuntran. De efter år 1786 inrättade Krono-magasinerna lära väl också i sin mån bidragit till ett lyckligare resultat. Sedan 1790-talet började ock något säd utföras, t. ex. 1791 6490 t:r, 1792 3548 t:r o. s. v. I en sednare tid har fosterlandet öfverhufvud lemnat mer säd, än dess söner förmått förtära och förbränna: under de 10 åren från 1824 till 1833 hafva[1]) 656,137 t:r blifvit införtullade, men 703,692 t:r utgått, så att det årliga öfverskottet i medeltal utgjort 4,755 tunnor.

Före 1750 hämtades[2]) den mesta spanmålen från Pommern och Wismar, sedermera från Lifland, Danzig och Polska Preussen.

Till och med från Holland införskrefs stundom denna vara. Deremot erhöllo de skånska städerna tillåtelse, att utrikes få utskeppa sin spanmål, när ortens pris ej steg öfver $3\frac{1}{2}$ dlr k:mt för rågen, $2\frac{1}{2}$ dlr för kornet samt hälften mindre för hafran. Från 1738 till 1759 infördes[3]) 2,749,450 ℔ Hampa och 2,236,148 ℔ Lin.

Att svenska Boskapsskötseln äfven i denna period ej befann sig i något lysande tillstånd, visar följande uppgift[4]) öfver de vigtigaste under åren 1739—59.

---

[1]) Handels-Tidningen, 1834, N:o 34.
[2]) Modéer, sid. 167. [3]) Bekymm. Stund., I, sid. 18.
[4]) Ders., anf. st.

införtullade landtmanna-producter, prisen beräknade i dlr k:mt efter medlet af inköpspriset:

386,192	Lpd Fläsk à 8 dlr	Dlr 3,089,520
96,581	T:r salt Kött à 40 dlr . . .	— 3,863,240
11,636	Lpd torrt d:o. Ej utförda.	
297,948	st. Metvurstar à 2½ dlr . . .	— 744,870
1,026,644	Lpd holl. och Danzigerost à 7 dlr	— 7,186,508
410,398	Lpd. Smör à 15 dlr	— 6,155,970
56,672	st. Skinkor à 12 dlr	— 656,064
511,629	Lpd Talg à 10 dlr	— 5,116,290
610,412	Rdrs värde i Hudar à 9 dlr .	— 5,493,708
2,674,725	Skålp. Sålläder à 1½ dlr . .	— 4,012,087

Utförseln af Kött, Fläsk och stor Boskap förbjöds alldeles d. 9 Nov. 1741[1]), så väl från Sverige som Finland, hvilket förbud förnyades d. 26 Mars 1745. Fårskötseln förbättrades genom införande af utländska, finulliga racer, hvarom vi vidare i capitlet om Manufacturerna skola tala.

Skogarnas vård var då, liksom ända ifrån Gustaf I:s tid, ett föremål för Styrelsens omtanka, och ett föremål för den allmänna misshushållningen. Redan mellan 1662 och 1697 utgåfvos 33 Förordningar i detta ämne, hvilka till en stor del kunnat vara öfverflödiga, i fall 1647 års Skogsordning, som är förträfflig, blifvit efterlefvad. Bland denna tidens hithörande författningar må blott följande nämnas. Redan 1725 anbefalldes[2]) ek- och bok-plantering i Götheborgs och Elfsborgs län samt Halland, och i allmänhet (23 Mars 1742[3]) i hela riket, dock tilläts 1719[4]) städerna, att mot skälig betalning få lösa till skeppsbyggeri dugliga ekar, dem Amiralitetet kunde umbära. Alla andra ekskogar (d. 10 Jan. 1746[5]) äfvensom masteträd och andra storverksträd[6]) (d. 3 Febr.

---

[1]) Modée, sid. 1783. [2]) Ders., sid. 612.
[3]) Ders., sid. 1862. [4]) Ders., sid. 115.
[5]) Ders., sid. 2253. [6]) Ders., sid. 2843.

1749) fredlystes, men utsyning å till skeppsbyggnad odugliga träd tilläts. Mellertid fortfor misshushållningen med skogen dels genom pottask-bränningen i Skåne, dels genom svedjande: nästan hvartenda blad af Hårlemans Resa (1749, 51) för klagomål deröfver.

Bräd-exporten [1]) steg på 1760-talet till vid pass 150,000 tolfter, hvilka inbragte riket lika många Rdr sp. eller inemot 2,000,000 dlr k:mt. Vid början af detta tidehvarf var utförseln nära hälften mindre. En holländsk byggmästare hade vid Lilla Edet anlagt [2]) mångbladiga sågqvarnar, som skära bräderna på holländska viset, men ehuru derigenom både mycken skog sparades och varan blef bättre, fortfor man ändock på gamla sättet. Af Bjelkar, Sparrar, Spiror [3]) utskeppades 1751 —1763 i medeltal 49,442 och sedermera ännu mer; af Läkter och Rafter utgingo årligen under sistnämnde år 15,611 st., så skadlig än denna handel var för skogens tillväxt. Af Stäfver och Tunnebottnar utfördes närmast före 1756 136,901 st. i årligt medeltal, men sedermera, då sillfisket begynde, minskades exporten mellan 1757 och 1761 till 2375 st. Derjemte utfördes årligen 50,040 st. Apelträd, Beckerhult, Hjulved o. s. v.

Mellan [4]) åren 1738—1744 steg utskeppningen af Tjära till 52,149 och af Beck till 10,265 t:r i medeltal; deras sammanlagda värde utgjorde 420,000 dlr smt = 140,000 Rdr; Trädvarornas export-värde var 600,000 dlr = 200,000 Rdr. Åren 1752 till 1763 utskeppades af Tjära 89,226 t:r och af Beck 16,082 t:r årligen. Åren 1760—67 propheterade Nordencrantz, att denna starka utförsel af trädvaror och af beck och tjära innan kort skulle alldeles utöda skogarne, och 1770 yttrar Modéer, att dessa tillverkningar nu synas vara i afta-

---

[1]) Modéer, sid. 174. [2]) Hårleman, Dagbok, sid. 71.
[3]) Modéer, sid. 175. [4]) Ders., anf. st.

gande. Den summa, som vid denna tid tillflöt riket för dessa producter (beräknade till 50,000 t:r tjära och 10,000 t:r beck), uppskattades då till 105,000 Rdr. Trädvarornas export-värde utgjorde vid pass ½ mill. dlr s:mt, motsvarande ej fullt 118,000. Rdr sp. Men detta steg än mer: 1781 utskeppades [1]) ej mindre än 151,274 t:r tjära och 28,790 t:r beck. Det är först på vår tid, som spådomen träffat in, ty under åren 1825—32 [2]) har utskeppningen af tjära sväfvat mellan 17,922 och 41,827 t:r, samt den af beck mellan 2,207 och 5,725 t:r.

I trots af den klagan, som föranleddes af det fordna Tjäru-Compagniet, var man [3]) 1733 betänkt, att inrätta ett nytt, på det att "dymedelst allt kladdande i denna handel förekommes samt denna vara bringas till ett bättre och fördelaktigare pris." Förslaget hade redan 1723 utgått från Commerce-Collegium, som i förra hälften af detta tidehvarf ännu hade åtskilliga monopoliska idéer, men blifvit afstyrkt af Landshöfdingarne och af städerna; ändock förnyades det 1726 af Collegium och vann 1733 konglig stadfästelse. Detta oaktadt kom det aldrig till någon verkställighet, och i Resolutionen på städernas allmänna Besvär på 1739 års riksdag försäkrades "samtelige stapelstäderna, att någon sluten Tjäru-Handels-Societet, utom deras egen vilja och förening, ej skall tillstädjas eller dem påträngas."

Af Pottaska utskeppades [4]) i medlet af förra århundradet från södra delen af riket ungefär 9000 S㎏, men vinsten var ingen, hvarken för riket eller den enskilde, dels emedan askan utfördes oförädlad och hämtades tillbaka raffinerad, dels emedan utländningen ej betalde mer än hvad ungefär svarade mot blotta tillverkningskostnaden.

---

[1]) Se nedanf. [2]) Comm. Coll. Berätt.
[3]) Modée, sidd. 1026, 1461. Modéer, sid. 174.
[4]) Modéer, sid. 176.

Fiskerier. De uppmuntringar, som Regeringen i förra århundradet gaf till bedrifvande af fisket i stort uti de nordliga hafven, hade icke frambragt särdeles lysande verkningar, och sedermera kunde under kriget sådana företag icke påtänkas. Nu började man återigen mana rikets kustboar till ett yrke, hvartill landets läge så väl egnade sig. Men förgäfves hade Konungen redan 1724 [1]) dertill beviljat åtskilliga förmåner; förgäfves hade patrioter, såsom Elving och Nordencrantz [2]), vändt sina landsmäns uppmärksamhet på de otroliga rikedomar [3]), som Nederländarne sedan århundraden uppfiskade från hafvet, och hvaraf vinsten sannolikt vida öfversteg den af deras colonier, deras specerier och öfriga handelsgrenar. Redan ifrån en längre tid hade Engelsmän och Fransoser följt dem på dessa våta banor och med dem delat förtjensten. Man visade, att dessa nationer ej ägde någon manufactur, hvar för sig betraktad, indrägtigare än detta fiske, och att det för oss kunde blifva vida betydligare än hela vår jerntillverkning. Man berättade, huru minnet af Boeckhel, den äkta sillsaltar-konstens uppfinnare, blifvit firadt genom ett åminnelsetal, som Carl V sjelf 1556 höll öfver honom, ehuru han då redan 159 år varit död. Men den gamla svenska dolskheten är icke lätt att väcka; och alla dessa föreställningar medförde så liten verkan, att årliga medelvärdet af införda fiskvaror [4]) 1738—40 steg till 453,772 dlr s:mt,

---

[1]) Derefter följde den hit hörande Förordn. af d. 10 Maj 1748, d. 8 Apr. 1754 och d. 20 Nov. 1766.

[2]) Arcana Oecon., sid. 282.

[3]) Rena behållningen uppgafs af Huet till 37 mill. livres årligen, af Elving till 2 mill. p:d st.; dermed sysselsattes vid pass 7000 buyser, 40,000 fiskare och 120,000 sjömän. År 1668 funnos i Holland 2,450,000 undersåtare, och af dessa försörjde sig 450,000 genom denna näring. Sedermera aftog detta näringsfång genom krigen, men ännu 1740—50, sysselsattes dermed 3000 buyser. Arc. Oec., anf. st.

[4]) Modéer, sid. 173.

och i nästa tiotal var, efter 7 års medium, införseln [1]) endast af sill, som följer:

415 t:r	från Holland	Dlr s:mt	7,835
4,355 »	från Skottland [2]) . . .	—	66,805
29,226 »	från Danmark och Norrige	—	413,840
33,996		Dlr s:mt	488,480

Ändtligen vidtogs 1745 ett verksammare steg, i det ett privilegium [3]) utfärdades för A. och J. Arfwedson & C., att bilda ett Compagni, som skulle idka "Sill- och Torskfiske i Vester- och Nordsjön samt Hvalfiske och Skälfång, jemte trankokeri, rökeri, tunnbinderi och nätbinderi efter det holländska manér." Detta Compagni, eller, som man numer uttryckte sig, för att undvika ett namn, som blifvit förhatligt, Societet, bildades redan samma år och erhöll sin stadfästelse d. 13 Jan. 1746. Ehuruväl dåvarande Kronprinsen förklarade sig för dess Protector, och äfven utländningar inbjödos att deruti deltaga, började bolaget sina fiskar-bragder med — tvenne buyser, hvilka man dock med stor möda kunnat förskaffa sig från det afundsjuka Holland; och ännu 1750 hade man icke hunnit längre, än till ägandet af 4 sådana fartyg. Likväl steg hela kostnaden för hvarje buys (inberäknad fartygets och nätens inköp, folkets hyror och förplägning); knappt till 25,000 dlr k:mt = 2500 Rdr sp., hvilket i det mesta kunde ersättas af fångsten på en enda resa; hvart fartygs fångst blott antagen till 400 t:r, hvilket ej ansågs för högt beräknadt, då ofta flera buyser återkommo till Holland med en laddning af 900 till 1000 t:r hvartdera. Få år derefter, 1752, upphäfdes Societeten, "emedan man nu mera allmänt fått hug för saltsjöfiskerier."

[1]) Carlson, Intr.-Tal i K. Vet. Akad. 1749, sid. 10.

[2]) Efter 1760 upphörde införseln af skottsk sill helt och hållet.

[3]) Modée, sidd. 2226, 2265.

Denna hug hade dock icke blifvit väckt af Compagniet, utan endast af slumpen, som vid denna tid började kasta sillen till våra egna kuster, och det i en sådan ymnighet, att man icke mer behöfde gå till Shetland för att fånga den; utan man behöfde nästan blott räcka ut händerna, för att upphämta så mycket man ville och förmådde. Allt sedan slutet af 12:e århundradet, då sillen började draga sig ifrån Pommerska kusten till Skånska [1]), och sedermera blef der mer och mer ymnig, så att stimmen utanför Falsterbo ref [2]), enligt sägen, voro så sammanträngda, att en båt med möda kunde tränga sig derigenom, var en sådan välsignelse oerhörd i Sverige; ty den sill, som i våra skärgårdar visade sig i början af Carl XI:s regering och innan kort åter försvann, lärer i ymnighet på intet sätt kunnat jemnföras med den, som 100 år derefter inträffade.

Denna välkomna gäst började straxt efter medlet af adertonde århundradet infinna sig i Bohusländska skären, och efter 1760 tilltog fisket sedermera mer och mer i det hela, ehuru fångsten var mycket ojemn, ända till 1795, hvarefter det småningom aftog, men fortfor ändock att, med undantag af blott några få år, vara ansenligt; dock på en gång, 1808, försvann det, liksom genom ett trollslag, nästan helt och hållet. Redan år 1755 fångades [3]) nemligen 74,791 t:r, 1759 125,000 t:r, 1760 201,421 t:r, 1761 282,000 t:r, 1763 248,000 t:r, 1768 202,303 t:r, 1772 334,068 t:r, i medeltal från 1759—72 270,157 t:r. — Det närmare förhållan-

---

[1]) Sartorius, Gesch. der Hanse, sid. 163.

[2]) Clasons (förra) Tal, sid. 18. Skånska sillfisket lärer sedan 1518 börjat aftaga, och omkring 1560 alldeles upphört. Burén, Äreminne öfver De Geer, Företalet, sid. 9.

[3]) Lagerbring, Statskunsk., sidd. 50, 61. Canzler, Introduct., sid. IX. Modéer, sid. 190. Sefström, Handels-Bibl., IV. Burén, sid. 83.

det skönjes genom följande tabell [1]) öfver exporten, hvarvid märkes, att efter 1778 den salta sillen, icke den färska och rökta (hvaraf endast utskeppades 5 till 8000 om året), blifvit intagen i räkningen:

	Sill T:r	Tran		Sill	Tran Fat
1752	16		1774	154,432	?
3	20,000		5	132,913	?
5	1,657		8	141,892	3,477
8	19,058		9	132,151	6,599
9	46,203		1780—84	165,129	18,833
1760	54,121		85—89	200,705	27,009
1	96,103				Åm
2	180,673	?	1790—94	289,500	43,740 [2])
5	143,550		95—99	225,097	40,243
6	194,115		1800—04	136,931	6,990
7	112,698		5	17,308	— —
8	151,483		6	210,394	403
9	139,971		7	198,620	16,485
1770	118,198		8	2,682	2,794
2	150,000				

Högsta exporten var 1794, då den steg till 303,161 t:r. Redan vid fiskets begynnelse hade man så mycket sill, att man var förlägen för afsättningen, ända till dess man började drifva tran-kokningen mer i stort. I hela vestra skärgården uppstod en stark rörelse; de flesta rikets södra sjöstäder, upp till Strömstad å ena sidan, och upp till Visby och Norrköping å den andra, bildade sällskaper till utredande af fartyg, för att med Götheborg, detta fiskes hufvudsäte, dela hafvets gåfvor.

[1]) Hämtad, hvad de äldre tiderna beträffar, dels ur Tull-specialerna, dels ur särskilda författare, efter 1778 ur en i stentryck, men ej i bokhandeln utgifven Uppgift öfver åtskilliga Financiela och Commerciela Förhållanden.

[2]) Efter tre års medeltal, emedan med 1792 qvantiteten börjar i åmar utsättas.

Låtom oss nu tillse, huru stor fördel detta fiske beredde riket. Den negativa var den, att det sparade riket kostnaden för 30 till 50,000 t:r utländsk sill, som ifrån 1728 till 1752 årligen infördes; sedermera sjönk införseln småningom, utan att dock äfven under den ymnigaste tiden helt och hållet upphöra (se nästa sida). Norrska och Skottska sillen kostade[1]) 1749, efter flera års medelpris, 60 dlr k:mt = 6 Rdr sp., och den Holländska än mer. Sedan vårt inhemska fiske började, föll priset hemma för vår egen sill till $2\frac{1}{2}$ Rdr sp.; sådant var det omkring 1770, och sednare föll det förmodligen ännu mer. Om vi antaga den äldre tidens behof till 35,000 t:r, det utländska priset till 4 Rdr och anse öfverskottet för köpmannens vinst, sparades alltså 140,000 Rdr sp. Sedermera, då denna vara erhölls för så godt pris, förtärdes hemma 50, 60 till 70,000 t:r[2]). — Af 1769 års fångst åtgingo[3]) för det inländska behofvet 65,332 t:r, och på den främmande marknaden afsändes 139,970 t:r, hvilka värderades till 336,779 Rdr sp., à ungefär $2\frac{3}{8}$ Rdr t:n, motsvarande nära $\frac{1}{7}$ af hela jern- och stål-exportens värde. Men än mera lysande blef resultatet i första hälften af 1790-talet, då värdet af den utskeppade sillen och tranen uppskattades[4]) till 900,000 Rdr sp., utgörande nära $\frac{1}{2}$ af hela stångjerns-exporten, ehuru denna då ökat sig till 380,000 S℔ (à 5 Rdr = 1,900,000 Rdr), oberäknad den inhemska consumtionen, värderad till 250,000 Rdr.

---

[1]) Clason, sid. 18.

[2]) Canzler uppgifver den inhemska consumtionen på 1770-talet till 40,000 t:r, hvilket är nog lågt. Likväl afgingo 1787 från Götheborg inrikes endast 40,637 t:r och 1554 fat tran. Götheb. Allehanda, 1788, N:o 3.

[3]) Lilliencrantz' och Plomgrens Ber. om 1769 års utl. handel.

[4]) D. v. S., Bref, sid. 51.

Det tyckes, att denna opåräknade inkomst bort bereda rikets handel en icke obetydlig öfvervigt; men vi ha sett att den flerfallt uppslukades af den i jemnbredd med sill-exporten immerfort växande sädes-importen; ty i samma mån hafvet beredde tusentals menniskor en lätt och riklig vinnig, försummades åkerbrukets mindre lockande, men säkrare och i det hela mer indrägtiga yrke. Sjön drog dessutom från jorden till sig en mängd capitaler, — ty det har hört till Sveriges missöden, att tvenne olika handteringar sällan kunnat drifvas i stort, utan att den ena i någon mån sugit musten ur den andra — och slutligen föllo [1]), genom sillens ymnighet, kött, fläsk och talg till ett sådant pris, att jordbrukaren upphörde att anse boskapsskötseln såsom en lönande gren af sin handtering. Mellertid skulle man förmoda, att riket nu helt och hållet bort bespara sig de 200,000 Rdr sp., som hittills årligen utgått för sill-varor. Men det förhöll sig icke så under det första tiotalet, ty då, såsom vi uppgifvit, sill-importen 1738—40 årligen medtog 453,772 dlr s:mt, hade ännu 1759 denna utgift endast nedgått till 435,050 dlr, cursen inberäknad. Sedan införseln blifvit afräknad från utförseln, utgjorde behållningen åren 1759—63 blott 807,618 dlr s:mt, en summa, som under dessa års höga curs (ungefär 72 mark) ej betydde mer än 33,333⅓ Rdr sp.! Men sedan denna tid förändrades förhållandena betydligt till rikets fördel, så att numera högst 2000, men många år endast några hundrade t:r främmande sill införskrefvos.

— Genom detta fiske afstannade dock icke hvalfisket. Sedan 1755 utgingo några fartyg på skäl- och hvalfiskfångst till Grönland och Dawis-sundet, hvilka uppmuntrades genom premier. År 1760 erhöllos [2]) med 4 fartyg

[1]) Schwerin, Bidrag, sid. 100.

[2]) Comm.-Coll. Ber. hos Sefström, III, sidd. 59, 60.

om 140 läster 214 t:r hvalfisk-tran och 196 ℔ hvalfiskben. I Nordsjön fångades med tvenne fartyg 245 t:r insaltade långor.

= Strömingsfisket[1]) ansågs vid medlet af förra århundradet inbringa 200,000 t:r årligen och Laxfisket i värde 5 t:r guld. Man gjorde annars hela tiden, liksom förut, myoket väsende af det inhemska perlfiskeriet[2]), som kanhända aldrig något enda år inbragt 100 Rdr, under det att man ända till år 1756 tillät Holländarne bortföra hummer och ostron från vår skärgård, en handel, hvarpå de årligen troddes förtjena 100,000 gyllen. Först sistnämnde år föll man på den tanken, att vi sjelfva dermed kunde drifva någon utrikes handel.

Bergverk. = Riket fick under denna period en ädel metall till, den dyrbaraste af alla, men på de flesta ställen i Europa den, hvars brytning minst lönar sig. Ädelfors guldgrufva, i Alsheda socken i Småland, upptäcktes 1738 af Bergmästaren Swab; brytningen begynde 1741, ifrån hvilken tid till år 1767[3]) endast 6325 dukater af detta guld blifvit myntade; åren 1751 till och med 1754 utgjorde afkastningen 10 ℔ 7 lod. Från år 1770 till 1774 steg tillverkningen till 4130 dukater. Ifrån grufvans första år till och med 1778 hafva[4]) af det småländska guldet blifvit myntade 16,200 dukater, således vid pass 426 dukater om året. Från 1773 till 1795 utgjorde gruf-tillverkningen 185 ℔ 6 lod, således i årligt medeltal 8 ℔ 1 lod. Efter början af nästa århundrade nedföll denna till hälften och slutligen till nästan intet. Af Östra Silfverbergets guld-

[1]) Modéer, sid. 193.
[2]) König, Lärdomsöfningar, VI, sidd. 44 följ.
[3]) Så står i Lagerbrings Statskunskap, sid. 41; Modéer, sid. 186, har årtalet 1763.
[4]) Djurberg, Geogr. Lexicon. Örebro, 1813.

skedning hafva från 1751 till och med 1755 blifvit myntade 222 dukater.

= Sala Grufva gaf [1]) i årligt medeltal från 1701 till 1750 numera endast 1541 ♯, och från 1751 till 1764 blott 1139 ♯. Högsta afkomsten under hela perioden 1719—64 inträffade 1719, då man erhöll 2032 ♯, den minsta 1727, då tillverkningen blott var 523 ♯. Ifrån grufvans första kända begynnelse, eller år 1400, hade den inalles producerat 1,131,006 ♯. Under åren 1765—68 gaf Sala 5696 ♯, de öfriga silfververken allenast 1605 ♯, således i årligt medeltal det förra 1424, de sednare 401 ♯. Sedermera [2]) var afkomsten 1769 1543 ♯, 1770 1743 ♯ (under hvilka år de öfriga silfververken blott gåfvo 69 ♯); derefter gaf Sala 1771 1928 ♯, 1773 1817 ♯; sedermera steg medeltillverkningen från 1776—95 till 2474 ♯ årligen. År 1741 öfverlemnades denna grufva af Kronan för evärdliga tider åt bergslagen.

Vestra Silfverberget [3]) säges, — dock är uppgiften föga säker, — från 1711 till 1760 gifvit omkring 8000 ♯; åren närmast före det sistnämnda steg tillverkningen stundom till 100 ♯ årligen, men ej sällan derunder. År 1714 var den 738 ♯, 10 lod, men i 16:e och början af 17:e årh. tillsammans med Östra Silfverberget allenast 60 till 80 ♯. Enligt Canzlers tabell, gaf den 1751 110 ♯, 1752 205 ♯, 1753 133 ♯, 1754 blott 46 ♯, och sedermera intet. Malmen var så fattig, att centnern blott innehöll [4]) 8 lod silfver och 50

---

[1]) Hülphers, i Kongl. Vet. Akad. Handl. 1767, sid. 177; Djurberg, Lagerbring, Modéer m. fl.

[2]) Canzler, Mém., Tab. XXXVI.

[3]) Hülphers' Resa, sid. 603. Canzler, anf. st.

[4]) Fru Brenners Poet. Dikter, sid. 244.

bly. — Östra Silfverberget [1]), som i Magni Smeks tid lärer varit mycket lönande, och i Dr. Margarethas tid gaf 5 till 6000 # årligen, var nu i förfall, och grufvorna stodo till större delen under vatten. Åren 1752—54 hade det gifvit 40 till 60 #, men sedermera intet. — Löfås Silfver- och Koppar-grufva [2]), från hvilken man i förra tider erhållit 1200 # silfver och 800 ℔ bly, begynde 1686 aftaga och blef 1708 genom en damms utskärning öfversvämmad af vatten; sedan den i 25 år stått öde, upptogs den 1733, och afkastade sedan till Oct. 1760 500 # silfver, 243 S℔ koppar och 145 S℔ bly. — Det fordom indrägtiga Helleforss producerade nu (1757—59) blott 20 # årligen. — Segerforss gaf under perioden 1751—70 från 7 till 119 #, men på de fyra sista åren intet.

Den afkomst [3]), som hämtades af de mindre verken, var mycket ojemn; under perioden 1752—54, steg den högsta årliga till 363 #; under perioden 1765—70 var den än mindre och öfversteg aldrig 100 #. Hela silfvertillverkningen i riket utgjorde under nyssnämnde perioder omkring 1500 #; minst var den 1751, nemligen 981 #, störst 1771, nemligen 1779 #.

Omkring år 1770 hade [4]) ett Vesterbottniskt bolag blifvit bildadt, i ändamål att upptaga Nasafjälls grufvor i Arieplogs Lappmark. Dessa ligga på kammen af kala fjällryggen, der knappt en buske växer, och bearbetades omkring 1640 med 400 Tyskar, förmodligen krigsfångar; men ehuru bruket 1658 förstördes af fienden, fortsattes gruf-rörelsen ännu någon tid, och lärer först i Carl XII:s tid afstannat. Ett nytt bruk, kalladt Adolfström, anlades nu vid Lais-elf, en gren af Windel-

---

[1]) Hülphers, ders., sid. 91.
[2]) Hülphers, sid. 761.
[3]) Canzler, anf. Tab.
[4]) Læstadii fortsättn. af Journalen. Stockh. 1833, sid. 212 o. följ.

elfven, då deremot den fordna smälthyttan låg vid sjön Sädva på Skellelfte elf. Det nya företaget var mindre beräknadt på malmbrytning än smältning af den förut förkastade malmen. Men bristande förlag, misshushållning och underslef borttogo all vinst, och silfververket upphörde omkring 1806. På lands-culturens upphjelpande hade båda dessa anläggningar intet inflytande; och för nybyggarne och Lapparne, hvilka genom forslingar, skjutsande och dagsverken hårdt behandlades, särdeles i förra perioden, var denna rörelse en verklig landsplåga.

— Rikets förnämsta silfvergrufva var således mer än dubbelt fattigare än nu; deremot var Stora Kopparberget dubbelt rikare än i vår tid, då det blott ger 2500 S℔, ehuruväl redan då afkastningen sjunkit till hälften af hvad den utgjorde från vid pass år 1608 till 1690. Under [1]) de tre första åren af detta tidehvarf gaf berget ännu öfver 6000 S℔ årligen; sedermera höll sig afkastningen i medeltal under hvart årtionde på följande sätt: 1720—29 5791 S℔; 1730—39 4807 S℔; 1740—49 5201 S℔; 1750—59 5110 S℔, men år 1761 nedsjönk tillverkningen, sannolikt i följd af Fahlu stads brand, till 3646 S℔. Från 1633, då Fahlu våg inrättades, till sistnämnde år, hade denna grufva lemnat 1,180,724 S℔ [2]). Med 1761 upphör den speciella tabellen hos Hülphers, men fortsättes till år 1773 af Canzler.[3]). Från år 1751 till 1754 var hela afkomsten i medeltal 4938 S℔, afraden 1036; från 1765 till 1768 afkomsten 4266 S℔, afraden 1046; från 1769 till 1770 afkomsten 4651, afraden 850; från 1771 till 1773 af-

[1]) Hülphers, Resa, sid. 410.

[2]) Origtig är således Nordencrantz' uppgift (Bekymm. St., I, sid. 105), att hela rikets tillverkning från 1633 till 1754 blott stigit till 1,177,091 Skppd, ty Fahlun ensam gaf på denna tid 1,139,921 Skppd.

[3]) Mém., sid. 257.

komsten 4702 S℔. Tillverkningen från sistnämnde år till 1780 är mig obekant; men från 1781 till 1790 var[1]) afkomsten 63,770 S℔ eller 6377 S℔ i årligt medeltal. Under de sex åren 1790—95 erhöll man af berget dessutom 24 ℔ guld, 3418 ℔ silfver och 750 S℔ bly.

De vigtigaste af rikets öfriga koppargrufvor voro följande[2]): Nya Kopparberget, hvars tillverkning denna tid varierade vanligen mellan 100 och 200 S℔: de båda extremerna voro 61 och 269 S℔; Garpenberg höll sig mellan 102 och 209, vanligen vid 150 S℔; Riddarhyttan lemnade ett år 219 S℔, annars mellan 130 och 170; Gustafsberg och Carlberg gåfvo vanligen mellan 70 och 100 S℔; Åtvidaberg, som nu afkastar 1200 S℔, gaf åren 1765—70 endast mellan 1 och 200; och ungefär vid samma höjd höll sig Tunaberg. Alla de öfriga koppargrufvorna producerade ej öfver 50 S℔ hvardera, utom Kalmora och Stripås, som ett år gåfvo 58 S℔.

Hela rikets koppartillverkning utgjorde, enligt Canzlers tabeller, åren 1751—54 i medeltal 5973 S℔, samt åren 1765—70 5463 S℔, men i texten (sid. 260) beräknar han den på följande sätt: 1751—54 5187 S℔; 1765—68 5310 S℔; 1769—70 5717 S℔.

Dessa uppgifter lära dock på intetdera stället vara fullständiga, ty under förra perioden 1751—54 gaf Fahlu grufva ensam 4939 S℔ i årligt medeltal, och på 1760-talet[3]) skattades hela rikets koppartillverkning till 7 à

---

[1]) Djurberg, Geogr. Lexicon.

[2]) Canzler, Tab. XXXVI. Uppgifterna om afkastningen hålla sig mellan åren 1751—1770, men så att der upptagas blott åren 1751—54; 1765—70.

[3]) Modéer, sid. 184, enligt Sv. Samlingar, sid. 342. Än mer under verkliga förhållandet är Nordencrantz' uppgift (Jämn-

8000 S℔. Den sista uppgiften torde dock å andra sidan vara något dryg, och förmoda vi att 6500 à 7000 S℔ komma sanningen närmare. Särdeles mindre kunde tillverkningen ej gerna vara, då man tager i betraktande exporten, präglingen till plåtar och skiljemynt, förädlingen till messing samt den inhemska förbrukningen.

Hvad exporten först beträffar, vill jag till en början anföra tvenne uppgifter af män, som båda voro medlemmar af Bergs-Collegium. Den ene, Bergs-Rådet Sandels[1]), uppgifver exporten för åren närmast 1767 till 4200[2]) S℔ oarbetad koppar, 1800 smidd, och lika mycket till messing förvandlad koppar. Den andre, Presidenten Lillienberg[3]), förmäler, att under åren 1760—79 årligen blifvit utförda 1897 S℔ koppar af alla slag, samt dessutom 2573 S℔ messing. — Nedanstående quinquennial-uppgifter, hämtade ur Commerce-Collegii Export-listor, upplysa närmare förhållandet. I första columnen upptages Ör- och Gårkoppar, i den andra Smidd koppar af flerahanda slag, med undantag af Myntplåtar, som vi upptagit i en särskild column. Deremot ha vi uteslutit rubriken Allahanda arbetad smidd koppar, såsom obetydlig, ty med undantag af 1760, då dess värde steg till 17,816 dlr s:mt, uppgick den sällan öfver 1000 dlr s:mt; först efter 1795 steg beloppet till 3 à 4000 Rdr.

---

förelse m. m. 14), enligt hvilken Fahlun 1765 skulle gifvit 4000 och de öfriga grufvorna blott 400 Skppd. Ty detta år gaf den förra 4602, de andra 955 Skppd.

[1]) Dictamen. Stockh. 1767.

[2]) Detta är dock sannolikt ett tryckfel, emedan vi nedanföre skole visa, att utskeppningen var vida mindre. Ett annat ställe i samma Dictamen angifver årliga exporten 1753—63 i medeltal till blott 1033 Skppd, så väl oarbetad, som arbetad koppar.

[3]) Se nedanföre.

	Gårkopp. S℔	Smidd S℔	Tillhopa S℔	Myntplåtar Dlr s:mt
1740	746	443	1189	84,260
45	—	513	513	—
1750	723	137	860	58,612
i medeltal 1751—54	258	506	764	78,408
55	269	297	566	338,495
1760	1522	355	1877	108,000
65	872	278	1150	—
i medeltal 1758—68	—	—	1350	—
1770	1467	617	2084	420,800
75	1104	929	2033	92,721
				Rdr sp.
1780	1118	868	1986	130,222
85	1586	1080	2666	21,108
1790	3342	1127	4469	47,785
95	1133	1206	2339	—
1800	2759	654	3413	—
05	4473	722	5195	—
1810	5473	73	5546	—
15	5440	1684	7124	—
1820	4459	1386	5845	Lpd 162
25	2320	666	2986	—
1830	3711	115	3826	—

Kopparns (gårkopparns?) pris [1]) var 1745 90 plåtar = 60 Rdr. Åren 1760—69 förhöll det sig som följer. Gårkopparn gällde [2]) 40 à 42 Rdr sp., Bladkopparn 50, Messingen 50, den manufacturerade 75. Men år 1788 gällde [3]) gårkopparn på Stockholms våg blott 34 Rdr, år 1794 66 Rdr i riksgäldssedlar, men i Lübeck 55 Rdr. Till hvart S℔ koppar åtgingo [4]) 45 stigar kol med gruf- och rostved, förutan gårmakeriet och plåtsmidet, som tillsammans ansågos erfordra 50 stigar.

[1]) Polhems Tal i K. Vet. Akad. 1745, sid. 13.

[2]) Lillienbergs Tab., se nedanf. Jfr Leyonmarks Tal i K. Vet. Akad. 1775, sid. 30.

[3]) D. v. S., Bref, sidd. 303, 406.

[4]) Polhem, anf. st.

År 1732 inrättades [1]) ett Contor, som skulle "inlösa Kronans och Privatorum gårkoppar och kopparplåtar och densamma sedan utskeppa", och hvar och en utom det nya Koppar-Compagniet förbjöds, att sig med skeppningen af denna vara till utrikes ort befatta; men 1736 blef handeln ånyo frigifven, och myntplåtarnas utskeppning samma år till och med genom premier uppmuntrad. Vi skola framdeles anföra, hvilken skada denna författning beredde Banken, samt huru man snart derefter, 1740—43, ehuru alltför sent, fann misstaget och indrog först 1740 premierna, förbjöd derefter 1743 plåtarnas samt slutligen 1744 gårkopparns utförsel; dock gjordes 1761 ett undantag för en viss qvantitet af hvarje grufvas tillverkning, t. ex. Fahlu 1500 S℔. Ifrån nämnde tid begynde man uppmuntra denna metalls förädling till messing och manufacturer, och för detta ändamål anslogo 1769 års Ständer ett premium af 20,000 dlr s:mt årligen.

Genom dessa stridiga Författningar undergick kopparhandeln flerfaldiga förändringar, hvilka skulle bli än mer synliga, om vi haft utrymme att upptaga alla de särskilda slagen, hvilka i export-listorna än försvinna, än åter framkomma. I allmänhet var den lofliga utförseln af denna vara allt ifrån 1740 till realisationen ej särdeles stor, emedan stora qvantiteter behöfdes hemma i landet till myntningen. Låtom oss tillse förhållandet vid medlet af detta sekel. Hela årliga exporten utgjorde, såsom af tabellen synes, åren 1751—54 blott 764 S℔; förvandlas myntplåtarnes värde i skeppundtal (à 180 dlr s:mt) gör det 435 S℔, tillhopa 1199 S℔; efter samma beräkning gör exporten för 1755 — då plåtarnas vigt steg till ungefär 1880 S℔, — vid pass 2444 S℔, 1760 2477 S℔ o. s. v. Först efter 1790, efter realisationen och

[1]) Modée, sid. 946.

emedan föga koppar upparbetades till messing, blef utskeppningen betydligare och steg i innevarande sekel till 5 à 6000 S℔.

Vid Avesta raffinerades, smiddes och myntades[1]) följande qvantiteter råkoppar:

1750—55	1751—54	1765—66	1769—70	
?	9616	10469	6757	S℔ Gårkoppar.
1016	2556	4654	2221	— Manufact.koppar.
1606	7421	9	600	— Myntplåtar.
155	1128	3660	7	— Slantär o. runst.
2777	20,721	18,792	9585	

Från 1715 till 1762 års slut uppmyntades[2]) 118,469 S℔ 9 L℔ 7½ ℔, som à 540 dlr göra 69,373,504 dlr k:mt; från 1730 till 1762 års slut förmyntades 14,312 S℔ 3 L℔ 10½ ℔ till 12,890,958 dlr 20 öre k:mt.

Värdet af den utskeppade Kopparn och Messingen utgjorde i årligt medeltal[3]):

1738—40	230,000 Rdr sp.	(694,548 dlr s:mt)
1751—64	278,000	—	(834,011 —)
1760—79	213,113	—	(4470 Skppd)
1781	?	—	8419 Skppd jemte 163,520 Rdr sp. i manufactur- samt plåtkoppar.

Rikets fem förnämsta Messingsbruk (Wellinge och Nacka voro nedlagda) upparbetade årligen[4]) åren 1765—68 2076 S℔ gårkoppar, 1068 skrot- eller affallsmessing och 698 S℔ gallmeja[5]), hvaraf tillverkades 3841 S℔ messing, af hvilken qvantitet åter utskeppades:

---

[1]) Modéer, sid. 185. Canzler, sid. 263. Burén, sid. 73.

[2]) Nordencrantz, Bekymmersl. Stund., I, sid. 107.

[3]) Canzler, Lillienberg och Modéer, anf. st.

[4]) Messingstillverknings-processen, i K. Vet. Akad. Handl. T. XXI, sid. 301.

[5]) Till hvar ugn togos 55 ℔ galmeja blandad med ⅓ kolstybbe, 40 ℔ gårkoppar och 50 ℔ skrotmessing. König.

1759—68 i årligt medeltal 1872 S℔, 1768 2815 S℔, 1769 3041 S℔, 1774 3394 S℔, 1760—79 i årligt medeltal 2573 S℔, 1781 3470 S℔. Största utskeppningen, särdeles af messingstråd, gick till Frankrike, der den hufvudsakligen lärer blifvit använd till vinrankornas uppbindande. Men efter Revolutionen lärde sig Fransmännen att sjelfve göra messingstråd, hvarefter denna förut så lönande näringsgren hos oss mer och mer aftynade och slutligen nästan utdog.

Brukens tillverkningar stego under åren 1765—68 till följande belopp i årligt medeltal:

Norrköpings Bruk	....	1114 Skppd	
Gusums d:o	....	970 —	
Bjurforss d:o	....	643 —	
Skultuna d:o	....	588 —	
Nyköpings d:o	....	526 —	3841
Öfriga Bruk i riket	....		300
		Tillhopa	4141

= Jernhandteringens öden skola nu bli ett föremål för vår teckning. Läsaren torde erinra sig, att jern-exporten 1715—18, ehuru af några antagen till 215,000 S℔, enligt min förmodan ej besteg sig till mer än 180 eller högst 200 tusen. Året 1721 uppgifves [1]) den hafva uppgått till 250 à 260 tusen S℔ stångjern, hvilken uppgift äfvenledes, på grunder, som straxt skola anföras, synes mig alltför hög, helst då man besinnar, att många rika jernverk nyss förut blifvit ödelagde af Ryssarne. 1724 års export angifves af Commerce-Collegium [2]) hafva utgjort 4,119,506 dlr s:mt, hvilket, då cursen den tiden var 34 marker, gör 1,453,943 Rdr sp. Stångjernspriset [3]) var ifrån 1719 till och med

[1]) Modéer, sid. 178. [2]) Se Tabell. ofvanf., sid. 10.
[3]) Stockenström, Tal, sid. 24.

1725 års slut 6 Rdr. I fall nu hela den utskeppade qvantiteten bestått af stångjern, skulle den utgjort 242,324 S℔, men emedan den äfven till någon, om än ringa, del bestått af kanoner och annat förädladt jern, hvilket har ett högre pris, så torde den ej kunna upptagas till mer än 230, högst 235,000 S℔, och 1721 års export var väl icke obetydligt lägre.

Från nämnda tid gjorde denna handtering så snabba framsteg, att årliga tillverkningen mellan 1738 och 1747 uppsteg [1]) till 333,937 S℔, eller högre än den sedan blef till inemot 1780. Man trodde sig nu så högt hafva uppdrifvit denna tillverkning, att man befarade brist på afsättning och deraf följande vanpris, till hvars förekommande öfversmidet genom en författning af d. 10 Sept. 1747 inskränktes till 5 proc. öfver det lofgifna. Vinsten af den förökade productionen minskades dock genom jernets fallande pris, hvilket under åren 1726—35 var 5$\frac{1}{3}$ Rdr för de bättre sorterna [2]); 1736 föll [3]) det än ytterligare till 5 à 4$\frac{1}{2}$, och de följande åren ända till 4$\frac{1}{4}$ Rdr för S℔:det öfverhufvud. Då nu priset var 39 dlr k:mt = 4$\frac{10}{17}$ Rdr sp., och tunnan spanmål samma år gällde 25 dlr (annars kostade den på 1730-talet ej öfver 14 till 18 dlr), så erhöllo brukspatronerne ej stort öfver 1$\frac{1}{2}$ t:a för sitt S℔ stångjern. Ja, år 1752 gällde säden 36 dlr k:mt. och stångjernet 44; år 1747 säden 36, jernet 41; 1749 säden 30, och jernet knappt 39 dlr. Antaga vi, att af dessa 333,937 S℔ 300,000 blifvit utskeppade, och höje priset till 4$\frac{1}{2}$ Rdr sp. efter deribland fanns förädladt jern, så inbragte detta riket blott 1,350,000 Rdr

---

[1]) Forsell, Statistik, sid. 123.

[2]) Då Banken 1734 öppnades för lån å jern, beräknades skeppundet blott till 30 dlr k:mt, hvilket endast gör 3$\frac{6}{17}$ Rdr.

[3]) Vi hafva tagit ett medel af Stockenströms och Canzlers pris-uppgifter. Enligt Polhems Tal (1745, sid. 14) var stångjernspriset 42 dlr k:mt = 4$\frac{1}{3}$ Rdr sp. Jfr nedanföre.

sp., eller mer än 100,000 Rdr mindre än 11 år förut, då skeppningen dock var 60 till 70 tusen S℔ ringare. Likväl finner jag, att årliga jern-exporten för åren 1738—40 upptages [1]) till 346,000 S℔, värdet till 4,844,667 dlr s:mt, eller efter 40 m:k curs 1,453,390 Rdr sp., således ändock något mindre än 1725 [2]). En så stor utskeppning är verkligen öfverraskande; den är blott 25,000 S℔ lägre än hvad den nu för tiden är efter 10 års *medeltal* [3]); likväl varade blott få år denna starka *production*, öfverskridande med 13,000 S℔ hela denna periods årliga medel-tillverkning. Kanhända var det fruktan för öfver-production och ytterligare vanpris, mer än det var fruktan för "skogarnas för starka angripande", (hvilket skäl dock ensamt i Författningen åberopades), som förmådde 1739 års Ständer att genom Konungen (20 Apr. 1740) förbjuda allt öfversmide utöfver 1695 års Hammarsmarks ts-taxering, och att tillåta Vermland och Dahl, som äro utom bergslagen, blott 16,000 S℔ i årligt smide; en ny stadga, äfven åsyftande öfversmidets hämmande, utfärdades d. 10 Sept. 1747.

Så mycket var i alla fall säkert, att nyssnämnda höga production icke riktade tillverkarne. Man uträknade [4]), att till hvart skeppund stångjern erfordrades, gruf- och rostveden inberäknad, 6 stigar kol, och när skeppundet blott betaldes med 42 dlr, erhöllos blott 7 dlr för hvar stig, hvaremot hvar stig, använd till koppartillverkningen, betaldes med 10 à 11 dlr. Också tycktes behofvet af denna metall på den utländska marknaden ej *stiga* i bredd med jerntillverkningens förökning i Ryssland och Sverige. Man måste på den tiden hålla stora jern-uppläg i Holland och England. Andre, som ej der-

---

[1]) Canzler, sid. 275.

[2]) Likväl var cursen 1738 och 1739 föga öfver pari, så att summan närmar sig 1,600,000 Rdr sp.

[3]) Forsell, sid. 126. [4]) Polhem, anf. st., sid. 14.

till hade styrka, togo förlag af utländningen och blefvo föga annat än handtverkare åt honom. Denna förlägenhet förmådde rikets bruksägare att förena sig om en inrättning, som gör epoch i den svenska jerntillverkningens historia, och hvilken medförde så lyckliga följder, att Polhem, Nordencrantz och Plomgren [1]) sedermera tvistade om uppfinningen. Det var stiftelsen af Jern-Contoret, hvartill grunden redan lades 1743, men hvilken inrättning först d. 29 Dec. 1747 erhöll kunglig bekräftelse. Den grundade sig hufvudsakligen på en afgift af 1 dlr k:mt å hvart skeppund jern, som i stapelstad å vågen uppvägdes, hvaremot Contoret åtog sig att betala Banken ränta å de lån, som beviljades bruksägarne. En sådan lån-rättighet beviljades redan 1735 à $5\frac{1}{2}$ proc., hvilken ränta 1738 nedsattes till 5, och 1748 till 4 procent. Dessutom var Contoret skyldigt att jemväl upphandla jern, "när så nödigt och oumgängeligt finnes." Detta privilegium undergick sedermera betydliga förändringar vid 1766 års riksdag, då för Contoret utfärdades ett nytt reglemente. Inrättningen förklarades då bland annat oberoende af Kronan, och förbjöds att befatta sig med jern-upphandling, så länge jern-priset ej understeg 6 Rdr specie.

Den välgörande följden af ifrågavarande anstalt dröjde ej länge att visa sig: jernpriset steg både utrikes och inomlands. Då 1 ton ($7\frac{1}{2}$ S# stapelstadsvigt)

---

[1]) Fant, V, sid. 265. Modéer, sid. 181. Nordencrantz, Bekymm. Stunder, III, 26 o. f. Guld-medaljen, som genom intriger var ämnad Plomgren, tillerkändes dock Nordencrantz, jemte en penninge-belöning; men han klagade sedermera, att hans plan i tvenne punkter blef förfuskad, först deruti, att Jern-Contoret skulle befatta sig med handeln, för det andra, att afgiften ej skulle utgå efter hammarskatten, utan för hvart skeppund, som i stapelstaden uppvägdes, ty då var jernet, i de flesta fall, ej mer bruksägarens, utan köpmannens, hvilket sednare således, och icke den förre, understödet tillföll.

stångjern på 1730-talet i London ej gällde mer än 13 à 14 p:d st., höjde sig priset småningom, så att det 1756 gällde 17 à 18 p:d, och år 1763 från 16 till 22. Inom riket var medelpriset på stångjernet från 1738 till 1748 42 dlr k:mt = à 40 m:k $4\frac{1}{5}$ Rdr sp.; priset på rågen varierade mellan 16 och 36 dlr. År 1749 föll jernpriset till 39 dlr = $3\frac{3}{4}$ Rdr sp., men med nästa år började den goda conjuncturen. Emedan både priset i dalertal och tillika cursen voro högst vacklande, vilja vi uppställa dessa förhållanden tabellariskt [1]) och tillika anteckna spanmålspriset.

År	Curs.	1 S# jern		1 t. råg
	m:k.	dlr k.	R. sp.	dlr k.
1750	40	56	$5\frac{3}{5}$	26
1	38	63	$6\frac{2}{3}$	24
2	38	60	$6\frac{1}{2}$	25
3	38	52	$5\frac{1}{2}$	26
4	38	50	$5\frac{1}{4}$	26
5	38	52	$5\frac{1}{2}$	26
6	40	57	$5\frac{7}{10}$	30
7	44	66	6	45
8	51	81	$6\frac{1}{3}$	48
9	50	78	$6\frac{1}{4}$	39
1760	64	90	$5\frac{1}{2}$	45
1	72	103	$5\frac{5}{7}$	46
2	86	114	$5\frac{1}{3}$	44
3	83	118	$5\frac{3}{4}$	78
4	86	126	$5\frac{9}{10}$	78
5	85	135	$5\frac{9}{10}$	75
6	71	109	$6\frac{2}{9}$	66
7	56	96	$6\frac{6}{7}$	48
8	42	62	$5\frac{12}{21}$	42
9	48	69	$5\frac{3}{4}$	34
1773	72	104	$5\frac{2}{3}$	75

1) Stockenströms Tal, sid. 29. Canzler, sidd. 274, 412. Bekymmersl. Stund., III, sidd. 48, 58. Sefström, II, sid. 45. Spanmålens pris skiljer sig mycket från Schwerins uppgifter.

Låtom oss nu, efter Jern-Contorets inrättning, fullfölja historien af jerntillverkningen och tillse hvad den, efter prisets förbättring, inbragt riket.

Åren 1751—60 uppgifves[1]) den i årligt medeltal ej utgjort mer än 328,776 S℔; men åren 1761—70 höjt sig till 330,850; 1771—80 till 352,751; 1781—90 till 409,519, hvilket är denna productions maximum, ty äfven nu (1821—30), då den likväl är högre än den varit allt sedan sistnämnda period, uppgår den ej utöfver 399,121 S℔ i medeltal. Men det gifves anledning till förmodan, att nyssnämnda uppgifter äro 12 till 15 procent för låga, eller ock att dermed bör förstås icke "medium af årliga tillverkningen", utan medium af årliga exporten. Jag skall försöka visa det.

Enligt Tab. XXXVI hos Carlson utskeppades 1763—68 årligen 24,377 S℔ kanoner, svart- och finsmide, med inbegrepp af spik- och manufactur-smide; den årliga förbrukningen hemma har blifvit skattad till $\frac{1}{6}$ af hela rikets jerntillverkning, hvilket gör vid pass 60,000 eller 70,000 S℔; om denna post jemte det utgående öfriga jernet tillägges till stångjerns-exporten, som nedanföre för hvart femår skall angifvas, så utgjorde hela productionen 1750 356,969 S℔, 1755 376,455 S℔ och 1760 401,950 S℔. År 1751 steg hela exporten, enligt Hr Forsells egen uppgift, till 367,330; således under dessa fyra år, hvilka vi kunna controllera, ifrån 28 till 70 tusen S℔ mer än ofvanstående uppgift. — Under nästa tiotal utgjorde exporten af stångjern och förädladt jern med inbegrepp af den inhemska consumtionen, allt på lika sätt beräknadt, år 1765 417,130 S℔ samt år 1779 337,130; enligt bestämda uppgifter utgjorde skeppningen[2]) 1764 382,000 S℔, och åren 1754—68 i

[1]) Forsell, Statistik, sid. 323.

[2]) Enligt Hr Forsell, men enligt Canzler, Tab. XXXVI, blott 333,299½ skppd.

medeltal [1]) 331,869, eller enl. andre[2]) 333,000, hvaraf finnes, att äfven i detta tiotal exporten varit högre än hela jerntillverkningen skulle varit, enligt Hr Forsell. Hvad det följande tiotalet (1771—80) beträffar, utgjorde år 1775 års tillverkning 417,655, samt 1780 års 359,859 S#; skeppningen åter, enligt Grefve Lillienberg (se nedanf.) i medeltal från 1760—79 359,069 S#; tilläggas nu litet öfver 60,000 S# för den inhemska åtgången, så är hela productionen för dessa båda tiotal gifven, nemligen 420,000 S#. — Vi öfvergå de följande årtionden, för att pröfva rigtigheten af ifrågavarande författares beräkning, att 1821—30 års tillverkning i årligt medeltal skulle utgjort 399,121 S#; om deraf afdrages den årliga utskeppningen (sid. 126), 371,761 S#, så skulle det årliga belopp, som återstått för den inhemska consumtionen, blott utgjort 27,360 S#, hvilket utan tvifvel är alltför litet. Sistnämnde uppgift har Hr Forsell hämtat ur Bergs-Collegium; men straxt förut meddelar han ur Tull-specialerna en uppgift öfver utskeppningen för alla åren sedan 1821: sammanräknar man beloppen och tager deraf ett medeltal, gör det 399,321 S#, eller 200 S# mer än hela rikets jerntillverkning under samma tid nyss förut uppgifves hafva varit. Skillnaden har förmodligen uppkommit genom något skrif- eller tryckfel: påtagligen menas alltså med uppgiften för 1821—30 icke jern-tillverkningen, utan jern-utskeppningen, och vi gissa att detta äfven gäller om uppgifterna för de förra tiotalen.

---

[1]) General-Tull-Direct. Berätt. till 1769 års Riksdag, sid. 28. Under perioden 1758 till 1768 utgjorde högsta skeppningen af stångjern 331,580 skppd, nemligen 1760, den lägsta 256,749 skppd, nemligen år 1760 (utom detta år och år 1759, då den utgjorde 268,264 skppd, höll den sig alltid omkring 300,000). Utförseln af de andra jernsorterna, med inbegrepp af kanoner och ankaren, varierade mellan 12 och 21,000 skppd. Canzler, Tab. XLII.

[2]) Stockenströms Tal.

I likhet med hvad som skett vid kopparn, meddelas här först uppgift öfver svenska stångjerns-skeppningen för hvart femte år, samt i andra columnen en i årligt medeltal från 1780—1825 beräknad uppgift å hela jernutskeppningen [1]).

År	Stångjern SS	Stång- och Manufact.-jern SS
1740	270,256	?
45	327,315	
1750	286,969	
55	306,455	
1760	331,950	
65	347,655	
1770	267,130	
75	342,426	
1780	289,892	327,500
85	375,109	379,100
1790	381,456	380,500
95	352,459	345,800
1800	298,496	381,600
05	365,762	286,620
1810	243,337	312,660
15	450,430	385,600
1820	309,011	375,200
25	447,723	417,400
1830	366,617	386,000
31	427,995	464,000
32	401,376	440,562

De år, då öfver 400,000 SS utgått, voro 1791 = 401,000; 1802 = 447,000; 1815 = 508,000; 1825 = 481,000; 1827 = 420,000; 1828 = 446,000; 1831 och 1832 se Tabellen.

---

[1]) Uppgifterna om stångjernet äro utdragne ur Comm.-Coll. Berätt., de i andra columnen äro uträknade efter stentrycks-tabellen, så långt den går och sedan ur Tull-specialerna.

Vi gå nu att tillse, hvad den vigtigaste af Sveriges exporter den tiden inbringade riket. Under perioden 1754—68, då medel-exporten utgjorde 331,869 S℔, steg, om vi antaga jernets värde öfverhufvud till 6½ Rdr, den till 2,157,149 Rdr. Under perioden 1760—79, då exporten utgjorde 359,069 S℔, var värdet, enligt Gr. Lillienbergs beräkning, 2,078,903 Rdr, således mindre i värde, ehuru qvantiteten ökat sig. Hvad stångjernet ensamt beträffade, steg i årligt medeltal qvantiteten till 334,106 S℔, värdet till 1,893,272 Rdr sp.

Men efter 1767 inföll en ofördelaktig jern-conjunctur. Under den föregående curs-uppstegringen hade väl hvarken riket eller brukspatronerne någonting vunnit, men också föga eller intet förlorat; ty 1 ton jern gällde i London 1754, då inhemska priset var 50 à 53 dlr, lika mycket, eller 17 p:d st., som 1760, då skeppundet hos oss betaldes med 90 dlr; och då brukspatronen 1761 erhöll 108 dlr för skeppundet, fick han i reelt värde verkligen något mindre än 1751, då det betaldes med blott 60 dlr, men i goda penningar. Den öfriga vinsten stannade hos exportörerne. Men annorlunda blef förhållandet, då cursen efter 1767 hastigt föll tillbaka; jernpriset sjönk då inemot 1 Rdr sp. på hvart S℔, hvilket nu mera betaldes med blott 5 à 5½ Rdr. Tillika minskades äfven utförseln: den sjönk 1769 till 304,000 S℔; värdet af allt utgående jern och stål skattades[1]) detta år till 2,257,523 Rdr sp.; den sjönk 1773 ytterligare till 299,000 S℔. Stångjerns-exporten 1770 utgjorde endast 267,130, hvilken var lägre än den sedan 1740 hittills varit. Denna olyckliga conjunctur, som hotade en af rikets förnämsta näringar med undergång, förorsakade åtskilliga bekymmer vid 1769 års riksdag. Enligt Bergverks-Deputationens Berättelse

[1]) Lilliencrantz, i Sefströms Handels-Bibl., IV, sid. 11.

kostade 1764 hvart S# stångjern vid Söderforss i tillverkning ej mindre än 25 dlr 14⅔ öre s:mt, och 1767 enligt Jern-Contorets uträkning 29 dlr 16 öre. Skillnaden mellan dessa utgifter synes väl ej särdeles stor, men då den enligt den tidens vacklande curs förvandlas i Rdr, blir den betydlig. Den förra gör nemligen föga öfver 4 Rdr sp. à 76 mark, den sednare vid pass 7⅓ Rdr efter en djupt fallen curs. I sednare fallet skulle bruksägarne förlorat 1 Rdr på hvart S#, i fall beräkningen icke, såsom är troligt, varit nog hög.

Mellertid räckte denna för riket ofördelaktiga ställning ej länge; ty redan 1774 steg det utgående jernet till 336,119 [1]) S#, och stångjernet ensamt året derpå till 342,425 S#. Den högsta skeppningen inföll dock först 1785—90, då den kom nära intill sin nuvarande höjd, men de närmare uppgifterna derom tillhöra en annan tiderymd.

År 1764 funnos [2]) i riket 566 stångjerns-hamrar (nu 707), samt 1007 härdar (nu 1167). Finlands förlust har föga minskat den svenska bergverksrörelsen, ty i nyssnämnde antal ingå blott 18 finska hamrar och 35 finska härdar.

Svartsmidet ägde en vida trögare framgång. År 1735—48 [3]) gick värdet till 54,000 dlr s:mt = 14,727 Rdr sp.; 1763—69 till 209,444 dlr = 34,906 Rdr (qvantiteten utgjorde 2944 S# utom spik och diverse); 1769 68,852 dlr = 17,213 Rdr sp., samt 1770 till 180,000 dlr = 40,000 Rdr. I medeltal under åren

---

[1]) Hos Canzler, sid. 277, står 316,000, men detta är tryckfel, ty detta år utskeppades endast från Stockholm 212,160 Skppd, från Götheborg 83,338, från Gefle 19,456, från Norrköping 10,882, hvilket redan gör derutöfver.

[2]) Commerce-Coll. Relat. i Sefströms Handels-Bibl., II st., sid. 39. [3]) Canzler, Tab. XXXVI.

1760—79 utgjorde[1]) manufactur-smidet i qvantitet 22,585 St𝔈, i värde 165,450 Rdr; år 1781 var qvantiteten 33,332. På intetdera stället ingå spik och det egentliga finsmidet; deras värde steg i förra perioden för 2374 St𝔈 till 20,183 Rdr, men 1781 till 125,460 Rdr. Det mesta jernsmidet tillverkades i Vedevåg, Eskilstuna och Vira; Krono-factorier voro i Jönköping, Örebro, Norrtelge.

Samtliga jernverken i riket skattade till Kronan vid slutet af 1770-talet[2]) 272,573 Rdr sp.

Det mechaniska i svenska jernhandteringen hade, med undantag af några uppfinningar af Polhem, alltsedan De Geers tid undergått få förändringar, ända till dess vår odödlige Rinman, ifrån omkring 1760, erhöll befattningen med våra jernverks-byggnader[3]). Sedermera blef Major Nordvalls theori om vattendrifter nyttig för många masugnar och hamrar, som hittills vissa tider om året måst stå stilla, och dessutom blef mycken jord, som genom uppdämningar stått under vatten, derigenom återskänkt åt jordbruket. En ännu sednare uppfinning är den Vidholmska blås-machinen, hvilken framför de vanliga spetsbelgarne ägde ett obestridt företräde.

Ofvanberörde minskning i svenska jern-utförseln, som åren närmast före och efter 1770 började förspörjas, hade sin grund i utländsk medtäflan. Sveriges farligaste medtäflare på detta fält var den tiden Ryssland. Grunden[4]) till detta lands jernhandtering lades af några Engelsmän, som af Czar Iwan Wasiljewitsch 1569 erhöllo tillstånd att tillverka jern ur grufvorna kring Moskwa. Någon större utskeppning verkställdes dock icke förr än 100 år derefter; men 1691—1700 hämtade Engelsmännen årligen varor från Archangel till ett värde af 5 à

---

[1]) Se tabellen nedanf. stålet inberäknadt.
[2]) Sandels, sid. 57. [3]) Svedenstjerna, sid. 44.
[4]) Ders., sid. 34. König, Lärdoms-Öfn., V, s. 248 o. f.

600,000 Rdr, i hvilket belopp mycket stångjern ingick. Oaktadt den långa transporten kunde varan i denna polarhamn säljas för betydligt bättre pris än det svenska jernet; vida förderfligare blef denna concurrens, då Ryssarne kommo i besittning af hamnarna vid Östersjöns östra kuster, och då Czar Peter I med fördubblad ifver började arbeta på ryska smidets tillökande. Bland annat hade en gemen smed, vid namn Dimidof, som af Czaren fått till skänks jernbruket Fekofa med ett stycke land, der anlagt 12 hamnar, 8 kniphamrar och 4 masugnar, hvarigenom Fekofa blef det ansenligaste af Rysslands jernverk. Dess ägare var herre öfver 7000 lifegne. Redan 1726 fördes omkring 180,000 S℔ stångjern till Petersburg från det inre af landet, och vanliga utförseln från denna hufvudstad 1761 till 1770 utgjorde 150,000 S℔. Hela Rysslands jern-export[1]) omkring 1768 skattades till 270 à 280 tusen S℔; tillverknings-priset var så ringa, att 1 ton kunde i London säljas för 13 £ 15 sh. 11 p., då deremot samma qvantitet svenskt jern icke kunde afyttras under 17 £ 15 sh. 11 p., så att det sednare var mer än 25 proc. dyrare.

Den engelska jernhandteringen, ehuru vida äldre, var länge för Sverige mindre farlig. Den[2]) hade gjort några framsteg i smältnings-processen, hvilka voro en vinning af den tidens alchemistiska svärmerier redan under Henrik VI och Edvard IV; men den förbättrades betydligen genom de Huguenotter, som sedermera från Frankrike och Nederländerna inströmmade i England. Redan omkring 1580 hade stålförädlingen och finsmidet

---

[1]) Tankar om Svenska Jernhandeln, sid. 30 o. följande. Bergverks-Deput. Betänkande 1769, sid. 18. Enligt en annan källa (Sefström, II, sid. 110) utgjorde den samma år 1,500,000 pud à 36 sv. marker.

[2]) Oddy, on European Commerce hos Svedenstjerna, sidd. 26 o. f. König, V, sid. 199.

i detta land slagit sådana rötter, att införseln af jerntråd och ullkardor, som hittills hämtades från nyssnämnde länder, kunde förbjudas. Men, den tiden endast grundad på trädkol, mötte denna handtering stora hinder i de engelska skogarnas glesnande, så att man 1585 deruti måste göra vissa inskränkningar, och aflägsna jernverken från London och de större sjöstäderna. Under borgerliga oroligheterna förföllo en myckenhet jernverk, och ifrån denna tid upphörde tillverkningen af jern ur egna grufvor att vara betydlig. De flesta [1]) både metall- och stenkols-grufvor voro vid denna tid redan så djupa, att de med möda betalde arbetskostnaden. Denna olägenhet hjelptes till en del genom Newcommens upptäckt af den atmosphæriska ångmachinen (uppfunnen 1705, förbättrad 1713), hvilken med särdeles framgång användes till vatten-uppumpning och malm-uppfordring. Men den stora åtgången af bränsle var ett vigtigt hinder för dess begagnande i de grufvor, som nödgades hämta kol från aflägsnare ställen: och ännu på 1770-talet måste man nedlägga några af de djupaste koppar- och tenngrufvorna i Cornwall. Det inhemska jernets pris var dyrare än både det svenska och franska; och hela den britiska tillverkningen steg 1765 [2]) till blott 15,000 tons: från Sverige hämtades årligen 17,000 tons, från Ryssland 10,000, från det engelska Amerika 1000.

Men Englands jerntillverkning blef inom kort bragt till en oväntad höjd genom tvenne nya upptäckter: den ena var den af stenkolens användbarhet vid tackjernsblåsningen, sedan man ända hittills trott att sådana kol gjorde jernet bräckt. Den andra var Watts redan 1769 påbegynda, men först efter 1785 fullkomligt utvecklade

---

[1]) Carlsund, Anteckningar under Resor i England m. m. Sthm 1834, sidd. 267 o. f.

[2]) Sefström, Handels-Bibl., I st., sid. 63. Se nedanför cap. Handeln.

förbättringar af ångmachiner. Derigenom blef det åter möjligt och lönande att drifva gruf-arbetena till ett ännu större djup än det, som med atmosphæriska ångmachinen kunde uppnås, och att, genom dess användbarhet vid nästan alla processer till metallens förädling liksom till alla andra slags arbeten, utvidga bruksrörelsen till en grad, hvilken ingen förut kunnat ana, och hvilken dessutom, genom uppfinningen af puddlings-processen, som, efter många fåfänga försök, i början af 1780-talet kom i gång i Wales, tillika bragtes till en större fullkomlighet.

Omkring 1788, då dessa upptäckter ej ännu hunnit blifva allmänt begagnade, utgjorde antalet af alla med trädkol drifna masugnar i England, Skottland och Wales blott 26, hvilkas blåsningar ej öfverstego 75,000 S℔ tackjernsvigt; men i stället hade 59 nya tillkommit, hvilka med stenkol tillverkade öfver 280,000 S℔. Sedermera har jernbruket i detta land gjort colossala framsteg, ehuru Engelsmännen nu lära vara Svenskar och Tyskar lika mycket underlägsne i bergbrytning och smältning, som de äro dem öfverlägsne i smidning, valsning och gjutning. Sedan de nya uppfinningarna hunnit tillämpas på alla jerntillverkningens särskilda grenar, stego 1796 masugnarnas antal till 121 och jern-productionen till öfver 650,000 S℔; nu mera (1827) uppgår den[1]) till 690,000 tons eller 5,175,000 S℔ d. v. s. fullt opp tio gånger mera än vår. Hvilken snillets seger öfver naturen, som här danade jernmalmen sämre än i de flesta andra länder? Äfven i priset åstadkoms en märklig förändring. År 1763 gällde en ton svenskt jern 15 à 16 p:d st., men det inhemska (det var då endast fråga om det skottska) kunde ej säljas under 20 à 22; år 1832 betaldes 1 ton svenskt jern (de vanliga stämplarna) i London med 10 högst 12 p:d, men det walesiska kunde köpas för 5½ à 6 p:d.

---

[1]) Forsell, sid. 112.

Åtskilliga omständigheter räddade dock våra jernverk från en ofta befarad undergång. Först den svenska metallens inre godhet, som gör den oumbärlig för stålberedningen (Englands eget jern är ett af de minst stålhaltiga) samt andra särskilda behof; vidare Amerikanska revolutionen, som, äfven sedan den upphörde, öppnade på andra sidan Oceanen svenska jernet en marknad, ersättande den i England minskade afsättningen, hvilket land ensamt ända dittills var afnämare af mer än hälften af vår jern-export [1]). Slutligen den i alla länder oupphörligt växande användningen af denna nyttiga metall, som tillväxt i samma mån industrien fullkomnat sig. Lika så förvånande det för oss är att höra, att för 150 år sedan knappt något annat jern fanns på en svensk vagn än skenorna, och att långt derefter till och med axlarna voro af träd [2]), likaså och än mer öfverraskade skulle våra förfäder blifvit, om man sagt dem, att man efter några hundrade år skulle börja bygga vägar, broar och skepp af jern. Ehuru dessa och andra upptäckter ännu voro fjerran, och ehuru de i allmänhet sent finna vägen till vårt land, skattades [3]) dock omkring år 1764 redan den inhemska jern-consumtionen till 70,000 S℔ (jfr ofvanför sid. 54).

---

[1]) Då värdet af 1756 års jern-skeppning steg till 8,642,764 dlr s:mt, cursen oberäknad, emottog England deraf en värdeqvantitet af 4,776,910 dlr. Dernäst var afsättningen störst på Holland, derefter på Lübeck, Portugal, Danzig o. s. v.; minst tog Frankrike. Modéer, sid. 179. Den summa, som betecknar värdet af det till England då skeppade jernet, gör 1,333,029 Rdr sp. Nu, i sednare åren, utföras dit 79 till 87 tusen skppd stångjern, i värde 150 till 160,000 p:d st. = 600 à 650 tusen Rdr sp.

[2]) Förf. har i sin barndom sett flera herrskaps-vagnar från medlet af förra seklet med sådana axlar.

[3]) Canzler, sid. 275.

Det torde, slutligen förtjena anmärkas, att den urgamla, redan 1604 aflysta Osmunds-tillverkningen ännu, åtminstone till medlet af förra seklet, var i full gång. Utförseln af detta jernslag; icke dess tillverkning, blef tillika med den af tackjern och råmalm tvenne särskilda gånger [1]), 1738, 1741, förbjuden, och 1749 föreskrefs en våg-taxa för förstnämnda sorten.

— Om productionen af de öfriga mineralierna meddelas följande upplysningar,

Hela Alun-tillverkningen [2]) utgjorde 1751—54 i medeltal 4404 t:r; 1765—68 3912 t:r; 1769 5599 t:r. Under första perioden hade Andrarum ensam lemnat hela denna qvantitet; sedermera tillkommo tillverkningarne vid Lofvers [3]) (800 till 1000 t:r årligen), Johan Catharina, Kafvelås och Garphyttan, men i stället föll productionen vid Andrarum till 2 à 3000 t:r. Af detta mineral utfördes under åren 1769—70, 1773—74; i årligt medeltal 2507 t:r, således mer än hälften mindre än nu. Priset var 50 dlr s:mt, hvilket efter 60 marks curs inbragte 25,070 Rdr sp. årligen. Det var först vid anläggningen af Garphyttan, som man fann [4]), att skiffern kunde användas till alun-sjudning, hvarigenom på en gång både skiffern rostades och alun-pannorna underhöllos med tillbörlig eld. Åren närmast 1780 gaf detta verk mellan 2 och 3 tusen S℔ årligen.

Svafvel-tillverkningen [5]) skattades omkring 1767 till 200 S℔, och Viktriolens till 600. Vid Dylta

---

[1]) Modée, sidd. 1558, 1683, 1801, 2842.

[2]) Canzler, sid. 265.

[3]) Detta bruk, jemte Andrarum, Tideholms och Carls bruk vid Sköfde, var dock redan i gång på 1740-talet. König, VI, sid. 64.

[4]) Lillienberg, Tal i K. Vet. Akad. 1781, sid. 15.

[5]) Modéer, sid. 187. Sv. Samlingar, sid. 344. Bergman, de confectura Aluminis. Upsal. 1767.

tillverkades årligen omkring 100 SK Svafvel, hvilket gällde 90 dlr per SK, 860 SK grön Viktriol och 1700 t:r Rödfärg. Utskeppningen af sistnämnda mineralier var 1766—68 årligen 114 SK Viktriol à 15 dlr och 390 t:r Rödfärg à 11 dlr s:mt; 1773—74 hade den stigit till 303 SK Viktriol och 747 t:r Rödfärg. Hittills hade man låtit viktriol-vattnet ur Stora Koppargrufvan fruktlöst bortrinna, men vid slutet af detta tidehvarf anlades [1]) *precipitations-*, viktriol- och rödfärgs-verk vid denna grufva, hvarigenom stora tillverkningar åstadkommos. Bergmästar Svab lärde äfven att bygga hus af slaggen, hvilken man under tackjerns-blåsningarne lät löpa i formar, så att han fick skapnaden af tegelsten. Efter eldsvådan 1761 i Fahlun byggdes deraf en stor mängd hus.

Ett Kobolt-verk, beräknadt på smalts-tillverkning, hade uti Färila socken och Los Finmark före 1745 kommit i gång, men upphörde 1754, sedan det inalles lemnat vid pass 1000 centner [2]), af hvilka 618 gått utrikes.

Silfvergrufvorna gåfvo 1751—70 i början i årligt medeltal 44 SK Bly, men sedermera blott 8 till 9. Obetydligt var ock det qvantum, som hämtades ur Stora Kopparberget (det ger nu sällan öfver 90 SK); det öfriga behofvet måste fyllas genom införskrifning af engelskt bly, hvaraf vid 960 SK [3]) årligen inkommo.

Kalk-brännerier idkades då som nu på Gettland, men utskeppningen inbragte aldrig stora summor.

Följande beräkning [4]), uppgjord för vid pass 50 år sedan öfver de vanliga metallernas inbördes värden, tor-

---

[1]) Af Bergs-Rådet Baron Hermelin, Markscheider Polheimer och Stipendiaten Gahn. Lillienberg, anf. st.

[2]) Canzler, Tab. XXXVI, uppgifver 1293 centner. Modéer, sid. 187, 985 centner under 3 år.

[3]) Canzler, sid. 5. [4]) Burén, sid. 91.

de måhända röa läsaren. 1 # guld = 15 # silfver, 400 # qvicksilfver, 1150 # messing, 1350 # koppar, 1720 # tenn, 8325 # bly, 11,000 # jern. En man med sin hustru kunde om året finna nödtorftig bergning i bergverkshandtering, af 4 lod guld, 4 # silfver, $\frac{3}{4}$ S# koppar eller tenn, $3\frac{1}{2}$ S# bly, eller 8 S# jern.

För att för läsaren lätta den historiska öfversigten af bergsbrukets utveckling under detta tidehvarf, sammanställe vi export-värdet af dess förnämsta producter under olika tiderymder, i trenne Tabeller:

N:o 1.

	1725	1738—40 i medeltal
Jern af alla slag	4,119,506 dlr s:mt =1,453,943 R. sp.	4,844,667 dlr s:mt =1,614,889 R. sp.
Koppar och Messing	?	694,548 dlr s:mt =231,516 R. sp.

N:o 2.

	1756	1757	1758	1759
Jern dlr s:mt	7,737,000	9,211,000	10,616,000	9,818,000
Koppar o. Messing	1,069,000	1,024,000	1,504,000	918,000

Detta gör, efter 51 sk. medelcurs, för
Jernet . . . . 2,181,294 Rdr sp.
Kopparn och Messingen 265,700 —

N:o 3.

I Presidentens i K. Bergs-Collegium Grefve Lillienbergs Tal i K. Vet. Akad. för år 1781, finnes en Tabell öfver utskeppningen af rikets bergs-producter under 20 år, neml. 1760—79, med åsatta värden. Den meddelas här uträknad efter ett medium för hvart år, hvarvid dock erinras, att den blott upptager exporten från Stockholms, Götheborgs, Uddevalla, Gefle, Norrköpings, Vesterviks, Kalmar, Nyköpings, Söderköpings, Åbo, Lovisa och Helsingfors metallvågar, och är således ej alldeles fullständig. Deruti fela nemligen Varberg, Strömstad, Ystad, Carlshamn, Hernösand, G. Karleby, Halm-

stad, Carlskrona, Ratan, Björneborg och Vasa, hvilka, med inbegrepp af hvad som gick landvägen från gränsorterna, år 1774 utskickade [1]) något öfver 1600 Skppd jern, hvilken skillnad således föga betyder. Derjemte anmärkes, att, emedan lispund- och mark-tal äro uteslutna, värdet måste bli något högre, än då skeppund-talet multipliceras med det vid hvarje artikel uppgifna priset. För jemnförelsens skull upptages äfven 1781 års export, och, emedan rummet så tillåter, sammanställes äfven 1774 års export särskildt:

	Medeltal af 1760—79		1774	1781
	S#	Rdr sp.	S#	S#
Stångjern à 5: 32	334,106	1,893,272	336,119	318,644
Knip-, Band- o. Bult-jern à 6: 24 . . .	9274	60,286	9038	16,572
Saltpanneplåt. à 6: 24	1497	9731	3332 (Saltpanneplåt. o. Takplåtar)	5190 (Saltpanneplåt. o. Takplåtar)
Takplåtar à 10 R. .	2713	27,135		
Kanoner, Kulor à 5: 32	4349	24,695	7295 (Kanoner, Kulor, Ankare o. Mindre Gjutgods)	7728 (Kanoner, Kulor, Ankare o. Mindre Gjutgods)
Ankare à 10 R. . . .	640	6403		
Mindre Gjutgods à 10	93	932		
Jernsmide och Spik à 8: 24	2374	20,182	Spik 2280; Jernsmide d148,434	Spik [2]) r 68,002; Jernsmide r 57,458
Stål à 9 R.	4019	36,270	4136	3792
Messing à 50 R. . .	2572	128,618	3395	3470
Bladkoppar à 50 R.	621	31,037	1799	2919
Arbetad d:o à 75 R.	22	1637	d 6065	r 3170
Gårkoppar à 41: 24	1159	48,115	1609	2030
Mynt. o. omynt. Plåtar à 45 R.	95	4305	?	r 160,350
Svafvel o. Viktriol à 7	180	1267	Viktriol t:r 308	Viktriol L# 835
Alun à 7 R.	1934	13,240	5413	t:r 3657
Bly à 10 R.	22	220	?	?
Rödfärg	?	?	t:r 582	?
Kalk	?	?	d 20,212	Läst. 3406

[1]) Canzler, sid. 364.

[2]) Dessutom 591,000 st. gröfre spik.

d betyder dlr s:mt. r = riksdaler.

Sammandrag af värdet utaf 1760—79:s utskeppning i årligt medeltal:

Jern och stål	Rdr sp.	2,078,903
Koppar och Messing . . .	» »	213,715
Öfriga Mineralier	» »	15,030
	Tillsammans	2,307,648

Härtill kunna läggas allahanda Stenslag 20,000 Rdr[1]) samt 70 à 80,000 Rdr för exporterna från de hamnar, hvilka ej här blifvit upptagna, så att dåvarande export-värdet från samtliga bergverken kan skattas till öfver 2,400,000 Rdr sp. eller omkring 6,500,000 Rdr Banco-sedlar.

3. *Allmänna ställningen. Penningeverkets historia från* 1739 *till* 1772.

Vi hafva nu till det för denna gång föresatta målet fullföljt historien om Näringarnas utveckling, med undantag af Manufacturernas, hvilkas teckning vi afbrutit vid år 1739. Orsaken till detta skiljaktiga behandlingssätt är den, att de förra, såsom mindre beroende af conjuncturerna, alltid bibehålla en viss sjelfständighet, hvaremot de sednare åter, — särdeles under denna tid, då de ännu voro späda, nyplanterade telningar i vår fosterjord och mer än i någon annan period sammanväfda med banken, — voro beroende af partiernas vanligtvis motsatta styrelsesätt, penningeväsendet, den ekonomiska lagstiftningen och tidslynnet i allmänhet. Vi vilje nu försöka att utkasta grunddragen till en historisk teckning af Sveriges financiella och ekonomiska ställning, ehuru vi alltför väl veta, att vi dervid beträda en både slipprig och knappt halfröjd bana.

[1]) Sandels, Tal, sid. 85.

Hvad som betydligen försvårar ett arbete af denna art, är bristen på samtida pålitliga underrättelser. Charakteren af denna tid ända till år 1766 är fruktan för ljus, ett till stor ytterlighet drifvet hymmel-system. Då det nya statsskicket inrättades, bibehölls ej allenast den af Carl XI:s förmyndare införda och sedermera under enväldet [1]) vidmakthållna [2]) Censuren, utan utvidgades äfven ännu mer, särdeles efter finska kriget, då redan enthusiasmen öfver den nya friheten hos större delen af nationen temligen bortdunstat: från 1745 till 1760 förgick knappt något enda år, utan att nya bojor pålades yttrande-rätten; efter 1756 bevakades jemväl talfriheten af en här spioner. Likväl [3]) uppdrogs aldrig någon bestämd gräns emellan hvad som fick allmängöras och hvad som ansågs höra till Arcana regni. Det berodde på embetsverkens godtfinnande att neka tillträde till de handlingar, som stodo under deras vård; man gjorde till och med tull-specialer och handels-balancer, jordeböcker och kronans inkomster till stats-hemligheter. Det varade länge, innan domar fingo tryckas, och när det tilläts, förbjöds allt raisonnerande deröfver. Att utom riksdagarna vidröra "status politicus" och parti-tvi-

---

[1]) Carl XII hade dock en viss orientalisk tolerans. Då någon från Sverige ankommen undersåte berättade honom, under hans vistande i Turkiet, att man nog öppet tadlade hans handlingar, frågade han tillbaka: "men lyda de mina befallningar?" — och då derpå svarades, att ingen fördristade sig till annat, yttrade han sig med mycken liknöjdhet: "låt dem då säga hvad de vilja." Denna anekdot berättas i en af Nordencrantz' skrifter.

[2]) Censur-förordningarna af d. 15 Jul. 1662, d. 14 Aug. 1663, d. 2 Nov. 1667, d. 2 Jun. 1668 och d. 12 Nov. 1674 bekräftades genom Förordningarne af d. 5 Jul. 1684 och d. 20 Apr. 1687 samt Cancelli-Collegii Instruct. för Censorn Rubens af d. 7 Jul. 1688.

[3]) Nordencrantz, Et Omständeligt Svar m. m. Stockh. 1759, sid. 595.

sterna, eller att yttra ett ord om privilegier eller grundlagen, var ett högmålsbrott; att skrifva om financerna, ansågs för föga mindre än landsförräderi. Särdeles var Banken omgifven af en mångdubbel förskansning af hemligheter; Banko-deputerade voro bundne af sina tysthetseder, och fingo icke engång för Rådet eller Secreta Utskottet förråda någonting af dess "secretesse"; än mindre erforo Konungen och Ständerna, som likväl derom skulle förordna, dess ställning; aldraminst fick genom offentligt tryck någon ljusstråle tränga till allmänheten. När sedermera trycktvångets fjättrar lossades, följde under den korta tiden från 1766 till 1772 visserligen en störtflod af skrifter, hvilkas innehåll dock, under denna factionernas häftigaste spänning, mestadels bestod i ömsesidiga förkättringar och anklagelser, ehuru man sällan trädde så långt utom den yttre anständighetens gränsor, som man i våra dagar anser oskiljaktigt från en sann tryckfrihet. Närmast efter revolutionen följde man den af Konungen anbefallda grundsatsen att glömma och ej mer uppröra det förflutna; och slutligen, hvad den sednaste tiden beträffar, hafva våra häfdatecknare funnit det mera glädjande och belönande, att välja andra tidehvarf af vår historia till mål för sina forskningar, och antingen alldeles icke berört detta fält eller med hastiga steg ilat deröfver [1]).

[1]) Under Förmyndar-regeringen utgåfvos likväl åtskilliga skrifter, ämnade att upplysa historien om Sveriges näringar och ekonomiska ställning: dit höra flera skrifter af Blix, qvicka, paradoxa och tomma på innehåll; en om Financerna af Jöranson, som, bygd på gissningar om Banken, endast haft den förtjensten att hafva framkallat D. v. S:s Bref om Rikets Penningverk; det enda arbete, der man träffar en noggrann kännedom om Banken och allmänna ärender, förenad med sans och urskiljning; men, skrifna för ett polemiskt ändamål, äro de dyrbara uppgifter man der träffar, slumpvis kringströdda, så att de först genom ett mödosamt ordnande och chronologisk anordning, lemna sammanhängande resultater. Ett

Detta till ursäkt för torftigheten af hvad jag här äger att erbjuda läsaren. Något fullständigare hade dock visserligen åtskilligt i denna teckning kunnat utföras, om ej utrymmet i en tidskrift gjorde inskränkning nödvändig.

Hvar och en känner, att under hela vår frihetsperiod stodo tvenne factioner fiendtligt väpnade emot hvarandra. Ej blott i den yttre politiken, utan äfven i den inre förvaltningen följde de rakt motsatta grundsatser. Hos Mössorna fanns någonting af blyets, hos Hattarna någonting af qvicksilfrets natur. De förre läto i det närmaste sakerna gå sin egen gång och bana sig väg genom sin egen rörelsekraft; de gjorde föga eller intet för befordrandet af den nationella välmågan och idogheten, men misstogo sig också mera sällan; de nitälskade för tarfligheten, voro i sina åsigter närmare beslägtade med det gamla svenska grundlynnet, och tyckte om att kallas det nationella partiet. De sednare åter, "fulle af hetsigheter", hade antagit smittan af det hofs och den nations eld, rörlighet och raskhet, hvars interessen de ville göra till fäderneslandets; de voro, i motsats mot sina mera stationära motståndare, den tidens Mouvements-parti: de älskade näringarna, kanske äfven derföre, att deras fiender för dessa icke ägde något sinne; de spände alla statens nerver, och, utgående från ett slags politisk irritations-theori, använde de alla möjliga medel, för att jaga näringslifvet framåt, i början ännu med en viss måtta, sedermera med en brådstörtad fart, hvarigenom allt slutligen råkade i en svindlande yrsel. Det skulle hafva varit en lycka, om antingen konungamakten fått gå en medelväg mellan de båda factionerna, eller också om ettdera partiet ständigt haft öfverhanden. I förra fallet

---

sådant arbete, som skulle blifvit en ordentlig historia öfver Sveriges Financer, ämnade också Förf. sjelf att utarbeta, men beklagligen blef detta aldrig utfördt.

skulle Styrelsen, attraherad å ömse sidor, följt krafterr diagonal och således ändock gått en **rak** rigtning fram men Konungen blef numera endast en automatisk sta docka, som ej hade annat att göra än rita sitt namn t der de papper, som från ena eller andra sidan stuck till honom, hvilket också slutligen ansågs öfverflödi; sedan man upptäckt, att en kunglig namnstämpel kun göra alldeles samma gagn, — och att vid högtidliga tillf len skjutas fram på sin thron och i sin konungsliga orn för att öfvertyga folket, att Sverige ändock icke var t gon republik, såsom de franske diplomaterne nume verkligen kallade det, sedan dess författning, riksdag och politiska ställning börjat få en viss likhet med F lens. I **sednare** fallet skulle fäderneslandet, i fall Hor ska partiet ensamt fått råda, ej erhållit några närings åtminstone ej förrän dessa af sig sjelfva kunnat bil sig, och riket skulle länge qvarblifvit i tillståndet af e slags behagliga mattighet, som åtföljer convalescenc efter en lång och häftig sjukdom; men det skulle ic heller kastat sig in på krigens bana, det skulle haf småningom afbetalt rikets skuld och gifvit penninge-v sendet en orubblig stadga. Hade åter Gyllenborgar ensamt fått blifva vid styret, så skulle sannolikt de r ringar de tilldanat, bidragit att bära de bördor, so blefvo en följd af deras djerfva, öfverspända och äfve tyrliga system. Men nu skedde intetdera: hvartdera dessa båda partier herrskade vexelvis, och derigenom up stodo de våldsamma brytningar, som äro så förderfli för det inre statslifvet och som slutligen med ett par sl krossade hela vår lysande manufactur-byggnad, till hva uppförande man användt så många millioner. Svens näringslifvets historia under denna period af frihetstid går icke i en rak linea framåt, utan föreställer bild af en zickzack. Det fanns likväl den tiden en grund gare bildning än i våra dagar, en större, allmännare e betsmanna-duglighet, måhända äfven, hos vissa enskild

en vidsträcktare kännedom af statshushållningen och de mercantila interessena; men alla dessa stora krafter förspilldes onyttigt, alla dessa ansträngningar stannade slutligen utan resultat, derföre att den första principen i allt slags samhälle — det vare sig en stat eller enskild familj — saknades, enheten och enigheten.

Den nya frihetens första år bebådade intet godt. Man hade ingen tid att mota Ryssarnes härjningar inom vårt eget land: under det att våra städer, våra bruk och byar förvandlades till aska, sysselsatte sig Hofvet med att förvandla vilsefarande Holsteinare till rättrogne Hessar; stånden, att skaffa sig nya privilegier; en hvar att berga sina smulor efter det allmänna skeppsbrottet. Den i Sverige hittills osedda prakt, som glimmade vid Fredrik I:s kröning, liknade ett grymt begabberi af de allmänna olyckorna. Det var först sedan 1726, då Hattarne började förskaffa sig ljud, som de anstalter, dem vi redan anfört, träffades, till de productiva yrkenas bästa. Man började nu förmärka en rörelse framåt: Ostindiska Compagniets stiftelse gjorde epoch i vår handelshistoria, och manufacturerna uppstodo med fördubblad lifskraft ur sin trettioåriga graf. Ännu iakttogos sparsamhet och hushållning med statens medel: utländska penningar, — lösen för de afträdda provinserna, subsidier, fransyska ringåfvor, Konungens hessiska civil-lista i dukater, — inströmmade i riket, och man såg numera endast silfver i den allmänna, större rörelsen. Oaktadt den utländska handeln utan tvifvel drefs med undervigt, stod cursen dock ofta under pari. Sedan 1731 upphörde den extraordinära bevillningen, med undantag af några mindre gärder. Oaktadt denna eftergift, hade man likväl hunnit så långt, att år 1735 endast 439,560 dlr s:mt (vid pass 146,000 Rdr sp.) erfordrades till räntor och amortissement å rikets gäld; och vid tidpunkten af finska krigets utbrott återstodo af riksskulden endast 6,145,720 dlr

s:mt[1]) eller föga öfver 2,000,000 Rdr. Af Ständernas Contor[2]) hafva från 1720 till 1738 101 t:r guld, vid pass 3,400,000 Rdr sp., blifvit betalde, till större delen å rikets gamla skuld. Den så kallade orientaliska skulden var ändtligen till fullo liqviderad[3]).

Det är visserligen sannt, att det första steget på denna bana, — liqviden med myntttecknens och myntsedlarnas innehafvare, — icke, såsom vi förut anmärkt, var särdeles hederligt; det är sannt, att de villkor, hvarpå utländningen betalde dessa summor, icke voro de mest ärofulla för riket. Det är slutligen sannt, att man i de första åren gick så långt i sitt hushållsnit, att man på offentlig auction försålde de kanoner, hvilka såsom trophéer stodo på arsenal-gården[4]).

Mellertid stod nu Kronans drätsel på en säker grund, och landet gaf småningom några tecken till en begynnande uppblomstring. Väl klingade det såsom ett missljud ibland den allmänna belåtenheten, då Konungen 1739 offentligen förklarade, att rikets tillstånd efter 18 års fred näppeligen var bättre, än det förut varit. Men det vore ett misstag, att taga detta efter bokstafven: Fredrik I uttalade endast hvad det rådande partiet honom förestafvade, och dess afsigt var tydligen, att derigenom smäda sina nyss från statsrodret undanskjutne fiender.

Men 1738 års Riksdag, som beredde svenska idogheten så mycken lättnad, beslöt dock finska kriget. Riks-

---

[1]) D. v. S., Bref, sid. 20.

[2]) Nordencrantz, Bekymmersl. Stunder, I, sid. 13.

[3]) Riksdagsbeslutet af år 1739, §. 9. Modée, sid. 1471.

[4]) Sanningen till ära anmärke vi, hvad annars plägar förtigas, då man omtalar ofvanstående factum, att detta slags rörelse redan började 1714, således under sjelfva Carl XII:s tid, och fortsattes ända till 1716, men med skillnad att metallen då icke såldes, utan utmyntades; man slog deraf 134,064 dlr s:mt. Auctionerna 1719—22 inbragte 162,245 dlr. Nordencrantz, anf. st., sid. 9.

dagsbeslutet innehåller väl ingenting derom, men talar ett martialiskt språk och nämner Konungens af Frankrike anbud till förtrolighetens befästande mellan bägge Rikena medelst ett närmare förbund. I fall det än vore sannt, att den första patriotiska väckelsen utgått dels från några väl betalda Commerce-Råder, dels från några ynglingar vid gardet, så spridde sig dock samma anda snart bland massan af nationen, och aldrig torde ett krig någonsin hos oss varit mera populärt. Hela nationen drömde nu, liksom den unge Themistokles, om intet annat än om trophéer; man ville till det minsta återeröfra de i Nystad förlorade provinserna. Conjuncturen var icke illa beräknad, men den var redan förbi, då kriget ändtligen började: den rådande factionens största fel var således kanhända icke det, att den beslöt kriget, utan först att den ej började det när det beslöts; dess andra stora fel var, att man i valet af anförare lät leda sig af parti-interessen. Riddarhusets största kämpe var icke den skickligaste kämpen på slagtfältet, och ännu mindre ägde han den klokhet, som förstod värja sig från ryska cabinettets snaror. Flera af våra krig hafva varit lika och än mera olyckliga, men intet ännu (Pommerska kriget kom sednare) snöpligare och ömkligare. Rysslands framsteg voro 1742 föga ringare än 1809; ty icke blott Finland utan äfven en del af Åland var i deras våld, och en tropp stod redan färdig att derifrån segla öfver till Sverige: det hade således redan då kunnat fordra hvad det begärde och vann 1809, men lyckligtvis beherrskades då våra fiender af en qvinna. Elisabeths fåfänga blef tillfredsställd genom vår beredvillighet, att till thronföljare välja en af hennes nära slägtingar; och vi sluppo denna gången ur den blodiga leken med förlusten af en half provins, af 50,000 man och af 130 t:r guld [1]), samt med

---

[1]) Enligt Lagerbring. Deremot uppgifves den af Nordencrantz, sid. 19, till blott 119 t:r guld 35,432 dlr s:mt, enligt

ett litet inbördes krig. Till ersättning derföre gåfvos nationen de båda generalernas hufvuden, efter enahanda grundsats, hvarmed olyckorna före och efter Carl XII:s död försonades, med den skillnad, att det icke var finance-ministern, utan de båda fältherrarne, som denna gången utsågos till försonings- och slagtoffer.

Ifrågavarande krig utgör en vändpunkt i vår inre historia; det gjorde ej allenast slut på det regelbundna afbetalnings-systemet å den gamla Krono-skulden, utan ådrog äfven riket ny gäld, och invecklade Banken i trassliga förhållanden, hvilka i sammanhang med åtskilliga förutgående och efterföljande åtgärder åstadkommo i hela penningeväsendet en förvillelse, hvilken, väl i början dämpad genom artificiella medel, dock omsider åter utbröt med fördubblad makt och utbredde en förderflig skakning i allmänna och enskilda förhållanden.

Låtom oss steg för steg följa dessa åtgärder. År 1724 begynde man, i stället för Attester, utgifva Transport-sedlar, för de plåtar, som i Banken insattes. Dessa sedlar voro så begärliga, att de i landsorterna invexlades mot agio för Caroliner och kopparmynt. Emedan sistnämnde mynt i den större rörelsen var tungt och ovigt, skyndade alla att förskaffa sig sedlar: innan 1734 års riksdag hade öfver 60 tunnor guld i plåtar influtit i Banken, hvars egna hvalf icke mer förslogo för deras förvarande, utan man måste dertill hyra alla stora källare, som funnos kring jerntorget [1]).

Vid 1731 års riksdag beslöts Läne-Bankens öppnande till lån på Läne-Banko-sedlar och Lösören,

---

Utredningsboken. Deraf böra förmodligen de franska Subsidierna, som utgjorde 27 t:r guld, när de ändtligen inflöto, afräknas; säkert är, att riksgälden genom kriget endast öktes med 7 millioner dlr s:mt. D. v. S., sid. 21.

[1]) Bekymmersl. Stunder, V, sid. 2.

och sedan, genom den på förra årets Riksdagsbeslut grundade Förordn. af d. 18 Febr. 1735, äfvenledes till långifvande å fast egendom och jern, till $\frac{3}{4}$ af värdet.

Men år 1739 fick låne-systemet en vida större utsträckning. I Förordningen af d. 8 Maj heter det, att "den förmodade nyttan till en stor del blifvit tillbakars, emedan ganska få kunnat åstadkomma den säkerhet, som uti banken erfordras, och det verket således, oaktadt dess öppning, föga kommit i större rörelse än förr", i följd hvaraf villkoren för de låne-sökande mycket lättades; lånen utsträcktes äfven till stål, koppar, messing och bly, å hvilka panter, jemte dem af guld, silfver och tenn, numera, i stället för $\frac{3}{4}$ af värdet, $\frac{7}{8}$ erhöllos. Äfvenså beläntes till $\frac{3}{4}$ af värdet "segelduk, ull, kamelhår, silke, hvita kattuner, samt andre rudimaterier och tillverkade kattun- och manufactur-varor, som äro i handel och vandel gängse och inom 6 månader ej kunna förderfvas."

Från denna tid hade Banken intet skäl att klaga, att den "alltför mycket med fruktlöse penningar graverades." Hvar och en skyndade att låna, och Banken att trycka sedlar: den förut alltför mycket inskränkta penningestocken tillväxte årligen; mellan åren 1744—50 voro i medeltal[1]) 31,500,000 dlr k:mt, motsvarande 3 millioner Rdr i silfver, utelöpande i rörelsen. Bergsbruket och Slöjderna, tillika understödde det förra af Jern-contoret, de sednare af Manufactur-contoret, voro högst belåtne att hafva funnit en bestämd och oegennyttig förläggare, och gingo med hvart år raskt framåt; för handeln öppnade sig bättre conjuncturer och, genom Ostindiska Compagniet, jemväl nya vägar och en vidsträckt bana; med ett ord, alla statens pulsar började gå fortare. Ännu var massan af de utsläppta sedlarna icke

[1]) D. v. S., Bref, sidd. 29, 158, 397. Schwerin, Bidrag, sidd. 38, 48.

större, än att den till största delen ingick i de productiva yrkena och bidrog till deras utveckling. Allt skulle gått förträffligt, om man i samma mån, som sedelstocken ökades, tillika ökat Bankens metalliska valuta. Men detta skedde ej: tvertom vidtogos tvenne högst olämpliga åtgärder.

Den ena var den, att man d. 3 April 1739 till betalning uppsade alla i Banken på ränta insatta Caroliner, under det Ständerna nästan i samma andedrägt förklarade [1]), att "de voro omtänkta, att efterhanden afskaffa det svåra plåtmyntet och i stället åter inskaffa silfvermynt." En besynnerlig motsägelse. Man förvisade från sig en vara, som man bemödade sig att inskaffa! Grunden till denna sällsamma författning var förmodligen dels den, att man ville blifva af med en mängd räntebärande capitaler, hvilka man ännu misströstade att få utlånta, — ty under den föregående perioden, då inga näringar funnos, föga handel och rörelse, torde efterfrågan af lån ej varit särdeles stor; — dels den, att skaffa de handlande lättare tillgång på silfver till Stora Sjötullens klarerande. Ett tredje skäl, anfördt i 1766 års Riksdagsbeslut, var det, att detta silfvermynts värde ej svarade emot det åsatta.

Det andra misstaget bestod i den åtgärden, att (Kungörelsen af d. 5 Maj 1739) genom premier, nemligen 10 dlr å hvart ℔ vid större partier, befordra kopparplåtarnas utförsel; premierna blefvo väl snart (d. 12 Mars 1740) återkallade, men man hade nu tillräckligt lärt känna vinsten af en sådan handel, hvilken äfven sedermera, emedan ifrågavarande metall stod i temligen högt pris utrikes, fortsattes lika ifrigt, så att på ett enda år koppar till ett värde af 13,124,616 dlr k:mt, utgörande $\frac{2}{7}$ af den utlöpande sedelstocken, utskeppades. Ändamå-

[1]) Riksdagsbeslutet, §. 11.

let med den vidtagna författningen var silfvers införskrifning i stället; men denna uteblef helt och hållet, och något förbehåll derom stadgades icke heller i förordningen. Ändtligen märkte man misstaget, och nu blef (Förordningen d. 25 Jan. 1743, hvilken sedermera flera gånger förnyades och skärptes) all utförsel af myntplåtar strängt förbjuden. Men det var redan försent, emedan föga kopar numera fanns att utskeppa: öfver 30 t:r guld i plåtar hade hittills[1]) utgått ur Banken.

De skadliga följderna af nyssnämnda författningar, i förening med de ständigt ökade sedel-utsläppningarna och krigs-utgifterna, hvilka enligt vanligheten till en stor del kastades på Banken, dröjde icke länge att visa sig. Hittills hade, såsom ofvanföre blifvit anmärkt, cursen varit så god, att den oftare varit under än öfver pari; nu, 1740, steg den från 36 à 37 m:k till 40. Genom den starka koppar-utskeppningen straxt efter kriget betäcktes väl handels-balancen till någon del, men såsnart till och med gårkopparns utförsel blef förbjuden, blef vexelbehofvet så mycket större. Hittills hade silfver varit rikets hufvudmynt: omkring 1739 försvann det småningom ur rörelsen, och från denna tid började man gifva agio mellan sedlar och plåtar. Straxt derefter följde de lika olyckliga Författningarna af d. 22 Juli 1741, hvarigenom ytterligare $\frac{1}{3}$ af de i Banken insatta Carolinerna uppsades, samt af d. 1 Oct. 1741, hvarigenom länerättigheten i Banken än mer utsträcktes, samt räntan å guld och silfver nedsattes till $4\frac{1}{2}$ proc. och å de oädla metallerna till 5 proc. Ja, år 1743, liksom om man alldeles velat förstöra Bankens metalliska styrka, upphäfdes de handlandes år 1719 stadgade skyldighet att betala den ingående stora sjötullen med dukater eller silf-

---

[1]) Secreta-Utskottets Betänk. af d. 22 Mars 1765. Enligt Tull-specialerna utfördes 1740 plåtar för 84,260 dlr s:mt, 1741 för 106,897 dlr, 1743 för 282,051 dlr, 1744 för 834 dlr.

ver, hvilken inkomst var hypothecerad till Banken. Enligt den nya författningen, betaldes den i kopparmynt med 6 procents agio, hvilket 1747 ökades till 20 proc.

Emedan sedelmyntet fallit i vanpris, skyndade alla, som hade fordringar i Banken, i synnerhet sedan våren 1745, att uttaga sina plåtar, så att regeringen fruktade eller låtsade frukta, att "jemväl någon annan grund än myntets utförsel ur riket, dertill måste vara orsaken, såsom tilläfventyrs hemliga stämplingar emot det för hela riket högst angelägna och nyttiga Banko-verket." Endast sedan 1738 tills 1745 hade ur Banken blifvit uttagne[1]) 89,868 dukater, 594,789 Rdr sp., 3,407,679 Caroliner, 1,899,695 dlr curant s:mt, 19,121,370 dlr k:mt i plåtar, tillhopa 159 t:r guld 21,560 dlr s:mt, eller 5,307,186 Rdr sp. Denna utomordentliga utströmning var det skäl, som förebars i det Kongl. Brefvet af d. 23 Oct., hvarigenom Banken, "ehuruväl den är i bättre och förmögnare tillstånd, än den någon tid varit[2])", frikändes från skyldigheten att "tills vidare" med silfver eller koppar inlösa sina sedlar. Tillika förbjöds strängt allt agio mellan sedlar och redbart mynt. Detta jernbref hade den följden, att äfven plåtarne började försvinna ur rörelsen; de, som ägde sådana, gömde dem; andre upphandlade dem och annat redbart mynt mot agio och sökte hemligen utpraktisera dem ur riket. Således hade ej allenast silfver-perioden försvunnit, utan äfven

---

[1]) Secreta Utskottets Betänk. af d. 14 Febr. 1766.

[2]) Detta var också på visst sätt alldeles rigtigt, ty vid denna tid hade Banken att fordra af Kronan 12,458,536 dlr s:mt, af Manufactur-Contoret 2,846,014, af enskilda 2,994,595. Vid årets början funnos dessutom 5,030,960 dlr k:mt i cassan, af hvilka dock, innan placatet utkom, 2,120,180 dlr k:mt utvexlades. Tillgångarna utgjorde alltså något öfver 54 mill. dlr k:mt, sedelstocken något öfver 29 mill. D. v. S., Bref, sidd. 169, 192, 194.

an få år, sjelfva koppar-åldern; man ägde nu intet
at mynt än papper, och 1745 började Banken äfven
ifva småsedlar. Slutligen, efter Pommerska kriget,
fvo äfven slantar, ehuru 66$\frac{2}{3}$ proc. sämre än plåtarne,
sällsynte, att man blott sparsamt kunde få tillvexla
sådana.

Mellertid trodde man sig hafva påfunnit en afgöran-
åtgärd för att hämma den uppstegrade cursen, hvars
ximum ändock icke var öfver 45$\frac{1}{2}$. Genom ett kung-
t maktspråk, som fick namn af Taxa (d. 26 Mars
46), förbjödos trassenter att sälja 1 Rdr Hbgr B:co
er holländsk Curant till mer än 40 m:k, 1 P:d sterl.
l mer än 41$\frac{1}{2}$ dlr, 1 Livre till mer än 7$\frac{1}{2}$ m:k o. s. v.
dermera rättade sig de officielt slutna vexelköpen väl
efter denna tvångslag, men vexlar kunde nu icke mer
än största svårighet erhållas. Dessutom hade "illasin-
de tagit sig anledning af den försporde bristen på vex-
s erhållande, att till ansenlig myckenhet utur Riket
ta både guld, silfver och kopparmynt", i följd hvaraf
nu en öfver den förra Förordningen, d. 28 Apr. 1747,
fördad Förklaring (hvarmed i kunglig stil ofta förstås
upphäfvande) förordnades, "att hvad angår sjelfva cur-
s vid vexlars köpande och slutande, måtte dermed
härefter förhållas på samma sätt, som varit vanligt
min bemälte Förordning blifvit utgifven."

Man hade således återkommit till samma punkt som
rut, dock med den skillnad, att Bankens jernbref jemte
et godtyckliga förbudet mot agio förblef i sin kraft.
Men derigenom visades en stor mannamån till exportö-
rernes fördel, emedan på beursen samma lag ej mer
gällde, som band alla andra medborgare. Cursen var
ligen numera i sjelfva verket intet annat än en upp-
ld mellan det ideala och effectiva myntet.

Under dessa förhållanden steg cursen 1747 ytterl gare till 45 à 48 mark, så att 1 Rdr sp. ej mer gälld 9 dlr, utan 12. Denna stegring var visserligen betyd lig; men i följd af hvad vi anfört, är det förundrans värdt, att den stannade dervid. Sjelfva oscillatione mellan minimum och maximum hade under nyssnämnd och nästföregående år sällan öfverstigit 3, någongång 5 mark, och var således ej större än vi hittills erfarit nästan hvart år[1]) sedan 1810, utan tvärtom vida mindre; men våra förfäder, länge vane vid ett stadgadt penningeväsende, uppfylldes derigenom med oro och bestörtning, handeln och sjelfva den inre rörelsen stördes i sin gång, och varuprisen sväfvade upp och ned. Regeringen fattade då ett beslut, som den tiden och flere år derefter — nemligen så länge det hade framgång — högeligen prisades, men som sedermera vid 1765 års riksdag blef ett föremål för skarpt tadel; och som åter efterverlden torde anse såsom ett nyttigt, ehuru något dyrt palliatif.

Man slöt nemligen d. 12 Dec. 1747 contract med några handlande, hvilka förbundo sig att genast fälla cursen på Amsterdam till 42 mark och sedermera efterhand till 40, mot följande villkor: de Associerade skulle årligen erhålla ett räntefritt förskott af 6 till 9 hundra tusen dlr k:mt, för att dermed roulera; vidare 450,000 dlr på vinst och förlust, till betäckande af kostnader och vexelskador; äfvensom alla Kronans vexlar och rättigheten att indraga dess subsidier, som vanligtvis vore ställde på holländsk curant, men som betaldes af de Associerade med lika många Rdr Hbgr B:co, hvilket sistnämnda mynt gällde 2 à 3 sk. mindre. Underhandlingen härom bedrefs med den tidens hymmel: contractet underskrefs af fyra Riksens Råd, Talmännen och några fl

---

[1]) T. ex. år 1810, då cursen på Hamburg varierade mellan 65 och 95 sk., och år 1815, då den vacklade mellan 84 och 116 sk.

Deputerade, men icke engång Secreta Utskottet erfor hvarken operations-sättet eller Vexelherrarnes namn. Först sedermera fick man veta, att desse voro Presidenten Erland Broman, Carl Broman, Rådmännerne Plomgren, Kierman och Stenman samt Brukspatron Lefebure; några år derefter tillkommo Carlos Grill och Directör Claes Grill. Nu började ett inbördes krig mellan Vexel-Contoret (så kallades den nya inrättningen) samt det samtidigt inrättade Jern-Contoret, till hvars fördel det hörde att uppjaga cursen. Men det förra Contoret behöll tills vidare segern. Riksdalern Hbgr B:co föll småningom[1]) och nedgick 1752 ända till pari (36 m:k), hvaröfver den åter de följande åren intill 1756 blott långsamt steg.

Då jag tillerkännt Vexel-Contoret ensamt denna märkliga seger, har jag helt och hållet följt den tidens åsigter. Visserligen betviflar jag ej, att ju Contoret genom de medel det ägde både att disponera och att uppoffra, och kanske än mer genom den verkan denna i mörker opererande anstalt, hvars krafter sannolikt för högt uppskattades, utöfvade på opinionen, betydligt bidrog till detta resultat; men jag tror enfaldeligen, att det i längden icke står i någon enskilds eller någon associations förmåga, att genom magiska och konstlade medel utöfva ett sådant välde; hvad man den tiden trodde[2]) och i våra dagar ännu tror, att cursens fall

---

[1]) Nordencrantz (Bekymm. Stund., III, sid. 52, V, sid. 11) yttrar, att "såsnart Vexel-Contoret 1748 började operera, så fälltes cursen till 37 à 38 mark"; men detta tyckes vara skrifvet ur minnet, ty enligt så väl Vexel-Beredningens af år 1761 som Schwerins Spanmåls- och Curs-tabeller, var lägsta cursen under åren 1748—50 aldrig under 40 mark.

[2]) Länge ansåg man likväl cursens stegring vara en följd af yppighet och deraf följande undervigt i handeln; men efter 1760, då stegringen blef omåttlig, blef den tanken rådande, att orsaken endast var vexel-rytteri.

och stegring helt och hållet bero af några få beurs-despoters godtfinnande, anser jag i det närmaste såsom en vidskepelse, så snart frågan är icke om några postdagar eller månader, utan om år och hela tiotal af år. Nyckeln till den hemligheten, att cursen stannade vid nyssnämnde punkt är, enligt min tanka, den, att efter krigets slut penningeväsendet småningom förbättrade sig, att en förökad jern-export beredde ökad vexel-tillgång, samt att (ehuru riket ännu ansågs hafva undervigt i handeln) 1739 års förbud af en stor mängd utländska varor, hvilka ersattes af inhemska tillverkningar, minskade behofvet af vexlar, samt att slutligen en högst betydlig flod af utländskt mynt, visserligen till största delen köpt med politisk förödmjukelse, men för drätselverket en vinst, från 1720 till 1762 inströmmade i riket. Se här en lista derpå, meddelad af den, emot hvars åsigter vi i detta hänseende föröfrigt stride:

100,000 Dubbel-dukater i vängåfva från Frankrike à 36 dlr	3,600,000
5,000,000 Rdr, erhållne vid fredssluten 1719—1721 à 9 dlr	45,000,000
150,000 p:d st. vid Accessionen till Hannoverska Aliancen à 36 dlr	5,400,000
6,500,000 Tyska Rdr, som Fredrik I erhöll från Hessen à $7\frac{1}{2}$ dlr	48,750,000
Franska subsidier 100,000 Rdr, sedan 1739, gör på 22 år 2,200,000 Rdr à 9 dlr .	19,800,000
Dlr k:mt	122,550,000

Detta gör efter pari-curs vid pass $13\frac{1}{2}$ millioner Rdr sp.: en ganska vacker summa, ehuru den betydligaste delen tillhör den föregående tiderymden, ty från 1728 till 1739 erhöllos inga subsidier. I detta belopp äro icke inräknade de 8 mill. Livres subsidier, som Sverige erhöll af Frankrike i Pommerska kriget; och när man härtill lägger Sveriges egen koppar-myntning, så borde ingen brist varit i riket på redbart mynt. Silfver

fanns också verkligen, dels myntadt, ehuru undanstucket ur rörelsen liksom under myntteckens-perioden, — ty det är i vårt land en gammal erfarenhet, att det sämre myntet alltid undanjagar det bättre, — dels uppsmält till husgerådssaker; ty vid denna tid skyndade i synnerhet allmogen, drifven af en sann instinkt, att ymnigt förse sig med silfverkannor och silfverbägare.

Mellertid var det ej blott mot exportörer och mot Jern-Contoret, som Vexel-Contoret måste strida, utan äfven mot hela legionen af Bankens debitorer, af brukspatroner och mäktigare jordägare, af fabrikanter och köpmän, ja mot Styrelsen sjelf. Det var nu "en epidemisk sjukdom bland en stor del af nationen[1]), att intet hus kunde byggas, ingen egendom köpas, odlas och förbättras, jern ej smidas, fabriker ej anläggas och bedrifvas, handel ej idkas, och förlager ej gifvas, utan banko-lån, och det i representatift mynt." Alla dessa speculationer voro nemligen beräknade på sedelmyntets försämring och vanvärde. Ty vid hvarje industrielt företag eller köp af en egendom skyndade man att taga ett lån ur Banken, i den säkra förhoppningen, att få erlägga räntan och efterhand capitalet i lika daler-tal, men i ett vida sämre mynt än det man mottagit. Särdeles gjordes den tiden och framgent stora speculationer med bruksegendomar, hvilkas inköpande var så mycket fördelaktigare, som jernpriset immerfort steg. Äfven Banken ansågs vara i en fördelaktig ställning genom de inflytande räntorna å de ständigt tillväxande lånen; men denna vinst bestod likväl i dess egna papper, hvilkas fallande värde kanske höll jemnvigt mot det numerära öfverskottet. Regeringen, d. v. s. den rådande factionen — ännu Hattarne — fortsatte systemet, dels af egennytta, dels af öfvertygelse. Af egennytta, — ty man sammanknöt genom dessa åt-

[1]) Nordencrantz, Historisk Berättelse om de Förändringar m. m., sid. 23.

gärder med det styrande partiet hela den stora skara, som hade allt att förlora af ett ombytt penninge-system. A öfvertygelse, — ty ingen förmådde neka, att[1]) jern handteringen, handeln och slöjderna nu gjort betydlig framsteg, och att den förstnämnda till en stor del ryck tes ur utländska förlagsmäns händer; det var äfven c nekligt, att räntan, som före 1739 väl lagligen var 6 men i verkligheten vanligtvis 9 till 12 procent, numes var ganska lindrig för dem, som ägde någon säkerh att bjuda; det var äfven onekligt, att landtmannen bli vit i stånd att företaga ej obetydliga uppodlingar, sam slutligen att, om än yppigheten genom lätt tillgång p penningar betydligen tillväxt, luxen numera till störs delen var inhemsk, så att man klädde sig och möbl rade sina rum med mestadels svenska tillverkningar. — Allt detta var ögonskenligt, ehuru å andra sidan den ii vändning med skäl gjordes, att hela denna vackra ir dustriella och mercantila byggnad grundade sig på — gäld. Om den allmänna välmågan sedan 1739 i de hela ökat eller minskat sig, derom tvistade man 1761 likasom man i våra dagar tvistat, om fäderneslandet un der de sednast förflutna årtionden hunnit en större eko nomisk trefnad eller icke.

Allt noga öfvervägadt, torde medgifvas, att detta system medförde både sina förmåner och sina olägen heter. I det hela var det utan tvifvel välgörande änd till år 1756, ehuru både låne-systemet och sedel-ut släppningen, i stället för att minskas, ännu betydligt till växt. Man hade nemligen 1747 d. 13 Oct. jemväl ut sträckt låne-rättigheten i Banken till rusthåll och mas singsbruk, och d. 10 Febr. 1748 till stenhus i hufvud staden. Denna rättighet blef starkt tillitad, då Stock holm, straxt efter Adolf Fredriks uppstigande på thro

---

[1]) Bergs-Rådet Örnskölds Memorial af d. 25 Maj 1761.

nen, härjades af svåra eldsvådor, som inom 4 dygn der timade på 5 särskilda ställen. De nya lånen bidrogo nu att öka penninge-stocken från 31,500,000 dlr, såsom den var åren 1744—48, till vid pass 48 millioner. Men att denna sedelmassa ännu till större delen insögs af näringarna och således var nyttig och af behofvet framkallad, tyckes deraf vara bevisligt, att cursen ännu stod föga öfver pari, oaktadt att Banken redan 1745 var så utblottad på redbart mynt, att den ej engång ägde plåtar till ett qvartals aflöning för gardet.

Men 1756 års riksdag dref nödvändigheten till öfverflöd, och gjorde, i det den förvandlade Banken till en Lombard, undsättnings-anstalterna till häfstänger för ett gränslöst vingleri. Det var då, som detta krig förbereddes, hvilket var egentligaste och förnämsta orsaken till den följande villan; ty det var Kronan, och blott i ringa mån jern-beläningen och i en än ringare mån Manufacturerna, ehuru dessa sedermera måste uppbära största delen af skulden derföre, som drog alla dessa sedelfloder ur Banken; dessutom ingingo dit efterhand tillbaka alla näringslånen, hvaremot Kronan vid krigets slut alldeles upphörde att betala de ur denna rikspenningekista undfångna förskotter. Det var då, som parti- och penninge-aristokraterne slöto ett förtryckande förbund, och för sina vänner och gunstlingar öppnade nästan uteslutande tillträde till rikets större och mindre embeten, jemte tillfälle att oerhördt rikta sig på statens och enskilde medborgares bekostnad. Det var till detta interesses fördel, som räntan i Banken nedsattes å guld, silfver och Länebanks-attester, samt å fastigheter och lösören, från 5 till 4 procent, hvarvid likväl gjordes det förnuftiga förbehåll, att å fastighets-lånen årligen utom räntan 2 proc. af capitalet skulle betalas. Det var slutligen vid denna riksdag, som man gjorde sig af med den sista tredjedelen af de i Banken insatta Carolinerna. I stället

ökades credit-myntets massa till orimlighet; den väx: 1756 och de följande åren[1]) till 61, 81, 118, 13 och slutligen (år 1762) ända till 149 millioner. Belå ningarna å jern, som 1744—47 ej stego öfver 1 till 2 mill. årligen, utgingo nu (1748—56) till 3, 4 och slut ligen till 6 mill.[2]), hvaremot lånen till Manufactur-Contoret både då och under de följande åren 1756—62 föga eller intet ökades. Nu skyndade sig alla, som kände tidens hemligheter, att slå under sig en mängd fastigheter och i synnerhet bruk; man tog nemligen ett stort banko-lån, som i det närmaste räckte till att betäcka hela köpeskillingen; derigenom sparade man först 2 procent genom skillnaden i räntan; dernäst räknade man på jernets och alla landt-producters stegring i daler-tal och slutligen på cursens stegring, hvarigenom man efterhand betalde Banken sin skuld, som ganska hastigt förlorade ½, ja ¾ af sitt värde. Var bruksägaren tillika exportör, så stannade hela vinsten af jernprisets höjning i hans hand, utan att riket, som förut är anmärkt, derpå vann det minsta. Andre köpmän, som sjelfva ej ägde bruk, skyndade sig att sluta fleråriga jern-contracter, och bedrogo derigenom en mängd bruksägare, som, oinvigde i mysterierna, omöjligen kunde förutse, att 1 S# stångjern, af dem bort-accorderadt till 60 dlr, efter några år (1761) var värdt 100 à 108 dlr, utan att dock priset i sjelfva verket det minsta stigit. Hela riket var nu såld åt några få schakrare, som drefvo sin rörelse med en tilltagsenhet och i en scala, hvaraf man i vårt land förut näppeligen sett något exempel. Likaså gagnade det nya låne-systemet mer att befordra egendoms-handel än uppodling, mer att befrämja fastigheters än producters circulation.

---

[1]) Schulzenheim, Tal om Penninge-Stocken, i Ridderskapets och Adelns Protocoller 1815, Band. II, sid. 276.

[2]) Rikseens Ständers Secreta Vexelberednings Berättelse 1761, sid. 12.

Hittills hade cursens stegring ej alltid gått steg för eg med de ökade sedel-emissionerna; men nu, när se- elfloden svämmade öfver de naturliga circulations-cana- rna, flöt den tillbaka till Banken, som, i stället att såningom indraga, tvärtom utgöt nya pappers-strömmar. erigenom uppstod en allmän uppsjö, som upphörde att rka något slags godt, äfven för Näringarna, hvilka n emottogo ett rikligare mått af födoämnen än de för- mådde smälta, så att detta öfverflöd verkade en allmän digestion i hela statskroppen.

Nödvändigtvis måste, då sedelstocken så öfverdrifvet röktes, sedlarna falla i vanpris. Redan 1755 hade rsen från 39 mark höjt sig till 42 à 43, och Vexel- ontoret förklarade då, att det ej längre förmådde kuf- i den. Kanhända ville det icke engång detta, emedan Associerade umgingos med planer, att uppsäga det mla contractet och sluta ett nytt på vida fördelaktigare llkor. Detta gick också i verkställighet; d. 23 Oct. 756 undertecknade Secreta Utskottet ett nytt contract, arigenom Kierman och trenne andre Associerade (Lefe- re, Carlos och Claes Grill) förbundo sig att ständigt illa Allmänheten vexlar tillhanda mot $38\frac{1}{2}$ mark. Men ftet blef ouppfyldt: redan efter tre veckor stod cursen i 43, och då nu ett nytt Vexel-bolag, König och tren- andre Associerade, erbjöd sig att för vida bättre öp fullgöra, hvad de förre ej ville eller kunde hålla, tildes Kierman och hans vexel-bolagsmän från contractet, m då öfverflyttades på de nyssnämnde. Operationerna efvos från den tiden för Kronans räkning, så att Sta- n skulle vidkännas all omkostnad och vexel-skada, de ssocierade deremot endast åtnjuta en viss provision. en ehuru dessa rörde sig med ofantliga summor och ssutom ägde en credit af 1,000,000 Rdr utrikes, så ällde sig de gamle, af dem undanträngde Vexelhand- rne i en krigisk ställning emot dem och uppköpte alla

deras vexlar. Dessutom steg silfret genom kriget betydligt på alla utländska handelsplatser, och 1 Rdr Hbgr B:co, som förut varit sämre än 1 Rdr holl. Curant, steg nu en eller annan skilling öfver den sednare. Denna omständighet, som synes oss så obetydlig och likgiltig, utbredde dock en stor förbryllning och skakning öfver hela den handlande verlden, samt bragte otaliga menniskor i olycka. Redan innan 1757 års slut var cursen stigen till 50 mark och kunde ej af Contoret derunder fällas. König och hans bolagsmän begärde då, redan i Maj 1757, contractets upphäfvande, hvilket ändtligen skedde i Nov., sedan detta bolag ej en enda mark förmått fälla cursen. Sedermera inföll en intervall af 7 månader, då cursen, öfverlemnad åt sig sjelf, uppsteg till 56 m:k; men i medlet af 1758, när de tillökta subsidierna öppnade ett vidgadt fält för speculationen, anmälde sig ånyo de gamla Vexelherrarne, Kierman, Carlos och Claes Grill samt Lefebure, och utverkade sig också ett för dem ganska fördelaktigt contract, mot förbindelse att nedtvinga cursen till 50 m:k, och ej låta den på ett år gå deröfver. De höllo ord: inom tvenne postdagar stod cursen på 50. Denna glädje varade likväl icke längre än till årets slut: sedermera blef nästan ingen gräns för dess stigande. År 1759 betaldes 1 Rdr Hbgr B:co med 47 à 55 m:k, 1760 med 55 à 70, 1761 med 68 à 75 m:k. Kronans förlust på alla dessa operationer var betydlig. Endast de båda sista kostade, den förra 20, men den sednare 60 t:r guld [1]). Och då dessutom dessa uppoffringar till slut alldeles intet uträttade, så funno Riksens Ständer för godt att i Maj 1761 upphäfva alla dylika anstalter, utan att dock sätta några controller i stället emot börs- och brukspatrons-interesset. Det var då, som — för att nyttja tidens språk — den

[1]) Modée, sid. 5960. Bekymmersl. Stunder, III, sid. 57. Se Th. G. Rudbecks Memorial af d. 8 Juni 1762.

lössläppta cursen rasade upp till den mest orimliga höjd; den steg i Juni 1762 från 73 m:k till 82, i Aug. till 92, i Sept. till 97, i Oct. till 108 (dess maximum), men nedföll i Nov. till 100, och i Dec. till 90.

En hög curs är ett tecken på en stats vanmakt: en ejemn på dess sjukdom. Man började ock mer och mer inse, att den gamla svenska rikskroppen var angripen af en allvarsam krankhet, ej blott i en och annan lem, utan från hjessan till fotabjället. Klagomålen blefvo högljudda och återskallade från alla landsändar. Man måste gå att söka en läkare.

På denna tid ansågs ingen i dessa ämnen äga grundligare åsigter än den gamle Commerce-Rådet Nordencrantz. Denne man, som på Sveriges ekonomiska lagstiftning utöfvat en stor inflytelse, var född i Jemtland 1697. Efter att hafva ökat sina kunskaper genom fyra resor utrikes, blef han 1727 Svensk Consul, sedermera Agent i Lisabon, der han qvarblef till 1736. Redan 1724 hade han utarbetat en foliant under titel af Arcana Oeconomiæ et Commerciorum; ett capitel deruti bevisade Saltsjuderiernas skadlighet i Sverige, på grund af skogarnas ödeläggande. Nu [1]) hade en engelsk handlande, vid namn Obrian, erhållit Regeringens tillstånd att anlägga trenne saltsjudar-verk i riket; och emedan åtskilliga förnäme voro interesserade i företaget, så förbjöd man Bachmanson (så hette författaren då) att utgifva sin bok. Men år 1731 upphäfdes förbudet, interessenterne återtogo sina penningar, och bolagets upphofsman

[1]) Fant, Föreläsningar i Sv. Hist., V, sid. 190. Så vidt jag känner, har denne på detta gebiet så märkvärdige man ej erhållit någon annan biographi, än raderna i Stjernmans matrikel. (Del. II, sid. 1492), icke ens i Gezelii Biogr. Lexicon. Det som här anföres, är hopsamladt ur massan af hans egna arbeten, och endast några uppgifter äro hämtade ur nyssnämnde matrikel.

dog tre dagar derefter af slag. Denna sorgliga seger grundlade Bachmansons första anseende; i Portugal hade han föröfrigt gifvit anledning till svenska handelns upplifvande i detta rike samt salthandeln i Medelhafvet; för dessa och andra förtjensters skull blef han 1743 adlad och 1747 utnämnd till Commerce-Råd. Från denna tid hördes han i alla den tidens vigtigare hushålls- och finance-frågor, ehuru hans råd sällan följdes, eller åtminstone blott till hälften, såsom vid Jern-Contorets stiftelse. När nu cursens nya stegring begynde väcka bekymmer, befalldes han 1754 först af Konungen och sedermera 1756 af Secreta Utskottet, att i dagsljuset framdraga de Arcana han ansågs innehafva till det ondas botande; men Nordencrantz var den man, som ville gå till roten med allt, och det med den grundlighet, att han, till och med när han skref i financerna, helst gick tillbaka till de Trojaner och Pelasger. Detta pedanteri, i förening med en stor sjelfklokhet, envishet och tungrörlighet, minskade i betydlig mån det förtroende, som hans kunskaper och patriotiska nit annars förtjente. Mellertid begynde han ett arbete, som vid 1760 års riksdag gaf anledning till Vexel-beredningen; men då man förmärkte, att denna Comité ämnade föreslå åtgärder, som rakt stodo i strid mot det hittills rådande finance-systemet, förvandlades denna Beredning till en Secret Deputation, hvilken afgaf ett från Nordencrantz' åsigter mycket afvikande utlåtande.

Till denna utgång bidrogo dock åtskilliga andra omständigheter. Först kunde eller ville den tillkallade läkaren icke uppgifva botemedlen, utan att tillika kasta ett förhatligt ljus in i labyrinthen af de samtidiga agiotörernes ränkor och lönliga operationer, samt utan att uppdaga hela kedjan af de misstag, som förorsakat den närvarande crisen; men dessa misstag hade börjats och stanta af den nu vid rodret sittande Styrelsen, hvilkes gamla motståndarne denna riksdag ifrigare än någon-

han sökte undantränga. För det andra hade Nordencrantz' förslag både förtjensten och olägenheterna af en radicalcur: de voro ej blott förderfliga för vexel-ryttarne, utan äfven för en mängd med samhällets eget väl förenade interessen, och ibland annat för den inhemska idogheten.

Mellertid hade den redan åldrige mannen inkommit i en stark litterär verksamhet, och bemödade sig numera att såsom författare uträtta hvad han hittills ej kunde verka såsom riksdagsman. Ifrån 1754 till 1772 utgaf han inemot 30 större och mindre skrifter, och efterlemnade dessutom i handskrift ett stort antal, som lära finnas i Riddarhus-archivet. För efterverlden äro de en hufvudkälla för kunskapen om detta tidehvarfs invecklade finance-förhållanden. Men deras upphofsman är en sagesman, hvars sällskap hör till de minst angenäma och trefliga. Redan språket är tungt, barbariskt och ofta grammatiskt förvirradt. Den gamle mannen börjar vanligen från hedenhös, och skrider sällan ett steg fram utan att derjemte taga ett par steg åt sidan. Det fordras ett verkligt mod, att arbeta sig genom dessa qvartanter. I detta haf af ord och oändeliga omsägningar, af onödiga, för ämnet mer eller mindre främmande reflexioner och exotiska illustrationer simma dock, glest och slumpvis kringkastade, många ljusfulla åsigter och vigtiga historiska uppgifter, ofta på ställen, der man minst söker dem, och någongång stridande mot hvarandra. Ty sedan mannen blef Banko-deputerad, vann han sjelf en noggrannare kännedom af de ämnen, hvarom han förut skrifvit efter rykten och gissningar; och hans åsigter måste dels derigenom, dels genom andra omständigheter undergå betydliga förändringar. Dessutom var Nordencrantz en man, som blott styckevis ryckte fram med sin sega visshet, och sålde sitt pund lodtals till allmänheten, ehuru visserligen alltid inveckladt i en oändlig massa maculatur. Genom hela detta chaos bor en kärf, trumpen och egensinnig ande, som bakom sig och bredvid sig ej ser något

annat än en lång kedja af felsteg; och hvars surmulenhet och bitterhet ständigt, i följd af ålderdomen, af motståndet och enskilda förhållanden, med hvart år tilltog.

Ganska rigtigt anmärkte han, att man ej gerna kan kan bota en sjukdom utan att först känna dess orsaker. Dessa undföllo också icke hans uppmärksamhet, och i allmänhet var den polemiska sidan den starkaste i hans skrifter. I början höll Nordencrantz sig rigtigt till symptomernas grundorsaker; sedermera sköt han dessa mer och mer i bakgrunden, och påstod att hvarken kriget eller sedel-emissionerna eller någon annan af de åtgärder, som vi till en del efter hans egna, äldre anvisning redan anfört, vållat all denna oredan, utan att man nästan endast derföre hade att tacka "några få acteurer, som 1755 uppträdde på vexel-theatern." Saken förhöll sig på följande sätt.

År 1754 hade Ryttmästaren, sedermera Hofmarskalken, Jennings ingått compagni med Finlay, en af den tidens största köpmän och bruksägare. Detta bolag lärer hafva besörjt $\frac{1}{8}$ af hela rikets export, och en stegrad curs hörde således till dess interesse. Jennings hade äfven inköpt egendomar för 6,500,000 dlr, till större delen medelst lån ur Banken, och derigenom fick han äfven enskild anledning att bidraga till sedelmyntets vanpris. Men han ägde dertill ännu andra skäl. Ostindiska Compagniets andra octroy lopp till ända 1766. Redan fyra år förut lät Regeringen, enligt privilegiernas innehåll, tillfråga Directörerne, om de, mot förändrade och för Kronan fördelaktigare villkor, önskade deras förnyande. Desse kunde derpå ej lemna svar, förrän de rådfrågat Interessenterne. Men innan en sådan sammankomst kunde hållas, hade ett nytt bolag bildat sig, som erbjöd sig att betala 10 t:r guld för octroyens undfående samt i stället för 50,000 dlr, som gamla Compagniet betalde (hvilken betalning likväl 1752 af Secreta Ut-

skottet eftergafs), erlägga 75,000 dlr s:mt för hvarje hemkommande skepp, och att derå i förskott betala 20 t:r guld. Regeringen skyndade sig att antaga dessa villkor, men var oförsigtig nog, att ej stadga någon viss curs, hvarefter denna afgift skulle utgå, eller bestämma den i något silfvermynt. "Med den kännedom jag äger af den ostindiska handeln", säger Nordencrantz, "var ett sådant löfte omöjligt att uppfylla, utan speculation på en betydligt uppstegrad curs." Å ett annat ställe yttrar han tvärtom, i en två år sednare utgifven skrift[1]), att denna afgift var för liten, helst som det nya bolaget byggde nästan dubbelt så stora skepp, som förut blifvit nyttjade, och bedrog derigenom Kronan. Men dermed vare huru som helst, så är dock visst, att när Compagniet gjorde sina första betalningar till Kronan, detta skedde i en conjunctur, då cursen varierade från 80 till 100 mark, hvarigenom hände, att Kronan väl erhöll sina 30 t:r guld för octroyen och förskotts-afgiften, enligt det öfverenskomna numeral-beloppet, men likväl i effectift värde blott undfick 360,000 Rdr, i stället för 1 million. Det voro, yrkar nyss åberopade författare, dessa samfälda orsaker jemte circulations-vexlarne, om hvilka vi snart skola tala, som endast och allenast voro vållande till cursens rasande; slutligen gick han så långt, att han sökte bevisa[2]), att kriget icke på minsta sätt derpå utöfvat något inflytande.

Visserligen torde coalitionen mellan sådana makter, som Ostindiska Compagniet och rikets trassenter (hvilka len tiden voro få till antalet, emedan exporten och grosshandeln öfverhufvud var concentrerad inom en föga tallik corporation), ej litet bidragit att öka de allmänna

---

[1]) Svar på Banko-Deput. Protok. Utdrag 1771. Der heter det bland annat, att "Compagniet vid pari curs kan hafva kelig vinning och bestånd."

[2]) Bekymmerslösa Stunder, IV, §. 5.

oredorna, men vi tilltro dem ej förmågan att ensamt hafva skapat desamma. Opinionen var i allmänhet den tiden fiendtlig mot köpmännen, hvilka betraktades såsom rikets blodiglar; och denna minskades ej, då Finlay, sedan likväl Jennings några år förut dragit sig tillbaka ur bolaget, men dock hemligen troddes qvarstå, gjort en banquerott på 13 mill. dlr k:mt, hvartill tillgångar likväl funnos för 11. Grunden till detta fallissement lades 1763 genom Villeneufska husets fall i Amsterdam, som åstadkom en jordbäfning på alla Europas större beurser, och drog med sig 40 till 50 hus i nordliga delen af Europa. Till Stockholm återkommo i följd deraf protesterade vexlar till ett belopp af vid pass 1,800,000 Rdr, till en stor del utgifne af Jennings, Finlay & C. Utom allt detta hade Nordencrantz särskilda anledningar till sitt hat mot nämnde bolag. Han hade varit interessent i det gamla Ostindiska Compagniet, och det voro förnämligast desse köpmän, som genom sina ränkor spelat octroyen ur dess händer, hvilket med skäl måste förtryta honom. Enskildt ansåg han sig också af Jennings vid en handel af Schebo bruk genom curs-svängningarna blifvit bedragen på 850,000 dlr k:mt, och detta allt gaf nu hans öfvertygelse och hans anfall en mycket förändrad rigtning.

Att påstå, det tyska kriget ingenting verkade på cursen, är en orimlighet, då man vet, att hvartenda krig, som i Sverige blifvit fördt allt sedan Gustaf I:s tid, lemnat efter sig nödmynt, vare sig myntförsämring eller substituerande af koppar- eller sedelmynt. Det Pommerska kriget kostade derföre icke mindre penningar, att det bedrefs lamt, sömnigt och eländigt. Bland annat föreföllo, såsom jag i min ungdom hört af väl underrättade personer, vid Krigs-Commissariatet stora försnillningar; och under hela denna slappa tid rådde bland de flesta embetsmän och till och med bland en del af krigsbefälet en herrlig sammansvärjning att plundra Kronans

andra sidan sammansatte sig Kronan med ett Stralsundskt köpmanshus, i att bedraga arméen och sina Pommerska undersåtare med falskt mynt. När fejden beslöts, var intet i cassan: man måste då skrida till alla slags utvägar, som kunde skaffa mynt, såsom subsidier, krigsstyrer och i synnerhet lån, — lån inrikes, lån utomlands, lån af Banken, lån af enskilda, och bland annat ränta lån genom ett slags Krono-lotterier; — man glömde ej heller myntförsämringar, hemma genom ansträngning alla Tumbas magiska krafter, i Pommern genom sammansmältning af god svensk koppar med det tyska silfret. Alla dessa inkomster hade likväl gränsor; endast Banken icke, som fortfor att hjelpa, så länge den hade blott papper. Hittills, från 1744 till 1755 års slut [1], hade dess årliga utlåningar till Statsverket, Manufacturer och Enskilde årligen ej öfverstigit 18 eller 20 mill., hvilka det mesta inom årets lopp flöt tillbaka till sin kassa. Nu mångdubblade Banken sin frikostighet mot Kronan, såsom kan synas af följande uppgift på de belopp, som från denna tid derur utgingo:

	1756	1757
Kronan	5,792,000	15,725,180
Manufact.-Cont.	5,540,320	4,051,590
Enskilde	23,947,390	29,815,310
Dlr k:mt	35,279,710	49,590,080

	1758	1759
Kronan	21,772,050	16,217,000
Manufact.-Cont.	4,234,550	5,612,020
Enskilde	26,843,210	30,713,140
Dlr k:mt	52,849,810	52,542,160

	1760	1761	1762
Kronan	13,060,720	17,174,000	27,266,920
Manufact.-Cont.	5,424,780	5,755,150	5,659,980
Enskilde	32,354,440	25,468,350	8,821,190
Dlr k:mt	50,839,940	48,397,500	41,748,090

[1]) Bekymmerslösa Stunder, III, sidd. 74, 94.

Dessa uppgifter gifva dock ingen rigtig bild af förhållandena, emedan inbetalningarna ej blifvit upptagne. Det bör således tilläggas [1]), att Bankens låne-försträckningar från 1735 till 1762 utgjort 1884 t:r guld; men den hade 1762 inalles blott att fordra något öfver 790 t:r guld, hvarvid dock bör märkas, att Kronan efter denna tid ej mer förmådde göra några afbetalningar. De enskildes skuld var störst vid 1761 års slut, då den steg till 51,379,790 dlr s:mt. År 1765 var ställningen följande [2]):

Kronans skuld till Banken	41,265,400
Manufactur-Contorets	2,642,600
Enskildes	29,617,440
Dlr s:mt	73,525,440

Vi komma nu till det Pommerska myntverket. Dels för nöd skull, dels såsom motvigt mot det släta mynt, hvarmed Konungen i Preussen alltsedan krigets utbrott "inonderar och plågar det Tyska Riket", hade man der infört en sådan myntfot, eller rättare sådana myntfötter (ty endast under regie-tiden förändrades myntfoten 11 gånger), att cursen i Hamburg på Stralsund från April 1758 till d. 29 Juni 1762 uppgick från 33 till 409 proc., — en myntförsämring, som i de flesta länders historia torde vara oerhörd. Mellertid lemnades under första perioden all mynt-revenuen åt Entreprenörerne, Oldthoff och Giese, hvaremot Kronan blott förbehöll sig en slagskatt af 2 proc., som gaf en vinst af 37,014 Rdr Hbgr B:co; sedermera steg den till 242,378 Rdr, då detta förhatliga myntverk, emot hvilket både arméen och landet gjorde enträgna föreställningar, öfvergick till kronoförvaltning, och då myntfoten än mer försämrades. Så lydde de fyra Deputerades uppgifter [3]), som 1766 inom

[1]) D. v. S., Bref, II, sid. 46.
[2]) Bekymmerslösa Stunder, III, sid. 144.
[3]) Deputerades i Secreta Utskottet Betänkande, angående myntverket, föredraget d. 10 Oct. 1766.

få dagar reviderade och godkände räkenskaper, hvilka upptogo 13 sexterner. Högst sällsamt klingar Oldthofts och Gieses påstående, att Kronan på dessa operationer vunnit 10½ mill. Rdr Hbgr B:co, helst när det sammanliknas med Revisorernes vid den förra Riksdagen anmärkning, enligt hvilken Riket säges inalles dervid hafva förlorat 1,277,824 Rdr Hbgr B:co; en uppgift, hvilken Nordencrantz [1]) söker göra sannolik, bevisande att åtminstone den förra uppgiften är omöjlig, då hela det Capital dessa mynt-herrar af Kronan ägde att disponera, endast steg till 5,126,174 Rdr Hbgr B:co. Hela denna invecklade och vidlyftiga mynt-operation kunde redan på den tiden ej nöjaktigt utredas, och kan det ännu mindre nu: det vissa är, att nämnde Tyskar, dels såsom Entrepenörer, dels såsom Directörer och Kronans Mandatarier, med och utom contractet ockrade millioner, samt att de slutligen vid aversions-handeln erhöllo mer än hvad de i början begärde.

Men om än Kronan verkligen i det hela vunnit något genom myntförsämringarna i Pommern, så förlorade hon så mycket mer genom penningeförvirringen hemma. Så upptogs 1761 och 1762 af några handlande i Stockholm ett lån å 62½ t:r guld; samma år tog hon vexlar på credit tre särskilda gånger, först af Wittfoth & König på 700,000 Rdr pomm. curant, sedan af Jennings på en lika summa, och slutligen äfven af Jennings på 1,800,000 Rdr s. m., hvarföre gåfvos obligationen med Bankens accept, ställde i Hbgr B:co. Då nu det sednare myntet alltid förblef stadigt, men värdet af det Pommerska och Svenska, såsom vi sett, var i ett ständigt fallande; så förlorade statsverket på dubbelt vis, först genom differencen mellan Pommerska myntets värde den dag då vexeln gafs och då den inlöstes, sedermera genom

[1]) Bekymmerslösa Stunder, III, sidd. 111 o. f.

genom differencen i cursen på Hamburg vid vexelns ei
lande och betalning. Sålunda hade sistnämnda sun
betingad efter 77¼ mark pr Rdr Hbgr B:co, ett värd
10,350,000 dlr; men då betalnings-terminen efter 4
nader för Kronan inföll, var cursen 92 à 108 m:k,
Obligationens inlösen kostade nu 12,410,711 dlr.
gifna förlusten var således öfver 2 millioner; men l
dencrantz[1]) visar, att härtill kom en osynlig förl
uppkommen genom skillnaden i cursen mellan Strals
och Hamburg, utgörande 304,388 Rdr pomm. cu
Så förhöll det sig med de så kallade circulations-vexla

Lika stor var misshushållningen med subsidie
Frankrike gaf 8 mill. livres, men i stället att låta
gå directe öfver Hamburg till Pommern, tillät Kro
Vexel-contoret indraga dem för ett nedsatt pris, och kö
sjelf af Contoret vexlar efter gångbar curs. Ger
denna anstalt inbragte dessa 8 millioner livres en
11,186,215 dlr kmt (efter 60 m:ks curs 745,747⅔ R
i stället att de bort inbringa inemot dubbelt, provi
nerna afräknade.

Efter sådana transactioner är det begripligt, h
ett krig, som väl varade i 4 år, men sysselsatte en
mer af knappt 30,000 man, kunde, subsidierna ober
nade, kosta öfver 56 mill. dlr smt, samt sänka sta
verket i ett djup af skulder, till hvars fyllande de v
liga inkomsterna icke mer förslogo, såsom vi snart sk
berätta, när vi hunnit till 1765 års riksdag, då slö
öfver dessa hemligheter med obarmhertig hand bortryckt
Att nu påstå, att ett sådant krig ingenting skulle ver
på cursen, utan att alla samtidens financiella olyckor
de sitt enda upphof från Ryttmästar Jennings, är en
[illegible], föga förlåtlig hos ett orakel: men de
orakel började nu åldras; det var dessutom en njutni

[1]) Bekymmerslösa Stunder, III, sid. 108.

att med något sken af sanning kunna hvälfva skulden för fäderneslandets lidanden på en personlig fiende.

1761 års Ständer samlades. Ännu var väl ej den allmänna ställningen känd, olycksmåttet icke engång fullt rågadt; men kriget, beslutadt utan Ständernas samtycke, penningeförvillelsen de enskilde emellan, och Hattarnes despotiska styrelse voro ämnen, som försatte sinnena i mycken gäsning. Landet var, i synnerhet sedan Braheska sammansvärjningen, uppfylldt med spioner och sykophanter; politiska meningar straffades med landsförvisningar och blodsdomar, afkunnade af extra-domstolar, och bekännelser framtvingades genom omenskliga torturer. Det fria Sverige hade blifvit ett Venedig, der bödelsyxan sväfvade öfver allas hufvuden, som läto undfalla sig ett tvifvel om det antagna regeringssättets förträfflighet. Emot både Rojalister och Mössor måste de Rådande försvara sig, och förmådde det blott genom sådana våldsamma medel.

Vid denna riksdag förenade sig båda dessa partier mot Hattarne. Vid dess början såg det ut, som vore de sednares fall oundvikligt. De måste således se sig om efter nya räddningsmedel. Redan länge hade penninge-aristokraterne varit deras mäktigaste bundsförvandter. Från desses slägtingar och anhängare hade till denna riksdag inkommit [1]) en stor massa ansökningar om befordringar, byten och accorder, till hvilkas tillfredsställande åtskilliga Häradshöfdingedömen, Lagsagor och Län klyfdes, Collegierna fylldes med nyskapade embetsmän och surnumerärer, så att Konungen knappt på en mansålder kunde hoppas tillsätta en enda syssla. Mången hade också skaffat sig tillåtelse att på förslaget till en syssla blott få låta uppföra en enda, och sålunda sjelf få utnämna efterträdaren. Undertiden hade vid riks-

[1]) Bekymmerslösa Stunder, V, sid. 106.

dagens början flere af Hattarnes anhängare blifvit förl drifne ur rikets högre embeten, och en Vexelberednin vald, som skulle återställa stadga och reda i financ väsendet. Nordencrantz, själen deruti, framdrog nu sin Arcana, hvilka han länge burit på fickan. Hufvudsake gick ut på en reduction af cursen till pari och återinföran det af silfvermynt, till hvilken ända han föreslog visser ligen ganska syftesenliga och genomgripande, men ocks hårda och till en del förderfliga åtgärder. Handels- närings-, brukspatrons-interesset råkade i uppror; såsom dess secundant uppträdde Adjuncten, sedermera Profes sorn vid Upsala Akademi, Christiernin, som föreslog rea lisation efter 72 m:ks curs. Bäggederas förslag förka stades: och emellan båda dessa lika envise, sege och tungrustade kämpar uppstod en skriftvexling och innar kort en dubbel rättegång, som varade i tio år och gick ut på lif, ära och gods.

Bäggedera förslagen inneburo ytterligheter, som, — hvilketdera som än blifvit antaget — skulle medfört des följden, att halfva delen af nationen omätligt skulle rik tat sig på den andra hälftens bekostnad. I fall Norden crantz för sig hade den juridiska rättvisan, så grun dade sig den motsatta åsigten på "la force des choses" på tjuge års häfd och dess inverkan på alla förhållanden Om Nordencrantz, som ville hafva cursen inom ett å nedfälld till 36 mark, vunnit seger, så skulle näringar na blifvit fullkomligt tillintetgjorda, samt alla gäldbunda hos Banken och hos enskilde bragte till tiggarstafven det skulle hafva varit lika orimligt, som om vår reali sation blifvit anställd efter 48 skill. i stället för 128 Christiernins förslag innebar deremot en sanction på o redan, och en stor förlust för Kronan, löntagare och ca pitalister. Då således under så beskaffade förhållanden rättvisan mot den ene var en orättvisa mot den andre så tyckes billigheten fordrat, att gå en medelväg mellan

de skiljaktiga interessena och t. ex. fastställa 54 m:k såsom norm för liqvidernas uppgörande. Man hade derjemte bort rigtigt och varsamt rätta de långvariga missbruken, småningom indraga den öfverdrifna beläningen och återföra den öfversvämmande sedelfloden inom sina naturliga bräddar. Men att förmoda dylika åtgärder, skulle vara att illa känna charakteren af våra riksdagar. Det hörde ej till den tidens regeringskonst, och det hör ej heller till vår tids, att inse, det våldsamma brytningar vanligtvis äro skadligare än det onda man vill bota, och att en rutten qvist ej bör borttagas på det sättet, att man tillika afskär stammen.

Länge, under den långvariga riksdagen, tycktes de kämpande factionerna vida mer bekymra sig om sina egna fejder än om rättelserna af myntförvillelserna; i allmänhet behandla hufvudsak som bisak. Men man vaknade ur dvalan, då cursen midt för Riksens Ständers ögon uppsteg till 108; från alla landsändar höjde sig nu klagomålen, och funno i synnerhet ett lifligt genljud på Riddarhuset, som i det hela omfattade Nordencrantz' åsigter. Man visade, huru mycket Kronan förlorade i de permanenta räntorna, som nu voro de samma till siffran men $\frac{1}{3}$ lägre till värdet; embetsmännens löner, som utgingo i bestämda penningar, voro ej mer tillräckliga under den ständigt tillväxande dyrheten; capitalister, enkor och faderlöse, hvilkas förmögenhet bestod i så kallade penningar, blefvo nästan med hvar postdag fattigare, under det att de, som lånat, blott behöfde gömma sedlarna, utan att i productif väg på något sätt använda dem, för att efter några år med stor vinst återbetala sin skuld; ty hundra daler lånta 1756, då de voro värde 30 Rdr sp., kunde nu återbetalas med 12 Rdr s. m. Ingen visste, hvad han egentligen ägde; ingen hvad han skulle begära för sin vara; till och med bonden, Vestgöth-gossen, kaffehus-uppassaren bestämde olika priser,

allt efter som köparen ville betala i riksdaler, caroliner, sexstyfrar, slantar eller sedlar.

Wi hafva nämnt att Hattarne, sedan de lyckats att vid ifrågavarande riksdag bibehålla sina positioner, förmådde gifva Vexelberedningen en förändrad charakter: detta skedde i Jan. 1762 genom inkallande af ledamöter ur Secreta Utskottet. Nordencrantz drog sig nu tillbaka, och Comitéen stannade i det beslutet, att helt och hållet tillstänga Banken för alla lån på hvad slags pant det vara måtte, undantagande Läne-Banko-Attester. I följd deraf utgafs d. 11 Nov.. en Förordning, som på Banko-Fullmäktiges tillstyrkan stadgade, att alla lån på lösören skulle vid förfallotiden ej mer få omsättas; hvad deremot lån å fasta egendomar angick, skulle 4, i stället för 2, procent å hufvudstolen årligen inbetalas. Men innan denna åtgärd hann stadgas och bekräftas, skyndade alla, som möjligen kunde få låna, till Banken, så att vid 1761 års slut[1]) de privata lånen växte till 29,102,356 dlr s:mt, hvarigenom [2]) endast på 7 månader under sjelfva riksdagen sedelstocken ökades med 56 t:r guld. Inalles var den 1760 föga öfver 118 mill. dlr s:mt, tillväxte nästa år till nära 137 och 1762 till inemot 150. Derigenom hände, att just den riksdag, som skulle dämpa cursen, uppjagade den till 108 m:k, eller tredubbla pari. Väl bibehöll den sig på denna höga punkt blott en kort tid: den föll derefter något, till en del genom de vidtagna låne-indragningarna, så att den 1765, då nästa riksdag församlades, vacklade mellan 94 och 80.

Sålunda hade samma parti, som 1756 skapat det öfverdrifna credit-systemet, nu på en gång satt en gräns derför. Denna åtgärd beröres i Riksdagsbeslutet liksom i förbigående och med så lätt hand, som om det blott vore frågan om en obetydlighet; sjelfva Förordningen in-

---

[1]) D. v. S., Bref, sid. 163. [2]) Lagerbring, V, sid. 23.

ledes något olämpligt af den försäkran, att man "till hvars mans nöje erfarit, att Bankens styrka tillväxt!" Likväl fann man för godt att erkänna "en nog betydande brist", hvartill skulden sköts ej blott på kriget, utan äfven på bränvinsbrännings-förbudet.

Efter den bullrande riksdagen följde nu en dof tystnad i nationen. Mellertid fortfor man, genom skrifter, att å ömse sidor bearbeta opinionen. Nationens förtroende hade nu helt och hållet öfvergifvit Hattarne, och när den urtima riksdagen 1765 inföll, satte sig Mössorna, utan särdeles motstånd, vid statsrodret.

Nu inträffade hittills oerhörda ting. Secreta Utskottet, länge vandt att handla i "secretessens" skugga, lät trycka sin Berättelse om Statsverkets tillstånd [1]). Vid de triumpherandes sida uppträdde Nordencrantz, som, nu Banko-Deputerad, hade tillfälle att se de saker, hvarom han förut skrifvit efter sannolikheter, på nära håll i fullt ljus. Också underlät han ej att, så mycket tysthets-eden tillät, omtala hvad han funnit. På detta sätt remnade den förlåt, som hittills täckte det förflutna, med dess trettioåriga missbruk, misstag och förvillelser: med förskräckelse såg allmänheten för sina fötter öppnad en afgrund, till hvilken den blifvit förd af den förra styrelsens politik, hushållning, efterlåtenhet, slapphet och gränslösa godtrogenhet. Till de fyra förflutna årens behof hade åtgått öfver 881 t:r guld; oaktadt lån och subsidier, utgjorde 1765 Kronans skuld endast till Banken öfver 41 mill. dlr k:mt, men derå hade sedan 1763 inga afbetalningar kunnat ske och ändock fanns en brist af 1,802,212 dlr s:mt; till innevarande års statsbehof, den förfallna inbetalningen till Banken af 11 t:r guld oberäknad, erfordrades 12,182,797 dlr, men tillgång fanns endast till 10,736,546. Kriget hade efter Utrednings-

[1]) Den läses hos Modée, sidd. 5859 o. f.

boken kostat 55 mill. dlr s:mt[1]); men med inbegrepp af revenuen i Stralsundska myntverket, contributioner i Preussiska landet (989,217 Rdr lätt pomm. cur.), efterräkningar m. m., Statsverkets skuld in- och utrikes uppgick den till inemot 56 mill. efter pari curs, men till öfver 60 mill. efter den dåvarande[2]). Räntorna derföre, efter pari curs, utgjorde 2,139,730 dlr s:mt; men då äfven åtagna afbetalningar inberäknades, erfordrades till detta behof 2,911,083 dlr, i stället för att 1739, då väldet öfvergick till Hattarne, till räntor och capital-afbetalningar endast behöfdes 439,560 dlr s:mt. Grunden till denna gäld var likväl lagd genom lån från år 1702 till 1712, och de från 1741 till 1752 upptagna så kallade sammanslagna lånen, utgörande tillsammans något öfver 131 t:r guld. Ständernas Contor, åt hvilket den gamla riksgäldens betalning var uppdragen, och som från tidehvarfvets början fortfarit, hade på Ständernas anordning, stundom äfven endast på befallning af Secreta Utskottet, under särskilda riksdagar, Ständerna oåtspordt, måst åtaga sig en mängd, för dess befattning, alldeles främmande utbetalningar.

Dessutom hade, "dels genom tidernas beskaffenhet, dels genom Riksens Ständers benägna åtgärd", betydliga tillökningar skett i Rikets ordinära och extraordinära stat. Så hade den ordinarie pensions-staten för Enkor och Faderlöse blifvit ökad med en extra Benefice- och Benådnings-stat af 81,292 dlr s:mt; Gratial- och Pensions-staten besteg sig till 299,000 dlr s:mt samt 6700 Rdr pomm. cur.; Löne-staten hade, från 2,519,000, såsom den var 1735, uppgått till 16,289,000 dlr s:mt; Minister-staten från 7670 Rdr sp. till 36,970 Rdr; Rikets ordinära stat från 423,396 dlr s:mt till 1,250,951;

[1]) Af Nordencrantz, Bekymm. Stund., I, sid. 19, uppgifvas kostnaderna till 56,210,428 dlr s:mt.

[2]) Jfr anf. Skrift, IV, sid. 88.

med ett ord: tillökningarna utöfver 1696 års stat utgjorde 137 t:r guld. Derjemte hade till allahanda Deputationer och Commissioner stora summor tid efter annan utgått; hvarje riksdag hade kostat 4 till 5't:r guld; sedan 1763 behöfde Pommerska Staten ett årligt tillskott af 120 till 150,000 Rdr pomm. cur. Å andra sidan hade Kronans inkomster ansenligt blifvit minskade genom hemmans-förmedlingar, åtskilliga löners förvandling från penningar till spanmål, kungsgårdars och andra lägenheters föryttrande eller bortarrenderande, diverse afskrifningar, underslef vid uppbörden, krigets följder m. m., samt slutligen genom cursens stegring, som gjorde att penninge-räntorna [1]), ehuru utgående i samma daler-tal, som 1696, nu ej ägde $\frac{1}{3}$ af deras fordna värde.

Detta är ungefär hufvudsumman af den första taflan, som Secreta Utskottet gjorde sig ett nöje af att framställa för allmänheten, på hvilken den torde hafva gjort samma intryck, som, tjuge år sednare, Neckers Compte rendu på en annan nation. Det rådande partiet hade förut gjort sig kändt genom sina strängare grundsatser och sin större sorgfällighet om alla förvaltningens ärenden: begripligtvis fördubblade det nu sin uppmärksamhet, då det var fråga om att uppdaga de missbruk, som

---

[1]) Nordencrantz, Bekymm. Stund., V, sid. 22, meddelar en Tabell öfver Kronans oindelta inkomster för år 1761, hvaraf följande må nämnas: Koppar-räntan af Fahlu grufva 1200 S℔ à 540 dlr k:mt, disponerad till Banken för gälden efter 1741; Tull-arrendet, också anslaget till Banken för gamla gälden, 1,500,000 dlr s:mt; Chartæ Sigillatæ-arrendet med recognition 127,000; Post-medlens öfverskott 250,000; 1756 års Bevillning 1,000,000; Tionde af Hammarskatts-jernet, Tionde-Alun m. m. 150,000; Sala Tionde-silfver 5000; Mantals-pengar 628,000 m. m., tillhopa 5,169,770 dlr s:mt; men så stor var ebben och floden i penninge-oceanen den tiden, att summan nästa år steg till öfver 10. mill., hvaremot den år 1757 icke ens uppgått till $1\frac{1}{2}$ million dlr s:mt.

förefallit under en fiendes styrelse. Vexel-Contoren gåfvo förnämligast en rik skörd för förtjenta anmärkningar; och särdeles blef Borgmästar Kierman, som, med undantag af den Königska perioden, hela tiden varit själen deruti, ett mål för den allmänna oviljan. Man fann, att han, såsom Banko-Fullmäktig, i början förklarat sig emot en sådan inrättning, såsom skadlig för riket; men att han sedermera icke dess mindre blef en dess hufvud-interessent; detta oaktadt, och ehuru Banken och Ständerna å ena sidan och Contoret å den andra ägde alldeles skiljaktiga interessen, hade han icke blott hela tiden bibehållit sin plats i Banken, såsom Ständernas Fullmäktig, utan äfven under en kedja af riksdagar varit ledamot af Secreta Utskottet, och stundom Talman, stundom vice Talman för Borgarståndet, hvilket af honom nästan alltid låtit sig ledas. Han hade således föreställt flerdubbla personer, varit ömsevis redovisande och redefordrande, samt, såsom Banko-Fullmäktig, skrifvit decharger och qvittenser åt sig sjelf. Han och hans vänner hade nästan begagnat Banken såsom deras enskilda cassa. Han sjelf och en annan ledamot af det äldre Vexel-Contoret, Brukspatron Lefebure, hade, för att införskrifva silfver, uttagit stora summor i plåtar, nemligen år 1755—56 4776 S# koppar, gällande 2,579,400 dlr k:mt, och år 1757 en annan post värd 216,000 dlr; men sedan de haft dem i flera år, betalt dem med sedlar efter en mycket låg curs. En annan gång hade de Associerade uttagit 3000 dukater och dermed roulerat 9 månader utan att derföre betala interesse; åter en annan gång hade de till silfvers införskrifning uttagit 200,000 Rdr. Hbgr B:co, hvarå väl kort derefter afbetaldes 15,000 Rdr, men silfret uteblef ej allenast, utan i många år glömdes äfven både återbetalningen af capitalet och räntans erläggande, och då betalningen ändtligen följde, skedde den i sedlar efter 42 marks curs, under det att cursen var 72.

Äfven Plomgren och Grill hade 1750—57 ur Banken uttagit 5039 Sꝭ koppar, och derföre införskrifvit silfver, hvaraf man slagit silfvermynt; men denna operation hade blifvit så dyr, att hvar Rdr sp. kostat 9 dlr $31\frac{1}{8}$ öre k:mt. Detta och åtskilligt annat voro uppenbara underslef; men äfven i loflig väg hade de Associerade haft en oskälig vinst, liksom Staten och Banken en oerhörd förlust. Man uppgjorde tabeller öfver bådadera, hvaraf det befanns att förlusten utgjorde

Å Vexel-Contractet 1745 till 1 Nov. 1756:	Bankens	12,369,613,	Kronans 2,034,513
Å Königska Contractet . . .		3,565,000,	— 4,103,858
Å Contractet fr. 14 Juni 1758 till Maj 1761		3,615,000,	— 10,917,923
	Dlr k:mt	19,549,613,	17,076,294

Eller tillhopa öfver 122 t:r guld. Kriget mot Cursen hade således nästan kostat lika mycket, som kriget mot Ryssen 1741.

Räfsten sträckte sig äfven till Tull-Arrende-Societeten, i hänseende till åtskilliga Bolaget beviljade afskrifningar, äfvensom till Jern-Contoret och Manufactur-Contoret, samt till nästan alla grenar af Förvaltningen. Man upptäckte öfverallt betydliga försnillningar, slöseri, felaktig administration och ett system, som mindre utdelade sina håfvor efter rikets bästa och den enskilda förtjensten, än efter parti-gunst. Men de Rådande åtnöjde sig ej med blott att uppläsa sina motståndares syndaregister: de gjorde äfven anspråk, att af de fordna Vexel-Contorens hufvudmän återfå ersättning för hvad desse oskäligt skinnat af riket. Förgäfves föreviste desse föregående Ständers decharger och godkännanden; förgäfves åberopade de sista Contractets innehåll, som föreskref, att de vissa delar skulle vara frie från redo, och att den, som derom väckte talan, skulle anses som den allmänna reditens förstörare. Derpå svarades, att "ett stängsel ej

kunde förbinda efterträdare", att en "eftersyn föreskrefs af Publica Fides", att "dechargerna blifvit gifna på svikliga grunder", och att "Ständerna hittills blifvit satta bakom ljuset." Köpmännens egendom blef belagd med seqvester, och återbetalningen af stora summor dem ålagd[1]); under det att de tyska köpmännen, Oldthoff och Giese, hvilka förmodligen skinnat än mer, erhöllo, såsom vi redan sagt, mer än de sjelfve fordrade.

Om denna dom varit aldrig så rättmätig, så var det dock otillbörligt, att 1765 års Ständer upphäfde sig till domare öfver föregående riksdagar; att de på en gång voro både anklagare och domare; och att, när lagliga myndigheters decharger ej mer erkändes, ägande-rätten ej fick äga helgd. Men man gick än längre. De, som vid sista riksdagen erhållit tjenster, survivancer och karakterer, skulle[2]) väl, ehuru det skett "i mindre laglig ordning", bibehållas vid dessa förmåner, "i anseende till de oredor, som skulle följa af någon rubbning i det som skett var"; men de förfördelade skulle vid ledigheter bibehålla sin tur och avancera utan afseende på de yngre, som sednast fått företräde framför dem.

Dock icke nog härmed. De, som vid 1756 års riksdag och derefter blifvit tilltalde, häktade eller straffade för politiska brott, blefvo nu förklarade för oskyldige och lössläpptes. Man förmodade, att konungamakten skulle utvidgas, men denna blef i stället än ytterligare inskränkt. Vidare blefvo de Riks-Råder, som tillstyrkt Pommerska kriget, ställde till ansvar, ehuru man vid föregående riksdag frikallat dem från tilltal; och då i följd deraf elfva Rådsherrar jemte Cancelli-Presidenten Ekeblad dels frivilligt, dels sedan Ständerna förklarat dem förlustige sitt förtroende, lemnade sina platser, besattes dessa med Mössor.

---

[1]) Dessa summor blefvo likväl vid nästa riksdag återburne.
[2]) Kongl. Maj:ts Bref af d. 28 Aug. 1765.

Sedan man sålunda utfärdat en formlig krigsförklaring mot det nu aftågande partiet, samt ställt sig i en endtlig ställning mot en stor del af nationen, måste det lifva fråga om en grundlig bot af de oredor, för hvilka en förra Styrelsen anklagades. Man banade sig dertill väg genom åtskilliga inledningar. Ganska välbetänkt var den första Författningen (19 Juni 1765), hvarigenom anbefalldes, att Tullen för alla ingående varor (med undantag af spanmål) skulle betalas med Specie-riksdaler samt tullen för de utgående med plåtar eller silfvermynt; likaledes att hammarskatten, koppar-räntan, tackjerns- och aluntionden skulle utgå i silfver eller vexlar. Mera tvifvelaktig var verkan af den andra (26 Juni 1766), nemligen en Öfverflöds-förordning, innehållande utom åtskilliga småaktiga förbud (slika förordningars vanliga fel), äfven det mot bruket af kaffe, chocolad, arrack, rum, punsch, franskt bränvin; hvaremot å andra sidan införseln af åtskilliga utländska manufactur- och fabriks-arbeten i stället blef tillåten. Derefter kom den egentliga finance-planen. Den utgick i det hela från den grundsatsen, att sedelmyntet skulle förminskas till det belopp, som svarade emot Bankens metalliska valuta — ungefär 100 tr guld, — i följd hvaraf de i rörelsen qvarblifna sedlarna skulle återvinna det värde de enligt den åsatta stämpeln borde äga, men som de på lång tid icke ägt, och som större delen af dem icke engång ägt den dag då de af Banken utgåfvos [1]).

Visserligen hörde det till systemet, att denna fällning, på det näringarna ej måtte deraf taga alltför stark stöttning, icke på en gång utan efterhand skulle verkställas, nemligen på 8 år. I den förmening, att det helt och hållet berodde af Banken, att sänka cursen, återtom man till fordna tiders villfarelser, och stadgade genom en Förordning, att 1 Rdr Hbgr B:co under år 1766

[1]) Schwerin, Bidrag, sid. 94.

ej finge gälla öfver 70 mark. Derefter (men detta hörde till hemligheterna) skulle den årligen regelbundet sänkas 4 mark, i följd hvaraf Banko-sedeln år 1774 skulle återvinna sitt ursprungliga värde, 36 mark.

Samtiden misstänkte Nordencrantz såsom upphofsman till denna plan. Utan tvifvel hade man i hufvudsaken lånat hans grundsatser, men dessa hade i välmening blifvit förfuskade. Han yrkar visserligen, såsom man ser af hans skrifter, en reduction af cursen, men denna skulle ske genast, högst inom ett år. Deruti var utan tvifvel hans förslag hårdare; det skulle hafva gjort lidandet kännbarare, men också mera hastigt öfvergående; botemedlet skulle näppeligen slagit felt, och vingleriet blifvit afskaffadt, derigenom att hela proceduren öppet och ärligt framlades. Men hvad hände nu?

Visserligen lät den nya finance-planen ganska vackert, men dess framgång berodde helt och hållet på tystlåtenhet. Man ville således begagna en makt, för hvars användande man förut så rättvist tadlat motpartiet. Men när voro statshemligheter hos oss någonsin hemligheter? Och huru kunde en sådan tystlåtenhet, som, i fall saken skulle lyckats, bort fortfara minst ett quinquennium, förutsättas vid en plan, hvari så många voro invigde, och som rörde så otaligt mångas interessen? Innan riksdagsmännen ännu hunnit återkomma till sina hemorter, hade ryktet om deras finance-bedrifter flugit framför dem och de möttes öfverallt af knot och förebråelser. I det ögonblick Ständernas beslut blef kunnigt, inträdde en allmän stagnation i rörelsen. Capitalisterne skyndade att uppsäga sina lån och låta dem ligga ofruktbara, emedan de ansågo sig vinna mer genom sedlarnas stegring, än genom räntan. Köpmannen och bruksidkaren klagade öfver förändringarna i betalningen af Stora Sjötullen och hammarskatten: att låne-rättigheten ur offentliga cassor vore

nu mycket inskränkt och förvirrad, ehuruväl Banken, genom Kongl. Kungörelsen af d. 14 Oct. 1766, var tillsluten för alla nya främmande capitalers emottagande till förräntning. Näringarna, såsom vi i nästa afdelning skola visa, erhöllo alldeles dråpslaget. Sjelfva allmogen[1]) saknade penningar till krono-utlagornas betalning: så att dessa, som förut ingingo med lätthet, nu ofta måste utpantas; och när panten skulle säljas, saknades ej sällan köpare. Förlägenheten steg till sin höjd, då cursen redan i Nov. 1767, i stället för att enligt planen hålla sig vid 66 mark, nedföll till 42; Rådet skyndade sig då att genom ett maktspråk förbjuda dess vidare fall. Olycklig var nu den, som införskrifvit och redan betalt stora varu-förråder, lånat penningar eller köpt fastigheter på credit. Då gälden indrefs, måste mången sälja ej blott hvad han köpt utan äfven hvad han förut ägde, för att betala en skuld med lika många daler, hvilka nu kanske gällde dubbelt mer än då de till låns erhöllos.

Inom mindre än tio år hade således Allmänheten fått tillfälle att pröfva de motsatta olyckorna af en hastigt upprasande curs, och af en lika hastigt nedstörtande. Men den förra hade åtminstone gagnat en stor del af nationen; med den sednare voro endast capitalisterne och några få andre belåtne. Man insåg nu, att då man icke kunde äga redbart mynt, det af tvenne onda ting var bättre att äga många om än dåliga sedlar, än att äga alldeles inga. För de förra fick man ändock något: nu ville alla sälja, men ingen hade något att köpa för. Om statens lifskrafter förut blifvit uppjagade till en onaturlig hetsighet, som slutligen öfvergick till yrsel, så stod nu allt stilla, alla näringskällor voro förstoppade.

---

[1]) Lagerbring, Svea Rikes Historia, V, III, sid. 25.

Båda partierna hade sålunda, hvart på sitt vis, speculerat i den praktiska stats-ekonomien, och båda hade misslyckats. Rikets inre ställning var nu vid frihetens nedgång fullt ut lika förtviflad, som vid dess morgonrodnad: statsskulden var nu efter ett fyrtiofem-årigt fredslugn, som endast blifvit afbrutet af tvenne småkrig, hvilka tillsammans endast varat sex år, lika stor, ja större än efter det stora tjugeåriga kriget; osäkerheten i alla transactioner enskilde emellan hade under de sednaste tio åren varit större än under sjelfva den korta mynt-teckens-perioden. Man hade förut endast varit olycklig; nu hade man tillika samlat vanära öfver fosterlandet, tagit sold af främmande makter i krig och fred, och fläckat svenska vapnens ära. Den enväldige Konungen hade endast fört försvarskrig och under sin olyckliga tid kämpat för fäderneslandets räddning; de enrådiga Ständerna hade börjat tvenne anfallskrig, hvilka vid de närmast påföljande riksdagarna blifvit förklarade för onödiga och skadliga. Den Görtziska finance-planen var hård och sträng, men stödd på snille, conseqvens, kunskap och beräkning. Den hade dessutom en ursäkt, som nu saknades, — nöden. Charakteren af den fördrifna Hatt-styrelsen var slapphet, oförstånd och famlande; den hade slutligen, för att bibehålla sig, närt en legion iglar, som sögo till sig rikets bästa lifssafter. Den nya Regeringen stjelpte rakt om sakerna; den hade förklarat alla näringar krig, tillbundit alla pulsådror och infört ett fullkomligt stryp-system. Nyss blodfull och rusig af en hypersthenisk diet, låg nu den gamla svenska rikskroppen, efter en lång svält-cur utmerglad och mattad, i en tärande tvinsot. Slutligen hade båda partierna delat nationen i tvenne fiendtliga, mot hvarannan kämpande hälfter: men många lemnade nu hemligen deras leder, väntande den enda räddningen af mångväldets upphäfvande, liksom man femtio år förut väntade allt af enväldets störtande.

I en tidpunkt, då slitningen mellan de båda partierna var mera våldsam, tänkesätten mera söndrade än någonsin, lösssläpptes Tryckfriheten (2 Dec. 1766). Meningen dermed var utan tvifvel den, att nationen ytterligare skulle upplysas om den förra Styrelsens odugighet; men när dammen en gång var nedbruten, var det j lätt att beräkna den väg, som floden skulle taga. Vapnet var så mycket farligare, som det förut hos oss var så godt som alldeles obekant. Visserligen hade man vid lifsstraff eller svår kroppspligt tillika stadgat, att ingen i tal eller tryck skulle "förgripa sig emot Riksens Ständer", ingen "bestrida eller anfäkta Svea Rikes oryggeliga grundlagar"; men den ström af skrifter, hvari den allmänna sinnesstämningen gaf sig luft, tog en rigtning, som hvarken var fördelaktig för det herrskande partiet eller det "oföränderliga" regeringssättet i allmänhet. Den gamle Nordencrantz, under alla partiers styrelse en nitisk protestant, fortfor ännu, ehuru hans system i det hela segrat, i sina ekonomiskt-polemiska elegier. Med ännu mera verkan yttrade sig det allmänna tänkesättet i de många klagomål öfver bergsbrukets och all rörelses förfall, hvilka Kronprinsen under sin resa i Dalarne gjorde sig ett nöje af att insamla och sedan öfverlemna till Konungen. Rådet nödgades samtycka till ett nytt riksmöte.

Då den föregående riksdagen förordnade Norrköping till mötesplats för kommande Ständer, tyckes man hafva anat en blifvande spänning i tänkesätten, och väntat en strid, som måste utkämpas på en ovanlig stridsplats, der Regeringen kunde lättare än i hufvudstaden agera med en samlad styrka. Ehuru Rådet nödgades utlysa den urtima riksdagen ett år tidigare än i förra riksdagsbeslutet var beramadt, gaf det dock icke vika i valet af orten.

Vid 1769 års riksdag återgick man till helt andra ekonomiska grundsatser än dem, hvilka under de båda föregående gjort sig gällande. Banken blef åter näringarnas förläggare; den gaf åter lån på stångjern och manufactur-smiden äfvensom på guld- och silfver-panter; tio tunnor guld anslogos åt Jern-Contoret och 20,000

dlr s:mt till lån på kopparsmide; lånesumman åt enskilde skulle inalles få ökas[1]) med 40 t:r guld, som likväl var mindre än 1761 och de föregående liberala åren; deremot var Kronans Banko-skuld ansenlig; den steg (äldre och nyare gäld tillhopa) vid slutet af år 1772[2]) till 51,379,790 dlr s:mt, högre än under någon tid förut. Till cursens styrande upplåntes 1,800,000 holl. curant. Stora Sjötullen fick betalas med Läne-Banko-attester å curant s:mt. Slutligen upphäfdes Förordningen om Vexelcursens icke-fallande; men denna återkallelse var alldeles obehöflig, då sedelstocken[3]) från 35 mill. dlr s:mt, som den var 1769, nästa år förökades till nära 41, och sedermera ännu mer, så att den 1772 steg till öfver 46, eller föga mindre än den utgjorde tio år förut, då likväl sedelmängden så mycket öfverklagades; ja 1776 hade den växt[4]) till 50,216,600 dlr, hvilket var vid pass $\frac{1}{5}$ mill. mer än dess belopp 1762. Och ändock fanns den skillnaden, att nu vida färre Manufacturer och Fabriker gåfvos, som voro i behof af denna penninge-massa. Mellertid tyckes nämnde sedelstock ej varit utöfver behofvet, åtminstone verkade den föga på cursens stegring; ty dels skedde denna förökning något långsammare än förut, dels hade man dervid ganska välbetänkt fästat det förbehåll, att ädla metaller för Bankens räkning skulle inköpas i mån af sedelmassans förökande, och att de i Banken ingående räntorna å de privata lånen skulle användas till samma ändamål.

Således hade man nu i det närmaste återkommit till samma punkt i financerna, som före 1756; men dermed hade man icke botat det onda, som de båda sist förflutna riksdagarnas hvälfningar åstadkommit i statskroppen. Näringarna, hvilka det behöfts trettio års ansträngningar att skapa men endast tvenne slag att krossa, kunde icke lika lätt uppkallas ur sin dvala, ehuru de nu andades märkligt lättare än under det förflutna årtiondet. Ännu mindre kunde man bota söndringen mellan de båda

---

[1]) D. v. S., Bref, s. 144. [2]) Ders., s. 163. [3]) Ders., s. 144.
[4]) Schultzenheim, Tal i Ridd. o. Ad. Prot. 1815, B. II, s. 267.

rterna, hvilka med hvar dag blefvo hätskare och bitt-re emot hvarandra. De voro endast ense i en enda igt, bemödandet att sluta de konungsliga rättigheterna om ständigt trångare gränsor. Men Allmänheten, som funnit sig illa af bådas från olika systemer utgående ackssalfverier, hade fattat misstroende till bäggedera, h tillika till det så länge prisade regeringssättets för-ilighet; man började mer och mer efter räddning blicka p till thronen, som nu intogs af en djerf, högsinnad ungslig yngling.

Allt var således moget för 1772 års revolution. Ilan har någon statshvälfning af en nation blifvit emot-gen med allmännare glädje, med mera oblandad förtjus-ng. Hvilken af oss har ej hört sina fäder skildra den thusiasm, hvarmed denna tidning i alla landsorter nottogs, de förhoppningar man allmänt fästade vid mång-ldets och småtyrannernes störtare! Visserligen berodde ras uppfyllande nu, mera än någonsin, af Furstens en personlighet.

Utan tvifvel gifves det få monarcher, om hvilka ikesätten varit mera delade, än om den Tredje af ustafverne. Mig synes, att man aldrig kan för-ara dessa motsägelser, aldrig finna nyckeln till hans arakter, så framt man ej antager, att det hos honom unnits tvenne alldeles motsatta, mot hvarandra kämpan-naturer. Å ena sidan en sann storsinnighet, en upp-tig nitälskan för allt svenskt och fosterländskt, en ra kärlek för det Sköna, en ädel ärelystnad, bland nat uttryckt i en djup beundran för den store Furste, ars namn han gaf sin Son, och hvars dygder han be-lde årligen skulle firas af den Akademi, som mest var föremål för hans huldhet. Så oemotståndlig var til-a makten af hans personliga tjusnings-förmåga, att fleste, som mer eller mindre förtroligt fått nalkas nom, och de, som uppväxt i den tidens grundsatser,

aldrig rätt kunnat begripa, hvad egentligen ett yngre slägte kunnat hafva att påminna mot en så älskvärd Furste. Och likväl voro dessa ädla egenskaper sammanparade med andra, som i många fall alldeles tycktes upphäfva de förra: en lättsinnighet, som nära gränsade till sedelöshet; en yppighet, som ej var lämpad efter ett mattadt rikes tillgångar; en orolig verksamhetsdrift, som inledde honom i företag, ur hvilka hans på hjelpmedel outtömliga snille väl åter räddade honom, men icke läkte de sår, hvaraf fäderneslandet länge blödde; härmning af utländsk flärd och hyllning af tidens förvillelser och bländverk: med ett ord, den mest fullkomliga motsats till den monarch, som han utkorat till sin förebild. Det gifves visserligen andra menniskor, hos hvilka man träffar drag af inre motsägelser; men vanligtvis pläga dessa sammansmälta med hvarandra och bilda en enda, om än bizarr, dock helgjuten charakter; hos Gustaf III icke så: hos honom kommo dessa stridiga elementer aldrig till någon jemnvigt, fogade sig aldrig tillhopa till ett bestämdt själens grundlynne; utan de bestodo samtidigt och på en gång bredevid hvarandra, endast med den skillnad, att den bättre rigtningen var öfvervägande under den förra hälften af hans bana, och den sämre olyckligtvis oftare under hans sednare, således i den ålder, då annars glittret och skenet för menniskan pläga mer och mer förlora af sin tjusning.

Det låg någonting af ett sådant osammanhang i sjelfva den tid, som beherrskades af denna Konung. Den ägde en vida större och lysande sjöfart och handel, än Sverige någonsin ägt, förut eller efteråt; den spridde omkring sig ett hos oss hittills osedt lif och rörelse, samt glansen af stora rikedomar: men detta lif var icke utbredt öfver nationen, utan endast samladt i några större städer, egendomarna endast i några få enskildes händer; denna lysande, af conjuncturen skapade och med den åter

fallande mercantila byggnad saknade grundvalarna af både åkerbruk och slöjder, hvilka bäggedera försummades.

Men vi stå redan vid den gränssten vi denna gång satt för vår uppsats. I teckningen af samma tidehvarf fela ändock afdelningarne öfver Slöjderna och Handeln, hvilkas meddelande i detta häfte utrymmet förbjuder.

P.

Utländsk Litteratur.

II.

Philosophiska Kunskapsarter.

Die Idee der Gottheit. Eine Philosophische Abhan lung. Als wissenschaftliche Grundlegung zur Pl losophie der Religion, von C. H. Weisse. Dre den. 1833. VIII u. 373 sidd. 8:o.

Genom flera föregående gedigna skrifter har Förf. visat s såsom en sjelfständig bearbetare af Philosophien på den Hegel utstakade väg, d. v. s. med sträng och conseqvent a vändning af dennes dialektiska method. Men under den bearbetning har han allt mera och mera kommit att aflägs sig ifrån det Hegelska systemets principer; såsom han sj deröfver utlåter sig: "Nicht absichtlich, sondern durch d Nothwendigkeit der Sache gedrungen, finde ich mich, d Anhängern Hegel's gegenüber, in dem Falle, zu handeln w die Sibylle mit dem Tarquinius; einmal verschmäht, biete i ihnen zum zweiten und dritten Male eine immer gering Masse Dessen, was ihnen für Wahrheit gilt, um den wied holt gesteigerten Preis immer höherer Zugeständnisse." N varande skrift vittnar derom. Den grundtanke, hvarpå h föregående skrifter, särdeles hans "System der Æshetik", h la, och hvarigenom han bestämdt skiljer sig ifrån Hegels s stem, är, att den logiska idéen icke utgör mera än den f mella förutsättningen för, således ej det concreta inneh let af all verklighet, och att i den trias af idéer, som utg den absoluta Andens totalitet, det Sannas idé efterföljes det Skönas, och det sedligt Godas idé. Denna grundtanke

r vidare utförd. Skriften, såsom hafvande den sistnämnda till emål, anslutar sig således till Æsthetiken, liksom denna slutar sig till Logiken, eller Vetenskapsläran. Man finner r sålunda första delen af den speculativa Theologien, hvila, i öfverensstämmelse med den religiösa idéens dialektiska lfutveckling, skall följas af Religionens Philosophi, samt tligen af den religiösa Ethiken.

Undersökningen utgår från bevisen för Guds exsistens, ilkas ordning här är: det ontologiska, det kosmoloiska, och det teleologiska eller physico-theologiska, motsrande Pantheismen, Deismen och dessas upphäfvande len speculativa Idé om Gudomen, som skriften har till föreil. — Hvad det ontologiska beträffar, så söker Förf. först ia, att detta begrepp om Gudomen är ett nödvändigt moent i speculationens utveckling, hvarförutan den skulle reteeras till en subjectif Idealism; och att den exsistens, som tta bevis tillägger Gudomen är den philosophiska sanninens Begrepp. Men — Theologien har Sanningens och Skönetens idé till sin nödvändiga förutsättning; derföre måte dessa båda momenter, d. v. s. exsistensen eller den speculaiva sanningen, och den concreta och lefvande fullkomligheten ller skönheten, speculatift upplösas i Gudomens begrepp. Det r denna upplösning, som då träder i stället för det ontolopska beviset; och denna utveckling i öfverensstämmelse med let dialektiska schema, som Weisse hämtat från Hegel, utgör föremålet för det andra Capitlet. Genom denna dialektiska utveckling blifver Sanningen icke blott exsistensens abstracta enhet, utan blifver en medelst skönhetens upphäfvande igenom sanningen real och concret blifven enhet. Denna enhet är den första beteckningen af Gud, såsom det Godas idé, hvilken beteckning i det derpå följande capitlet afhandlas. Uti denna enhet postuleras Innehållet i och med sjelfva Substansen. De metaphysiska kategorier, hvilka utgöra den rena sanningens form, erhålla här betydelsen af en reell Substans, uti hvilken alla ändliga Substanser öfvergå, och hvilken är den absoluta Organism, som uti sig innehåller hela Naturen och den ändliga Andeverlden såsom sin ramification. Substansen öfvergår sålunda till en annan, uti hvilken de æsthetiska prædicaten måste lemna plats för ethiska. I sitt förhållande till Verlden kan sålunda det Godas idé betecknas såsom Sanningens idé, så vida den utur sig uttager eller utvecklar de concreta tingens eller verldsväsendenas begrepp, men med Skön-

hetens uttryckliga bestämning. Principen för denna utveckling är identisk med den enhets-princip i de verldsliga tingen, som i motsats med den abstracta begrepps-enheten, uttryckligen sammanknyter det i dem, som går utöfver det nakna begreppet, eller den concreta verkligheten till enhet. Sålunda kan Gud kallas verldsgenius eller Kärlekens band: Men sedlig verldsordning är Gud så vida, som han i det enskilda är den lag, genom hvars fria d. v. s. med detta singular-väsende ädlare sjelf identiska verksamhet Individen garanterar sitt ställe i verldsväsendenas sköna Totalitet. — I sammanhang här med angifves Platos idé om det Goda, samt Brunos verldsbegrepp, såsom motsvarande den æsthetiska åskådningens ståndpunkt.

Då hela denna utvecklingsgrad af det Gudomligas begrepp af Förf. betecknas såsom den pantheistiska, så utgör sjelfva Pantheismens System eller det System, som fullkomligen utbildat denna första grad till en uttrycklig motsats emot de efterföljande graderna, föremål för det femte eller sista capitlet af denna afdelning. Men af de tvenne hufvudgrupper af philosophiska verlds-åsigter, hvilkas innehåll och hufvud-resultat man plägar beteckna med namnet Pantheism, sysselsätter sig undersökningen här blott med Spinozismen. Den Schellingska Identitets-lärans Pantheism, eller den hvari den ur Spinozismen härflytande Deismen återföll, besparas till det följande. Spinozas system betraktas föröfrigt här såsom den första omedelbara motsatsen till Platos idé om det Goda, eller såsom den åskådning af den absoluta Substansen, som innehåller en "föryttring af den speculativa kunskapens subjectivitet till en yttre realitet, och återtagande af denna realitet i en stor gemensam enhet af kunskap och exsistens."

Men såsom det ontologiska beviset omedelbart och utan negation härleder Gudomens begrepp utur det, som här visar sig såsom philosophisk sanning, så hämtar det kosmologiska utur motsägelserna i det, som Reflexionens ståndpunkt närmast måste taga för sanning och verklighet, fordran af en högre enhet. Denna bevisform, som här till en början charakteriseras såsom den af Leibnitz och Kant blifvit utvecklad, innehåller mera den enkla fordran af ett högre på andra sidan om Reflexions-formerna liggande, än en concret utveckling af begreppet om innehållet så väl af reflexions-bestämningar, som ock den enhet, som ligger på andra sidan om reflexions-bestämningarne. Men — det på speculatif väg funna metaphy

siska begreppet af nödvändighet tages här alltför raskt för Gudomens begrepp; och den omedelbara enhet af Sanning och Skönhet, hvilken det ontologiska begreppet innehåller, måste, så vidt båda Idéerna skola deri bibehållas, negeras. En högre enhet måste finnas, hvilken närmast framgår ur insigten i den omedelbara enhetens intensitet, och som kan kallas Väsendets enhet, hvilket såsom sådant bildar den gemensamma Substansen för Sanningen och Skönheten, men förhåller sig till allt concret sannt och skönt såsom den andeligt absoluta grunden, som utan att uppgifva sin enhet öfvergår och verkar i den phænomena Exsistensens verld, såsom den ytterligt oändliga, liksom utbredda motbilden af sin inre och absolute närvarande oändlighet. Denna dialektiska öfvergång ifrån Gudomens ontologiska begrepp till det kosmologiska är att betrakta såsom beviset för Guds utomverldsliga eller snarare öfververldsliga exsistens; hvilket utgör föremålet för det andra capitlet af denna afdelning, hvaraf resultatet är, att denna den absoluta andens enhet stegras till sjelfmedvetande eller personlighet. Härigenom skiljer sig denna ståndpunkt ifrån den absoluta Pantheismens, som ej bringar det längre än till medvetande, utan något sjelf. Verlden är sålunda icke i gestalt af ett allmänt begrepp, utan såsom oändlig particularitet och enskildhet föremål för gudomlig kunskap och alster af gudomlig verksamhet; och blott en Substans af innerligt, oändligt, sjelfständigt innehåll kan gent emot verldens reala oändlighet bibehålla sig såsom Realgrund och ideell enhet för detta oändliga. Detta är det i den nyare tidens tänkesätt herrskande Deismens System; och den gestalt, som denna eller den naturliga Religionen, eller den moderna förnufts-tron antagit i den rena speculationen d. v. s. företrädesvis de i det Leibnitziska Systemet, utvecklas i ett eget följande capitel. Men — äfven det deistiska begreppet af Gudomen förer; liksom det pantheistiska, så vidt det betraktas såsom ett sista resultat, — hvad som icke är dess bestämmelse i den theologiska idéens utvecklings-process — oundvikligen till erkännandet af en obekant och förborgad, icke af vetandet, utan af tron uppfattad Gud. Detta tänkesätt är den moderna Rationalismen, hvars princip är det Gudomligas otillgänglighet för kunskap, och grundlöshet. Uti det sista capitlet af denna afdelning söker Förf. visa, huru denna erhöll sitt philosophiska uttryck i Kants Criticism; vidare huru genom dialektisk utveckling eller omslagning (Umschlagen) Deismen här öfvergick i den naturphilosophiska, eller Identitets-lärans

Pantheism, genom det teleologiska momentets framträdande, eller Identitets-systemets lära om potens-serien af alla ting i det Absoluta. Men denna så uppkommande Pantheism var blott ett ögonblickligt resultat, som icke kunde komma till vetenskaplig consistens och utförande, utan visade sig genast såsom öfvergående till andra former af den theologiska idéen, den empiriska Mysticismen och den absoluta Idealismen, och genom dem till den högsta och sista, allena sanna idéen.

Denna eller den högsta ståndpunkten är den teleologiska eller physico-theologiska; denna eller Gudomens idé utgör föremålet för tredje afdelningen. Denna utgår från det physico-theologiska beviset, såsom det förekommer i den Kantiska Guds-läran. Men ej vid ändamåls-relation, såsom denna af ett ytligt förstånd förefinnes i verlds-ordningen, fästas här Gudomens begrepp; utan det frågas efter beskaffenheten af de sanna ändamålen, efter deras enhet i en sista och högsta, hvilken blifver obekant för den reflecterande natur-betraktelsen, och efter en icke blott subjectift, utan absolut sann kunskapsform. Här erhåller det moraliska beviset för Guds exsistens sin betydelse. Ethico-theologien blott upphäfver dialektiskt det så återställda ändamålsbegreppet, men den förstör det icke, utan införlifvar det genom detta upphäfvande med den gudomliga Idéen, och låter Gud icke blott subjectift för den menskliga kunskapen, utan i sig sjelf och i den gudomliga sanningen vara Gud; likvisst blott så vida han ur sig evolverar (herausstellt) det som utgör hans omedelbara tillvaro, idéen af det Goda, såsom ett ändamål, som skall realiseras genom fri kreaturlig verksamhet, d. v. s. meddelar sin Gudomlighet eller Odödlighet. — Men äfven genom det teleologiska beviset om en utomverldslig Personlighet är icke kännedomen af en från evighet till evighet i all tid verklig Gud vunnen. Denna är treenighetens prædicat, hvilken åt det absoluta andeliga innehållet gifver en verklighet, som är skild ifrån det Sannas och Skönas verklighet; och det är den dialektiska härledningen af detta begrepp, hvaråt det följande capitlet egnas. Är Gud Person så kan han blott så vida vara det, som han icke blott är En Person; ty Personen är blott derigenom Person, att den har midtemot sig Personer af lika väsende och lika substans. Men ändamålet för den Gudomliga Personlighetens verksamhet kan såsom den absoluta andens blott vara immanent, eller Gud objectiviserar sig sjelf, hvari således en andra Person i Gudomen framträder. Men — för att ej komma till

a absolut Dualism, måste man i öfverensstämmelse med den llmänna logiska Sanningen antaga ett tredje moment i Gudomen äfven med Personlig gestalt och betydelse, hvaruti enheten af bådas Substans uttryckligen bekräftar sig. Treenigheten i Gudomen vore således, äfven om det icke gåfves någon verld och skapelse; men emedan det på denna ståndpunkt vunna begrepp af det Gudomliga omedelbart ej tillåter någon annan användning än en sådan, som består i dess återförande till de begrepp, utur hvilka den theologiska idéen organiskt uppvuxit för vetenskapen, så föres man nödvändigt till verldsskapelsens föreställning. Denna, såsom den i tredje capitlet utvecklas, är på denna ståndpunkt så att fatta, såsom Gud vore den tillräckliga grunden till de skapade tingens möjlighet, icke deras verklighet; hvilken skapar-verksamhet således sammanfaller med materien. Och Skaparen är således att tänka såsom den fritt öfver Skapelsen, som på en gång är hans och icke hans verk, sväfvande, alltomfattande och sjelfmedvetna Guda-ande, uti hvilken alla nyuppstående väsenden äro præformerade, men alla förhandenvarande förenade såsom i en högre kunskapens Idé.

Denna afyttring af den Gudomliga Personligheten till verldsbegreppet är dock grundad på ett ur det Gudomliga sjelfmedvetandet eller sjelfskådandet framgående beslut, hvilket "den gudomliga visheten hämtat utur den sjelfmedvetna motställningen af det möjliga och verkliga i Gud, och utur den insigt, att i det förra innehålles något mera än i det sednare." Till följe af enheten emellan det gudomliga Veta och det gudomliga Skapa, är det gudomliga beslutet att betrakta såsom Grund icke blott till Skapelsen, utan till de skapade varelsernas beskaffenhet, icke blott till en verldslig exsistens öfverhufvud, utan till en i den gudomliga Intelligensen præformerad exsistens. Uti denna enhet af Guds skapande och vetande verksamhet ligger begreppet om den gudomliga Regeringen och Ledningen af verlden eller Guds Försyn — som utgör föremål för fjerde capitlet. — "Den i denna sig förverkligande gudomliga vishet består deri, att genom den blott sådane varelser utses till utträdande i exsistensen, hvilkas uppkomst har blifvit möjlig genom omgifningen af de förhandenvarande, och hvilkas tillvaro är lika mycket befrämjande de förhandenvarandes, som den af dessa befrämjas tillbaka." — Men verldens slutsyfte är den skapade varelsens Gudalikhet, eller den andligt verkligas eller concreta Individens likhet

med sitt begrepp, dess evighet d. v. s. kreaturets destinatic till personlig odödlighet. Denna gäller dock — såsom För på annat ställe utförligare utvecklat — blott om de andlige pånyttfödda, eller dem, hvilkas Substans icke är den andlig Subjectivitetens, utan Sinnets och Snillets (Gemüth u. Geniu andligt absoluta. — Men frågan om Verlds-återlösninge (femte och sista cap.) kan blott här antydas, såsom tillhörand Religions-Philosophien. Det Onda är att betrakta såsom de allmänna och nödvändiga motsatsen emellan Skaparen och de skapade varelsen, eller dennas utträdande utur det gudomlig väsendet; så vidt nemligen detta utträdande är ett blifvand och sista resultat, och icke åter upphäfves genom en negation af sig sjelf, eller ett inträdande i Skaparens Substans. Såsom affallet eller kreaturets syndighet är ett factum, som sammanfaller med dess uppkomst, så är äfven återlösningen och omvändelsen, eller ingåendet i den gudomliga verldsordningen till tiden sammanfallande med dessa handlingar. Det philosophiska momentet i verlds-återlösningens begrepp ligger således i den sats, "att lika med den gudomliga afbildlighetens framträdande i den absolut andliga Personlighetens gestalt, äfven Skaparens godhet, i det hela och i allmänhet, är en i Gudomens Idé såsom sådan a priori erhållen visshet och nödvändighet."

Detta är — i sina hufvud-momenter återgifvet — innehållet af denna innehållsrika skrift. En sorgfälligare och med samtidens Philosophi mera hemmastadd granskning skall visserligen deri upptäcka brister, som den delar med Förf:s föregående skrifter, särskildt med hans "System der Æsthetik." Des hufvudsakliga, och måhända grunden till alla de öfriga, är utan tvifvel, att Förf. ej med fasthållandet af den Hegelska methodens dialektiska triplicitet lyckats förena den pretenderade emancipationen och afvikelsen ifrån detta Systems logiska Absolutism. Denna skall ligga deruti, att Vetandet, eller Sanningens idé, blott utgör formen för all realitet, och således i och för sig sjelf är något abstract fullkomligt, men att det är i dess förening med det Skönas idé, i det ethiska, som realiteten, och särskildt den högsta är att söka; eller med andra ord, att Gudomens begrepp är att finna i det Godas idé, som före sig förutsätter såsom föregående moment de Sannas och det Skönas idé. Om nemligen detta förhållande blott på den dialektiska processens väg, eller genom begreppets sjelfutveckling är funnet, så synes resultatet ej ligga utom

velandet eller den logiska idéen; och Förf. har blott skenbarligen eller nominelt trädt utöfver den Hegelska ståndpunkten, så vida det Godas idé blott dialektiskt är sammanbildad af det allmännas och particuläras logiska moment. Man torde sålunda här, trots den pretenderade utomverldsligheten, förgäfves söka Gudomens lefvande begrepp, hvilket för alltid synes vilja undfly den abstract aprioriska speculationens bemödande att fasthålla den; då den är oändligen upphöjd öfver den immanenta begrepps-utvecklingen, om äfven nödvändigt förutsättande denna. Detsamma gäller i allmänhet om förhållandet mellan det logiska, æsthetiska och ethiska momentet uti den absoluta Andens process. Väl har Förf. med en ofta konstrik hand och säker takt i den formella begrepps-utvecklingen inlagt den lefvande verkligheten, såsom den för den inre erfarenheten eller den historiska betraktelsen uppenbarat sig; men stundom har motsägelse och otrohet mot den logiska trefaldighetens schema, som han sökt genomföra, deraf varit en följd (ett förhållande, som dock någon gång äfven hos sjelfva den absoluta schematismens mästare visar sig). Så t. ex. betecknas första utvecklingsgraden af religiös speculation såsom Pantheism; och likvisst se vi jemte Deismen ett pantheistiskt föreställningssätt charakterisera den andra eller kosmotheologiska perioden. — I sammanhang med Förf:s bemödande att på conseqvent dialektisk väg komma till resultater, som tillhöra en annan ordning af speculatif utveckling, stå en mängd satser, med hvilkas paradoxi den vetenskapliga forskningen ej mindre än den religiösa erfarenheten torde hafva svårt att förlika sig. Sådana äro t. ex. "att Personernas trefald i Gudomen vore, äfven om ingen Verld eller Skapelse gåfves" (sid. 269). Denna sats förekommer dessutom temligen omotiverad; ty ej är den rättfärdigad genom den anförda analogien: "att såsom icke en menniskas exsistens, hvarken öfverhufvud eller såsom fader till ett barn, nödvändigt betingas genom det barns exsistens, som vi verkligen känna såsom hans, så är ännu mindre Guds exsistens såsom Fader till den eviga Sonen, betingad genom exsistensen af den verld, åt hvilken, sedan den en gång var förhanden och skapad, Sonen för att upplyfta den till den gudomliga exsistensens värdighet och herrlighet, hängaf sig." Vidare "att Gud är grunden till de skapade tingens möjlighet, ej till deras verklighet"; och att (för att anföra orden i original-språket) "in der Wirklichkeit Gottes, wie diese der Welt nicht nur dem Begriffe, sondern der Zeit nach vorangeht, ist die Gesammtheit aller weltlichen Gestalten schon vor

ihrem creatürlichen Dasein vorhanden und gegenwärtig, au[f]gehoben freilich und verklärt durch den göttlichen Begriff, i[n] welchem jede derselben, als inwohnendes Moment seines e[i]genen, oder als Möglichkeit eines andern Daseins durch di[e] Allmacht des vollkommen selbstbewussten und allen Inhalt de[s] göttlichen Seins mit dem Strahle dieses Selbstbewusstsein[s] durchdringenden göttlichen Willens abwechselnd an den Tag de[s] Schauens empor gehoben, oder in die Nacht des bloss[en] Wissens zurückversenkt wird" (sid. 303); hvilket vidare s[å] bestämmes: "att man i Guds kunskap har att åtskilja det emot tids-momentet sig negatift förhållande beslutandet af kunskap, vetandet — försänkt i negativitetens natt eller omedvetandet, — samt det i hvarje bestämd tid verkliga tänkandet eller skådandet" (sid. 312). Slutligen det svar, som gifves på frågan om Guds skapande vishet såsom väljande, emellan flera möjliga verldar, den bästa, att "det för hvarje gång inträffande, icke af Gud allena beroende resultatet af den tidigare Skapelsen görer sig till ett villkor för den sednare, — i öfvervägande af hvilken sednare, liksom af den förre, möjligheten af ett misslyckande måste vara innesluten"; der detta allför menskliga föreställningssätt förekommer fullkomligen omotiveradt, ja! ej ens genom klyftan emellan verldens möjlighet och verklighet rättfärdigadt. — Men dessa af oss blott vidrörda betänkligheter, äfvensom de, hvilka utrymmet förbjuder oss att tillägga, betaga för ingen del denna gedigna skrift sitt stora värde, som ligger dels i dess bemödande att med dagern af en rik religiös och historiskt speculatif erfarenhet belysa ett för den menskliga forskningen svårtillgängligt gebit; dels i de frön till tänkande betraktelse, som innehållas i de frågor, hvilka den bringar å bane. Detta värde måste så mycket villigare medgifvas, som framställningen, — ehuru hufvudsakligen till följe af den ofvan angifna dubbelhetens ståndpunkt stundom tung och svårfattlig, — dock i allmänhet har företrädet framför den, som råder i hans System der Æsthetik, och som gör denna till en för mängden af läsare svårsmält spis.

Januskröpfe, für Philosophie und Theologie. Von A. Günther u. J. H. Pabst. Wien, Walleshäuser 1834. XIV och 413 sidd. 8:o.

Skriften motsvarar den egna titeln ej blott derföre, a[tt] den härrörer ifrån tvenne särskilda hufvuden, hvilka dock sam

nsmält sin individuella öfvertygelse i en enda; utan äfven före att den har till afsigt, att rättfärdiga Dualismens eställningssätt i det förflutna, eller i den nyare Philosoiens och bildningens hela fortgång, äfvensom att i det närrande och framtiden uppvisa denna åsigt såsom den öfver s motsats, Monismen, ovillkorligen segrande. Den sönderler i tvenne afdelningar. Den första är af J. H. Papst, beende af fyra hufvudstycken. I det första skärskådas den re Philosophiens uppkomst med Cartesius, hvilken "genom a stora act, hvari han gaf Jaget, hvad Jaget tillhörer, men ket icke-Jaget, hvad icke-Jaget tillhörer, och derigenom di, hvad Gudi tillhörer, nedlade krystallisations-kärnan för gens nya bildning i den gäsande massan." Resultatet undersökningen är, att Cartesius gjort tankens rätt unr erkännande af en objectif "natur-auctoritet" gällande, der det Reformationen gjorde det på dennas bekostnad; äfnsom att redan här visa sig tvenne factioner eller perioder allt tänkande, Tro och Vetande, Receptivitet och Spontaitet, Objectivitet och Subjectivitet, Dogm och Idé. I det jande stycket uppvisar och bedömmer Förf. Dualismen gem den concreta motsatsen af Natur och Ande, hvarpå ilosophien allt sedan Cartesius hvilat. Ty, enligt Förf., har alla denna Philosophis hufvudformer, ehuru skenbart i obtif eller subjectif enhet försonande dualismen, denna dock blifvit såsom den outplånligt conträra motsatsen, och med a äfven uppgiften att förmedla dessa substantielt åtskilda l såsom en ursprunglig och reell motsats. Denna uppgift ker Förf. i sammanhang härmed lösa. "Väl gör", heter det, ualismen uppfattningen af Natur och Ande ur ett enda Allat och Concret omöjlig, men icke gör han dermed all skap om de två och deras ömsesidiga förhållanden omöj-." Om Ande såsom subject står i en ideell d. v. s. urunglig och organisk relation till Naturen såsom object, att den sednare är lika mycket inflätad i den kännande Ans subjectivitet, som denna i kunskaps-objectet eller Natun; måste då icke Andens sjelfkännedom, nödvändigt transcenderande, springa öfver i Naturkunskap, på det denna organisk reciprocitet utvecklad må återverka på den förras. rymmet tillåter ej att genomgå den af Förf. härvid försökta luxism; den går ut på att visa, att båda — Anden och turen, eller Jaget och icke-Jaget, — äro fästade vid hvarann, ja! relatift och organiskt förbundna, men icke såsom tt olika exsistens-sätt af en och samma princip, utan såsom

tvenne särskilda individers. I de tvenne följande styckena af denna afdelning visas, huru denna dualitet förklarar sig till Trinitet, och härmed till enhet, i skapelsen formell, i skaparen substantiell, och huru vi måste uppfatta "Universum i sin trinitet, såsom Ande, Natur och Menniska." — Men "organismen i verldskreaturet är uppenbarelsen af en ur- och motbildlig organism i Gud." Genom skapelsen utgör kreaturet en negation af det gudomliga väsendet, men såsom denna negation tillika affirmation af det gudomliga väsendet äfven i det som icke sjelf är gudomligt väsende. I det sålunda "den kreaturliga anden blott i phänomenisk verklighet, eller i sin relativitet, känner sig, så vet han deremot Gud, såsom sin motsats, såsom organismen af det gudomliga väsendets sjelfuppenbarelse, hvari detsamma lika mycket föryttrar som förinrar (verinnert) sig, så att Gud utsäger och vinner Idéen om sig såsom absolut Vara, och genom begreppet och begreppsbildningen för honom förmedlar Idéen om honom, då deremot i det Kreaturliga Vara båda functionerna (Idé och Begrepp, Väsende och Phänomen, Inre och Yttre, Tänka och Vara, Innehåll och Form) äro liksom fördelade till de båda väsendtligen åtskilda Substanserna Ande och Natur, och sjelfva åtskillnaden emellan dessa icke är någon annan än den som uttalar sig i conträra motsatsen emellan Idé och Begrepp." Sålunda i triaden statuerande affirmation af samma gudomliga enhet, som i skapelsen är negerad, tenderar denna theori att undgå Pantheismens antagande af substantiell enhet emellan Gud och det skapade väsendet, men att tillika uti den gudomliga organismen erkänna den enhet, som universum saknar.

Den sednare afdelningen är af den skarpsinnige och snillrike, ehuru ensidige, anti-pantheisten A. Günther, hvars creations-lära på den föregående afhandlingen haft ett så afgjordt inflytande. Den börjar med att angifva innehållet af tvenne religiöst-philosophiska skrifter, som i den nyare theologiska litteraturen i Frankrike synas vilja göra epoch. Den ena är "sur la Certitude" af Abbé Gerbet, en lärjunge af Lemaistre, sålunda en anhängare af den objectiva auctoriteten, eller trons princip, såsom identisk med visshetens princip, för hvilken ingen annan grund är än sjelfva factum. Den andra skriften är Jesuiten Rozaoens kritik af den Gerbetska Auctoritets-läran, emot hvars Monism denne försvarar en Dualism i visshetens principer, beropande sig på Augustinus: "Quod intelligimus rationi, quod credimus auctoritati debemus", och

betraktar vetandet såsom en upplösning och förklaring af tron. I sina "metakritiska reflexioner" söker Günther att omständligt utföra den Dualism af Tro och Vetande, hvartill han bekänner sig, äfvensom att förmedla den. Då Auctoriteten är den princip, hvaraf så väl Vetande som Tro äro beroende, så undersöker Förf. först betydelsen af denna princip. Till följd af denna undersökning visar sig auctoriteten såsom vittne, eller uppenbarelse: såsom objectif uppenbarelse i Naturen, såsom subjectif i Anden, hvilken sednare tillika är vetande om sitt eget Vara. Den förra verkar säkerhet, den sednare visshet; den förra beror på receptivitet, den sednare på spontaneitet, den förra består i föryttring för anden, den sednare i andens förinring (Verinnerung). Men — i menniskan komma båda uppenbarelserna såsom thesis och antithesis tillsammans; emedan hos henne båda exsistential-sätten, Natur och Ande, äro förbundna. Till följd deraf kan Natur-auctoriteten först i förbindelse med anden och genom denna, d. v. s. i Menniskan komma till full besinning; hvilken börjar med medvetande om egen tillvaro, och slutar, emedan detta är villkorligt, med vetande om det absoluta Vara. "Vissheten visar sig således såsom en; men såsom gemensam product har den sin dubbelrot i tvenne factorer, Gud och Anden, som äfven derföre kunna behandlas såsom tvenne principer för en visshet, likvisst utan att kunna söndersplittra sjelfva vissheten." Den ena och samma sanningen måste således, till följd af sitt subjectiva och objectiva element, anse visshet och säkerhet såsom sina coëfficienter." Till följd af allt detta börjar således roten till all kunskap, Auctoriteten eller Uppenbarelsen i Naturen såsom lefnads-yttring, men den fullbordas icke der, utan detta sker först i Anden, hvari Uppenbarelsen visar sig såsom förinring. Till den första Uppenbarelsen, eller Skapelsen, kommer den andra (Incarnationen) såsom Återlösning. Således utgår Tron ifrån den objectiva auctoriteten, men hon fullbordas icke utan förmedling med objectet. Men om tron är subjectets första förhållande till Gud, framgående ur den dubbla Uppenbarelsen, så visar den sig, när man närmare betraktar den, såsom genkärlek emot Den, som först har älskat oss; och vetandet är ett djupare inträngande i beskaffenheten af den eviga kärleken. Men tron uppenbarar sig lika mycket i Vetande, som i Handling; och "den som icke kan veta, den må tro och handla enligt denna tro, och utsätta till fem procent sitt medfödda pund af fem sinnen; men han må blott icke tro, att hans förmåga af icke-vetande beror af hans vilja. In-

gen kan lägga en enda aln till sitt naturliga andemått. Me de må icke tro, att de visa sin Herre en tjenst dermed, at de förakta och förfölja vetenskapen, för att rädda tron." — I de slutligen bifogade Antikritiker, hvaribland ett sändebr till J. H. Fichte, utvecklas och försvaras ytterligare, i en tem ligen häftig och bitande ton, detta Dualismens System, hvar vi blott kunnat angifva de yttersta hufvud-momenterna.

Det är detta System, som Förf. i föregående skrifte Creations-Lehre, Inkarnations-Lehre o. s. v., sökt utveckl Ståndpunkten är här densamma, d. v. s. en protest emot a pantheistisk identification af Skaparen och det skapade väse det. Denna i sin ytterlighet öfvergår till en absolut söndring eller "objectift realiserad contraposition", hvilken den theist ska speculation, för hvilken Förf. sålunda tror sig kämpa, svå ligen lärer medgifva. Af denna ensidigt anti-pantheistiska rig ning följer ett förnekande af all sträng och lugn systematis utveckling, såsom i något af sina momenter varande pantheistisk samt ett sväfvande och desultoriskt förfaringssätt, som, oaktad det personliga eller individuelt-meddelande deruti, ej sälla bär prägeln af hårdnackad och dunkel abstraction.

Skriften är för öfrigt lika märkvärdig genom sig sjelf, si oaktadt dess Katholicism frisinnade anda, samt energiska oc snillrika, ehuru stundom omotiverade framställning, som gen det sätt, hvarpå den blifvit upptagen af sjelfva den philosoph ska Skola, mot hvars enhetslära, eller pantheistiska Monism, de i synnerhet synes rigtad. En af denna Skolas utmärktare a hängare, ja! efter mästarens bortgång, mäktigaste stöd, Gö s c h e l, har i en Recension i Jahrbücher für Wissenschaftlich Kritik sökt visa, att "detta dualistiska System uppfattar de substantiella, ursprungliga d. v. s. med skapelsen satta och perma nenta åtskillnaden emellan Natur och Ande såsom de icke blott vor i relation till hvarannan, utan äfven inom skapelsen formelt oc i skaparen substantielt förenade", att "det äfven förstår att för medla den substantiella motsats emellan Gud och Kreatur, oc uppfatta den negation af det gudomliga Väsendet, uti hvilke Kreaturet uppenbarar sig, såsom affirmation af det gudomlig väsendet", att det ser "i Tro och Vetande båda motsatserna up penbarade såsom sådana", och slutligen "finner Varats och Tä kats kategorier i fullkomlig harmoni, finner i N a t u r e n de började i materialitet försunkna T a n k e n, och det i organis men utbildade B e g r e p p e t, och i A n d e n Idéen såsom de fulländade och i sjelfmedvetandet förirrade Tanken." Gösch

drager häraf den angenäma slutsats, att "der ehrenwerthe Gegner nach seinem Standpunkte, nach seinen Ergebnissen, Unterschieden und Vermittelungen kömmt dem von ihm erkannten wahren Monismus näher als die Namenfreunde des letzten, welche sich aus ihm einen längst überwundenen flachen Pantheismus abstrahirt haben, in den sie die Identität zur Einerleiheit, und den Process des Seins und Denkens zur Neutralisation herabwürdigen."

Die Idée der Persönlichkeit und der individuellen Fortdauer, von I. H. Fichte. Elberfeld. 1834. 204 sidd. 8:o.

Frågan om Personligheten och den personliga fortvaron är ett bland de problemer, hvartill den philosophiska speculationen alltid måste återkomma, och hvars lösning står i närmaste sammanhang med denna speculations innersta anda. De vanliga skolbevisen, för hvad man så abstract och obestämdt kallar själens odödlighet, hafva redan länge befunnits otillräckliga, och frågan har visat sig metaphysice olöslig. Emellertid har helt nyligen en af den Hegelska Philosophiens utmärktare anhängare dragit frågan in på metaphysikens gebit; och det är detta försök, som varit närmaste anledningen till denna högst idé-rika skrift af den utmärkte tänkare, hvilken redan förut med så vigtiga bidrag riktat samtidens speculativa forskningar. Skriftens afsigt är sålunda, att visa det missförstånd, som härföre ligger till grund, samt återflytta frågan till sitt rätta gebit, till en af speculatift begrepp ledd och genomträngd erfarenhet, och att dermed förvandla den till ett physiologiskt problem. Den sönderfaller till följd deraf i trenne synpunkter eller afdelningar.

I. den första (sidd. 1—40) pröfvar den de nya commentarier, som Göschels afhandling innehåller öfver den Hegelska philosophien. Den fundamental-sats i denna philosophi, hvari Göschel finner problemet om själens odödlighet i allmänhet löst, är, att "det individuella så vida visar sig såsom det högsta, såsom sanningen af det allmänna, som det i sig upptagit eller öfvertagit (herübergenommen) det Allmänna, hvars sanning det är; och att det sålunda icke kan åter förlora sig i det allmänna." Fichte, utan att förneka satsens sanning, söker dock visa med svårbestridliga grunder, att häri ej ligger något bevis för eller erkännande af själens odödlighet el-

ler personlighetens fortvaro. "Ty hvad vi kalla individuelt eller enskildt i abstract mening är blott ett osannt phänomen, som vi med en falskt isolerande abstraction utryckt och fixerat utur den allmänna och oafbrutna strömmen af oändlig genesis, hvilken på denna ståndpunkt är det endast verkliga; här hvarken uppkommer eller förgår något, och kan således icke blifva fråga om någon fortvaro." Såsom äfven, enligt Hegel, Idéen blott är oändlig process, negatif enhet, der det individuella således icke är det "allmännas sanning", lika litet återtages deraf, som det framträder derur. Hvad nu den sanna pantheism beträffar, som enligt Göschel tillhörer det Hegelska Systemet, — och som lärer Guds allestädesnärvaro och allvetenhet, och som vet Gud såsom absolut personlighet, ej blott i dess oändlighet, utan i dess ändliga och medvetna bestämdhet o. s. v., så söker Fichte — för öfrigt medgifvande detta Systems öfver den vanliga eller sinnliga Pantheismen upphöjda charakter — visa motsägelserna emellan den gudomliga verlds-processen, och Guds allvetenhet, som blott kan äga rum i den individuella Anden; äfvensom emellan Gud uppfattad såsom ändlig, och bestämd, och begreppet af absolut Personlighet och högsta Individuum. Ur denna sanna Pantheism söker vidare Göschel utveckla begreppet af individualitet och odödlighet, så nemligen, att det Allmänna, åtskillnadslösa, genom sin oändliga Individuation sjelf blir ett Individuum, hvaruti en åtskillnad är satt; och det genom denna oändliga Individuation satta Individuum icke kan åter falla tillbaka i det åtskillnadslösa Allmänna, att det enskilda medvetandet ej kan förlora sig i det allmänna, utan blott föryngra sig, att Gud så vida är det högsta Medvetande och Tänkande, som detta verkligen behåller och bevarar de åtskillnader, som det tänker, de Subjecter, som det innerligt objectiviserar; och att kroppsligheten är slutet på Guds vägar, eller att andens öfvergripande Superioritet såsom subject dermed uppenbarar sig, och kroppen blifver adæqvat med subjectet såsom dess organ i den sista compenetration. Dessa bevisningsgrunder, hvilka alla under olika användning röra sig i ett vexelspel af det Allmännas och det Enskildas, Enhetens och Åtskillnadens o. s. v. hufvud-kategorier, äro alla, såsom Fichte på ett, såsom det oss synes, evident och öfvertygande sätt ådagalägger, föga tillfredsställande. Ty, "då ett enskildt, såsom sådant, icke exsisterar, eller verkligen framträder och kan bestå utom det Allmänna, så försvinna alla föreställningar om det individuellas återgång eller un-

dergång"; och "så länge Individen icke är uppvisad, såsom något substantielt och Fortvarande", så reduceras "hvad som i detta sammanhang af dialektisk deduction kallas det individuellas icke-undergång till ett blott formelt begrepps beriktigande, en innehållslös subtilitet"; och "föreställningen om ett försänkande i Gudsmedvetande innehåller en alla Naturväsendens — såsom i Gud tänkta — odödlighet." Hvad slutligen den öfvergripande Subjectiviteten beträffar, som enligt Göschel den speculativa Logiken skall lära, så är det "charakteristiska af denna Logik eller af den Hegelska Läran, att Gud är icke blott Substans, eller en vattenfärgad Indifferens, eller Identitet af det Subjectiva och Objectiva; utan den lefvande Subjectivitetens process, hvarmedelst den på en gång är det oändligen andra, och tillika Ett och samma Sjelf; den absoluta Fluctuationen af motsatta och just deri upphäfna och försonade motsatser." Han är sålunda aldrig uttömd genom någon af sina sjelfbildningar, utan griper oändligen öfver hvar och en af dem, som derigenom uti honom är satt såsom ett ideelt. Men emedan Gud i detta System är actualiteten och oron af den absoluta processen, så felas honom ännu kärnan, "den absoluta Personlighetens hvilande medelpunkt", eller ordagrannt "die ewige Ruhe und innerlich unbewegte Klarheit der Identität, das ewige Band selbst sich erfassender Einheit, wodurch der All-wirksame eben damit auch vor sich selbst der ewig Eine, Allgenugsame und unbewegt Seelige ist." Att "den oändliga Subjectiviteten bevisar sig såsom öfverskridande öfver all differens, såsom individens moment", ligger således deruti, att "Gud såsom Ande utur sin i sig sönderfallna Naturexistens uppgår för sig, och blifver ett Sjelf, en enskild Personlighet, tills han ändtligen i den absoluta Anden, och ytterst i Philosophien, blifvit den i totaliteten af sina åtskillnader sig vetande och sig ordnande Gudomliga Anden." Detta öfverensstämmer ock med hvad Hegel på ett par ställen yttrar om Lifvet — der frågan om odödligheten har sin egentliga plats — och hvaraf Fichte visar andemeningen vara: "Aus der Idée des Lebens erhebt sich dialektisch die des Geistes: und der Tod des einzelnen Lebendigen bewährt eben die absolute Macht des unendlichen Geistes, übergreifend über jede seiner unmittelbaren Selbstgestaltungen, sie in sich zurückzunehmen d. h. als ein Ideelles in sich zu setzen." Föreställningen om den personliga fortvaron är således främmande för detta System, och lika litet liggande uti den öfvergripande subjectiviteten, som uti någon annan af den speculativa Logikens sche-

mata, som blott äro att betrakta såsom ofullkomliga skuggbilder af sanningen, hjelp-momenter för begripandet af verkligheten, i sig sjelfva af ingen betydelse.

Den andra afdelningen (sidd. 40—122), som innehåller Förf:s åsigt, börjar med att angifva grund-charakteren af hans Philosophiska System, hvilken är "att sjelfkunskap är det enda innehållet för all kunskap, och att dess högsta fulländning är det egentliga målet för hvarje sig sjelf förstående Philosophi"; att speculationen således måste börja med medvetandets Phänomenologi, eller sjelfkunskaps-lära, hvilken ock utgör den första, enda hittills utgifna delen af denne tänkares System. Resultatet af denna är, att Idéen af det absoluta visar sig såsom "det som ligger till grund för allt särskildt, så a prioriskt som aposterioriskt tänkande, hvad som allt tänka stillatigande måste förutsätta." Den fullständiga dialektiska analysen af denna det absolutas Idé utgör nu föremålet för Systemets andra — ännu outgifna — del, eller Ontologien. Här visar sig det Absoluta först såsom öfverhufvud "det ursprungligaste Relations-begrepp", och innehållet af Ontologien är sålunda "att utveckla och uttömma det Absolutas förhållande till det ändliga", hvilket utgör den ontologiska Deductionen af Kategorierna. Resultatet af denna deduction, som i sin utförlighet här måste förutsättas, är att "det Absoluta såsom urgrund till allt begrundadt, ur-substans till alla modaliteter, absolut Idé af det oändligen Concreta, är deri tillika absolut (organisk) enhet af det oändligen concreta, eller bildar sig till ett System af oändliga Idéer." Denna sats innehåller först och främst, att "Idéen är Enhet, Odelbarhet, Helhet, Identitet med sig, Relation till sig sjelf; vidare att den absoluta Enheten är Oändlighet i sig, just emedan den är absolut, eller den är lefvande Mångfaldighet"; för det tredje "gifver den absoluta Enheten sig sjelf sin oändlighet och är densamma, eller är organisk Totalitet af de uti enheten satta åtskillnader"; och för det fjerde är "den oändliga Mångfalden af åtskillnad att fatta såsom System af Idéer." Betraktar man nu först Oändlighetens moment i den absoluta Idéen, så finner man, att den utgör ett oändligen ur sig sjelf flödande lif. I det den oändligen fyller sitt Varas sphär, så är den "schlechthin zugleich und in Einem Schlage ihrer Wirklichkeit — ebenso ein unendlich Andres, Auseinanderweichendes, als ein unendlich Eines, die Continuität, welche nie abbricht, das unendlich Andere in sich zu verbinden;

und in einander überzuführen, die wirksame Verkettung des unendlich aus einander Liegenden. Sich sondernd und ausspannend in ein absolutes Nebeneinander, ist sie damit zugleich die energische Dauer der im Wechsel eines Nacheinander sich behauptenden Wirklichkeit." Den absoluta Idéen är sålunda, såsom verklig, intensif och extensif Oändlighet; och detta utgör det ontologiska ursprunget till Rum och Tid, såsom fullkomligen oskiljbara. Dessa, eller bestämdheten af rum och tid (raumzeitliche Bestimmtheit) "bilda öfvergången ifrån den rent aprioriska Ontologien till betraktande af det concret verkliga i sin omedelbaraste form, eller Naturen"; hvarest Åskådningen vidtager. "Allt verkligt af hvad gestalt, höjd och fulländning det än må vara", är underkastadt tidens och rummets kategorier (zeit-räumliches). "Der Geist ist nicht weniger räumlich zu denken, als Gott, der Urwirkliche, desshalb auch der Allzeitlich-Allräumliche ist; d. h. er ist nicht in Zeit und Raum, irgendwo und wann; sondern alles Wo und Wann setzend und thatkräftig erfüllend. Die Zeit ist aber nicht geschieden von der Ewigkeit, sondern nur die sich auswirkende gliedernde Ewigkeit selber, und beide fallen niemals auseinander." Härigenom skiljer sig således Förf. bestämdt ifrån all abstract och ihålig Idealism och Spiritualism. — Hvad nu åter Enheten beträffar, så "är denna icke att tänka såsom abstract Enhet, före all Particularisation; utan såsom Enhet är den den skapande principen, liksom den substantiella basis (— das Fort- und Durchschaffen oder Erhalten) till det oändligen bestämda", eller Totaliteten af de i henne satta åtskillnader, så nemligen, "att den sjelf gifver sig dessa." Deri ligger åter begreppet af sjelfbestämning såsom en förmedling emellan den absoluta Enheten och den oändliga åtskillnaden. Men för att Enheten skall vara en lefvande och ordnande Enhet (System), så måste den tänkas såsom "en i allt inskådande, hvart och ett i hvarje vetande, med absolut klarhet genomträngande Princip." Gud är sålunda icke blott objectift förnuft, ej heller absolut Ande; utan "i det ena Sjelf äfven oändligt Medvetande, som, då oändligheten är i Enheten, är Sjelfmedvetande." Detta är Person eller "den i medvetandet sig fattande, begripande, njutande Enheten." Men Gud är "den absoluta Personen", emedan han icke blott är Oändlighet, utan deri absolut Enhet, och en sådan Enhet, speculatift utvecklad d. v. s. befriad från allt motsägande och gåtfullt, och försatt i klarhet, "blott kan

vara detta Oändlighetens medvetna Sjelf." Uti det gudomli
medvetandet har man alltså en fullkomligt begriplig Fö
klarings-princip, hvarförutan intet kan förstås. Men
Gud i sin Enhet visar sig såsom "absolut Sjelfmedvetande,
Jag, absolut Personlighet, så innebär detta "Sjelf-concent
tion, begränsning, motsättning i sig sjelf till något annat."

Personligheten, såsom innebärande Relation till ett sje
gifvet Annat, är "oändlig, sjelfmedveten utveckling, lefva
handling af Uppenbarelse"; och "Guds absoluta Personli
het är blott att tänka såsom den oändligt skapande
Skapelsen är sålunda "icke product af en mechanisk eller di
lektisk nödvändighet i Gud", utan det är Guds vilja, som "f
verkligar sig i oändligt skapande Sjelfuppenbarelse." M
"Gud skapade och skapar verlden oaflåtligt; hans vilja är
i verlden oafbrutet sig realiserande; i hvarje Uranlag, hva
Exsistens af det fullkomliga förverkligar sig Guds vilja", hv
"Guds urhandla är ett med hans urskåda, eller den viljan
Allmakten absolut Förstånd eller Vishet." Men här
"är icke Gud allt, eller Ett och Allt, utan han är uti al
och hans allestädes-närvaro är andelig", och "hans verlds-n
varo är allvetenhet." — I Guds förhållande till verlden så
fri Skapare är ock Treenigheten i förväg antydd, i det "g
domliga medvetandets (Fadrens) förhållande till sin oändligh
såsom det andra, som dock är han sjelf (Sonen), den i
lefvande meddelningen af Tvåheten, som dock evigt blifv
Ett (Anden)." Men det är först den "christlige, i Christ
factiskt uppenbarade Guden, som är den fullständigt uppf
tade den Treenige." Men — detta sålunda ontologiskt-dial
tiskt deducerade Guds-begrepp förblifver blott ett "overkli
eller föreverkligt." Den "speculatift åskådande kunsl
pen innehåller först den fulla, alla bildningens sidor i sig f
enande, eviga Idéen." Men — "Åskådningen eller Erfaren
ten af Gud är sålunda förmedlad: formelt genom den fö
gående Ontologien, qvalitatift genom den i tingen sig upp
barande Guds Ande." — Härifrån vänder sig nu betraktel
till Kreaturets grundväsende. Det verkliga visar sig
först och främst såsom något positift, qvalitatift bestäm
oändlig Qvalification; och för allt mångfaldigt, samman
ligger slutligen ett qvalitatift Enkelt till grund, som är ba
den enkla urposition till allt verkligt, — det sista eller f
sta Elementära, hvarifrån man icke kan abstrahera i begr
pet af det concret verkliga. Men de qvalitatift dynamiska

elementerna utgöra blott basis, föregående villkor för all exsistens. Det tillhörer Natur-philosophien att genomföra de ontologiska Grund-kategorierna af Lifs-enhet eller organisk princip, af den i mångfalden sig förverkligande Kraften, det Individuella, och den kreaturliga personligheten. Men — begreppet af Enhet i mångfald förer i speciell application till den sats: att den individuella Anden blott såsom förverkligande sig i formen af kropp och själ (seelisch-leibliche Verwirklichung) kan exsistera. Ty i begreppet af den sig förverkligande, i tid och rum sig utbredande, det lägre med sig assimilerande kreaturligheten ligger Individualitetens princip, såsom roten till all för sig bestående, i sig sluten (icke blott elementarisk) Exsistens. Deruti är att åtskilja, churu odelbart Ett, Enheten, "det Centrala, harmoniserande, hvarur alla lifs-actioner flyta, och hvaruti de återgå: Själ i allmännaste mening; samt Mångfaldigheten, den oupphörligen sig förnyande producten af dessa sig framställande lifs-actioner, och deri tillika deras verklighet — Kroppen. Denna odelbarhet af själs-, och kropps-elementet, såsom den visar sig i hvarje afslutad organisation, är hvad vi kalla Individuum; som i förhållande till annat visar sig såsom det sig sjelft sättande Centrum, hvars peripheri hela Universum bildar; och som sålunda utifrån ej kan öfverväldigas." Till Ande blifver först detta Själ-Kroppsliga Individuum, i det "det innerligt vaknar först till sjelfkänsla, och säkrare till fast medvetande af denna sjelfviskhet." Dermed "upptager Anden systemet af sina kropps- och själskrafter i sitt medvetande, och blifver deras ideala Makt; han blifver den fria förmågan af dessa actioner, mäktea att abstrahera ifrån hvar och en eller att hängifva sig deråt." Detta är Person, "det ifrån allt yttre fullkomligen Emanciperade, fritt på sig baserade och i sig hvilande, det rena Sjelf." — Men hvad som oändligt skiljer den kreaturliga Anden ifrån den absoluta är, att han blott först kan vakna; att han dermed behåller ett dunkel af medvetslöshet bakom sig, liksom omedelbart gentemot sig.

Menniskan är sålunda ett Mellanväsende, "emedan hon är sig blott halft genomskinlig, emedan det andliga uti henne ännu icke bekommit sig sjelft rigtigt i sitt våld." Men denna medvetslösa sida — emellan hvilken och den medvetna ingen skarp gräns kan dragas — "innesluter just den förborgade rikedomen, det hemlighetsfulla af menniskonaturen." Och "lagen för all exsistens är att utveckla hvad som slumrar i dess

inre, att fullända sin lefnadskrets, och fullständigt ur det förborgade i det synliga framställa sin individualitet." Ty "en Exsistens gifver sig tillkänna, i bakgrunden af det vaknade, till medvetande och reflexion utvecklade lifvet, som först uppfyllande och begåfvande skiner in uti vårt vakna tillstånd." Allt som är ovillkorligt — infall, ingifvelse, talent, genie — hänvisar på denna förborgade makt, "som icke är physisk, ej heller blott själbegåfvad organisk, utan andelig, oupphörligt sträfvande till medvetande, men aldrig helt och hållet fattad i det vaknade Jagets närvarande omfång." Och ju mera outvecklad en Individualitet är, desto vissare är det, att den ännu icke uppnått sin sanna exsistens, äfven om den blifver afbruten, "emedan dess lefnadskraft ännu icke är uttömd." Vi stå således blott "vid början af vår vaknade Exsistens, dermed beträdande en ny, ännu ouppmätt lefnads-sphär; och intet skulle mera motsäga all Natur-analogi och all inre sanning, än om vi skulle anse oss efter medvetandets korta uppblixtrande, som knappt har börjat upplysa sin inre verld, nödvändigt ifrån den nya exsistensens anträdda bana sjunka tillbaka i medvetslöshetens eviga natt." Detta utgör således approximatift ett bevis för den personliga fortvaron; men hufvudsaken är huru: eller det tillkommande lifvet måste upptäckas, likt en ny continent, innan den samtliga, oss tillgängliga verkligheten; eller sammanhanget emellan båda verldarne måste uppvisas, hvilket åter förutsätter, att "den djupa betydelsen af den verkliga verlden uppgår för oss." Det är nemligen en allmän lag för alla Naturväsenden, att "de, emedan de utgöra ett helt i alla sina metamorphoser och förvandlingar, måste i sitt närvarande tillstånd bära præformeradt hvarje kommande outveckladt tillstånd. Vidare, att, om det i det inre præformerade tillståndet närmar sig sin utveckling, detta i den medvetna exsistensen uttalar sig "såsom en dunkel Förkänsla af ett nytt tillstånd, såsom en hemlig störing af lifvets hittillsvarande säkerhet och klarhet." Detta utgör det psychologiska begreppet af Aningen, hvarifrån intet medvetande väsende är fritt, "emedan en inre framtid är deruti inbildad." Den aning om den individuella fortvaron, som finnes factiskt i Menniskoslägtet, är "sjelfva grundförutsättningen", det naturliga uttrycket af det omedelbart menskliga sjelfmedvetandet, är "något helt och hållet aprioriskt, som icke kan komma ur det gifna, men det blifver i motsatsen mot det gifna tydligen utveckladt och bragt till medvetande." — Sjelfva utvecklingen af det gudaförlänta uranlaget är då

principen lika mycket till positif nödvändighet, som till kreaturets frihet, hvari det blifver Ett med Gud. (Men vi kunna ej här följa Förf. i hans theologiska prænotioner öfver förhållandet emellan det gudomliga och kreaturliga elementet, synden, försoningen o. s. v.).

Men — den närmare och bestämdare uppfattningen af den menskliga Individualitetens fortvaro, eller det sätt, hvarpå den efterföljande exsistensen ansluter sig till den närvarande, eller svaret på den frågan: hvad betyder dödens phänomen? kan — då hvarje aprioriskt eller metaphysiskt bevis för odödligheten till sin princip är otillräckligt — blott i sammanhang med djupare anthropologiska undersökningar finnas. Och detta utgör föremålet för den tredje afdelningen (sidd. 123 –178). Det utgör nemligen den väsendtliga uppgiften för hela Bio- eller Physiologien, att icke blott uppfatta Själens somatiska sida, utan äfven den derifrån oskiljaktiga psychiska, och att ur denna omfattande synpunkt fastställa hvarje individualitets betydelse i varelsernas stora kedja. Ur denna synpunkt har man att uppfatta "det Individuellas abstracta Uranlag" såsom den "ideella Urbilden till hela den odelbara, själ-kroppsliga Organismen", eller "den osynliga öfver alla bildningar likmässigt sväfvande Lag för hvarje individuelt lif, dess förborgade Makt, som i de underordnade Elementer småningom inbildar sin organiska Gestalt", d. v. s. den eviga och öfversinnliga Idéen, som "i sitt förverkligande just vinner sin fulla utvecklade Exsistens." Menniskan, i dess trelemmade organism af Kropp, Själ och Ande, har till sin Idé Sjelfmedvetandet, eller "att upphöja allt, hvad som ligger i Själens dunkla potens, till Andens, eller till det fritt sig åskådande Sjelf"; hvarvid grundrigtningarne äro "Kunskap om (Erkennen), och kraftigt utbildande af det gudomliga i hennes väsende." — Utgångspunkterna härvid äro Födelsen och Döden. Den förra måste uppfattas såsom en "helt och hållet universell actus", eller såsom "ett absolut sättande af en ny princip ur det ideella intet eller ur det osynliga i det synliga", hvilken det visar sig i chemisk process, i organisk assimilation, i fortplantning, och slutligen i tankan och viljan. Således "börjar uti födelsens actus menniskofröet utur Intet d. v. s. urkällan till all verklighet", der ur den högsta spänning af de hvarannan genomträngande organiska motsatserna en ny Lefnads-medelpunkt bildas. Om denna allverksamma Idealism afligger hela Naturen vittnesbörd, och den oafbrutna kedjan af

andlig liksom physisk frambringelse är blott verksamheten af den gudomliga, skapande och uppehållande Urfödelsekraften i oss. Men — den i födelsens ögonblick sig bildande medelpunkten för det organiska lifvet är Embryon så väl till Själen och Anden, som till Kroppen. Och i alla sina rigtningar utvecklar sig den ursprungliga Individualiteten allt intensivare och djupare, ända till harmonisk, sund, sjelfnjutning eller Salighet. Men den yttre Kroppen (Körper) är i en oupphörlig vexling; den förgår och förnyas i hvarje ögonblick utur Elementerna. Från denna phänomeniska, oupphörligt vexlande kropp har man att åtskilja den deruti sig bibehållande organiska Individualiteten, den inre Kroppen, såsom det enda i den yttre företeelsen verkliga. — Hvad Döden beträffar, så är den att betrakta såsom ett nödvändigt organiskt moment i lifs-utvecklingen, ej såsom en negation af Lifvet. "Såsom Kroppen i lifvet alltid förgicks och förnyade sig, såsom detta dödsfrö, hvilket utvecklar sig utur och i allt lefvande, redan i ålderdomen framträder segerrikare, och börjar afsöndringens process; så låter den inre kroppen ändtligen uti döden detta medium af den phänomena organisationen helt och hållet falla, och öfvergifver sin af elementerna sammanväfda afbild", hvaraf "dock icke följer den organiserande maktens fullkomliga utslocknande." Men denna fullkomliga afsöndring af den inre organismen från dess kroppsliga företeelse går småningom, och "hvarje icke alltför våldsam död är att betrakta såsom skendöd." Och "den djupa hemlighetsfulla fröjd, det paradisiska lugn, hvarom återuppväckta skendöda berätta, hos hvilka döds-processen blott ofullkomligt utvecklade sig, betecknar i sjelfva verket början till det tillstånd, hvaruti Individualiteten efter döden ingår." Men det sista organiska stadium är Förruttnelsens process, hvari det individuella sönderfaller i det allmänna. Det såsom inre resultat af lifvet vunna, den förverkligade Individualiteten förblifver ofördärfd uti Andens, Själens, och den inre Kroppslighetens odelbarhet; blott i det framställande Medium derföre beträder han en ny sphär, som, ehuru den från den närvarande vändpunkten visar sig såsom en annan, dock är förberedd i den omedelbaraste verkligheten, der de blifvande lifsvillkoren redan äro förhanden, ehuru vi deraf intet kunna varseblifva. Och såsom enligt en hela Naturen genomgående Analogi-lag: "hvarje grad af organisk existens omedelbart finner det mot denna svarande Element af realisation", så har äfven vårt blifvande tillstånd sitt lifs-element, emedan vi förblifvit absolut organiserande

Makt, begåfvade med Corporisations-kraft; hvilket dock "icke är att tänka såsom en ætherkropp, hvarmed själen hade att omkläda sig såsom med ett främmande, på yttre sätt beredt ämne." Hvarje naturtillstånd utvecklar nemligen det följande icke genom språng, utan i harmonisk articulation. Men emot denna på physiska analogier byggda theori för Individualitetens fortvaro låter anföra sig ett allmänt physiologiskt factum, nemligen de bekanta phänomener, som åtfölja den högre ålderdomen, det successiva aftagandet af hela lifskraften, hvaraf man skulle sluta dess fullkomliga slocknande i den physiska Döden. Men — dessa företeelser äro att hänföra till de andra "phänomener af ett cykliskt upp- och aftagande uti organismen, en periodisk utveckling och fördunkling (Verhüllung) af lefnads-stadierne", hvari man ej har att se förslappning och upphörande af den organiska kraften utan blott en förändrad rigtning, d. v. s. "das schwächere Sichausprägen der organisirenden Kraft in den Elementen ihrer Verleiblichung." Hvad som ännu mera talar emot den slutledning, att den inre organiserande makten deri helt och hållet försvunnit, är att hos menniskor af högsta ålderdom, när de hunnit öfver lifvets vanliga cyklus, tecken af återkommande ungdom ej sällan oväntadt frambryta, "liksom den latenta organiska kraften ville försöka att i de gamla lifs-medierna börja en ny cyclus." En mera spirituell physiologi har dessutom visat, att ålderdomen är att betrakta såsom en ny organisk Involution, samling och återvändande i lifvets latenta djup, "ett lösslitande (Sichlosmachen) från lifvet, en på en gång fulländad abstraction från dess tillfälligheter." Afsöndringen går nemligen här ifrån peripherien till medelpunkten; under det med de organiska functionerna sinnenas duglighet, derpå minnet för det singulära, och den combinerande Inbildningskraften försvinna, så qvarblifver det djupare Minnet, den i alla lifvets rigtningar genomöfvade Anden, och total-resultatet af dessa framträder renare, klarare och lugnare. — I döendet fulländar således Individualiteten öfvergången i sitt Urtillstånd. Hon är för första gången fullkomligt allena med sig i dödens stillhet; summan af hennes inre och yttre verk, hvilka hon införlifvat med sig, hennes lidelser och sträfvanden, hennes duglighet och oduglighet tager hon med sig såsom andligen förvärfvad Vana eller Grundrigtning. Sjelfkänslan af denna lefnads-summa grundlägger dermed äfven själs-tillståndet efter döden. Men Andens sanna lefnadsämne är den sig uppenbarande Guden, verldens oändliga ideala makt; och "ju mera menniskan

i detta sinne oförgängligen lefvat, ju mera hon blifver ett uppenbarelse-element för evigheten, desto kraftigare och djupare har hon befästat sitt eviga Sjelf." Denna i handling och begrepp lefvande enhet med Gud är den sista borgen för den Gud inträdda individuella Andens oändliga fortvaro, hvari de eviga lifvet och saligheten uppgått; och "menniskan eviga Uranlag är realiseradt", och i det hon blifvit ett med Gud genom sin frihet, "har hon blifvit Gudframställande Genius och vunnit värdigheten af fri medskapare." — Hvad nu hvad est beträffar af det efterjordiska själs-tillståndet, så behöfva vi icke antaga, att Psyche försättes uti fullkomligt främmande regioner. "Våra döda äro oss utan tvifvel närmare, än vi mena"; och det gifves "ett Själarnes Rike i vår osynliga närhet, omfattadt lika oss af den Ena Naturen, och njutande de nya lefnadsvillkoren utur henne, såsom vi våra." — Denna lära om ett oss nära beslägtadt Själarnes land visar sig och såsom ett genom hela menniskoslägtet gående medvetande. Men läran om en blifvande Uppståndelse och en dermed förbunden högre förklaring, eller tron på ett evigt lif, meddelar först Christendomen.

I ett åtföljande "Anhang" söker Förf. vidare upplysa åtskilliga punkter af denna Odödlighetslära; men utrymmet tillåter oss ej längre följa honom. Om vi åt denna redogörelse redan egnat en relatift för stor plats, torde det i anseende till det höga interesset af de frågor, som här förekomma, samt det originella och snillrika sätt, hvarpå de blifvit utredda, lätteligen ursäktas oss. Bland de skrifter, som det i våra dagar lifligt å bane bragta Odödlighetens problem framkallat, vet Ref. af ingen sig hafva blifvit så tillfredsställd. Då den blotta Metaphysiken i afseende på detta ämne, snart sagdt uttömt sina tillgångar, ligger det förtjenstfulla och utmärkande af Förf:s — af en lefvande och klar åskådning, i likhet med hela hans philosophi, genomträngda — åsigt, i att hafva flyttat ämnet in på Anthropologiens och Biologiens gebit, utan att likvisst hafva lemnat den aprioriska eller begrepps-synpunkten åsido. Väl skall en sorgfälligare kritik vid åtskilligt, t. ex. det bruk, som Förf. här gör af analogiens bevisningskraft, finna mycket att anmärka, och mången punkt fordrar utan tvifvel vidsträcktare physiologiska forskningar, än som hittills kunnat anställas, för att kunna bringas till klarhet, så vi nemligen denna står att vinna öfver ett ämne, som till följe af sin natur till någon del måste tillhöra de dunkla sanningar

gamles gebit. Men det skall alltid förblifva en stor och obestridlig förtjenst, att genom en förändrad åsigt af menniskans existens hafva sökt med roten upprycka länge gängse psychologiska, moraliska och speculativa fördomar, och dermed banat vägen för ett sundare och mera tillfredsställande föreställningssätt.

Det har emot den här uppställda odödlighets-lära blifvit anmärkt, och kan utan tvifvel med skäl deremot anmärkas, att den hufvudsakligen har i sigte detta drömlika mellantillstånd emellan det närvarande lifvet och den eviga uppståndelsen, som utgjorde de gamles Hades, och som Förf. med sitt "Själarnes land" antyder; att det således är kring det närmaste tillståndet efter döden, såsom detta för den anthropologiska betraktelsen visar sig, som interesset här är concentreradt, under det den af Christendomen förkunnade läran om köttets uppståndelse och det eviga lifvet blifvit lemnad i bakgrunden, och blott på sistone lösligen vidrörd. Äfven torde icke kunna nekas, att Förf. från analogien, från de præformativa och involutiva physiologiska företeelseerna, från den för alla folk gemensamma föreställningen, måhända alltför snabbt slutat till verkligheten af denna kroppslösa, den sinnliga verlden omgifvande och genomträngande, andeverld; samt att han bort sätta denna lära i närmare och genomfördt sammanhang med den religiöst ethiska åsigten om en den menskliga individualitetens eviga förklaring. Men — å andra sidan kan man dock icke frångå, att i det sätt, hvarpå af Förf. i allmänhet personlighetens begrepp blifvit genetiskt utveckladt, samt särskildt den nödvändiga continuiteten emellan det närvarande och det påföljande lifstillståndet blifvit biologiskt uppvisad och bekräftad, vigtiga och lärorika bidrag blifvit lemnade till bestyrkande och förklarande af en sann och lefvande odödlighetslära, lika mycket höjd öfver en oklar spiritualisms, som en logisk pantheisms föreställningssätt.

Die Lehre von den letzten Dingen, eine wissenschaftliche Kritik aus dem Standpunkt der Religion unternommen von Fr. Richter. Erster Band, welcher die Kritik der Lehre vom Tode, von

der Unsterblichkeit und von den [illegible] enthält. Breslau. 1833. 245 sidd. 8:o.

Denna skrift är hufvudsakligen märkvärdig genom den ton af säkerhet och ofelbarhet, hvarmed den såsom tröstrik och sällhetsbringande söker genomföra och förfäkta en för menskligheten högst tröstlös och otillfredsställande lära. Denna lära är den, att tron på en annan verld, på en personlig fortvaro efter döden blott är en illusion, uti hvilken allt det onda, hvaraf vår tid lider, bristen på själs-storhet och resignation, oron och missnöjet med det närvarande, jagten efter förändringar o. s. v., har sin yttersta grund. Inser man det illusoriska i denna tro, inser man, att den närvarande verlden är den absoluta, den hvari Gud är fullkomligen tillstädes, att det icke gifves någon annan personlighet, än den närvarande, så är, menar Förf., det onda med roten uppryckt, och den sanna fromheten, sjelfförsakelsen, förnöjsamheten o. s. v. att återförvänta. Denna mortalitets-lära är visserligen icke ny; den framträder icke heller såsom sådan, utan såsom resultat af ett betydande vår tids philosophiska system, "för hvilket sedan längre tid ett lif efter detta och den personliga fortvaron icke mera exsistera." Men om man äfven medgifver, att det Hegelska Systemet genom det sätt, hvarpå det uppfattar personligheten, såsom ett försvinnande moment i den absoluta andens process, såsom ett i sig sjelft intet gällande verktyg för dess verldshistoriska uppenbarelse, ej är fullkomligt främmande för denna tydning; skulle dock mästaren sjelf hafva protesterat mot denna ur hans principer deducerade odödlighetslära, och i dessa principers objectiva halt funnit tillräcklig grund för denna protest. Man behöfver härvid blott reflectera på Hegels protest emot den pantheism, som man lagt hans system till last; om man äfven icke vill neka, att, oaktadt det gudomliga uppfattas såsom Ande, ej såsom substans, de pantheistiska resultaten ligga nära för handen, såsom de äfven förekomma hos andra Hegelianismens anhängare eller utbildare, t. ex. Blasche (ty denne finner i vår individualitet blott den andliga inskränkningen, hvad som skiljer oss från Gud, eller ursprunget till det onda, hvilket således försvinner genom döden, såsom det allmännas seger öfver den ändliga eller personliga exsistensen). — Hvad nu Förf:s bevis för denna odödlighets-, eller rättare dödlighetslära beträffar, så äro de dels negativa, d. v. s. rigtade emot de vanliga bevisen för själens odödlighet, dels mera positiva. Men med de först

har det lika litet lyckats Förf. att stödja sin egen åsigt, som att tillintetgöra den vanliga läran, hvilken, såsom man här finner, ej grundar sig på några bevis, utan på den enkla, ursprungliga och outplånliga visshet om personlighetens fortfarande, som hvarje oförderfvadt och oförbildadt menniskosinne äger. — Bland de positiva bevisen emot den individuella odödligheten, är hufvud-argumentet, att kropp och själ utgöra en enhet, och alltså i döden samfäldt tillintetgöras, då "den menskliga kroppen är den gestalt, hvilken menniskosjälen gifver sig i sin utveckling." Men Förf. har dervid förbisett, att den närvarande kroppen icke är den enda gestalt, och att döden utgör blott ett moment i denna utveckling, en kris, icke ett upphäfvande af denna utveckling, af lifvet. — Hvad slutligen Förf:s försök beträffar, att göra denna lära till den sannt och allena christliga, emedan det strider emot Christi gudomligt menskliga natur, att antaga ett lif på andra sidan om det gudomliga, så inser man lätt, att den förmenta motsägelsen ändock qvarstår i antagandet af ett menniskolifvande. Märkvärdigt är det sätt, hvarpå Förf. till bestyrkande häraf tolkar åtskilliga Bibelns ställen, t. ex. Frälsarens ord till röfvaren: I dag skall du vara med mig i paradiset; hvilket Förf. (theolog!), förvandlande ἔσῃ till præsens, tolkar med: "nu genast är du med mig i paradiset"; en tolkning, som ingen sund och oförvillad exeges torde medgifva. Deraf, att himmelriket, enligt Frälsarens utsago, redan skall börja härnere, följer ej att det icke är annat än de härnere varandes "begrepp om ett evigt lif"; lika litet som sedligheten och fromheten förhöjas och renas genom en dylik reduction! Dessa äro icke följd, utan nödvändigt villkor för tron på odödligheten.

Die philosophische Geheimlehre von der Unsterblichkeit des menschlichen Individuums, von C. H. Weisse. Dresden. 1834. 92 sidd. 8:o.

Den närmaste anledningen till denna afhandling är en stridskrift ("Die Geheimlehre der neueren Philosophie. Eine Erklärung an Prof. Weisse.") af den bekante Förf. till "die Unsterblichkeits-Lehre", Dr. F. Richter, hvaruti denne af Weisses i Jahrbücher der wissenschaftlichen Kritik införda Recension öfver hans Odödlighetslära söker draga det resultat, att

Weisse med honom förnekar den personliga odödligheten o(endast utur någon trånghjertad eller egoistisk grund fordr: bevarandet af denna förnekelse såsom en hemlighet. Weiss har här företagit sig att först och främst visa, att denn slutsats hvilar på en misstydning af hans ord. Dessa innehöll nemligen den öfvertygelse, att "Hegel sjelf, långt ifrån att Richter, denne sig påtrugande apostel, erkänna en äkta Lärjunge snarare med ovilja och harm skulle hafva lagt bort hans bok" likvisst icke såsom denne Mästare skulle öfver conseqvenserna a sin lära i afseende på odödligheten velat föra allmänheten bakom ljuset. Om denne philosoph föga eller intet yttrat sig öfver frå gan om menniskoandens personliga fortvaro, så vill detta säga att, enligt Hegel, det "blott är Philosophien, som gör men niskan stark nog, att bära undergången af sin Personlighet och dock icke förtvifla om det andeligen sanna och goda" men att då de religiösa föreställningarne — således äfven de om den individuella odödligheten — hafva att hos dem, som icke kunna skåda sanningen i den rena tankens gestalt, före träda Philosophien, det vore orätt, ja! ett brott, att vilj förstöra denna tro på odödligheten, denna "gudomliga illusion denna sköna fördom af en saliggörande kraft, utan att kunn erbjuda det högre, som derföre vore ett surrogat." Men - ehuru han anser Hegel i detta hänseende kunna rättfärdigas är Förf. dock långt ifrån att göra hans ståndpunkt till si Flera föregående skrifter hafva tillfyllest ådagalagt, huru myc ket han afviker från sin "store Mästare." Hvad hans afvikels i Odödlighetsläran beträffar, så, ehuru han kallar den "Geheim lehre der Philosophie", är det dock icke hans afsigt, att gör en hemlighet af sin egentliga öfvertygelse; utan att i "den Hemlighetslära omvända förhållandet emellan det hemliga oc det offentliga, såsom det hittills bildat sig i Hegels skola, s att det offentliga icke mera blifver sjelfva Odödligheten, ut snarare Individens Dödlighet, det hemliga deremot dess (dödlighet."

Förf. börjar med att visa, att med det Hegelska Syst mets bokstaf är hvarje odödlighetstro oförenlig, och me dess anda åtminstone den gestalt af denna tro, som v grundad på den gamla Metaphysikens lära om Andens enke het såsom ett ting. Ty "motsatsen emot Andens egenskap : ting, d. v. s. mot dess enskildhet, eller hvad vi vanligt kalla Individualitet eller Personlighet, bildar här tanken allmänhet, hvilken icke är något abstractum, utan den s

i sig sjelf reflecterande verksamhetens absoluta Identitet med sig sjelf." Sålunda är, enligt Hegel, "icke själen i sin enskildhet, eller såsom ting, Substansen, utan den har till sin substans Tänkandet, och blott denna dess substans, men icke enskildheten, är det eviga." Och "icke det Tänkande eller det Tunga (då nemligen tyngden är den enskilda kroppens substans) såsom enskildt, tingartadt substrat för tänkandets eller tyngdens egenskaper, utan tänkandet och tyngden såsom Substansen och det Allmänna, som i alla enskildheter förblifver ett och samma, är det allena Eviga och Odödliga."

Samma motsats, som här visar sig såsom en motsats emellan det Enskilda och det Allmänna, eller Själen såsom Ting, och Tänkandet såsom Substans, befinnes i den Hegelska Philosophiens systematiska sammanhang såsom en motsats emellan den subjectiva eller ändliga Anden, och den absoluta Anden. Det är ifrån denna distinction, såsom en sanning, hvarpå all vetenskaplig Odödlighetslära ytterst hvilar, som Förf. utgår för att komma till ett ifrån denna philosophi afvikande resultat för tron på personlig odödlighet. Detta måste så mycket mera vara fallet, som omöjligheten att antaga en individens odödlighet i afseende på dess blott subjectiva andlighet synes genom hela den moderna philosophiens utveckling bevisad. Men — om det är en obestridlig förtjenst af den Hegelska speculationen, att genom läran om den absoluta Anden hafva bragt tillvaron af något odödligt i menniskans ande till klart och vetenskapligt medvetande; så "ligger det otillfredsställande ja! tröstlösa uti detta system deruti, att i detsamma den absoluta Anden väsendtligen blott är uppfattad i den abstracta opersonliga tankens gestalt, och all concret form deraf blott betraktas såsom en insvepning (Verhüllung) af denna tanke", eller att "den högsta energi och verklighet af den absoluta Substansen blott är Tänkandets tänkande." Antages nemligen detta, och således prædicatet af substantialitet för tanken icke blott har betydelsen af den allmänna grundläggningen för det bestämda och concreta, utan ock af all concret verklighets återgående i denna allmänhet, så måste all individualitet uppoffras för den allmänna i Individerna sig sjelf tänkande och viljande Substansen. Men — om, såsom Förf. på annat ställe söker utförligt visa, ur den Hegelska philosophiens principer "nödvändigheten följer, att fatta det andligt absolutas begrepp i en mera lefvande och concret gestalt, än denna till namnet concreta, men i sjelfva verket

abstracta Allmänhet är", så gäller detta äfven om den person liga odödligheten. Då denna icke kan vara föremål för e aprioriskt bevis, emedan den andliga personligheten ick är något aprioriskt, utan något lefvande, som först måste fa tas genom erfarenheten, så kan den blott blifva resultat af e genom denna högre erfarenhets facta förmedlad philosophis deduction. Den oumbärliga förutsättningen och grundläggnin gen bildar det æsthetiska medvetandet, d. v. s. "vissheten att hvad i vissa Naturens och den skapande Menniskoandens företeelser, som vi kalla sköna och sublima, träder emo oss, ej är något annat, än den absoluta, den gudomliga An den, som utur den abstract allmänna gestalt, som den har det speculativa tänkandets verksamhet, på en gång förytträd och begränsande sig, utbildar sig till concret företeelse." De skönas phänomen innehåller således typen för denna den ab solnta Andens Individuation, som begreppet om ett kreaturlig väsendes odödliga fortvaro förutsätter; eller det innehålle "en borgen derföre, att det finnes något i menniskoanden, som öfvervarar dess jordiska lif och dess ändliga medvetande, oc i den gudomliga substansens eviga lif evinnerligen fortlefver. Men vid föreställningen af ett sådant obekant något ka hvarken vetenskapen eller det sedligt religiösa medvetande stanna; och försoningen emellan den æsthetiska verldsåsigte å ena sidan, samt den philosophiska och religiösa å den an dra, måste sökas deruti, att "för det i sanning odödliga e kännes icke det sjelfmedvetna och tänkande öfverhufvud, uta ett sådant sjelfmedvetet, som tillika är delaktigt af æsthetis substantialitet och förklaring." Eller begreppet af en absolu andelig, och dock kreaturlig Individualitet och Pe sonlighet måste uppfattas, hvilken förhåller sig till den än liga personligheten, såsom den andeligen förklarade eller de sköna företeelsen till den vanligt naturliga. Men — den and liga Substans, "som vi genom den speculativa dialektike gång ej mindre än genom det omedelbara vittnesbörd, so den menniskoblifne Guden utgjutit öfver sina lärjungar, ä berättigade att förklara för den odödliga och eviga, är ic ett obekant, spökligt något, hvilket, hotfullt sväfvande öfv den ändliga Anden, först besinningslöst drifver honom efter e för honom främmande vilja, och derpå undflyende honom, ö verlemnar honom åt förtviflan och tillintetgörelse; utan det just den sjelfmedvetne personlige Anden hos dessa lärjunga som, i anda och sanning pånyttfödda, hafva renat sitt dö liga väsende till odödlighet." Och "den genom Gudome

ande pånyttfödda Menniskan är icke blott utur substansen, utan är substansen sjelf, om äfven icke hela substansen." Likvisst "är det odödliga Jaget såsom sådant icke det på det förgängligas verld under sig ironiskt nedblickande Geniet, utan det till det Evigas och Gudomligas verld öfver sig, med ovillkorlig hängifvelse af sitt subjectiva sjelf, troget uppskådande, religiösa Sinnet"; eller "öfvergången från sphären för det Evigas företeelse till den för det Evigas substans är öfvergången ifrån det æsthetiska till det sedligt religiösa." Men, då den djupare philosophiska insigten för hvarje andelig exsistens fordrar en kroppslig basis, och således med den organiska kroppens upplösning äfven själen synes skola tillintetgöras, så inträder här Æsthetikens vetenskap "förmedlande, medgifvande allmän-begreppet af en kropp, såsom den absoluta anden behöfver honom till sin personliga exsistens, tillika med den visshet, att något som motsvarar detta begrepp äfven verkligen finnes midt uti det menskliga. Denna vetenskap förer nemligen ifrån Talentens och Geniets begrepp i dialektisk följd till de momenter, hvari uttryckligen den personligt lefvande enheten af den phänomenet framkallande substansen uppenbarar sig." Dessa momenter äro hvad man i den menskliga Individens kroppsliga företeelser, i dess gestalt, gång, hållning o. s. v., kallar "det physiognomiska uttrycket." I det "allt detta är något helt och hållet ovillkorligt, tillvägabragt endast genom den högre nödvändigheten af all andelig substans' corporisation, så företer sig här verkligen en andra kropp i den materiella kropp, hvilken tjenar den menskliga Individens jordiska exsistens till basis." Ju större den andeliga halt är, som i det physiognomiska framträder, desto individuellare och bestämdare är dess prägel, såsom man ock vanligen blott tillskrifver de individer charakter, uti hvilka en grundlig, andelig halt befästar sig till individuelt kroppsligt framträdande gestalt; hvaremot de, som sakna en sådan gestalt, bära prägeln af Slägtet eller Racen. Men — den slutliga lösningen af detta problem öfver menniskoandens bestämmelse, sålunda i förväg bearbetadt, tillhörer den speculativa Theologien och Ethiken. Hela denna Odödlighetslära kan så vida betraktas såsom en Hemlighetslära, lik de Gamles mysterier, och Christendomens stora Mysterium, som den hvilar på en Åskådning, "som alldeles icke kan väntas af alla dödliga, ehuru ingen är derifrån, lika litet som ifrån Christendomens salighet, utesluten." Ty blott "den, som i sig, i djupet af sitt inre lif, af sitt sedliga sjelf, skådat en

makt, likhördig med det som utifrån träder emot honom såsom gudalifvad företeelse, och som erfarit denna makt såsom mäktigare än alla den sinnliga naturens, det sjelfviska Jagets krafter, blott den förmår förnimma det lifvets ord, som den christliga vetenskapen, i kraft af den henne af Menniskosonen meddelade makt, talar till honom; blott för honom uppgår, tillika med hans födelse till evigt lif, äfven visshcten om detta lif."

Detta är till sina hufvuddrag innehållet af denna skrift, som åtföljes af tvenne bihang (sidd. 63 o. f.), det ena utgörande Förf:s omförmälda Recension af Richters skrift "von den letzten Dingen", det andra en granskning af Göschels aprioriska bevis för den personliga fortvaron. Det charakteristiska af Weisse's Odödlighetslära är, såsom vi se, att frågan ifrån Metaphysikens, Naturvetenskapens och Psychologiens gebit är förflyttad till vetenskapen om den absoluta Anden; och att sålunda, under det den naturliga menniskan förklaras för dödlig, odödligheten är fästad vid den andens förklaring och pånyttfödelse, som redan i det skönas phänomen framträder och som öfverensstämmer med Christendomens utsago om det eviga lifvets besittning och Himmelriket. Att den physiologiska fortvaron eller oförgängligheten i allmänhet, såsom den utgör föremål för Biologien, ej uttömmer det eviga lifvets idé, måste visserligen medgifvas; men frågan är dock, huruvida denna absoluta odödlighet, eller menniskoandens förmåga att genom delaktigheten i det evigas substans, eller nya födelsen, bibehålla och befästa sin personlighet, eller att "under hvarje villkor ånyo gifva sig kroppslig exsistens", kan inses, utan föregående anthropologiska undersökningar, samt huruvida det eljest icke stannar vid denna omedelbara visshet om personlighetens oförgänglighet, som Förf. sjelf förkastat. Såsom ett villkorligt metaphysiskt postulat skall åtminstone denna odödlighetens inskränkning till några "vissa utvalda" förekomma, så länge denna på en i yttersta instansen formell distinction grundade inskränkning ej i dagern af en religiös Ethik närmare belyses och rättfärdigas. Men värdet af en afhandling, som liksom de flesta af denna hand vittnar om en icke vanlig skarpsinnighet, samt en upphöjd lefnadsåsigt, och dessutom har en stor rikedom af *fermenta cogitationis*, torde svårligen kunna bestridas.

---

kodemus, Theodicee in deutschen Reimen (von C. H. Weisse). Ein philosophisch-theologisches Glaubensbekenntniss in 21 Sätzen. Dresden. 1834. 24 sidd. 8:o.

Den grundåsigt, som genomgår och charakteriserar Förf:s llighetslära, är, såsom vi känna, att personlighetens eviga varo är beroende af menniskans sedliga medverkan, eller erdlifvets beskaffenhet, och att sålunda de individer äro da till en evig tillintetgörelse genom döden, som icke genyfödelse i sig upptagit den absoluta Anden, eller ock m medvetet och uppsåtligt hat emot det gudomliga blifJudas-själar. Denna åsigt, äfvensom i allmänhet förhållanemellan verldslifvet och det gudomliga lifvet, emellan det t, eller synden, och det goda, har här blifvit föremål för tförligare behandling; men besynnerligt nog icke på vanphilosophisk prosa, utan på — knittelvers. Om detta i änhet icke torde vara den lämpligaste formen för en phiphisk-religiös bekännelse, — ehuru icke utan föredöme, m den didaktiska poësiens historia bevisar, — så är den så mycket mindre på sitt ställe, som den aktningsvärde : in æstheticis ej råkar vara så lycklig practicus, som han rundlig theoreticus. — Ty dessa versar contrastera på ett , som gränsar till det komiska, genom sin byggnad och alltför mycket emot ämnets höga allvar. Såsom prof må ras början:

"Was sagt ihr doch von eurem Gott,
Der Welt, zumeist sich selbst, ein Spott,
Der mit des blossen Wortes Hauch,
So wie man aufbläst einen Schlauch,
Den Menschen schuf mit Fleisch und Bein,
Die Pflanzen, Thiere gross und klein,
Den Mond, die Sonne hell und klar,
Der Sterne nie gezählte Schaar?
Wollt' Gott was Rechts zu Stande bringen,
Musst' Er durch Mark und Adern dringen
Der neuen Schöpfung; durft' nicht still
Zusehn, was sich gebären will." o. s. v.

de rader, der problemet uppkastas:

(X) "Bleibt nach dem Tod mein Geist der meine,
Oder verschwimmt er ins Allgemeine?

Das magst du bei dir selbst entscheiden,
Ich sage Ja zu allem beiden." o. s. v.

äfvensom der svaret meddelas:

(XI) "Du willst durchaus die Antwort hören?
Wohlan, ich will es dir erklären.
Der Mensch, das ist ein schlechter Wicht
Vor Gott, des Ew'gen, Angesicht.
Fürwahr, viel besser nicht im Grund
Ist er, als sein Gesell, der Hund,
Mocht' er auch ganz was andres scheinen.
Drum ein- für allemal, zu meinen,
Dass er unsterblich von Natur,
Ist eine baare Thorheit nur.
Doch was Natur nicht kann, kann Gnade,
Und wunderbar sind Gottes Pfade." o. s. v.

(XII) "Was wär's auch mit des Himmels Ehr',
Wenn jeder Lump unsterblich wär'?
Warum nicht Maulwurf auch und Maus
Sind Erben von des Himmels Haus?
Es preisen Gott den Herren fein
Das Oechslein auch und Eselein. . . .
Nicht Jeder, der zum Herrn, Herr, Herr
Spricht, ist von Ihm erkannt als der.
Wer nicht schon hier das Himmelreich
Im Herzen trägt, fährt sterbend gleich
Hinab zu jenen dumpfen Schaaren,
Die nicht mehr sind, obschon sie waren."

Die Welt aus Seelen, von Michael Petöcz. Pe
1833.

Denna skrift är märkvärdig för dess ytterligt anti-mate
listiska rigtning. Den går nemligen ut på att visa, att
alldeles icke gifves någon materia, utan att allt exsister
de är själ. Att Förf. likvisst icke kunnat lösa denna upp
utan att taga sin tillflygt till åtskilliga paradoxa, lika litel
speculationen, som af erfarenheten bestyrkta satser, torde
dan af en kort redovisning röjas. Förf. utgår derifrån,
lifvet är en sjelfuppenbarelse af det egna Varat, hvilket i
är själ. En själ är ett med bildnings-förmåga, samt s

förstånd och förnuft begåfvadt väsende. Den vegetativa själen använder blott omedelbart sin bildnings-förmåga, men förstånd och förnuft endast såsom medel till utöfning af sin bildnings-förmåga. Djursjälen deremot använder sin bildnings-förmåga och förståndet omedelbart; och blott mennisko-själen använder alla tre omedelbart. Genom förnuftet lär själen känna de förhållanden, hvilka de utom henne varande föremålen hafva till hvarannan; genom förståndet åter det varseblifna föremålets förhållande till henne sjelf. Själens tillvaro bevisar Förf. ur Guds tillvaro. Gud ville nemligen uppenbara sitt Vara; för sina likar kunde han icke göra det, ty blott Han är Gud; han måste alltså skapa kunskaps-mäktiga väsenden eller själar. Dessa äro i ett dubbelt tillstånd, antingen lefvande eller döda; de döda själarne äro det medel, hvarigenom de lefvande själarne göra sig förnimmbara, eller lefva. Detta sker dymedelst, att de lefvande själarne bekläda sig med de döda, hvilken beklädning är kropp. En sådan lefvande själ förenad med sin beklädning är en Verld. Universum är intet för sig bestämdt, utan blott ett ideale, en själens idé. Den är ofullkomlig; är ej något organiskt helt; ty de organiska delarne äro blott idealiter. Ett universum, som hade sin egen verlds-själ, finnes icke. Att antaga Gud såsom verlds-allt, eller verlds-själ, är orimligt; Gud uppenbarar sig blott för verlden, eller för de deruti varande själar. Den ena individuella själen kan icke skiljas från den andra; utan de skiljas ifrån hvarannan blott genom det olika talet, fem, tio o. s. v. själar. Olikheten af former i verlden uppkommer genom själens olika ställning i rummet, och qvaliteterna genom den olika qvantiteten i samma rum. Medlet att småningom upplifva de döda själarne, är födelsen. Men om fadersjälen eller modersjälen förbereder den yttre form, hvarigenom barnets själ befrias ur dödens band, och om det således blifver en masculin eller feminin varelse, beror deraf, hvilkens vilja vid aflelsen är den starkare. Själen är dödlig, så vidt den i döden lemnar sin obrukbara form, men odödlig så vidt den i en annan verld erhåller en ny gestalt. Sol-Gangliet (Ganglion coeliacum s. solare) är själens lifs-organ; hjernan är blott bestämd till förnimmande. Öfvergifver själen hjernan såsom spatium, så inträffar Slag; men förblifver den i hjernan, och öfvergifver sol-gangliet, så inträffar Cholera.

Detta är, i största korthet återgifvet, den Ungerska philosophens tankegång, hvaraf det charakteristiska resultatet är

en spiritualistisk atomism, hvilken i denna ytterlighet och ensidighet misskänner verldens och menniskoslägtets charakter af en lefvande total-enhet, hvari individerna hafva betydelsen af integrerande lemmar. Utan att för öfrigt behöfva ingå i någon sorgfälligare pröfning, torde man finna, att det religiösa uti syftningen är den hufvudsakliga förtjensten deruti, men att bevisen deremot sällan hålla stånd. Så är den uppdragna distinctionen emellan döda och lefvande själar falsk, och för ingen del motsvarande skillnaden emellan organisk och anorganisk varelse; detsamma gäller om skillnaden emellan plantans och djurets själ, samt menniskans, der förståndet är alldeles origtigt uppfattadt, äfvensom förhållandet emellan detta och förnuftet framstått i falsk dager. Förhållandet emellan Gud och Själarne vrider sig i cirkel. Själarnes qvantitativa skillnad, åsigten om generationen, döden, choleran o. s. v., äro paradoxer, gripna i luften, som svårligen uthärda en vetenskaplig pröfning.

(Fortsättn. följer).

E. A. S.

Innehåll.

Rättelser:

I Band. IV, häft. 2.

Sid. 195 r. 25 f. Reductionen af 7000 läster spanmål till 168,000 t:r är origtig. Man hade i 16:e seklet tvenne slags läster: Tunn-läst, som höll 12 t:r, samt en mycket drygare, Pund-läst, som indelades i 12 pund, hvart pund lika med 8 spän. Menas, såsom troligt, den förra, gör nämnde qvantum blott 84,000 t:r. Enligt denna uppgift rättas det sid. 195 beräknade värdet af den utgående spanmålen.

— 205 sista r. st. 70 mark l. 40 mark

I detta häfte:

Sid. 6 r. 4 st. södra kust l. södra och östra kuster

— 17 r. 19 efter blått osträckt kläde tillägges: af svensk tillverkning

— 25 r. 7—9. Orden "Inhemska ... 6109 ℔" borttagas, emedan ifrågavarande export bestod i fabricerad tobak, af förmodligen till större delen utländska tobaksblad.

— — not [5]) st. 1765 l. 1756

— 48 r. 6. Vid tillverkningen för åren 1750—55 tillägges: i årligt medeltal.

— 54 r. 15 st. Carlson l. Canzler

— 61 r. 21. De jemte Kierman Associerade lära, ehuru till namnet trenne, dock i sjelfva verket blott varit tvenne, emedan Carlos Grill då redan lärer varit död, ehuru hans namn bibehölls i bolagets firma.

— 98 r. 9. Den här efter en mindre säker källa anförda uppgiften om de Enskildes skuld till Banken bör rättas enligt D. v. S:s uppgift, meddelad sid. 104 r. 18, der dock genom tryckfel står 29,102,356 i st. för 39,102,356.

Skandia.

FEMTE BANDET.

ANDRA HÄFTET.

BILDNINGSANSTALTERNE I SVERIGE.

(Forts. fr. 3:e Band. 2:a häft.).

III. Bildningsanstalterne i Sverige under Reformations-tidehvarfvet. 1523—1600.

Här möter ett dunkelt blad i den ljusa Reformations-historien i Sverige. Men några ljuspunkter finnas der likväl, som vi anse för en pligt att ådagalägga. Här är ock en grundlag för bildnings-anstalterna, tecknad af främmande hand, men ej af Påfvens, utan dess Tuktomästares, som var ej blott detta tidehvarfs utan Tidens Reformator. Ty lika vigtigt och inflytelserikt synes oss Luthers bref till K. Gustaf I nu hafva varit uti ifrågavarande hänseende, som Hildebrands och Honorii bullor i förra tidehvarfvet [1]). De grundsatser för uppfostran och undervisning, som der uttalas, införlifvades sedan på det innerligaste med hela Svenska statsförfattningens och styrelsens anda. Det heter, bland annat (i en äldre öfvers. i R. Arch.): "Det jag eij utan synnerlig förnöjelse hafwer förnummit (neml. begärandet af en god läromästare för Prins Erik), seende hurusom Gud har uppväckt hos

[1]) Se Sv. Sköna Litteratur, II, sidd. 180, 181. De der förekommande utdragen ur nämnde Bullor borttogos ur den sammandragna Skandia-artikeln.

E. M. en särdeles nit och åhåga både om Gudsfruchtan och bookeliga konster, som sannerligen är ett herligit efterdöme för andra, ty hvad är väl, som mera pryder Konungar eller ock är dem mera nödigt, än att desamma anten äre af naturen begåfwade med större förstånd och klokhet än andra, eller och uti bookelige konster förfarne, på det dhe icke må nödgas att alltid se med andras ögon eller ock att tilltro sig andras meningar. Christus, som hafwer uti E. K. M. begynt sitt verk, fullborde det med stor förkofring, att också öfver hela riket, besynnerligen vid Domkyrkorne, scholor måge anläggas och inrättas, hvarest ynglingar kunna blifva undervistø så till församlingens tjenst som andre förrättningar (se längre ned: habet ad hás res et alias, Dei gratia, Majestas tua satis idonea instrumenta etc.) . . . . .

feria sexta prius quasimodogeniti 1539

R. Majestatis Tuæ

additus

Marthinus Luther" [1]).

Numera äro bildnings-anstalterne gemensamt under ordnade konungsliga makten. Den förra indelningen passar således ej mera.

---

[1]) Häruti instämde Melanthon i sitt bref till samme Konung . . . . Darumb wolle E. K. M. Ihr die lobliche Studien gnediglich lassen beuolen (anbefallde) sei und derwegen fromen und gelarten personen . . . . . gnedig hülff und furderung erzeigen. Ich hab auch nicht zweifel so die Universitet zu Upsal statlich erhalte und angericht wurde, solche wurde zu Gottes Ehre und zu der Leüt heil und E. K. M. zu lob und preiss gerichten. . . . . Dat. Witeberg 13 Maji 1539 E. K. M.

Untherthenigen

Diener

Philippus Melanthon

Såsom förord må erinras, att några af klostren fortforo nästan under hela reformations-seklet, både i Sverige och i Lunds stift, att ädlingar der undervisades hos klostermän af lärdom, några reformationen tillgifne, och att således dessa katholska skolor ej saknade allt inflytande under nu ifrågavarande tid. Men vi ha tillräckligt ordat om dem i det föregående.

Universitet

fanns under reformations-seklet blott ett i Sverige, det Upsaliska. I lärdoms-historien — hvilken dock egentligen i tradition lefver ibland oss — skymmer, under hela reformations-seklet, en total-förmörkelse detta lärosäte. Vi vilja dock inträda inom dess salar vid reformations-seklets början och vid dess slut, för att se om Sten Stures härliga skapelse alldeles "ligger neder", overksam för fäderneslandet. Tänkom oss vid tidehvarfvets gryning. En gråhårig vaktmästare öppnar för oss de lärda fädernas sessionssal. Sen der den unge, ännu ej 30-årige, Konungen på oppositions-bänken och några af hans gamle lärare med ett concedo i blicken, om än ej på tungan. Mannen med den fotsida mantelen, den djuphängande mantelkragen, med korset på bröstet och vemodet i blicken är Ärke-Biskopen. De 13 — ett bedröfligt apostlatal — af hvilka han omgifves, äro Upsaliska kaniker, både Ärke-Biskopens och Konungens Rådsherrar, som dock numera ej besväras med det närvarandes styrelse, för att destomer ostörda få verka för framtidens. Hvem ser ej snille, ehuru mildt som stjernstrålen, lysa i Johannis Magni öga, denne man, som bibehöll sin svärmande kärlek för det fosterland, som försköt honom för sitt religiösa martyrsinne? Han, som i skolstugan kunnat ur minnet uppläsa Bibeln och Decretum, och i sin historia visar mycken beläsenhet, kunde ej tillåta ungdomen blifva utan undervisning. Archidiaconus är den lärde Mag. Laurentius Andreæ,

som redan öfversatt det Nya Testamente, hvilket Svensk församlingen ännu, med få ändringar, läser, och hvilke redan utvecklat reformations-idéen till full klarhet ino den genialiske Konungen. Bland de äldste kanikern voro måhända de förr bland Riksens Råd verksamme Ma Christopher och Göran Nilsson (Björnram) ej me men bland Canonici och Professores såg Konungen sin gamla lärare, Mag. Er. Nicolai Swart, som, ehu död först 1572, redan 1512 skref bref till gamla D caner och vänner om Hieronymus och Ruffinus och Or gines, undertecknande Ericus Scholasticus ecclesi Upsal., enligt Rhyzelius "en grundlärd och allvarsa man"; liksom Mag. Henr. Sledorm, som 1529—3 var sin Konungs Canzler, således en man af vidsträck tare bildning. En än lärdare man var Ärke-Biskope broder Olaus Magnus, "Canonicus Upsal.", ofta a vänd såsom Konungens legat, en skriftställare af vid omfattande kunskaper. Anseende saknade ej heller D och Prof. Erik Geting, som efter Galle lär blifvit Ca tor almæ Metropolitanæ Upsal. Fastast i sina fäders t synes oss Göran Domprost, son af Thure Roos o Anna Wase, och Th. Drn och Professorn P. Galle, disputator, som 1521 hette Scholasticus och 1524 "ju su Regiæ Majestatis articulos Fidei, in quibus di sident Lutherani a Pontificiis disputationi p blicæ proposuit", då den disputatio med Ol. Pe blef instituta, som finnes hos Baaz. Inv. sidd. 164-202. År 1526 pröfvades han åter af samme Olaus Pet Upsala (Acta colloquii Upsal. a. 1526 finnas i D Gerdesii Histor. Reformat. T. III App. sidd. 153—16 Dr. Johan Decanus Upsal. sitter tyst och förblifver okänd (månne "Domprosten Jon Eriksson från Upsala?"[1] likasom de öfrige, inför efterverlden ej presenterade. aflägsna oss för en kort tid, för att se hvad verkan

[1]) Geijer, Sv. Folkets Hist., II, sid. 87.

konungsliga opponerandet ägt. — Det är 1527. Vi inträda åter i samma sal. Ingen Ärke-Biskop synes der mer. Den unge Mäster Lars "sköter Academien" i dess ställe, dertill uppdragen af Konungen, då Ärke-Biskopen vid sin bortresa dertill förordnade Biskop Brask. Denne sitter nu på Oppositions-bänken. Mäster Lars, Rector för året, har utgifvit theser och inbjuder prælaten, men denne försäkrar sig ej tvifla om trons lära, hvarföre intet opponerande är af nöden. Brodren Olaus Petri, som förut kämpade så tappert mot Gallen, torde äfven sedan ej varit sällsynt i Upsalas lärosalar. Akademien står emellertid i spetsen för Reformations-verket i sin början, håller sig troget vid densamma, och vinner det afgörande slaget 1593. Den mellanliggande historien är visserligen föga känd mer än af sin kraft i den stora striden, uppenbarad äfven i presterskapets nästan allmänna trohet vid en lära, som förtrampade presterliga makten och tillstoppade presternas rikaste inkomstkällor. Något känna vi dock. När Mäster Lars 1531 blef Ärke-Biskop, upplöstes det 13-männiga kanik-rådet och ersattes af "nya lärde män bland de studerande." Han underhöll sjelf 50 studenter af den stat, hvarmed företrädarne underhållit 50 drabanter — en förändring, som ypperligt charakteriserar reformationen. Då vi känna denne Ärke-Biskops kärlek för vexelundervisnings-methoden (hvarom nedan), kunna vi sluta, att dessa 50 måste göra skäl för sin kost genom bildande af dugliga kyrkoprester för rikets stift. Utom dylik verksamhet hade reformationen aldrig kunnat blifva annat än en reformation på papperet. Konungen ville dock bilda Professorer för Universitetet utomlands. Han brefvexlade sjelf med de utsända ynglingarne. Till Mag. Nils Månsson, hvilken 1543 dog i Marburg, skref Konungen 1538, att han önskade det både Mäster Nils och andre Svenske studenter, som nu voro i Tyskland, ville lära sig att rätt förestå ett universitet. "Han tog Gud

till vittne, att han alltid varit och vore sinnad att fundera och med tillbörligt underhåll förse ett sådant verk, besinnandes hurn märkeligen land och rike genom lärde och förståndige män förbättrades och förmerades. Ingen led mera af bristen, än han." Då nu 1539 Melanthons bref ankommit, synes ifvern för universitetets upphjelpande hafva förökts. År 1540 "blef Akademien åter upprättad" — ett talesätt, som nyttjas vid hvarje förbättring af dess ställning under detta tidehvarf. Dervid utnämndes den lärde Jac. Ziegler (ej Zieger, som Murberg skrifver [1])), hvilken redan lärt något känna Sverige, att dömma af dess Schondiæ descriptio [2]), och lärde nu bättre känna det, att dömma af de nya upplagorna utaf denna Sveriges skildring och dess 1:o i Frankfurt och 2:o i Basel (1574) utgifna historia om Stockholms blodbad. En Olaus Magni (månne den förra kaniken?) blef vid samma tillfälle Professor. År 1548 försäkrade Konungen, att nu i Upsala funnos lika lärda män såsom lärofäder anställde, som någonsin tillförene. Vid Concilium 1572, då frukterna af den gamle Ärke-Biskop Laurentii halfsekels-sådd inom den nya församlingen och gamla Högskolan måste hunnit till mognad, så vida hans lif ej varit fruktlöst, tyckes man ock finna annat än en ruin af ett katholskt läroverk vid dess Ärke-Biskopsstol. Ungdomen undervisades då måhända äfven af den gamle Ericus Nicolai Swart, Domprost [3]), säkert af Laur.

---

[1]) Inträdestal i K. Vitt. Hist. o. Ant. Akad. 1786.

[2]) Ziegler hade redan 1532 utgifvit ett berömdt Geographiskt verk med chartor: Descriptio Syriæ, Palestinæ, Arabiæ, Ægypti et Schondiæ, Argent. 1532. I Sverige samlade han nu materialier till en ny edition af den del, som handlade om Skandien. Schondiæ descriptio utkom särskildt. Frankf. 1575 och återigen 1583.

[3]) Denne redan nämnde Gustaf I:s lärare och slägting hade varit Scholasticus, Professor och Domprost i Upsala, se-

Petri Gothus, Theol. Prof., d. v. Rector Academiæ, som både utom och inom riket gjort sig känd såsom latinsk poet och som 1576 lät trycka ett programm, då han började att föreläsa öfver Patristiken, inbjudande den studerande Ungdomen till grundligt studium af kyrkofäderna; af Olaus Jonæ (Luth eller Luther), "en af de ypperste Läsemästarne (Lectores) in Collegio Upsal.", Reformationens orubbliga stöd, författare till en Svensk Dialectica; af Petrus Benedicti Oelandus, sedermera Biskop i Vesterås, sist i Linköping, förut Rector Scholæ och Professor i Upsala; af Henrik Gadolenus, författare af en Svensk historia, sedan Biskop i Skara (åtminstone var han Prof. 1574) och af Petrus Jonæ, sedan Biskop i Strengnäs, som hade en tid varit Professor, då han för sitt med Olaus Jonæ gemensamma undertecknande af Refutatio Liturgiæ 1577 måste dela hans fängelse och förföljelse. Allt detta synes visa något litterärt lif. Nu ingick Liturgiska lethargien; men under hvilken män med både snille och kraft, så bland Liturgister som deras motståndare, visa sig. Laur. Norvegus (Kloster-Lasse) har hvarken saknat snille eller kunskaper. Då han 1575 blef Professor i Upsala hade ännu hans theologiska charakter ej afslöjat sig. Hans stora talent såsom föreläsare, hvarpå hans uppträdande i Stockholm och bortförande af 100 Svenska ynglingar till Brunsberg äro tillräckliga bevis, kan ej i Upsala ha blifvit utan väckelse till det litterära lif, för hvilket han der allena synes verkat. Och den ypperlige Nicolaus Olai Bothniensis, som var Theol. et Hebr. Linguæ Professor från 1577 tills han 1599 vardt Ärke-Biskop, den odödlige Ordföranden på Upsala möte 1593, lär verkat godt hvar

---

dan Biskop både i Strengnäs och Skara, men hade nu återflyttat till Upsala och skref sig 1572 blott för hvad han der var redan 1530. (Domprost vill ej säga Pastor i Upsala). Både han och Laur. Petri Neric. dogo kort efter Conciliet.

helst han dertill fick tillfälle. Han utgaf, då han för flyttats till Collegium Illustre i Stockholm, theologiska Theses de libero et servo hominis arbitrio, Resp. H. Johannis Stockholmens., Holmiæ 1588 eller 1589. "För pestens skull" upplöstes Universitetet 1580—88—90, som väl lär innebära 1:o blott att föreläsningarne inställdes, 2:o att de annars höllos. Petrus Kenicius, som ook var en man af lärdom och skicklighet, heter Logices Prof. 1586, Poenitentiarius 1593, Theol. Prof. 1595 (sedermera Ärke-Biskop). Laur. Joh. Lælius, som väl öfversatt Buntingii resebook i N. T. m. m. och började låta trycka dissertationer, var Prof. 1580 i Upsala förrän han flyttades till Colleg. Illustre i Stockholm. Och män sådane som Ericus Jacobi (Skinnerus), Jacobus Erici och Laur. Paulinus sitta ej alltid samman vid Universiteternas Consistorii-bord. Ericus Jacobi var Mathem. Prof. 1582, Eloqu. 1593, tillika Collegii Rector vid Concilium, hedrad med namnet Cicero Suecicus; Jacobus Erici, som utgaf en oration af Isocrates till sina Colleganters tjenst, var Græc. Lingu. Prof. 1593, Decanus då Conc. Upsal. s. å. hölls, Theol. Prof. 1597, sist Domprost; Mag. Laur. Paulinus, en af våra ypperste Ärke-Biskopar, Mathem. Prof. 1593, sedan Theol. Prof. — ett triumvirat af Professorer, hvilket kämpat såsom krigsöfverstar för Sveriges sjelfständighet och kyrkans frihet med samma mod, som de visat i Cathedern, då man opponerade mot dem med bojor och fängelse [1]). Mot slutet af seklet se vi jemte de redan nämnde: Johannes Olai, Logices Prof. 1596; Joh. Petri, först Rector Scholæ sedan Prof. 1593; Olaus Johannis, Prof. 1596; Joh. Raumannus, som sedan blef Procancellarius och Rector perpetuus (Tillsynesman och Öfverste läsmästare), helsas såsom Math.

---

[1]) De anförde Uplands Allmoge i Svenska historiens *la bataille des harencs.*

Prof. 1598; Joh. Elai Anthelius, Astron. Prof. 1599; Petr. Grubb, Phys. Prof. 1599, sedan Philos. et Gr. Lingu. Prof., sist Assessor i Svea Hof-Rätt; Erik Melolerus, kallad ur Cancelliet till Arithm. et Geom. Prof. 1599, primus vid Magister-promotionen 1600, då 15 blefvo Baccalaureati och 7 af dessa Magistrar — beprydde med "corollis rutaceis" i brist på lager[1]); Petrus Petri Isopædius, Prof. 1599, och El. Magni Rhalambius, Phys. Prof. 1600. Då månge af dessa Lärare gjort sig kände som författare, vunnit Magisters- och Doctors-grad vid utländska Universiteter, utmärkt sig som goda Embetsmän i kyrka och stat, ja trenne[2]) såsom anförare i en strid för fäderneslandets frihet, som då tillika var en strid för religionens; trenne[3]) såsom Martyrer för sanningen, lugnt inträdande i den tidens ormgrop-fängelser; — genom detta allt stående i spetsen för den stora striden mellan Reformation och Papism, till slut fullt öfvermäktige en makt, som stödde sig på thronens majestät och Jesuitismens djuphet både i lärdom och elakhet; så må vi med vördnad minnas dessa lärare, och ej utan undersökning tro på sednare tiders sjelfpris och axelryckningar, då frågan varit om reformations-seklets lärdom, ej ens alltid på klandret från thronen och ädlingarne. "Upsala Akademi var", enligt Raymundi histor. liturg., "förrän den nedlades af K. Johan III, i det härligaste tillstånd, med märkliga, höglärde och gudfruktige män försörjd, der ock sådane härlige personer och ingenia tillvexte i lärdom och gudsfruktan, att det var en stor glädje veta af." Den återupprättades om 10 eller 12 år. År 1595 fick den en élec-

---

[1]) Promotor Laur. Paulinus, Fac. p. t. Decanus, höll dervid en "panegyris philosophica", tr. Sthm 1604, innehållande ett loftal öfver skolor.

[2]) Ofvan anförde.

[3]) Nicol. Olai Bothniens., Kenicius och Skinnerus.

trisk stöt af den mäktige anden hos Carl, hvilken måst
lifva de domnande krafterna. Den 15 Mars daterades
Akademiens privilegier: Underhålls-ordningen för
Communitetet och Läsemästarne i Upsala. Då
anordnades den egna jurisdictionen på ett bestämdare sätt,
lönerne blefvo stående, Professorerne fingo Embetshus,
i communitetet blef plats för 40 ynglingar, som finge
kost och kläder, underkastade tre examina om året;
Theol. Faculteten fick tre Professorer, sådane confirme-
rades i Philosophi, Astronomi, Physik och Vältalighet;
dertill uppfördes en Medicinæ Professor på stat. Han
fick "all den Dombkyrckietijende i Wåhla socken, rätt at
besittja Grefve Axels hus" m. m.[1]). Vid samma till-
fälle fick universitetet sig uppdraget att hafva uppsigt öf-
ver skolorna i riket, hvartill hörde rätt att examinera
och, jemte Biskoparne, tillsätta Rectorer i skolorna. —
Vi inträda nu i den gamla Akademi-salen vid Upsala
Concilium! Hvem finner ej en höjning i anda och tänke-
sätt, en kraft i charakter, en klarhet i blick och en all-
mänlighet i bildning hos Universitetets män, som ej to-
de öfverträffats vid någon af d. v. transbaltiska högskolor?
Hvem erkänner ej, att det är Universitetet som, med sin
förste Professor till organ, egentligen utför detta värf —
det största lärdomen ännu i Sverige utfört — tvingande den
obetvinglige Carl att sluta sig till Lutheranismen, dragande
en antingen högt upplyst eller oupplyst Aristokrati inom
sin begrepps-sfer och kufvande hierarchien med frihetens
ädlaste vapen. Hörom, med hvilken styrka der talas om
kraften af enhet i religiös bekännelse, grundad på den
inre öfvertygelsens frihet, som dock sammanstämt vid
det ena sanna; med hvilket verldsbildadt omdöme der

---

[1]) Ungefärligen vid denna tid ålade det skönt Aristokra-
tiska sinnet hos "långe Erik Bjelke" den välbekante äl-
skaren Johan Gyllenstjerna, att erlägga 800 Rdr till Högsko-
lan i Upsala, om han skulle vinna slägtens förlåtelse för sitt
bortförande af Sigrid Brahe.

rinras om Nederländarnes olyckor, härflutne af splittring i religions-meningar; med hvilken djup blick i studiernas sammanhang med reformationen der visas, att Liturgiska väsendet haft sin grund i okunnighet och hade sitt botemedel i grundlig lärdom; och vi torde medgifva att här talas på ett sätt, att vår tid skulle hellre suttit qvar på läktaren der, än på några gallerier, der vår representation talar. Och hvilka män se vi omkring oss? Månne okunniga svärjare vid Professors-ordet (jurantes in verba magistri)? Främst på Rådsbänken sitter ju Riks-Cancelleren N. Gyllenstjerna, som "eleganti oratióne" öppnat Conciliet, mannen, som behagat öron, hvilka hört Shakespeare. Hogenskild Bjelke, Gustaf och Sten Banér, med flera Rådsherrar, voro ej anmärkningsvärdt underlägsne den ypperste, Erik Sparre. På Biskops-bänken se vi bland andra Ericus Erici, som författade på Grekiska. Bland adeln märka vi Abraham, Gustaf och Magnus Brahe, alla välbekanta för sina kunskaper, And. Keit och Jacob Näf, med den bildning utrikes män af deras anseende då plägade besitta, den vidtbereste Hans Åkeson Soop, den förståndige och tappre Anders Lennartsson, utländningen Lybert Chower (Kawer), som snart stod på förslaget till Akademiens Canceller, Daniel Hansson till Runsö, som fått ett namn i vår vitterhets annaler, den tappre Fältmarskalken Carl Henriksson Horn o. d. I Cancelliet se vi Utter, Buræus m. fl. och bland presterskapet saknas ej ännu ihågkomne namn. Och hvilka äro de regerande i hela denna vördnadsbjudande samling? Nicolaus Olai, Præpositus, Ericus Jacobi, Collegii Rector o. d. Men de omgifvas af skolkarlar [1]) med grundfasta öfvertygelser, från alla håll,

---

[1]) Tvenne Rectores Scholæ Ol. Martini och M. Molitæus skrefvo Strengnäsiska presterskapets confessioner. Den förre var Secreterare vid Upsala möte 1593.

och hierarchien står stum — och det med skäl, ty då fråga var, att en Biskop skulle föra ordet, hade Bothniensern med allmänt bifall svarat: "De Svenske ha en gång afsagt Påfven, fördenskull tjenar intet att de mera apas efter honom och erkännerligen nu, när hans falska lära skall helt och hållet utrotas, behöfves ingalunda, att en Archi- eller någon annan Biskop hos oss in Concilio förer præsidium. Ville Gud blifva vår Præses" [1]). Om man ej haft Abr. Angermanni bojor att belöna, torde tiarerne suttit tämmeligen löst. Och följden af de lärde fädernas tal var att Herr Nils snart kunde utropa: Nu är Sverige blifvit en enda man, och alle hafva vi en enda Gud! — Visade alltid Sveriges Universiteter sig så framom sin tid? Utöfvade de alltid så mäktigt inflytande? — Vi neka dock ej, att det var underlägset Tysklands anseddare Universiteter, och vi se en fördel deri. Ty derigenom kommo vi uti en ännu mera lefvande beröring med den nya tiden, som uppblomstrade i södern, än som skulle skett, om några lärda, samt i sin lärdom stationära gubbar qvarhållit ungdomens äregirighet i sina salar och vid sina testimonier. K. Gustaf såg derföre gerna den litterära vikingalusten hos ynglingarne, han underhöll många sjelf och återkallade sex stycken på en gång (1554) till Rikets tjenst. Tvifvelsutan låg i denna beräkning hos Svenska regeringen skälet, att ej låta anställa promotioner i fäderneslandet. Emellertid var Luther en lång tid K. Gustafs ProCanceller, med mera inflytande på de Svenska ynglingarnes vetenskapliga bildning, än mången sednare ProCanceller, som var Svenska Konungens undersåte, och Melanthon, som var Tysklands och Luthers lärare, hade

[1]) Der Ordföranden var en "Läsemästare" midt ibland tiarer och förde ett sådant språk, kan man ej tvifla, att skolmästarne utgjorde den ledande kraften, i grund deraf, att de innehade högsta bildningen (22 promoverade räknades ibland dem). Mera derom, då fråga varit om skolorna.

ock sina lärjungar utspridda i de Svenska stiften, ofta försedde med de mest hedrande lärdomsbetyg.

Collegium Illustre.

Äfvenledes här träffa vi blott ett, som dock en tid var vice Universitet — den af K. Johan III utvidgade Franciskaner-Skolan i Stockholm, under det reformationens stöd Upsala Universitet 1583—93 ansågs upphäfvet. L. Lælius blef här Prof. Phys. 1587. Spåren i Litteraturen af det Stockholmska Collegium äro snart uppräknade. Vi känna blott: Theses XV et Problemata III ordinarii exercitii ad disputandum propositæ. Laur. Joh. Lælius, resp. N. Jacobi Geval. tryckt in folio pat. 1587; Theses ordinarii exerc. ad disp. de Elocutione. Jacob. Erici Stockholm. resp. M. Magni 1588; De libero et servo hominis arbitrio theses. Nicol. Olai Bothn. resp. H. Johannis. Sthm s. å. (1588 eller 1589 enl. Marklin); Oratio Isocratis ad Demonicum utgafs Sthm 1584 af Jac. Erici, Græc. Ling. in Gymnas. Reg. Prof. Under Kloster-Lasses ledning (Laur. Nicol. Norvegus Director et Theol. Prof.) synes detta Collegium haft samma fart som de utländska Jesuiter-Collegierna. Ett Bibliothek inrättades af Franciskaner-brödernas och systrarnas och i 7 år föreläste Norrmannen "under sken af rätt lära" i Collegium och predikade i Gråmunke-kyrkan. Då han utreste 1580, tog han 100 Svenska ynglingar — tydligen hela Collegii Studenthop — med sig, att utplanteras i Jesuiter-Collegier. Under hans föreläsningstid hade hela Stockholms presterskap — omkring 30 personer — varit af Konungen ålagdt att bevista lectionerna.

Skolor.

Äfven inom dessa utfördes en vigtig reformation. Den började med skäl från — Upsala högar. Ty

här försäkrade K. Gustaf 1526, att Munkarne vo en för folket och riket onyttig och skadlig hyra, tillbjudande sig att i deras ställe skaffa la dets ungdom uppbyggelige lärmästare. I V sterås ordinantia af 1527 bjöds, att Evangelium efte den dagen bland andra lexor läsas skulle alla skolstugor, efter de ju voro Christelig skolor. I alla de fördrag, som 1527 och följ. uppră tades med Dom-Capitlen och rikare kloster, gjordes kra tiga förbehåll, att skolorna skulle hållas vid mak och skolmästare besythas med tillbörlig lö och uppehälle[1]. I Örebro Concilium 1529 bjudes att ej blott den studerande ungdomen, utan äfven de yn gre presterna på landsbygden skulle inkomma till templ et scholæ cathedrales, läggande sig på studie (studiis ibidem invigilantes, hos Baazius). Prestestånde åtog sig ansvara för, att för unga prester och skolars skulle dagligen i Domkyrkorna hållas horæ canonicæ a capitelmännen, dervid Skriften skulle läsas och rätt fö klaras. Ol. Petri ålade (i företalet till sin Postilla) pre sterna, att sedermera hålla dylika Bibel-lectioner för all mogen. Biskoparne åtogo sig skaffa läroböcker. Ma nämnde Latinska Biblar med god text, synnerligen N. T Troligen föranlät detta beslut uppläggningen af Erasm Roterod. N. Testament i Rostock 1530 med Svenska vap net på titelbladet. I kyrko-ordningen af 1571 är et särskildt capitel om Skolor. Predikanterne åläggas at förmana folket, att the settja theras barn til schola, att man må bekomma personer både till Pre ster och hvar ellies behöffves. Fast man ej me messade på latin, var latinets kännedom lika oundgängli Förr lopp man till skola, för att i framtiden förses me ett godt gäll, en god prebenda. Nu skulle man sök

---

[1]) Brefven till Capitlen i Linköping och Vexiö i Riks registraturet 1527, Postrid. Egidii.

skolan, för att lyda Gud, som sådant bjudit. Gud skall nog gifva christliga föräldrar barn 1:o att sättia till schola, 2:o att driffua arbetet med. Många som sättas i skola varda väl skalkar; men alla frökorn, som sås i åkern, vexa ju ej heller upp. Man skall dessutom ej sätta sådane i skola, som äro dumma till arbete, utan dertill utvälja dem, som äga snillets förstfödslorätt. Malachias förbannar allt underslef. Sådant skulle ej blott predikas, utan ock enskildt framställas. Derjemte skulle ingen djekne mot föräldrarnes vilja visas från skolan. Piltarne blefvo nog bra, finge man blott goda skolmästare. Hvarje stift skulle af kyrktiönden underhålla flera skollärar-ämnen både inrikes och utrikes. En Rector skulle examineras, förrän han antogs. Han skulle ej blott föreläsa det, som honom mest behagade, utan det lagen föreskref, tillåta gossarne tala blott latin, hålla passelig skolmåpat, hvarken flagellera af harm eller tillstädja för mycket sjelfsvåld, straffa tåleliga, ehvad det sker med ordom eller ris. Akademiska och skole-jurisdictionen ägde ej upptaga lagliga brott; der stodo skole-personer under samma lag, som andra; Ribalder och skalkar, som på landsbygden gåfvo sig ut för djeknar, skulle hvarken prester eller fogdar lida. Ingen vore värd bättre underhåll än en god skolmästare. Arbetet är lika tungt och förtretligt som nödvändigt. Derföre vare han fri för all offentlig tunga; skolmästarnes gårdar och våningar i städerna skulle byggas och underhållas af Domkyrkosysslomännen, der Domkyrkor funnos, annars af Borgmästare och Råd. Socknepenningar fingo, efter gammal sed, af djeknarne upptagas; de utmärktare borde dessutom hugnas med anslag af kyrkotienden. Man skulle ej i skolorna besvära barn och ynglingar med margahanda lecsor. I latin och svenska skulle undervisas för lönen af staten. Undervisning i hebreiska och grekiska måtte förskaffas genom särskildt beting. Installa-

tioner med skollärare skulle högtidligen hållas i un mens närvaro. Ordningen för föreläsningar: lan skiftes i 3 eller 4 kretsar, hvar öfver annan: i dersta kretsen de, som ännu ha Abc-boken och Do (etymologien) af nöden; i andra de, som lära re grammaticas (syntaxen) o. s. v. Klockan 5 om mo nen börjas läsningen så väl vinter som sommar. I kan 8 hemförlofvas de en timma, kl. 10 middag.] kl. 12 till 5 varar eftermiddagsläsningen. Utom va cursen, skulle de hvar dag få några latinska glosor sententier, att lära ur minnet. De skulle sedan, " dan nemmet är svagert", öfvas att skrifva (om aft hemma) hvad de lärt om dagen och uppvisa sitt s ptural om morgonen. Skolans ledning blef dock möjlig genom bibehållande af den gamla vexelund visnings-methoden, "ther man uthaff the andre gre) kretzarne hafver tillskickat och hvar dagh för them Instructores, them man haffver kallat Informato — (och nu kallar monitörer). Dertill plägade ej t några vissa, utan det gick omkring med alla. So alla voro skickliga, blef skolmästarens uppsigt och tagande i förhöret desto nödigare. Om måndaga lästes grammatik; i 1:a kretsen orthographi, i 2:a mologi, i 3:e syntaxis, i 4:e prosodi. Melanthons g matik kunde anses som en ordinaria lectio. Kl. 9 (prim.) förhöres hvad de componerat, epistel eller a Aftonvers plägade man taga af Moralia Catonis; kan man ock använda Mimos publianos, item n poëtiska carmina och sententias, "så är thet t icke så ledhosamt." Argumentum compositio skulle ymsas; än ett epistolare, än historiale, fabulosum. Äfven söndagsaftonen gafs ett dylikt måndagsmorgonen framvisa. De, som voro i 3:e och kretsen, och de som skickligast voro i 2:a, skulle f fatta; då prosodien var morgon-lexan skulle histori skrifvas på vers, annars på prosa. Fyra gånger i

kan skulle dylika composita rättas. Derunder läste de äldre för de yngre. Från kl. 12 till 1 undervisades i musik, både chorall och figurativa, ej blott öfningsvis utan äfven vetenskapligt. Från 1—2 lästes en lectio in sacris, Bibeln eller Catechesen. I Bibeln läste man Evang. Matth., 1 Tim., 1 Joh., Prov. et Psalmi graduum. Den latinska texten skulle läsas och blott grammatice expliceras. Från 2 till 3 sutto piltarne för sig sjelfve och läste öfver sina lexor, då en custos antecknade strepentes, non latine loquentes etc. Från 3—5 kunde man läsa Erasmi de civitate morum eller Joach. Camerarii præcepta morum. Till slut sjöng hela skolan en christlig hymn eller antiphoni på latin, collectan lästes och hemlof skedde med förmaningar, "att vel öffuerläsa lecsorna." Tisdagen Esopi fabler, Camerarii lat. version och Erasmi eller Mosellani Colloquia i 2:a kretsen, Terentius i 3:e, äfven rena fabulæ i Plautus, såsom Aulularia, Trinumus, Pseudolus o. d., i 4:e kretsen Virgilius. Sina pensa skulle piltarne kunna ur minnet, förrän läraren dem utvecklade. För Virgilius kunde stundom något handlas i dialectica eller rhetorica Philippi. E. m. lästes i 3:e och 4:e klassen Officia Ciceronis eller Epist. famil. Onsdagen allmän repetition, Bibel och catechesetc. etc. — På söndagen efter aftonsången förhördes tropi tonorum musicalium och intonationes Psalmorum, hvarefter argumentum compositionis gafs. De små läste derunder catechesen [1]). 1 à 2 timmar lemnades till lek och recreation. Rector fick antaga hörare efter egen pröfning; allt hvad i skolan anordnades, skulle ske med skolmästarens råd och ej eljest. Då skolmästaren slog silentium, för att läsa Cicero, Virgilius eller Dialectica m. m. för hela skolan, skulle hörarne — höra

[1]) Under liturgiska förmörkelsen infördes i skolorna Canisii Cateches, Eccii handbok i Tyska språket, Cassanders consultatio de artt. relig. inter Cathol. et Protest. controversis, hvilken tycktes i Stockholm 1577.

på. — Kort efter denna skol-ordnings utgång fästes upp märksamhet på Upsala Universitets reform. Bevis brist emellertid ej, att ynglingar, som genomgått Svenska skolor, vid sin ankomst till utrikes Högskolor stodo i lika anseende hos lärarne, som jemnårige från främmande länder och skolor, och vunno sig lika hedrande betyg af sin tids anseddaste lärde.

Skolor voro af flera slag, åtminstone af flera namn. Man hade Lectoriæ, Scholæ illustres, Gymnasia, Seminaria ecclesiæ, Scholæ cathedrales, Scholæ triviales. Man hade omsorg att vid dessa läroverk äfven bilda män till statens tjenst. På mötet i Kalmar 1587 beslöts, att Konungen skulle på allmän bekostnad underhålla vid Gymnasierna tvenne ynglingar af hvarje stift, för att lära de språk och vetenskaper, som erfordras för bestridande af Rikets civila tjenster. Se här en blick på förhand in i skolväsendet för denna tid!

På Bolmens strand i Angelstads socken, der en Pastor Laurentius Froe 1412 lär förklarats för en af Patroni Ecclesiæ, uppmuntrade f. d. Kaptenen [1]) och K. Secreteraren, nu Kyrkoherden Georg Marci, Psalmisten, enligt kunglig befallning, allmogen att sända sina barn i skola. En fattig bonde, sockenbo till honom,

Som på en sextondel
sett svedjan alla år slå fel,
sått tio kappar och fått nio,
sett sedan hur dess enda häst
i skjuts ihjälkörd låg i diket,
sin hustru dö, och gett för liket
sin enda ko till socknens prest",

"lefvande sedan af sill och bröd", hörde derpå och då hans hustru 1572 födde honom tvillingar, beslöt han uppoffra en af dessa gossar till prest. Och så stod un-

[1]) Om Kaptenskapet tvifla vi. I Biskop Petri Jonæ Angerm. personalia öfver mannen nämnes derom ej ett ord.

dervisnings-väsendet i detta sekel, att det blef möjligt, för desse piltar, som nu qvida i en koja uti djupet af Smålands skogar, att gå ut i verlden, bli handledare åt Sveriges störste Kung och störste Minister, Prælater, i hvilkas spår Skolor, Gymnasier, ja Universitet uppvexa, allt genom snillets och kunskapernas makt. Men vișheten låg ej för dem, som gulltaflorna "i gräset." Några ord om deras strider. Då gossarne "läste", att "Huss var född i ett bondetorp Hussinez och Luther i en dagsverkares stuga af ler i Eisleben", vaknade först lusten hos Jonas att blifva — Martyr. Ty så kunde det anses att beträda studiernas bana. Nioårig vandrade han till Kalmar (han blef der sedan Superintendent) med en äldre bondson, Pehr Larsson, som redan var skolgosse. Efter två år, illa slagen af sin Lärare för brist i uppmärksamhet som betjent, rymde han och bad gråtande Pastor Björn i Arby, att undervisa sig mot den tjenst han kunde göra. Pilten fick valla getter; men ingen undervisning gafs i lön. Föräldrarne begreto honom såsom död och, för att hålla det löfte de gifvit Gud, sände Isak till Vexiö. Der träffades Pehr Larsson. Han hade hört, att Jonas fanns i lifvet och gick nu och tog honom med våld från Hr. Björn. Bägge läste nu i Vexiö, men Jonas fann, att ehuru man flagellerades lika, lärde man mer i Kalmar, synnerligen af skolläraren Lars Andersson. De vandra dit. Ifrigast studerade de Grekiska och Vältalighet. Dem hann nu ett rykte om än bättre läromästare i Linköping. De begåfvo sig åstad dit 1591. Laurent. Bergeri, då Rect. Scholæ, sedan Superintendent i Kalmar, emottog tvillingarne väl, lärde dem Physik, studium Oratorium och Grekiska, hållande hvar vecka en disputations-öfning med dem. Han anbefallde Jonas i Biskopens i Vexiö och Pastorns i Angelstad ynnest, hvilka försände honom till Rostock, der han njöt Chytræi undervisning. Sjelf underhöll han Isak tvenne år i Upsala. Snart anförtrodde en enka åt den 25-årige studenten att

föra sina tvenne söner till Tyska Universiteter. Sönerne voro Axel och Gabriel Oxenstjerna. Bröderne från Bolmstranden träffades nu vid Luthers graf och Friherrarne Oxenstjerna understödde äfven Jonas. Emellertid gjorde Informatorn en grundlärd Theolog af sin Lärjunge, hvaraf både stat och kyrka skördade frukterna. Vid återkomsten 1600 blef Hr. Isak K. Carls Hofpredikant och Gustaf Adolfs förste lärare. Jonas studerade derunder Syriska i Jena. Isak satt i 25 år som Pastor i Nyköping och brefvexlade med sin mäktige Lärjunge, Riks-Cancelleren, utan att söka annan befordran, och Jonas blef Pastor i Angelstad. Men Åbo och Kalmar stift kallade dem till tiarer, och "Rothoviernas minne dör ej der de verkade" [1]).

Vi vilja nu blicka ut öfver lärdomens Sviogothia munita och räkna de borgar vi kunna uppspana. Det är öfverflödigt erinra, att dessa skolor merändels uppvext ur klostergrundens djupa matjord. Man bör minnas, att Rectorerne alltid räknas bland Capitulares i DomCapitelsstäderna.

I Upsala Stift: Upsala. Dess tillvarelse härunder bevisar Rhyzelius deraf, "att Akademien icke annars kunnat få och hafva skickliga studenter." Något mera kan man dock derom uppgifva. År 1534 fick skolmästaren i Upsala inkomsten af den Præbenda, som kallades Votum Olai och 1548 anslogs honom St. Olofspenningen af hela Norrland. Omkring 1570 var Petrus Benedicti Oelandus (sedan Biskop) Rector Scholæ. Vid Upsala Concil. 1572 hette Skolmästaren Olaus Andreæ, som stred jemte Professorerne mot liturgien. År 1588 dog Mag. Petrus, Rect. Scholæ Upsal., författare till en af skrifterna mot liturgien vid mötet i Örebro samma år [2]). Vid Upsala Con-

---

[1]) Efter Gahms Arch. Smol. i Ups. Bibl.

[2]) Baaz. Inv., sid. 479. Link. Bibl. H. II. sid. 4.

cilium: 1593 stod Rectorn Aron Eberti vid de segrande Professorernes sida. Stockholm. Dess "Storskola" bibehöll sin oafhängighet af Upsala. Rectorn var från reformationen till 1650 v. Præses i Stockholms Consist. samt ComPastor i Storkyrkan. Rectorn Olaus Petri Medelpadus blef också 1567 Pastor i Storkyrkan, hvilken Pastor tillika var Ordinarius (Biskop eller Superintendent). År 1529 fick "Rectorn och Predikaren" 9 hus och trädgårdar i staden vid arfskiftet efter klostren. Från 1555 uppbar han årligen 2 pundläster (96 T:r) spanmål af Kronans kyrktionde i Ölands härad. Stockholms borgerskap underhöll Petr. Michaelis (Fecht — eller Episc. Lincopens.?) vid Wittenbergs Akademi, der han lärde både Hebreiska och Grekiska, hvarefter han 1560—70 var Scholasticus i Stockholm. 1565 var Bränkyrka Rectorns præbende. Vid Concil. 1572 finna vi Abraham Andreæ Angermannus såsom skolmästare och predikant derstädes, och 1583 Mag. Er. Schepperus såsom Rector med samma præbende. Den sednare strider vid Concil. 1593 med 8 Capitulares Holmiens. omkring sig. Enköping. Skolmästaren fick 1535 K. Gustafs öppna bref att återtaga skolan frånkända jordagods. Petrus Pauli, den sedan så förhatade Pastorn vid Stockholmska Storkyrkan, blef här, efter sin utländska promotion, som Rector anställd; sedan träffas den bekante stridskämpen för Lutherska confessionen Joh. Erici Salemontanus. År 1593 var Johannes Olai Rector.

I Nordlanden var någontid en egen Ordinarius, Pastor i Gefle. Der fanns ock en "Storskola", en "equus trojanus ligneus" hvarutur många gingo, som fingo lager i Tyskland och tiar i Sverige, t. ex. martyren Martinus Olai Helsingius (ovisst om Biskopen eller K. Secreteraren) så underbygd, att han innan kort (omkr. 1550) återkom lagrad från Wittenberg med ett betyg af Tysklands lärdaste man, den gode Philippus, som ännu skulle bringa

stor ära, om det ännu kunde vinnas. Melanthon intygade, att Helsingebon ägde excellens ingenium et omnium doctrinarum capacitatem, samt innehade säker kunskap i (certe didicisse) både latin, grekiska och hebreiska. I Gefle skola bildades äfven Prælaterne J. Kenicius (omkr. 1570), Petr. Jonæ Angerm., som vann kransen i Wittenberg 1580 m. fl. Ericus Erici, som på grekiska öfversatte liturgien, kallades från skolmästarekallet härstädes till Åbo Biskopsstol 1583. År 1593 var Ericus Nicolai Rector. I Hernösands skola hade Erik Anthelius, som promoverades i Upsala 1660, undervisats. Lapplands skolor, både dem Bura-munken Buræus och Vadstena-munken Benet sändes af K. Gustaf att inrätta, lära blott varit folkskolor.

I Linköpings Stift. Kathedral-skolan kunde ej sakna lärare, då dess Ephorus kunde taga 3 Capitulares med sig till Upsala 1593. Rectorn hade Skeda till præbende. P. Follingus, sedan Biskop i Åbo, var Canon. Lincop. et Rect. Scholæ med nämnde præbende 1545. År 1593 syntes dess Skol-Colleger Nicolaus och Johannes bland kämparne i Upsala. Söderköpings Skola hade gifvit L. Paulinus Gothus sin första bildning. Han begaf sig derifrån till Rostock och Helmstedt, der han promoverades till Philos. Magister 1572. Ambros. Bertholdi var der Rector Scholæ 1593; Joh. Matthiæ 1597. Biskop Prytz' fader hade ock varit denna skolas Rector. Vadstena. Matthias Andreæ Smol., Jos. Fougdonii fader, var Rector här i Gustaf I:s tid. Petr. Michaelis, som sedan blef Biskop i Linköping, kom såsom Alumnus inclytæ Vadstenensis till Rostock, der han 1571 på trycket utgaf ett latinskt poëm, som han författat om Englarne. Christoph. Laurentii var Rector och Laurentius Collega Scholæ 1593. Norrköping. Georg Laurentii Rector 1593. Kalmar, som fick en egen Superintendent, då Prins Erik der började residera, och snart

lef ett eget stift, hade ock en god skola, som ej sällan ämnes. År 1542 fingo de, som hade skolstugan i besittning, Konungens lof att tillägga 5 stadens skolmästare den del af tionden i N. Möre, som kallades pars minarum. Laurentius Andreæ var Rector 1593. Jönköping räknades ännu 1593 till Linköpings stift. Det hade en tid sin egen Ordinarius. Omkring 1590 blef Joh. Matthiæ d. ä., som genomgått Söderköpings och Nyköpings skolor, här Rector 20 år gammal. Nicol. Juringius reste härifrån och vann Magisterkransen i Tyskland. Äfven från tvenne pædagogier inom Linköpings stift såg man ombud vid Upsala möte 1593, Johannes, informat. puerorum i Skenninge, och Sveno, informat. puerorum i Vestervik.

I Skara Stift. Till Skara Kathedral-skola skickade K. Gustaf en Magnus Magni att läsa ren Theologiam 1529, men piltarne hade nära stenat honom, med sitt N. T. i hand, till döds. Äfven före 1572 års skolordning omtalas här 4 klasser. I 1:ma läste en Rector Rhetorik, en Lector Theologi, en ConRector Logik. Dessutom lärdes Arithmetik och Musik: (Rhyzelii Classis Donastica är tydligen tryckfel, bör vara Donatica d. ä. der Donatus läres). Man reste härifrån till Tyskland och återkom om några år promoverad. Petrus Pauli, som sedan blef Biskop, var Theol. Lector 1576, derpå Rect. Schol. Cathedr. Jac. Olai, Decanus subscr. 1593. Sueno Suenonis hade blott studerat i Skara och der befordrats från scholaris till Collega, sedan ConRector, Rector 1590, subscr. 1593, Domprost 1597 och "högt berömlig Biskop 1618." Han har dock haft tillfälle på sin "jemna väg", att förvärfva sig ett lärdt namn. Jac. v. Engeström hänför honom (i sina Vittra Idrotter) till män, som under detta tidehvarf voro bevandrade i Hebreernes tungomål, troligen emedan han på svensk vers öfversatt Salomos Höga Visa. Lödöse stad hade

sin Rector Scholæ Nicol. Johannis: vid Upsala möte. Lidköpings Skola omtalas i företalet till Dr. Chytræi catechismus, såsom i stånd 1562. I Bogesund var en skolmästare 1597. I Kungelf, som någontid hörde under Skara, var både en latinsk och en folk- (Dansk) skola 1572, då en Frans Berg bönföll hos K. Fredrik II om understöd för den förras bibehållande. Maristrands skola fick efter branden 1587 hjelp från Konungen i Danmark till en skolmästares underhåll. I Uddevalla var Vilhelmus Nicolai skolmästare vid seklets slut, ihågkommen ännu 1727, då dess tionde efterträdare fick se skolhuset reparéradt.

I Strengnäs Stift. Gustaf Vasa utvidgade Kathedral-skolan i Strengnäs och gaf af den reducerade krono-tienden de nya lärarne löner. Olaus Nicolai, som omkring 1570 försvenskade Petri Rami dialectica, var Diaconus Strengnesens. då han fick Wällinge Pastorat. P. Melartopæus, som sedan blef Superintendent i Carlstad, var Theol. Lector i Strengnäs 1587, subscr. 1593. Philosophen Fougdonius blef efter sin magistrering i Frankfurt a. d. O. Græcæ Linguæ Lector i Strengnäs. M. Molitæus, som docerat i Rostock och sedan blef Superintendent i Mariestad, samt såsom mäktig i Hebreiskan inkallades i Strengnäsiska Bibel-commissionen, var 1587 Rector Scholæ. År 1593 hade Rectorn Ambernus Jacobi rest till Upsala-tinget. K. Gustaf förvandlade dorjemte Nyköpings och Örebro kloster till skolor. Under Liturgiens korta sommarnatt i det öfriga landet lyste de i Carls hertigdöme och spridde derifrån mycket ljus åt alla håll. Rector öfver skolan i Nyköping 1583—93 var den oförgätlige Olaus Martini, som på mötet i Upsala 1593 hade så vigtigt inflytande och sedan som Ärke-Biskop gjort sig mycket aktad. Vid nämnde möte var Johannes Andreæ Rector i Örebro. Han hade då under sin ferula L. Wallius och J. Rudbeckius.

Mariestads Stift räknades härnäst vid Conc. Upsal. Det uppkom och upphörde med Hertig Carls furstendöme i Vermland. Dess Superintendent infann sig vid kyrkans constitutions-fest med Prosten i Carlstad och Rectorerne i Mariestads och Carlstads skolor, Nicolaus och Andreas. Den förra skolan inrättades 1586 med en Rector, en ConRector och 3 Colleger, hvilka bildade landtprester åt sin ort. Ur Carlstads skola utgingo Biskoparne Æsch. Petræus, Olaus Laurelius och Superintendenten Elfdalius. De hade redan långt skägg, då de ändtligen dimitterades i 17:e seklets början. Äfven i Tingvalla (byn der Carlstad grundades) hade Pastorn, som tillika var Canik i Skara och Landsprost i Vermland, haft ett lärohus (pædagogi) att vårda.

I Vesterås Stift. Kathedral-skolan i Vesterås bibehöll sig från katholska tiden, men med ny rigtning. År 1572 vid mötet i Upsala var Salomon Birgeri, skolmästare, i sällskap med sin Biskop. Erasmus Nicolai, som sedan blef Biskop, var Rector 1562. Johannes Benedicti, Rector Scholæ, subscr. 1593, understödd af tvenne Colleger Nicolaus Suenonis och Thomas Henrici. Gustaf I sände en skolmästare till Arboga. Den nämnde Erasm. Nicolai var der Rector 1554 och en Prytz på 1580-talet. Magnus Matthiæ var der Rector, Andreas Petri och Olaus Erici Collegæ 1593. En Christoph. Nicolai var der Rector 1598, som sedan blef Hofprest hos Enkedrottningen Catharina Stenbock. Hedemora fick ock skolmästare af K. Gustaf. Er. Suenonis Rosl., bekant såsom författare, flyttades från skolrectoratet till Pastors-embetet 1593. Vi böra erinra, att en tid residerade i Tuna en Ordinarius eller Superintendent öfver alla Dalarne. År 1567 tilldelades detta "Tuna Biskopsdöme" åt Erasm. Nicolai, som lärt handlägga undervisningen såsom Rector Scholæ både i Arboga och Vesterås, och som säkert upprättade skola, om än blott derföre, att skolor räknades till en Biskops regalier.

I Vexiö Stift. Kathedral-skolan kunde efter den digra pestdöden 1602, då pesten rasade, utskicka studerande ynglingar att predika. Bland dessa var Johannes Baazius d. ä. Nicolaus Kanuti blef skolmästare 1544 och uppsteg derifrån på Biskopsstolen 1553. Han hade från 1529 till 1535 gått i Vexiö skolstuga och begaf sig sedan till Skara skola. Bland skolgossar i Vexiö denna tid märka vi, utom den nämnde Biskop Baazius, Georg Marci, psalmsångaren, Jonas Magni Vexion., Philosophen, och Nils Krook, sedan Biskop, som dimitterades till Upsala 1592.

I Finland voro Åbo Kathedral-skola samt Viborgs och Borgo skolor m. fl. i anseende. Lärarne vid Åbo kallas stundom Professorer. Fru Hebbla (Stålarm, Dionys. Beurrei sonhustru?) ärfde ett sölfpantzarbälte om 26 lod efter sal. Mag. Henrik Hansson, "Philosophiæ Professor i Åbo på 1580-talet" [1]). M. Molitæus säges (af Rhyzelius) laggt god grund till sina stora kunskaper vid Åbo Akademi (omkr. 1580). Finska skolstaten vid Upsala Concil. 1593 utgjordes af Capitularen Georg Martini, Rector Scholæ Aboens. samt Christ. Bartholdi, Rector Scholæ i Wiburg, Barthold. Michaelis i Helsingfors, Laur. Johannis i Björneborg, Thomas Jacobi i Raumo samt 5 Colleger från Åbo skola.

I Lunds Stift känna vi ställningen bättre. År 1555 utkom en formula visitationis provincialis i Danmark, hvaraf man finner, att i de nuvarande svenska provinserna Skåne, Halland och Blekinge, lästes under Reformations-tidehvarfvet i mindre skolor med tvenne klasser Donatus, Cato och Sulpicius, Æsopi fabler, Musica usualis, Cateches, Psalmer. Äfvenledes öfvades man i brefskrifning. I Kathedral-skolan med 5 klasser lästes Colloquia Erasmi, Terentii et Plauti Comœdiæ, Ci-

[1]) De la Gardieska Arch., IV, sid. 199.

tonis Epistolæ et de officiis, Maronis opera, Ovidii etamorph., Elementale Græcum; Dialectica, Rhetorica ilippi. Läsningen af Matth. Evang., Prov. Salom., it., 1 Joh., Rom. etc. förenades med Exercitia pietatis. essutom gafs undervisning i att skrifva vers och bref. å K. Christiern lät bränna de äldre skolböckerna, bellde han att i stället skulle läsas en Dialectica, en rammatica, en Orator et Poëta, samt om helgdagsaftnar l lection i N. Testamentet [1]).

Undervisnings-anstalter: Lectoria i Lund. Ett igs Gymnasium upprättades i Lund. Åtminstône fick ss Kathedral-skola namn och värdighet af Lectoria utaf K. Christian III omkr. 1540. Straxt efter formationen undervisade vid Lunds Kathedral-skola en ector, en Theol. Lector, en ConRector och 3 Colleger. är lära de fleste bildats, som utgingo i stiftets tjenst. Lectorian föreläste 3 qvarstående Canonikaters innefvare, hvilka bibehöllo Canik-namnet, studia Philophica för de i stadens trivial-skola förut undervisade glingar. Dessa lärare kallas ömsom Lectorer, Prosorer och Canonici. Vi få lära känna flere såm författare i Theologi, Philosophi, Mathematik och ebreisk Philologi m. m. Härunder föröktes Bibliothet på ett sätt, som vittnar fördelaktigt om de reformele Canikernas bildning. Sartorius och Magnus Matthiæ, lärde Biskopen, voro här Lectorer. Omkring 1550 r Petrus Laurentii Theol. Lector et Prof. publicus i ind [2]).

---

[1]) Guldbergs Skildr. af det Danske undervisn. væsen.

[2]) Det bör ej lemnas oanmärkt, att svenska ynglingar lan under denna tid sökte Lunds lärosäte. Huru vänskapt de emottogos af Skåningarne, låter sig sluta af Carmina torum quorumdam in Honorem Svecorum, facta ndis an. 79 (1579 enl. Ärke-Biskop Lindbloms förmodan). t heter om de arma Svenskarne:

Schola Illustris i Malmö. Christiern Pedersen uppmuntrade till skolors anläggning icke blott sina landsmän utan Svenskar och Norrmän. I sin Bog om Börn at holde til Skole (införd i Dansk Magaz. I, sid. 50 följ.), tr. i Antwerpen 1531, utropar han: "J Danske, Svenske och Norrske! lærer nu Gudz klare og sande ord, men J have nu god aarsage dertil at höre, see og læse dem selve paa eders eget Tungemaal. Og höster og samler tilhobe, men det er rent, klart og tjert (torrt) vær!" Han skildrar tillståndet vid brytningen mellan papism och reformation med mörka färger. Lärarne förskrämde sina lärjungar, "saa at de sadde saa redde som en Hare for Hunden", och läraren påstod: "jeg haver saa kiöbt min lærdom og visdom, jeg vil saa selge hannem igen"; men sedan han visat det förra barbariet, anför han: "men det er nu en anden Verlden og gaaer nu anderleds til, særdeles udi Malmoe og Kiöbenhavn og Jylland"[1]). År 1529 inberättade Malmö stads invånare, att de antagit reformationen och ville upprätta en ny skola, hålla der 3 eller 4 lärde män, som

Vestibus utuntur laceratis, ut videantur
Auxilio nostræ et rebus egere scholæ m. m.

Äfven anklagas de att berätta för sin Kung Danska rikets hemligheter och utforska vägarne, jemte det de, såsom anförda verser innebära, gåfvo sig utseende af fattiga, för att få undervisning för intet, och utropas till slut: I nunc et Svecis succurre rudibus artis m. m. Latinska versådern var den tiden ymnig i Lund, att sluta af den mängd disticher, som nyligen funnos under chorbänkarne, och hvaraf må anföras en mot Bröderne på Helgonbacken:

Vos Monachi nigri — Vos mala gens estis
Vos estis ad omnia pigri — Vos conficiet mala pestis
Quid mirum si tu pergas odisse Lutherum
Quo nihil immensus grandius orbis habet.
Defluit ut ventus — Transiit sic brevi
Hominis jocunda juventus — Puerilis flosculus evi.

[1]) Dansk Magaz., I, sid. 51.

skulle lära simpla klerker den h. Skrift. De förste Läsemästarne voro de i reformations-historien odödlige Claus Töndebinder, Olof Guldenmund, Peder Lauridsen, Anders Lyng och Fr. Wormordssen. Jörgen Rosencrantz, som förut varit undervisad vid Byringkloster, stod under Fr. Wormundssens närmare inspection, inaccorderad i kost hos Jörgen Kock myntmästaren, då han tillfångatogs bland andra skolgossar 1534. Då sedermera Fredrik II såsom Kronprins styrde öfver Skåne, residerande i Malmö, förbättrades denna skolas villkor mycket. Läsningen begyndes kl. 5 om sommaren och 6 om vintern. Musik öfvades som nöje. Äfven under lekar talades latin. Magistraten synes stundom tillsatt Rector, hvilken sjelf tillsatte sina 3 eller 4 Hypodidascali (Colleger). En af dessa Maur. Lætus blef sedan Superintend. på Gottland.

Halmstads skola fortfor. Topographen Herman Chytræus var Rector der på 1590-talet.

I Wisby Stift, som från 1571 blef en egen Superintendenti: Wisby skola, der Bilefeld, en Magister från Wittenberg, var Rector 1571; omsider Superintendent derstädes. En af dess efterföljare, Laur. Nicolai från Skåne, var skolmästare i Wisby 1593. Skolhuset var 1544 inredt af ett Gilleshus.

Synodal-Oratorier,

der Biskoparne höllo Seminarier för de redan vigda presterne, för att fullkomna dem i studier — något som i vår utlärda tid anses öfverflödigt, — visa sig i gång under närvarande tidehvarf. Spåren i litteraturen äro dock ytterst få. Vi känna blott: Hypomnemata de sacra Coena, Clero Upsal. in synodo 1566 proposita (af Laur. Petri Ner.), utgifne af Sv. Bring i Lund 1755 och v. Troil i Upsala 1790 (Kyrkohandl. 5 D.); vid hvilket tillfälle äfven utgåfvos: Hypotheses pro formandis moribus ministror. verbi Dei, Clero

Upsal. propositæ in synodo 1566; De uno vero Deo, æterno Patre, Filio et Spiritu Sancto, Theses . . . . ad quas respondebit Petr. Kenicius Bothn., Colleg. Upsal. Professor, tr. Sthm 1593, omtr. Sthm 1602; De peccato Theses ordinariæ, ad quas in synodo Upsal. a. 1594 celebrando, respondebit Jac. Erici, Eccl. Upsal. Decanus, impress. 1594. Nästa tidehvarf kommer att framvisa en större skörd. Underrättelser om flera Synodal-möten äger man dock. Superintendenten i Mariestad höll årliga prestmöten, afhandlande det ena kapitlet efter det andra i Jac. Herbrandi Comp. L. L. Communium, hållande dervid som oftast både latinska och svenska Orationer. Och kort tid derefter (1624) stadgades bestämdt i Constitutiones Ecclesiasticæ in superioribus Synodis, communi Ministerii consensu adprobatæ, som undertecknades af Ärke-Biskop P. Kenicius, P. Jonæ Vexion., Jon. Kylander Lincop., L. Paulinus Strengn. m. fl., alla bildade i 16:e seklet: cap. I: 8 Orationes synodales tam suecicæ quam latinæ typis descriptæ, ad perpetuam rei memoriam in Consistorio sunt deponendæ. Vi tro således, att äfven i reformations-seklet dessa synodal-bildningsanstalter haft stort inflytande på den allmänna culturen. Man skaffade sig från Danmark synodal-acter. År 1576 skref Gudm. Petr. Salverpianus Ecclesiarum Danicarum Synodalia ann. 1561, 62, 67, 68 et 73, nu förvarade i Linköping. Och i Lund blomstrade synodal-bildningsväsendet i slutet af 16:e och början af 17:e århundradet mer än någonstädes. Magnus Matthiæ (Mogens Madsen), född i Helsingborg, Collega i Landskrona, sist Biskop i Lund 1589—1611, utgaf *Τεσσαραδεκας* orationum Synodalium Lundæ habitarum, Haun. 1604. För de följande åren 1605—10 utgåfvos 7 särskilda tryckta orationer, såsom de Juliano Apostata, de Ceremoniis etc. etc. Något ha vi läst deraf, och funnit dem värda att läsas.

Vid denna Biskops sista prestmöte talade Rector Scholæ i Lund L. Holm: Om menskliga förståndets philosophiska frihet. Orationen är tryckt (Latinsk).

Öfver bildnings-anstalternas förfall klagas dock från sjelfva styrelsens sida. År 1533 skref Konungen till alla stift, hvad åter må upprepas: "hurusom scholorne storligen förlagde varda, så att der tillförene plägade vara 2 eller 300 djeknar, der är nu näpligen ett halft hundrade, då å andra ställen scholorne äro platt ödelagda, hvilket till största delen kommer deraf, att folket ej som tillförene ville skicka sina barn till scholan, ej eller komma djeknarne till hjelp med allmosor såsom de pligtige äro. Huru skall Christendomen blifva beståndande, då inga födas upp som derpå akta skola? När edra kyrkoprester falla ifrå, hvar vele J få andre? Derföre råde och förmane vi eder, att sätta edra barn i schola och hjelpa dem som gå i schola [1]). Och hvar någon för eder vill säga, att de nu intet annat lära än Svenska i scholorna, så sätter ingen tro dertill. Låt ingen brist finnas på eder sida; på lärdomen skall ingen brist finnas." Med detta bref afsändes ett annat till Biskoparne och presterskapet i alla stift, med allvarlig föreställning, att de skulle ha en bättre uppsigt på skolmästarne och lärdomen, tillseende att djeknarne fingo en sannskyldig lärdom, äfven pro utilitate reipublicæ. År 1540 utgick ett Kongl. Bref till Allmogen i Upsala, Södermanland och Vestmanland, med befallning att ej minska, utan öka skollärarnes anslag, sända barn i skola, att ej brist skulle uppstå på lärda män etc. Detsamma yrkas i ett bref s. å. till Dalarne. År 1541 upplästes

[1]) I sin redan nämnda Postillas förord ålägger Ol. Petri söcknepresterne "altijdh att förmana folket til at setia theres barn till scola."

ett dylikt anmaningsbref på Distingen [1]). År 1559 sk
han ett, enligt Geijers uttryck, "ljungande" bref till M
Nils i Örebro, angående beskaffenheten af de person
som honom lemnades till rikets tjenst ur dess skolstuga
Då förde Konungen oppositions-språket mot oduglighet
Göran Gylta, som Konungen utsände för att aktge
den utländska bildningen, och med hvilken han derund
stod i brefvexling, skref derunder till Biskopen i Osn
brück, att "adlen bestode af några värdige persone
uppfostringen vore så slät, att hon bådade ett barbar

---

[1]) Murbergs Inträdes-tal, sid. 257.

[2]) Jfr Konungens bref till Mag. Nils Månsson, dat. V
sterås 1 Aug. 1538, Mon. pol. eccl., sidd. 29—32. Se bila
gorne till Gr. N. Bjelkes tal i Vet. Akad. 1776. Ur brefve
må anföras: "Wår gunst . . . Edher förtenker wäll, Her Niels
huru Gudh i then h. Schrifft förbjuder, att mann icke schal
kaste gull, perler eller och ädle stæner för swijnu och orenlig
creatur, ther aff szadane höge Gudz gåffwer missbruckede och
förachtede varde. . . . Så borde thet och i lijke mothe ske
medt thet wärdzlige regement och the ämbete som mann ther
utinnan behöffwer, och ingeledz umbäre kann, som ähr med
K. Cancelliet, RänteCammer och andre sådane höge Äm
beter, till hvilka icke swijnn uthan de dugligste och bäst
personer, som af ährligit och dygdesampt folch födde ähre
och medt ett ährligit umgängelse och vithnisbyrdt begåffwede
med rätte borde tilkalles, the ther ochszå hade hugh, sinn
och vilje, till all rätvise, sanning, trohet och rätrådighet. . .
Szå befinne wii dock, ath the personer, som oss til hjelp ut
förenämnde höge Ämbeter aff scholestuffwerne ju som offtes
tilschickes schulle, ähre til slijke högvichtige saker fast mindr
tjenlige, ähnn een som kan duge til perlestickere eller bliffa
en gullwäfwere. Szå att J och scholemästeren, som härti
medt hjelpe och fordre schulle, uthlethe the slemmeste, som
udhi hele hopen finnes kunne, nämpligen icke annet ähn
drincker och ölehunder, lösaktige och plumpe Bängler, som
bättre tjänte gå-wedh plogen och en trädesstock, ähnn udh
Riksens Höge och Wördende saaker brukede bliffue . . . . be
gärendes K. M. män med ingenium och skicklighet af Bisko
och Scholemästere."

n kunde ej nämna 10 prester eller kyrkans förmän, m förtjente namn af rätt lärde; somlige hade väl vat i Wittenberg och Rostock, men för fattigdom skull lt för kort tid; knapt fanns någon Doctor Theol., Med. ler Juris i Sverige. När vetenskaper feltes, hvartill ente då guld, silfver, skepp, fästningar, artilleri, krigsutningar m. m." [1]). Men skolorna böra ej härefter, vidare aktgifning på förhållanden, bedömmas. Mycket an häri vara sannt, såsom det merändels är i hvad en rlig opposition framdrager, utan att derföre alla ljusunkter äro borta. Vi ha redan sett särskilda skolor, ir hvilka undantag måste göras, och ännu mer fordras et, då vi se på det hela af bildnings-väsendet. Detta ar svagt; men hurudant var tillståndet för öfrigt? "Ej o rätt lärda män" måtte ha funnits inom Clereciet (kanända träffar ej författaren till det Theologiska stuium flera i våra dagar rätt lärda); men huru många mnos bland adeln, som ej begagnade den offentliga unervisningen? Vi erinra åter, huru Bildnings-anstalerna, äfven de lägre, voro reformationens kraftigaste töd; huru de slöto sig till sitt Upsaliska hufvud och oro de som stridde, de som segrade; huru skolmästarne, om en särskild ståndsafdelning kallade till Upsala möte, tgjorde den dirigerande Professorns stöd mot alla motrafter: Hertigens Calvinism, Konungens Katholicism, Bikoparnes Hierarchi och Presterskapets okunnighet; och illägga, att ofrälseståndens hyllnings-bref till Sigismund, edan han aflaggt sin försäkran, hvarigenom reformationen vann det sista, det för evigt afgörande slaget, är itfärdadt af Biskopar, Prelater, Kyrkoherdar och Skolnästare. Ärke-Biskop Angermanni dom vid Riksdagen Jönköping 1599 underskrefs af Rectores Scholæ i Enköping, Linköping och Vexiö, fem Biskopar, en Professor etc. (De la Gardieska Arch., IV, sid. 128).

---

[1]) Dalin, Sv. R. Hist., III, sid. 481. K. Erik anklagade denne Gylta för oärlighet.

Vi ha redan mer än en gång anmärkt, att de

1. Utländska bildnings-anstalterna voro de vigtigaste. Vi vilja nämna några ord om dem.

a) De Protestantiska

besöktes ensamt, under det Protestantismen hyllades af Sveriges Konungar. Tvifvelsutan värderade Gustaf I i synnerhet besparingen af att betala res-stipendier, i stället för att på en vördnadsbjudande fot försätta det inhemska Universitetet. Han kunde ock ej blunda för gagnet af den öfverlägsenhet, han skulle äga öfver den i själtåget liggande, men ej afsomnade hierarchien i landet, så länge den ej kunde bemäktiga sig kraften af ett inhemskt Universitets opinion och verksamhet. Säkrast var han ock, att i sin egen reform bli conform med den öfriga Protestantiska christenheten, så länge han lät reformationens hufvudmän besörja den högre bildningen i sitt land. Och huru skulle det blifvit honom möjligt, att i hast få sådana lärare för det uppväxande slägtet, som för intet kunde afhöras i Tyska Auditorier? Här blixtrade en Luthers geni, här solsken en Melanthons lärdom, här satt Camerarius och uppläste Herodot ur minnet, här ritade Cruciger spheroider, här bekämpade den grundlärde M. Flacius Interim, här predikade den härlige Justus Jonas. Och vi ha i litteraturen bevis, att Svenska ynglingarne icke hörde förgäfves. Vi vilja blott anföra ett dylikt från hvarje af de lärovei k, som bevistades, upptagande der, för att ej få för många rubriker, äfven katholska Universiteter, som ur blott vetenskaplig synpunkt besöktes.

I *Paris* studerade Caspar Holster från Stockholm 1542 Grekiskan under Varenius, sändande, jemte ett väl skrifvet bref, sin vän Johannes Petri Varenii de accentibus Græcorum libellus. I *Wittenberg* utgaf Laur. Petri Gothus 1559 Stratagema Gothici

xercitus adversus Danicum, ett latinskt poem, väri han först tackar Gud, som genom Gustaf Vasa ›friat Sverige från Påfvens och Danmarks ok, och sean besjunger Sveriges stora och glänsande fornminnen. *Königsberg* utgaf Joh. Petri Geval. en oration 1585. *Helmstädt* utgåfvo Johannes Georgii a Torpa och Amernus Jacobi Vestgothus Carmina latina 1592. I *Cölln* tkom ett latinskt poem af Joh. Schroderus (Skytte) 1574. oh. Matthiæ tryckte ett poem i *Stettin* 1595. N. Chesecopherus utgaf i *Marburg* en Oceanus philosohicus 1597. I *Greifswald* utkom Jonæ Andreæ disertatio de facultate animæ naturali 1597. I *rankfurt am Mayn* utkom 1595 ett försvar för Rami ogik af sedermera Riks-Rådet Johan Skytte mot Dr. ramer. Vid *Italienskt* läroverk skref Malmöbon Balasar Jacobi 1558 sepulchri facies M. Tullii Cieronis in Zacyntho insula nuper reperta. I *übeck* tryckte Sven Nilsson från Gefle ett latinskt poem ll Hertig Carl 1579. I *Wien* trycktes 1582 Erik Falcks anegyris de Victoria Regis Svetici contra Mochum. I *Rostock* utkom J. Forthelii Ostgothi diss. de umero, natura atque essentia principiorum 596 etc. etc.

K. Gustaf underhöll sjelf redan 1527 trenne stuenter i Wittenberg. År 1529 kunde han i sitt bref ll Vestgötarne anföra, att han användt en del af kloer-klenodierna att uppehålla några personer till studium, r att få dem såsom lärda män hem igen. "Ty lära män voro icke blott Christendomen till styrkelse, an äfven i många andra måtto för det menige bästa i ken nyttige." Biskop Måns Sommars brorssöner, stamder för flera Svenska adliga ätter, höll han ock utries till studier. Riks-Rådet Geres söner recommendera› han hos Hertigen i Preussen, då de der höllos i cola. En Henrik Jasmundt hade årligen 200 Tyska aler i kungligt stipendium. Mag. Nicol. Magni hade

1538 inkomsterna af Rasbo præbende för att i Marburg (der han redan Juris Utr. Doctor dog 1543) fortsätta sina studier. Biskop Agricola i Åbo underhöll åtta studenter utrikes.

b) Jesuiter-Collegierna

besöktes flitigt mot seklets slut. Man bör ej tro, att religions-meningar alltid förde ynglingen dit. Vi få bekänna, att då de Lutherska Universiteterna ofta för mycket tröttade ynglingen med vederläggningar af Interimismus och Liquorismus och dylikt, således af meningar, som voro honom obekante eller för ynglingssinnet likgiltiga, så öppnade den sluga Jesuiten för honom Roms och Greklands vitterhet, statskunskap och konstläror, så beredde han honom tillfällen att utbilda sin talang som talare, sin skarpsinnighet som tänkare. Det var således visst ej kärlek till skärselds- och aflats-läror, som förde alla af de hundrade ynglingarne till det Braunsbergska Collegium i Preussen[1], till Vilna Collegium i Littauen, till Olmütz m. fl. Det är en ära för svenska snillet, äfven om det är en skugga på ett blad af vår kyrkohistoria, att många af dessa ynglingar banade sig vägen till hög rang, så i embeten som lärdom. Bland fältherren Pont. de la Gardies correspondenter är en Bothvidus Nericius de Sala, Cardinal i Rom. En Borastus, svensk (dock ej den bekante Norcopensern), lär ock hunnit Cardinals-hatten. En Granius från Strengnäs var en af sin tids flitigaste skriftställare, Phys. Prof. i Helmstädt. I sin Polemik synes han mera renegat från sin tids philosophiska scepticism, än från vissa theologiska dogmer. I en Oration bekämpar han hatarne af ljuset[2]), som förfäkta vetenskapernas tomhet och san-

---

[1]) Dit hade Catharina Jagellonica testamenterat 10,000 Rdr, på det Svenska ynglingar der desto lättare skulle kunna underhålla sig.

[2]) I någon af A. Possevini skrifter har Förf. läst de skar-

ningens oupphinnlighet, under det förmenandet, att alla philosophiens satser kunna lika väl vederläggas, som försvaras. Han har utgifvit åtta afhandlingar i Physik, fyra i Rhetorik, tio i Kosmographi, fem i Ethik, fyra i Politik och än flera i Mathematik — andra hans likar att förtiga.

2. Bibliotheker.

För dem ingår en period af sköfling, som aldrig kan ersättas. Låt vara, att det var statsklokt af våra Lutherska myndigheter, att blunda för utförandet af en litteratur, af hvilken det gamla hämtade sina vapen, men det vittnade om brist på den högre vishet, som ej låter det närvarande allena vårdas med uppmärksamhet, utan har rum i sin stora själ för både forntid och framtid. Vi få dock intyga, att bokskatterna på några ställen ökades under detta sekel.

1. Upsala Universitets Bibliothek blef universal-arfvinge till klostrens bokförråder. Väl om det bättre bevakat sin rätt. Vi ha i det föregående erinrat om de öfverlefvor, som träffas i Upsala Bibliothek utaf Sigtuna Svartbröders, af Stockholms Gråbröders, af Mariefreds och Gripsholms, af Vadstenas, Alvastras m. fl. Bibliotheker. Under denna tid fortfor man att inköpa tryckta böcker från utrikes orter. Enligt Norrelii Stricturæ öfver Ol. Celsii Hist. Bibl. Upsal. synes man kunna sluta, att under detta sekel hitskaffats de ännu qvarvarande:

af Theologisk litteratur:

Homiliæ Joan. Brentii in Evang. sec. Lucam it. in Hist. Passionis et resurrect. Christi, Frankf. 1545.

Eusebius, Basil. 1542.

---

paste imprecationer mot Satan, derföre att han ville hindra snillets fria utveckling, alldeles som nu skrias mot regeringar och presterskap i vissa tidningar. Les extremes se touchent.

Div. Coel. Cyprianus, Bas. 1540.
Hieronymi Opera, Basil. 1524.
Tertullianus, Basil. 1550.
Eccles. Hist. Scriptt., Bas. 1549.
Div. Ambrosii Opera, Bas. 1538.
Hieronymi Epist. ad Paulinum presb. de omnibus div. historiæ libris.
Diversæ Epistt. b. Optiani Martyris (som försvarar Christna läran mot Judar och hedningar).
Opus Div. Irenæi, 1548.
Hugo Cardinalis in N. Testam.
Chrysostomi Homiliæ, 1539.
Epiphanius, Basil.
Philo Judæus in Mosen, Paris 1552, Basil. 1554.

af klassisk litteratur.

Plutarchus, Basil. 1545.
Corn. Tacitus, Basil. 1544.
Plinius, Basil. 1545.
Strabo de situ orbis, Bas. 1549.
Valerius Maximus, 1517.
Galenus, Basil. 1549.

af nyare skrifter.

Sleidanus de statu religionis, 1556.
Erasmi Roterod. Opera, Basil. 1541.
Cuspiniani de consulibus Romanorum Commentt., Bas. 1553.
m. fl.

År 1593 föreslogs katalogs upprättande och en Bibliothekaries tillsättning.

2. **Kongl. Bibliotheket i Stockholm.** K. Gustaf började samla ett dylikt på ny grund. Han tillsatte en Juris Doctor Andreas Olai till Bibliothekarie, hvilken dock hann att såsom legat afgå till England 1551, och en annan gång till Rom. K. Johan köpte en mängd böcker i Frankrike och säges 1586 genom Fransmannen La Porte köpt "ett Bibliothek." Han tillsatte Joh. Thom. Buræus till Bibliothekarie. Bibliotheket skingrades mycket efter Konungens död.

3. Grunden för **Collegii Illustris Bibliothek** i Stockholm är redan nämnd. Det ökades af Jesuiterna, och bortfördes sedan till en stor del till Braunsberg. K. Gustaf II Adolf återförde dock sedermera något deraf till Upsala.

4. **Domkyrkornas Bibliotheker.** Om deras tillväxt för denna tid äga vi ringa kunskap. Något vilja vi nämna: **Linköpings Kathedral-Bibliothek**,

sådant det nu befinnes, började under denna tiden bildas, sedan det äldre Bibliotheket blifvit bortfördt och skingradt [1]). Då Domkyrkans böcker inventerades af Biskop Petrus Benedicti i slutet af 16:e seklet, voro de blott 50. Af dessa voro:

Vetus Testamentum, Tiguri 1558, gifvet i testamente efter Drottning Margaretha.	Enarrationes. Postillæ. Concordantiæ o. d.

Vesterås hade 74 Voll. vid seklets slut. Skara lär härunder förskaffat sig sina gamla handskrifter af Ol. Petri och Laur. Petri Chrönikor. Extractet af dem båda är af Andrea Erici Almungensi 1597; så väl för detta, som för de öfriga Kathedral-Bibliothekerna torde dock goda upplysningar kunna tilläggas af dem, som ha tillgång till Bibliothekerna. Bibel-Comiteen skulle 1600 sammanträda i Strengnäs i anseende till dervarande Bibliotheks tillgångar. Om Åbos rika tillökningar upplyser Porthans förträffliga Bibliotheks-historia. Lunds Kathedral-Bibliothek ökades under detta sekel mer än förhända något af de ofvannämnde. Ur Biblioth. Antiqua, enligt förste Bibliothekariens uppgift [2]), må anföras:

[1]) Biskop Brask lär ansett den ansenliga bokskatten såsom sin egendom. Af hans djupa lärdom i Sveriges häfder kan man sluta, att han haft goda källor för sina studier. Han ökade sitt bokförråd af grunder, som stämpla en bildad man. Då Doctor (?) Petrus Benedicti 1524 utsändes af Brask att inskaffa glasmästare och pappersmakare m. m., anbefalldes honom att i Tyskland köpa något ad studendum in medicinis, så att man sedan kunde anlägga en Apotheca pro ecclesia, och borde P. Benedicti lära laborare in apotheca; likaledes Bartholum et Gallum in legibus vel aliquem moderniorem scribentem; likaledes kunde han i Rom köpa några Italienska skrifter "på rim", såsom inamoramentum Karoli Magni, inamoramentum Renoldi vel Orlandi. Han önskade i slik händelse låta öfversätta dem på svenska, synnerligen för Adelns bildning, som annars lägger sig på annan och sämre Romanläsning.

[2]) Enligt Catalogus Bibliothecæ antiquæ eller "in-

1. Theologi in folio.

Augustin, Basil. offic. Froben 1569.
Athanas., Bas. 1564.
Ambros., Bas. 1527.
— ed. Erasm. Rot. 1538.
Bernh. Op., Bas. offic. Hervag. 1552.
Bedæ opera, Bas. 1563.
Bonaventur., Norimb. 1599.
Clemens Alexandrin. interpret. Gent. Aurelio, Bas. 1566.
Clement. Romani Opera, Colon. Agripp. 1580.
J. Chrysostomi Op., Bas. 1547.
Th. Damasceni et S. Cassiani græco-latin., Bas. 1559.
Euseb., Bas. Henr. Petrin. 1570.
Gregor. Papæ I op., Paris a Kevillon 1533.
Gregor. Min., Viteb. J. Craton. 1569.
Div. Hieronymus, Erasm. Rot. ed., Bas. Froben 1516, 1537.
Cæc. Cyprian. Er. Rot., Bas. 1558.
Epiphan. Epist., Bas.
Theodor. Episc. Cyrens., Col. Agripp. 1567.
Hilarii lucubrationes, Bas. 1553.
Origines Adrian. Er. Rot., Bas. 1536.
Basilii Magni Op., Bas. 1540.
Gregor. Naziaz., Bas. 1572.
Joh. Huss' monum. 1 et 2 pars, Norimb. 1550.
Marth. Luther. Opera, Viteb. 1550 etc.
Phil. Melanth. Opera, Viteb. 1562 etc.
Oecolampadii index in Hieron.
Erasm. Rot. N. T. græco-latin. cum glosa M. Flacii, Basil. 1570.
— N. T. græco-latin., Bas. 1522.
— Paraphr. in 4 Evang. et act. Apost., Bas. 1524.
V. Musculus, J. Faber Stapul., Büllingerus, J. Mercerus, Ph. Presbyter, Rud. Gnalt. Tigurin., L. Lavater, J. Bapt. Folengius, N. Hemmingiùs, Vict. Strigelius, Theodoret. Episc., Procop. Læsæus, Joh. Brentius, Chuorandi, F. Ferus, Masius m. fl. Bibel-commentt.
Santis Pagnini Isagoge ad S.S. L.L. et mysticos S.S. sensus, Lugd. 1536.

Theologi in 4:o.

Initium S. Evangelii, på platttyska.
Selneccer., Lips. etc. etc.

Theologi in 8:o.

Tezelius 1571, Strigelius 1583.

---

ventarium på de böcker, som före kriget hört under Akademien och 1687 dels uti det gamla Consist. skåp dels i Bibl. novæ capell förvarades." Sist läses: "att dessa ofvanstående böcker, och inga flere finness uthi Bibl. Carol. Antiqua . . . betyga med händers underskrifvande och vanlige Pitzcer:

Zacharias Hulth — Bibl. Acad. Carol. Biblioth.
Joh. Sundius — Amanuens."

D. Chytræus 1575, Melanthon, Luther, Eberus, Munsterus, Erasm. Roterod. m. fl.

2. Juridik in folio.

J. Sambucii Jus Romanum, 1575 etc.

3. Medicin in folio.

Galenus, Bas. 1551.
P. Ægineta, Bas. 1556.
P. Dioscorid., 1529.
H. Cardanus, Bas.
I. Arcolanus, Bas. 1540.
Const. Africanus, Bas.
Hippocrates, Bas. 1546.
N. Heniveri propugnaculum castitatis ac pudicitiæ virginum uxorumque, 1575.

4. Philosphi.

Lucianus, Bas. 1555; latine 1579.
Aristoteles, Philonis Cleomedis libri de mundo, 1533.
Aristoteles græce, Franf. 1577.
Aristotelis et Platonis sententiæ insigniores..., Magdeb. 1584.
Fr. Toleti Comment. in Aristot., 1579.
Ant. Manlii in omnes philosoph. partes, Bas. Henr. Petrin.
Diogen. Laërt. de vita et moribus philosoph., Bas. 1524.
Cicer. Quæst. Tusc., Bas. 1580.
Luc. Apuleji monum., Bas. 1538.
Parthenius de amatoriis affectionibus gr. et lat., Bas. 1531.
Jac. Rosæ comment. in acad. quæst. et de finibus Cic., Frankf. a. M. 1571.
G. Buddæus in Plutarch. de placilis philos., Bas. 1531.
Melanthonis Philosophia Moralis, 1582.

5. Historia.

T. Livius, Lugd. 1537.
Andr. Altameri Scholia in Corn. Tacitum, Bas. 1530.
Valerius Maxim. factor. memorab. Lib. IX, Bas. 1538.
Appianus gallice.
Olai Magni Gentis septentr. hist., Rom. 1555.
Ottonis Ep. chron., Bas. 1560.
Josephus, Bas. 1540.
Scriptt. hist. eccl. varii, Bas. 1534.
Niceph. Calist. hist. eccl. Bas.
Joh. Cuspiani et Maxim. Augusti de Cæsaribus et imperatoribus opus insigne cum annotatt. Hungeri, Bas.
Alberti Cranzii Metropol., Bas.
— reg. septent. chronic., 1525.
Jac. Philippi Bergom. supplem. chronicor., 1571.
J. Sleidanus, 1555.
Corn. Tacit annal., Bas. 1544.
C. Plinii historia mundi, Bas. 1549.
Phil. Loniceri Chronic. Turcic., 1578.
Thucydides, Valla interpret., Colon. 1550.
Egesipp. de reb. Judæor. etc.
J. Funcii Chronol., Viteb. 1520.
Pior. Viror. Magdeb. Eccl. hist., Bas.
Varior. Auct. hist. eccl., Bas. 1562.
P. Jovii hist. sui temporis, 1556.
G. Turonici hist. Franc., Bas. 1568.

Orosii presb. Hist., Colon. 1574.
Surius Carthus. commentt. rerum gestar. 1560—68, Colon. 1568.
Petri Grandalii seditio repentina vulgi totius germani, 1535, Bas.
Hieron. Orosius de reb. Emanuelis Reg. Lusitan., Col. Agr. 1575.
P. Brembi opera omnia, Bas. 1556.
Abeliæ Babyl. Episc. hist. certaminis Apostolor. cum interpret. P. Africani, Par. 1571.

6. Geographi.

Strabonis Geographicor. libb., Bas. Henr. Petrin.
Cl. Ptolemæi Geogr. op. omn., Bas. 1541.
P. Appiani cosmographia per G. Frisium Antv. 1564.
Claud. Lamæi Geogr. enarratt. Libb. VIII.
Pomp. Mela, Par. 1530.
G. Crusii descriptio Bredemburgæ, Holsat. 1569.
Dion. Alexandr. de situ orbis cum interpr. A. Pappii, Antv. 1575.

7. Philologi.

Joh. Avenarii Lexic. Ebraic., Viteb. 1568.
Ambros. Calepin. Lexic., 1527.
Magnum Etymologicum græc. lingu. c. commentt., Venet. 1549.
Guil. Insulani Sylva observatt. lingu. latin., Colon. 1524.
Prisciani Grammatici libri omnes, Bas. 1554.
Isocratis phrasiologia græco-latin., Bas.

8. Vitterhet.

Hebreisk.

Joh. Eberi Lithingens. Psalmi Davidis cum hymnis jambicis et orationibus.

Latinsk.

P. Virgilii Maronis opera cum commentt. et paralipom. German. Valentis, Antv. 1575.
— cum commentt. Donati et Servii, Bas. off. H. Petrin.
Horatii Flacci opera commentt. illustr., Bas. Georg. Fabr.
Lamb. Hortensii enarrationes in VI priores libr. Ænead., ejusdemque annott. VI posterior. libr., Bas. Henr. Petrin.
Jac. Ludvici commentt. in partit. orator. Cic., Bas. 1524.
J. Rosæ commentt. in Acad. etc. Ciceronis, 1571.
Ann. Senecæ opera, Bas. 1573.
Nizolii Thesaur. Ciceron. per Marcell. illustr., Bas. 1576.
Antonii Del.... Commentt. in Tragoed. Senec., Antv. 1576.
Steph. Rivii commentt. in VI Terent. Comoed., 1574.
Ovid. Nason. Heroid. et Metamorph., 1575.
Ciceronis Ep. ad familiares, Lips. 1565.
P. Manutius in orat. Ciceron., Col. Agr. 1579.
Virg. Maron. Op. Schol. phil. Melanth. et alior., Tigur. 1573.

Grekisk.

Homeri Op. græco-lat. cum vita

Homeri ex Plutarcho et interpr. Seb. Castalionis, Bas. 1567.
Joh. Stobæi Sentent. ex thesauris græcor. deduct., Tigur. 1543.
Sophocles cum schol. græc. et lat. Joach. Camerarii et annott. Henr. Stephani in Sophocl. et Euripid., 1568.
Pindarus, Tigur. 1560.
Euripidis Tragoed. græce.
Isocrates Aug. Vind. 1566.
Sophoclis Tragoediar. omn. explicat. Bas.

Italiensk.

Franc. Petrarchæ op. omnia, Bas. Henr. Petrin.
P. Menia Les divers Leçons (öfs. af Selva rinovata di varia Lettione).

9. Konst.

Leo Baptista de re ædificatoria, Argent.

10. Mathematik.

Erasm. Rot. Adagior. VI. Eccl. comment., Bas. 1574.
Varior. Auctor. rudimenta Mathemat., Bas. 1564.
P. Ramii Arithm. et Geometr., Bas. 1569.
M. Crassii Geometriæ I:ma pars, græce, Bas.

11. Astronomi och Astrologi.

Erasm. Reinholdi coelest. motuum tabb., Tüb. 1571.
Valent. Narboldi enarratio elementt. Astrologiæ, Col. 1560.
Sebast. Theodorici novæ quæstiones sphæricæ, Viteb. 1567.

12. Naturvetenskaperne.

Georg. Agricola de ortu et caussis subterraneor., de natura fossilium, Bas. 1546.
Otton. Brunfelsii herbarium, Argent. 1559.
Judosi Clichtorici commentt. in libb. physic. et metaphysic. Aristotel.
P. Crescentii de agricult. it. plantar. ac animal. generibus, Bas. 1548.
Meteorologia, Viteb. 1562.
Variorum Auctorum de arte Chymica, Bas. 1572 [1]).

5. Enskilda Bibliotheker. Vi anföra till prof en Skånsk adlig ynglings (tvifvelsutan född på Bosjökloster) Bibliothek under dess studerande vid universitetet i Paris 1571. I Catalogus librorum Martini Barnekovii, som förvaras på Löberöd, och hvarom se De la Gard. Arch. III,

---

[1]) Märkligt är, att i hela Bibl. Antiqua finnes blott en bok tryckt på 1600-talet. I samma mån Köpenhamn tilltog, sjönk Lund.

33, V, 93, 97, träffas bland en mängd öfriga (katalogen upptager nära 100 sidd.):

Ambros. Calepinus sex linguar., Lugd. fol. regal. kost. 4 duc. 5 sk.
A. Gellii noctes Atticæ i rödt läder med guldsnitt, kost. 10 sk. 5.
Aristotelis logica, græce.
— politica, e græco.
Antiquar. statuarum Urbis Romæ lib. I. fol.
Alexius Pedemontanus, en tysk version, äldre än Weckers af 1575.
Aesopus, græce.
Antiquitat. Oaxiar. auctores.
Biblia, a Plantino impressa, 5 Voll.
— Gallica, 4 Voll.
— Teutsch Luth.
Bucolicon Virg., 2 expl.
Bellum Dithmarsicum.
Chronicon Melanthonis, 3 Voll.
C. Plinii Historia, 4 Voll.
Collegia Erasmi.
C. Svetonius.
Ciceronis Oration. et Off. etc.
Cosmograph. Münsteri.
C. Agrippa.
Charionis Chronicon.
Catullus.
Dionys. Halicarn. interpr. Sig. Geleno.
Dictionarium Gallicum et Gallico-latinum Plantini.
— latino-german. F. Frisii.
Dialectica Melanthonis.
Demosthenes et Æschines, græce. 2 expl. 4:o.
Dialogi Euseb. Philadelphi de turbis gallicis.
Dialogi Luciani coelestes, inferni et marini, græce et latine, trol. ed. af 1550.
Fr. Leandri descriptio totius Italiæ.
Figuræ et Antiquitat. Romanor.
Frants. Chronicon Nic. Gilles.
Fenestella de Magistratu Romanor. en uppl. in 16:o.
Grammatica Melanthonis.
— Gallica.
— Græca.
G. Buchanani Vatum Sephtes Tragoed., jemte Euripidis Alcest. såll. uppl. af 1567 Arg.
Hesiodus, græce cum versione, Bas. 8:o (Melanth. ed. 1554?).
Juvenalis, Persius, Martialis, Isocrates Græco-latinus, Illustr. poët. flores per Oct. Mirandolam, Io. Sleidan. Justinianus etc.
Imagines plantarum Leonardi.
Lexicon Græco-latinum.
M. A. Plautus.
Macrobius.
M. Valerius Martialis.
Ovidii Opera.
Plutarchus, Pompon. Mela, it. Cosmograph. Appiani.
Psalterium Davidis Hebr. cum explic. Corneri.
— Carmina G. Buchanani.
Platina de vitiis Pontificum.
Polyanthea h. e. opus suavis. floribus etc.
Rhetoricorum Ciceronis libb.
Rerum Danicar. libr. XI. M. Læti.
Ruelands copia Græcorum synonymorum.

Sallustius.
Svetonius.
Theatr. Orbis terrar. stor fol.
Testament. Nov. Græco-lat., it. gall.
Petrarcha, Italice.
Teutsch Gesangbuch.
Terentius, latino-gallice.
Valerius Maximus.
Vegetius de re militari.
Virgilius.
Verrinæ sextæ, 2 expl.
Val. Erythræi de grammaticor. figg.; et de ratione epp. scrib.
Xenophontis opera omnia, Lugd.
— Cyropæd., græce.

Bland de särskildt upptagna Franska böckerna förekomma: Histoire de Marie Royne de Escose, Le Heptameron Royne de Navarre, Le Decameron de Meistre Joan Boccace, Les heures de recreations apres divers de Louis Guicciardini (trol. Belleforests öfs.) samt lat. auctorer i fr. öfs., Memoirer etc. Här synes fadrens morgongåfva, "på det modren måtte den Söhne thom Studirende helpen könne", rätt blifvit använd.

3. Boktryckerier.

Dylika ökades visst härunder, men till ringa antal. Rühs har dock orätt, att blott antaga ett, det Stockholmska. I Stockholm tryckte Ol. Petri 1524, 27, 28, 29, 33, 37, 48 etc. Vid denna tid öppnade Amund Laurentzon sin officin. Torbern Tidemanni tryckte der 1576. And. Gutterwitz infinner sig mot seklets slut. I Upsala nedlades ej G. Rüholfs pressar med katholicismen. I Vesterås fanns ett tryckeri 1564. Braskens i Söderköping nedlades. Förste Boktryckaren i Malmö var Olof Ulrichsen, som ej ringa påskyndade reformationens snara utveckling. På Uranieborg på Hven var ett tryckeri, der Tycho Brahe tryckte 1:a Delen af Astronomiæ instauratæ progymnasmata 1587, samt andra skrifter 1588 och 1596. Man tryckte dock det mesta utomlands. Rostock anlitades, som vi sett, redan 1530. Mot seklets slut, då Stephan Möllmann skaffat sig svenska stilar, kan man säga, att ett svenskt tryckeri der fanns. Om Bokhandeln torde ock något böra sägas. Gustaf I ville ej lägga det af

Brask äskade bandet på bokhandeln, men Johan III ställd den under Regeringens uppsigt, och alla från utrikes o inkommande böcker skulle, förrän de fingo säljas, uppvisa för Konungen, som infordrade Biskoparnes utlåtande. Å 1577 funnos tvenne bokhandlare i Stockholm, då de ene, Hans Wittenberg, blef beskylld att hafva inför böcker, som sträfvade mot kyrkofäderna. Då Regerin gen sjelf stridde för det nya, var den naturligtvis libe ral, det conservativa myndigheter ej conseqvent kunna vara.

IV. Bildningsanstalterne i Sverige under Protestantiska Ridderlighetens tidehvarf. 1600—1700.

I samma mån vi drista antaga, att dessa äro allmännare bekanta, skola vi ock göra kortare uppvaktningar uti "kungsslotten i lärdomens rike." K. Carl IX förstod deras vigt och under Gustaf Adolf hunno de sin gyllne tid. Han gynnade alla undervisningsverk från Upsala Högskola till Lapplands folkskolor [1]). Och hans efterdöme har alltsedan vördats. Vi hänvisa blott till några hithörande acta publica: K. Gustaf Adolfs egenhändigt underskrifna Resolution för Skolor och Akademien förordnad, Upsala d. 13 Apr. 1620 (finnes i v. Engeströms Bibl.). Drottning

---

[1]) Midt under loppet af sina segrar (den 20 Junii 1632 utfärdade han fullmakt för folkvännen Joh. Skytte, att jemte Cancellariatet vid Upsala Akademi vara Director för Lappsk skolväsendet. Joh. Skytte utgaf såsom sådan ett placat, hvai yttras, att intet folk kunde bildas utan på sitt eget mål oc af inhemska lärare undervisas. Han hade dock vid inrättan det af Skytt. professionen i Upsala bestämt den för utländ ningar, att den måtte sammanlänka Sveriges bildning med de utländska.

Christinas stadfästade Skolordning: Capita et Constitutiones scholasticæ d. 7 Aug. 1649 (ibid.). Constitutiones Acad. Upsal. 1655, Lund. 1668.

Af Universiteter

se vi snart fem under Svenska Konungens spira.

Upsala sträfvade framåt redan med den impuls, Carl IX:s mäktiga ande gifvit, men först genom Gustaf Adolfs verldsbekanta donation af Vasa-godsen och nya organisation intog det sin plats bland Europeiska högskolor af första ordningen, hvilken det sedan bibehållit. Vi drista nu ej inrymma plats åt alla Professors-namn. Vi vilja här blott nämna, att vid sidan af de kraftige männen Kenicius, Paulinus, Raumannus, uppträdde nu Joh. Rudbeckius, först Math. sedan Theol. Prof. och J. Can. Lenæus, 1604 Logic., 1610 Græc. et Hebr., 1611 Theol. Professor. Här se vi dessutom den vidunderlige Astrologen Sigfr. Aronus Forssius, Phys. et Astron. Prof. 1603; Poëta Cæsareus Joh. Messenius Jur. et Polit. Prof. 1609—14; Philosophen Jonas Magni Vexionensis Ethices Prof. 1614, Polit. et Hist. 1624, sedan Theol., sist Biskop i Skara; den förste Med. Prof. J. Chesnecopherus; Dramaturgen A. J. Prytz Eloqu. Prof. 1621 etc. Vid denna tid ökades Professorernas antal från 11 till 17; fyra Theol., två Jur., två Medic. och nio Philos. Utländningar inkallades nu till större antal. Justian. Heiner blifver Jur. Prof. 1624; J. Loccenius Histor. 1627, Eloqu. et Polit. Skytt. 1627, Juris 1634; J. Ravius från Böhmen, Med. Prof. 1627; Petr. Kirstenius Wratisl. Med. 1636; Joh. Freinshemius Germ. Prof. Skytt. 1642, Regius 1650; Joh. Schefferus Argent. Prof. Skyttian. 1648, sedan Jur. Natur. et Gent.; Joh. Henr. Boeclerus Germ. Eloqu. 1648; Chr. Ravius Berol. LL. OO. Prof. 1651; Dan. Listorpius Lubec. Jur. Prof. 1662; El. Ob-

recht Argent. Prof. Skytt. 1682 m. fl. — I början v det ett ypperligt sätt att inympa transbaltiska bildning på Svenska ungdomen, och säkert är, att en Freinsh mius, en Schefferus, en Loccenius verkat till nationa väckelse mer än hopar af sådane, som våra infödde (laus Jonæ, Samuel Andreæ, Martinus Olai etc. Sna blef dock dylikt inkallande öfverflödigt, hvarefter c också blef högst sällsynt. — Professors-inrättningen v derjemte en bildnings-anstalt för statens vigtigare embe män och kunde dertill vara så tjenlig, som mången a nan inrättning i samhället. Till Assessorer i Sv Hof-Rätt inkallades härunder, utom P. Grubb, Ju Proff. Messenius, derjemte Archivarie, B. Crusius, Buræus (Burensköld) och Eloqu. Proff. Dan. Behm (Be mer, sedan Hof-Råd), Andr. Anthelius (Soolblom) sa Joh. Sundelius; till Assessor i Götha Hof-Rä Jur. Prof. P. Gavelius (Cederschiöld); till Riks-Råd bordet fingo snart Eloqu. Prof. M. Mylonius (Biörc klou) och Hist. Prof. Edm. Figrelius (Gripenhielm) ti träde; till Landshöfding, sedermera President Pommerska Hof-Rätten upphöjdes slutligen Po Prof. A. Gylle (Gyldenklou), inkallad till Profession från ett Lectorat i Linköping; till Landshöfding, s dermera v. President i Svea Hof-Rätt uppsteg Ji Prof. H. Fegræus (Fegerstierna); till Hof-Cancelle Friherre och Ambassadeur till Moskau kallades Berg (Bergenhielm) från Historiska Proféssionen; t Cancelli-Råd J. Norcopensis (Nordenhielm); till La man kallades Hist. Prof. G. Emporagrius (Lilljeflycl och Jur. Prof. Carl Lundius; till Secreterare i Ca celli-Collegium El. Obrecht o. s. v. Och detta s gjorde merändels den tidens Aristokrati sjelf. Man e inre sig härvid, att vår tids Aristokrati, i all sin deg tens, till och med den roy- och loyala afdelningen, har flere år efter en Schwans död, som kallades från långvarigt presidentskap i Representationens tredje Ka

mare till Rådsbordet, kunnat i sina Riksdagstal glömma att klandra detta Konungens, af nationens röst föranledda, val. — Man kan ej annat än tillstå, att vitterheten vårdades af Universitetets styrelse. Eloquentiæ och Poëseos Professorerne voro ofta män med verkligt anseende, såsom Prytz, Loccenius, A. Gylle, L. Fornelius, Mylonius, Freinshemius, Schefferus, Jon. och Joh. Columbus m. fl. Vi lemna historien om Universitetets anslag och stater och stolar, för att akta, hvad det uträttade för sina anslag, synnerligen genom den s. k. Akademiska litteraturen, som numera ingen bemärker, men som länge var lika allmänt läsen, som periodiska litteraturen nu. Latinet var nemligen den allmänna bildningens tungomål.

De medborgerliga begreppen vårdades vid Universitetet på ett sätt, som stämplade vetenskapens oväld, midt under det Akademiens Canceller Joh. Skytte ansågs gynna allt, som stäckte Aristokratiens makt, representerad i Axel Oxenstjerna. Akademisternas dissertationer sökte ofta med nämnda vetenskapliga oväld reda de politiska och statistiska begreppen, likväl med bestämd hållning vid den emellertid i Sverige så djuprotade monarchiska idéen, midt under det den äldre adeln andades herrevälde, och den yngre adeln republik. (Så fattade åtminstone både Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf nyadelns anti-aristokratism). And. Gylle undervisade om lagstiftningens och lagskipningens grunder, Isr. Bringius, som varit P. Brahes siste handledare, försvarade mer än 40 afhandlingar om staten, majestätet, lagarne, rådsherrar o. d. Erik Brunnius utlade än något ställe i Tacitus, som innebar en djup politisk sanning, än ordade han om krigsståndet och dess ordning, om högsta politiska makten o. s. v. B. O. Crusius utgaf ett tal om den monarchiska regeringsformens företräden. Just. Heiner jemnförde i ett tal de gamla och nya staternas makt, antydande orsakerna, hvarföre de nya ej i 1000 år kun-

nat upphinna fornstaternas storhet. P. Erici Ljung vecklade i en centuria af dissertationer sina begrepp riksdagar, legater, naturen af samhälle, det politiska s vetet m. m. J. Loccenius disputerade om sann och f liberalism, som den tiden uttrycktes: de prudentia ci vera et simulata, om monarchism, om majestätsb m. m. J. Schefferus utlade Tacitus och Livius, Ci och Sallustius, för att framställa præstantia monarch eller idealet af fältherre och politiker, eller en fur popularitet, eller den klokhet, som är nödig för en väldet nyss hunnen makt. Philosophen Jonas Magni xion. utvecklade i Lipsii spår politikens vetenskap construction, lät de kungliga stipendiaterne försvara philosophia civilis och Ax. Oxenstjernas son respon om de olika regeringsformerna, samt andra, synnerli adliga, ynglingar om de moraliska grundvalarna för ters bestånd, om mångväldet, om orsakerna till sta vexlingar och fall, samt botemedlen deremot. Nå syntes dock inse faran af att understödja konungam tens idé så oinskränkt, att deraf begär efter envi skulle kunna alstras i nationens sinne, då det ledsn vid herrevälde. Man läse J. O. Lenæi Konungarätt jure regio), utgifven i dissertationsform. Han erkän att Konungs rätt egentligen vore, att stå under ing domstol; men då res publica öfverlåter sin makt åt Kung, bör den ingalunda anses för annat än, hvad var i öfverlåtarens hand, lagbunden, begränsad af domlig lag och rikets grundlagar (fundamentalibus in riorum statutis circumscripta), således ingalunda abso L. Stigzelius uttrycker ungefärligen samma begrepp i dissertationer om demokrati och monarchi och stat. seklets slut klandrades Svedberg af Folcher för sin tinction mellan majestas personalis och realis.

Äfven naturvetenskaperna bearbetades i Akademiska litteraturen. Sigfr. Aronus Forssius utgaf

Minerographi i Stockholm 1613, men hans efterföljare försvarade i kathedern sina mineralogiska satser. Joh. Chesnecopherus disputerade om Guldmakeri (1625), Joh. Frank samtalade om metallernas transmutation (1651), Æsch. Petræus disserterade om ether-regionen i Universum, om agentser och patientser, metaller och meteorer (1625 följ.). I Botaniken disputerade J. Frank om plantorna (1621) samt utgaf en Speculum botanicum (1638). Ol. Rudbeck, fader och son, fortgingo på den öppnade banan. Grekerne Henr. Ausius och J. Stalenus, liksom Physici Æsch. Petræus och Ol. Unonius disserterade ock om blommorna. Chr. Ravius började bearbeta hiero-botaniken. Physiken, i hvilken chaotiskt hela naturvetenskapen låg förborgad, blef näst theologien och philosophien mest bearbetad i dissertations-form. Joh. Chesnecopherus skref de anima solis, de axungia solis et lunæ. Isr. Isthmenius utgaf omkring 50 dissertationes physicæ 1640—55. Dessutom skrefvo flera Physices Professorer läroböcker i Physik, några på svenska. Medicinen uppträdde nu som disciplin. J. Chesnecopheri Rese-apothek utkom på svenska i Sthm 1613. P. Hofvenius utgaf läroböcker i pathologi, physiologi och medicin (omkr. 1680). Anatomien inkom bland undervisnings-ämnen, efter J. Skyttes och A. Oxenstjernas visitation 1637. J. Frank utgaf dissertationer deri, stundom förirrande sig derifrån till homöopathi och astrologi. Han disputerade nemligen 1641 de nobili illa quæstione: an contraria contrariis vel similia similibus curentur, en annan gång disserterande om de astraliska kropparnas inverkan på de sublunariska. Olof Rudbecks d. ä. afhandlingar i anatomi omtrycktes i utländska Messes aureæ.

I de Mathematiska vetenskaperna tillgjordes också åtskilligt. Mart. Gestrinus utgaf 1637 in Geometriam Euclidis demonstrationum libr. VI, som tillegnades Dr. Christina, äfven en Urania i IV böcker 1642, samt

skref argumenta et notæ till Aristotelis mechanik. J. Bilberg, A. Spole och P. Elvius fortsatte med ära, hvad han börjat för de mathematiska studiernas upplifvande bland ungdomen. Har. Wallerius förtjenar ock att nämnas. Han disputerade om Torricellis tub, beskref jordens medelpunkt, uppdrog parallel mellan microcosmus och macrocosmus m. m. i 105 dissertationer, andra att förtiga.

De Historiska vetenskaperna hunno utveckla sig under detta tidehvarf till ett ungdomligt poetiskt lif, hvarefter manlig forskning och allvarlig kritik kunde vidtaga. Antiqviteternas studium fick i Verelius sin egen man och en man, som har en efterverld. M. Celsius disserterade om Helsing-runorna, afslöjande deras mysterium. Schefferus var flitig skriftställare äfven i fornforskningen. Svea Rikes Historia i större och mindre sammandrag utkom från Universitetets pressar. Ärke-Biskop L. Paulinus Gothus, Joh. Loccenius, Ol. Verelius ha skrifvit någorlunda utförliga, Spole ett kort sammandrag. Man skulle kunna anse Rudbecks Atlantica för en inledning till Rikshistoria eller, om man så ville, för carricatur af en dylik. I dissertations-form utkom mången grundlärd special-undersökning. J. Loccenius skref om folkvandringarne, om Scythernas härkomst och statsform. G. Peringer Liljeblad började upplysa Egyptiska häfderna. I Kyrkohistorien arbetade Terserus, J. Rudbeckius, Chr. Ravius, Erik Benzelius, Cl. Örnhjelm. Litteratur-historien fick ett nytt lif under M. G. De la Gardies Cancellariat. Inhemska forn-litteraturen framdrogs i ljuset af O. Verelius, Isländska af Verelius, Ol. Rudbeck m. fl. Med diktad forn-litteratur lär C. Lundius försett. I fäderneslandets Geographi arbetade J. Loccenius, Örnhjelm, P. Lagerlöf. Chorographien behandlades mest uti tal och poemer. Upland prisades af Er. Schroderus Ups. (1633), Södermanland af E. Wiberg (1638), Vestman-

och Dalarne af Er. Salæmontanus (1636) och Joh. enius (1648), Östergötland af Joh. Petri Gothus }) och D. Kylander (1631), Småland af P. Sletto-Gi- (1633), Vestergötland af Er. Tranander (1646), land af J. Wismenius (1637), Norrland af P. Ner- ı (1636), Jemtlands alper af D. Touscherus (1694). land blef beskrifvet, och Schefferi arbete vida ıt. Topographien blef också mest af vältalare skalder bearbetad. Man loftalade Stockholm, Ny- g, Upsala (Schefferus beskref äfven detta), Fah- Kinnekulle o. s. v. I allmänna geographien efter- ıde Prof. Mart. Nyeopensis ett arbete i trenne delar äsningar).

Philologiska vetenskaperna hunno dock hö- Äfven Österländska språken studerades i akt mening, att man skulle lära ej blott skrifva dem, äfven skrifva vers på desamma. En Nils Wallingius Upsala 1629 ett Γϱαμμα πενταγλωττον metricum öfver ıten (på hebreiska, chaldeiska, syriska, grekiska och . En Andr. Olai talade på hebreiska öfver hebrei- ı härlighet (1643). Patriotismen, som nu bestämde eldade till sjelfva oriental-språkens studium. Sv. , LL. OO. Prof. uppdrog den första parallelism mellan tal-språken och svenskan (omkr. 1630). G. Peringer blad började utgifva Rabbinska skrifter. En hebreisk hade nu så när utkommit vid Universitetet. Ter- började med en colossal foliant, men måste fort- i octaf och innan kort afstanna i brist af under- Sv. Jonæ utgaf äfven Syriska. Kirstenius, fört Arabiska stilar till Upsala, utgaf en arabisk matik och en dylik version af Judæ Epistel med la- öfversättning och noter (1611). Grekiskan stu- es med en ifver, som ej alltid bibehöll sig. Läro- ır, der man undervisades att skrifva grekisk vers, omo ofta och man har öfverflöd af poëmata græca, särskilda och såsom gratulations-bref till författare

vid utgifna arbeten. P. Aurivillius, Ol. Svanberg, H. Ausius, L. Fornelius m. fl. sjöngo, L. Norrmannus, N. Salanus, A. Argillander orerade, Henr. Ausius, G. Liljeblad m. fl. disputerade på Hellenernas språk. L. Norrmanni samlingar till ett Grekiskt Lexicon efterfrågades till och med af K. Gustaf III. Grekiska auctorer utgåfvos. Kirstenius utgaf något af Galenus, J. Schefferus af Ælianus (1663), af Arrianus m. fl. H. Ausius lär började en upplaga af Euripidis Hecuba (1651), hvaraf ett fragment är qvar, stannande på sjunde arket. M. Brunnerus utgaf Palæphatus (1663), Joh. Columbus incerti Scriptoris fabulæ de Ulixis erroribus (1678), J. Svedberg Demophili Similitudines etc. (1682). Märkvärdigast på denna bana är Norrmannus. Hans upplaga af skrifter af Aristides har begagnats vid sednare engelska upplagor. Latinet var, som sagdt är, allmänna bildningens modersmål. Er. Schroderus Upsal. utgaf ett Lexicon Latino-Scondicum quadrilingue 1637. På latinska talare och skalder var ej brist. L. Fornelius, Joh. Columbus, P. Lagerlöf sjöngo som Romare. Gylle, Stjernhöök, L. Wallius, J. Bergenhjelm, J. Bilberg, M. Brunnerus m. fl. nämnas ock med beröm. Latinska auctorer utgåfvos i mängd. Freinshemius, som ej täflar blott med vår tids philologer, utan med Romarne sjelfve, utgaf en efter det befintliga sammandraget utarbetad Decad af Livius, i stället för en af de förkomna, hvilken ännu anses nära upphinna den ädle Romarens i stilistiskt värde. Hans tjugutre orationer (1642—51) hördes visserligen ej utan gagn af den studerande ungdomen. Loccenius utgaf Curtius (1637), Cornelius Nepos (1654) m. m. Schefferus utgaf Lat. Pacatus (1668), Phædrus jemte Guietti scholier och fransk öfversättning (1667), ett Petronii fragment (1665), Justinus (1677) etc. Merändels beledsagas dessa Upsaliska editioner (några tryckta i Sthm) af kritiska undersökningar om författaren, med jemnförande af flera MSS samt förses med

ter och register. I Archæologien arbetade alla, m den tiden hade namn af philologer. Schefferus skref i de gamles sjökrig (1653), om forntidens postväsende 671) med bihang af Ligorii italienska afhandling i äm-t, öfversatt och commenterad. Edm. Figrelius (Gripen-elm) har visat de grundligaste studier i sin utförliga rift de statuis illustr. Romanorum (1656).

Moderna språken började synnerligen läsas under rottn. Christinas tid. En Professor i Fransyskan, . de Cloux, som skref vers på franska, svenska och ska, utgaf en fransk Grammatik (1646). Studenten ivallius kunde ock nu utge fransyska Chansons (1642). alienskan synes dernäst odlad. Romano Amazone ir Professor i Italienskan (1646). En J. del Pozzo ut-af derstädes sin La Donna migliore del huomo paradosso 650). Ludv. Teppati, Italiensk språkmästare, höll sitt trädestal 1671. Ambr. Frediani utgaf en Instruzzione rammaticale della Lingua Toscana in Bocca Romana ps. 1667. Nu började ock svenska Studenterne skrifva aliensk vers och poeterne att härma de italienska vers-rmerna, sig till mycken fromma inför Hammarskölds mstol. Man har italiensk vers till och med af en ensk flicka. Tyskan studerades mer af behof än vit-r lust och lärdes väl oftast under de vanliga utfärderna ll tyska Universiteterna. C. A. de Ketteler utgaf Comp. ramm. Germ. Lat. Ups. 1676. Isländska poemer ut-omma vid denna tid i Upsala. Från Engelskan och panskan öfversatte män, som studerat i Upsala.

Philosophien hade sitt högsäte vid Universitetet. on. Magni Vexionens. nedslog Ramismus och vann åt Ari-toteles sin sista seger. Ty oaktadt allt stöd, han sedan åsom Universal-lärare fick af J. Rudbeckius, Lenæus i. fl., föll han dock för Bilbergs penna. Man förmodar, tt undervisningen i t. ex. den klyftiga och klyfvande ogiken var det torraste i naturen. Må vi derföre ingå

i J. Rudbeckii lärosal och höra på en af hans föreläsningar. Han är nu stadd uti Inledningen och vill ge sina åhörare begrepp om den vetenskap, han ärnar föredraga:

"Logica est artium non ministra, sed domina, non leges accipit sed dat, non obtemperat sed mandat, non regitur sed regit, non sequitur sed præcedit, non ab illis discit sed illas docet, eas ad unum omnes suo quasi gremio complectitur. Hæc sola viam monstrat, qua ad illas pervenitur, sola clavem gerit, januam reserit et in intima totius philosophiæ et humanæ sapientiæ penetralia intromittit. (Uppmuntrar derefter till flit ty) χαλεπα τα καλα, difficilia quæ pulchra. Hortos Adonidum draco custodiebat, ad aureum vellus æenei vigilabant tauri, ille flammas et ignem spirans, hi mortem et exitium minitantes. Hesiodus igitur bene:

Της αρετης ιδρωτα Θεοι προπαροιθεν εθηκαν,

Virtutem posuere Dii sudore parandam.

Logiken är ej den vetenskapliga och vittra bildningens tjenarinna utan herrskarinna; hon mottager ej, hon ger lagar; hon lyder ej, hon befaller; hon styres ej, hon styr; hon följer ej, hon går främst; hon får ej, hon meddelar undervisning; hon omfattar alla de menskliga kunskaperna i sitt sköte. Hon ensam visar vägen, hvarpå man hinner dem, bär ensam nyckeln, öppnar ensam dörren och inför i hela philosophiens och i allmänhet i den menskliga vishetens innersta thronsalar. Hvad som är sköat, är svårfattligt. Adonis trädgårdar bevakades af en drake, gyllne skinnet af kopparhornade tjurar. Den förre andades eld och lågor, den sednare hotade med död och undergång. Väl sjunger derföre Hesiodus:

Kämpande får du af gudarne blott gudomliga kraften.

hvarefter talet slutas med en from utgjutelse inför Gud, "all sannings källa."

I Philosophi ha de fleste disserterat. Schefferus arbetade i Philosophiens historia. Hans framställning om den Italiska skolans system (1664) förtjenar ännu att läsas. På ett skönt språk framställas här Pythagoreernas aningar om lifvet på de saligas öar, såsom ej njutnin-

gens, utan den stilla contemplationens, samt om själens hvila i Gud såsom näringsstunden för lifvets verksamhet och medlet för gudomlig kunskaps vinnande.

Theologien uttrângde ej allt annat, såsom man ofta förmenat, men den intog högsätet. Exegetiken behandlades af J. E. Terserus med den frisinnighet, att Dogmatiken knotade, men K. Carl X Gustaf läste "med möje" under sina fälttåg hans, för den stora Bibel-editionen utarbetade, exegetiska skrifter öfver en del af Pentateuchen. P. Rudbeckius utgaf en explanatio af Salom. Pred. i tolf disputationer (1665). L. Wallius och Carl Lithman exegetiserade öfver delar af Pentateuchen i sina dissertationer. Apocalypsen utlades af N. Olai Bothn. (1620) och O. Andreæ Hels. (1621). J. C. Lenæus commenterade Johannis Evangelium och Acta App, m. m. (1646). Dogmatik, Polemik etc. Vi töras blott erinra, att Ol. Martini nedslog Carls Calvinism och att faculteten bekämpade Syncretismen. Lenæi skrift om Christna Religionens sanning (1638) är ofta tryckt utomlands. Patristik. Joh. Columbus utgaf en skrift af Lactantius (1684). P. Rudbeckius skref scholier till samma skrift. Catechetiken bearbetades af L. Paulinus Goth. m. fl.

I de vittra och fria konsterna hade man här aktade läromästare. Jon. Columbus upplifvade först den under reformations-prosaismen tystnade Musiken (omkr. 1630). Psalmsångaren Laur. Laurinus utgaf, nyss efter han lemnat eller medan han ännu var såsom student qvar i Upsala, Musicæ rudimenta, illustrerad med nödvändig svensk interpretation (1622). Redan 1620 utgafs här en Choralbok. Mot seklets slut disputerade H. Wallerius de sono, de modis etc. (diss. physico-musica). Compositioner af O. Rudbeck d. ä. förvaras ännu i K. Operans Bibliothek.

Esthetiken bearbetades under de Aristote namnen Rhetorik och Poetik. Ægid. Aurelius, R Sch. i Upsala, utgaf And. Talæi Rhetorica Ramæa (16 läggande dermed första grundstenen till de fransysk-s ska vitterhets-begreppen i Sverige. År 1618 uppla Upsala C. Laurenbergii Enchir. Prosodicum. Då S kallat J. Simonius, som i Rostock blifvit bekant för Collegia Oratoria, till Prof. Skyttianus, höll denne inträdestal om Vältalighetens kraft på slagfältet (16 och utgaf sedan en afhandling i Topiken eller läran rätta användandet af loci dialectici i rhetorik (1627). termin öfversatte och commenterade han Demetrius lereus περι ἑρμηνιας. J. Loccenius utbredde, både sí Skyttiansk Prof. och Prof. Eloqu., de esthetiska grun ser, dem klassiska författarne hyllade och följde, tal om rätta vägen till talarkonsten (1629), disserterande decorum m. m. J. Schefferus, äfven en Skyttiansk P utgaf en afhandling om stil, efter klassikernas s (1652), upplagd sex gånger in- och utrikes. Och S skar bildades under dessa utländningars ledning. Fornelii Poëtica tripartita (1643) kallades äfven u lands egregium opus. Han disserterade om poetikens sprung och natur, användning och lagstiftning, om olika skaldeslagen m. m. Columberne voro en po slägt. Jonas efterlemnade oder, elegier, episka fö m. m. i flera böcker. Johan afhandlade de gamles idyll herdalif (Pastor in Parnasso), fabler, gagnet af de kl ska lustspelens studium, poesiens ursprung m. m. B (Behmer) började utgifva en Hermathene, eller Vältaligh philosophi (1644). A. Norcopensis afhandlade det Ski efter Plato. Forelius försvarade afhandlingar om poetil epopeen, de pythagoreiska symbolerna, Narcissus-fal hos Ovidius, Prometheus-mythen, Dido i Eneiden, H tii philosophi, Ennius, den Romerska sångens Home jemte en skildring af latinska sångens första ålder m

Lagerlöfs Introductio brevis ad poësin Svecanam är allkännare känd. Skådespelskonsten öfvades under hela seklet vid Universitetet. Först leddes denna konstbildning af Messenius. Man såg på Distingen Starkodder, Habor, Styrbjörn, pigan Thora och Thin m. m. spelas af ynglingar, som innan kort voro statens och kyrkans ypperste män. Blott i Signill spelade fyra, som blefvo kyrkans styresmän: Jon. Petri Gothus, Joh. Matthiæ, Ol. Laurelius och L. Camoenius. Vid Gustaf Adolfs kröning bestod Poës. Prof. Prytz en Comedi, som studenter lära uppfört. Vid Drottn. Christinas kröning spelades en Comedi på latin: Comitia Regis Latini ex XI Æneidos af L. Fornelius. Vestphaliska freden firades i Stockholm med ett latinskt Drama, författadt af Eloqu. Prof. Boeclerus i Upsala. Om den antika Dansen skref J. Bilberg (de Orchestra 1685). Schefferus har författadt en Graphice (1669).

Detta allt torde, så kort det än är, visa, att Universitetet djupt ingrep i alla grenar af den nationliga bildningen. Och detta torde förnämligast böra visas, der man skrifver ett Universitets historia. Biographien, Bibliographien, inrättningens ekonomi o. d. må blott i specialteckningen få företrädet. Universitets-historien, rätt fattad, är dock kärnan, omkring hvilken den öfriga litteraturens knyter sig. Detta utkast är gjordt med flygtig hand. Måtte det väcka någon att i en verklig Universitets-historia åskådliggöra, hvad vigtig plats detta verk af våre Konungar intager i den nationliga, ja i den menskliga bildningens häfder. Stort namn vunno Sveas söner å krigets bana, och derom döna alla våra tal. Hvarföre glömma, att äfven de hemmavarande på lärdomens fält skuro rika lagrar?

Lunds Universitet uppkom härunder, ett verk af Carl XI:s i litteraturens häfder ärofulla förmyndareregering. K. Maj:ts placat om Götha Rijkes Aca-

demiæ Inauguration uthi Lund i Hertigdömet Skåne utkom i Stockholm 1667. Vi få, som en förberedelse till hvad vi om Universitetet komma att anföra, framställa några underrättelser om Skånska undervisnings-anstalterne i allmänhet, fast det blifver något i förväg.

Redan 1604 undergick skolväsendet i Lunds stift en betydlig reform. En tabula scholastica öfver alla läroämnen utfärdades. Elementerna af Hebreiskan upptagas. Grekiska författare skulle på latin öfversättas. Mellan 1604—19 uppdrogs det åt lärda män att författa nya skolböcker. Bland dessa befann sig Malmöbon Caspar Bartholin. År 1618 upprättade K. Christian IV Gymnasier vid Kathedral-skolorna. År 1656 utkommo Scholelower, offuerlefvererede Bispen til Scholerna ved Christ. Thomesen, Kungens Canzler. Finnes i afskrift i Malmö. Förut (1652) hade Rector J. Corvin författat admonitio de scholis bene constituendis. Till Recessen af år 1643 stod det budet qvar, att man vid de klassiska auctorernas läsning skulle förbigå allt hedniskt. Malmö Gymnasium, ehuru numera kalladt skola, bibehöll sitt anseende. Den ägde ofta Rectorer med lärdt namn, såsom Bertel Aquilonius, Joh. Friedrichsön, som blef poëta laureatus 1633, H. Calundanus m. fl. Lunds Gymnasium sjönk mera i dunkel. År 1644 voro blott två Canonici qvar. Men bland dess caniker räkna vi Willichinus Westovius, som adlades, upphöjdes till Comes Palatinus af Romerska Kejsaren och sedan sjelf creerade Poëtæ laureati. Skånes provincial-läkare funnos ock ibland dem. Nils Foss, Lifmedicus hos K. Christian IV, författare af assertiones medic., var Provincial-medicus i Skåne och Canik i Lund 1613—45. Chrph. Munthe, Norrsk Biskopsson, förflyttades från Poës. Prof. i Köpenhamn till Philos. Prof. vid Gymnasium i Lund 1643, känd som utgifvare af grekiska föreläsningar i Physik. Af Gymnasii-lärarne an-

ndes vid det nya Universitetet: Olof Bagger, Theol. ector, General-procurator för Lunds DomCapitel, hviln blef Theol. Prof. Prim. och Domprost — har förtat ett Syriskt Lexicon, som fanns i Resenii Biblio-k; — Chr. Rostius, General-gouvernements-Medicus Skåne, Græc. Lingu. Lector och Capitlets Bibliotheca-s, hvilken blef Medic. Prof. Prim. och Archiater; M. ichmand, Med. Dr., Canik i Lund, som blef Med. eor. Prof.; Ivar Wandalin, Eloqu. Prof. vid Lunds mnasium 1655, som blef Hist. Prof. E. O., och den venska tiden antagna Phil. Prof. Gymnas. et Canon. Cap. ı. Hahn, som blef Log. et Metaphys. Prof. Dessm tog man C. Weiser, Rector Scholæ i Lund till ys. Professor. Skolor synas nu i gång i alla stä-na, såsom Helsingborg, Ystad, Christianstad, Lands-na m. fl. I de högre klasserna lästes Terentius, Pro-tius, Ovidius, Juvenalis, Cæsar, Curtius, Ciceros att., Isocrates ad Demon., Virgilius, Horatii Carmina, siodi Theog., Phocyllides, Pindarus, Homerus, Logica et etorica, Arithmetica fractorum, Gramm. Hebr., N. Test. æcum med Pasors lexicon m. fl. Rectorerne vid skån-ı skolor kallas till och med till Biskopar i Jutland och rrige. Märkligt är, att omkring 1670 blef en Phil. eor. Prof. vid Akademien tillika ConRector vid skolan. t var den mäktige Stor-Cancelleren Griffenfelts svåger Bagger, som sedan blef Biskop öfver Seland vid 29 ı ålder.

Lunds Universitet blef anlagdt som en fästning mot nskarne. Det var en skön idé, att göra Skåningen Svensk genom att ge honom större bildningsmedel. n bristen på lärare-ämnen var stor. Man nöjdes i börı egentligen med utländningar, af hvilka blott en ägde lärdt namn — Pufendorff — de öfrige i allmänhet entyrare. Då staden tillika var en by, hvars utomademiska befolkning på den Akademiska lika litet kuninverka i moraliskt hänseende, som mottaga någon

inverkan i intellectuelt, utbildade sig en anda af
som ingenstädes är förderfligare än der ungdom
Ännu minnes man Eris Scandica, med sina lö
dare-försök och bödel-recensioner på stadens torg
Professorers namn, som lemnat märkligare spår ei
inom litteraturen, äro få. Vi erinra äfven här, l
anmärkte då fråga var om Upsala, att Professors
i dessa tider var plant-skola för högre civila embe
Borgmästarsonen Lindsköld hade fullmakt på pro
i Lund (glömd i Hr. Prof. Ståhls Biogr. underr.) o
sedan såsom K. Råd Akademiens Canceller; Puf
kallades till Kongl. Hand-Sekreterare (blef
Friherre och Churfurstligt Geheime-Råd); Buscoviu
renbusch) blef General-Auditör, sedan Hära
ding. Adelskap utdelades då ungefär som Nords
nu: sju Professorer adlades 1668—1700; dessut
kademiens förste Canceller P. Winstrup (Himmels
glömd i våra Adels-matriklar).

Rättsbegreppen utvecklades här af S. Pufe
en man med europeiskt rykte. De Jure Naturæ e
tium libri VIII utkommo först i Lund (1672); de
hominis ac civis följde året derpå. N. Becmans M
Justinianea utgafs i Paris (1666), men skall vara
från en annan författare. I Lund utgaf han Comme
ad prima juris fundamenta (1672) m. m. E. Elfv
disserterade om Dictators-makten efter Livius, Legi
ten, Ostracismen jemnförd med Petalismen o. d. (1
R. Ehrenborg de Jure Protimiseos, Antipelargia
(1688), Ol. Cavallius de Jure Naturæ, de Cive etc. (
I Naturvetenskaperna utkom ock något in
nigra. A. Wetterhamn (adlad Riddermark) dispu
om jernets amores et odia, om salt, om alumen, om
A. Spole om Universum under utläggning af Diodor
And. Stobæus præsiderade för en geographisk-antiq
afhandling om Vermland och utvecklade grunderna i
storieskrifning. Erl. Lagerlöf metaphysicerade, inge

var på dissertationer i philologi, P. Winstrup lät trycka en colossal commentarius öfver 10:e cap. af Matth. Ev. och i det skönas litteratur har man åtskilliga afhandlingar af A. Stobæus, J. Hörling och Riddermark (han disserterade om kyrko-architekturen 1695). Likväl synes Lund härunder ej hafva tagit ett saltus, utan ett passus från hvad det varit såsom Studium, Kathedral-skola och Gymnasium.

Åbo Universitet stiftades på Biskop Is. Rothovii förbön och Peder Brahes förord af Drottning Christina 1640. Dess invigning var en Ludus Olympicus. Redan i Gymnasiet, stiftadt 1628, hölls en talareskola. En Lector hade sig uppdraget att lära ynglingarne författa Orationer, som sedan borde från Kathedern declameras. Vid Universitetet utbildades denna riktning af undervisningen än mera. Man höll der till och med svenska tal (ett utgafs 1696). Många äro spåren af dess litterära verksamhet. Mich. Vexionius Gyldenstolpe var såsom politisk skriftställare, enligt K. Carl X Gustafs ord till Akad. Canceller P. Brahe, "en herrarne välmenande man, men icke Konungen så synnerligen." Anledningen till yttrandet var Professorns fördelning i sin Politica af undersåtarne i subditi et mere subditi, och med skäl uppbar Grefve Brahe skrapan derföre, ty säkert är, att det var hans idé. Vi ha funnit, att han till och med sagt till Råds-protocollet: Rustici cives sunt mediati, nos vero immediati. Uttrycken äro dunkla, både Professorns och Senatorns, men tydligen jäser der grundämnet till det onda, som nu fullbordadt i Frankrike krusar för undersåte-benämningen. De medborgerliga begreppen reddes med större ovåld af Vexionii efterföljare, sedan han fått för besväret afträda Kathedern och ingå i Hof-Rätten som Assessor. Naturalhistorien bearbetade D. Achrelius, poeten, utvecklande i sina Contemplationes Mundi (Åbo 1678 följ.), hvad han trodde sig känna om foglars, fiskars,

drakars, ormars och insekters ideæ et dotes. Om hvalar handlade han särskildt (1683). P. Hahn utgaf omkring 100 dissertationer i physik. I Astronomien vidhöll man länge sin betänklighet mot Copernicanska systemet. P. Laurbergius (Laurbecchius?) utgaf en vederläggning af Lipsdorfii Copernicus redivivus 1661, Newtonska cometen framkallade J. Flachsenii relation och betänkiande om then stoore Cometen, Åbo 1681 (med en "tafla"). I Historia och Geographi arbetade M. Vexionius Gyldenstolpe, och tal och poemer om Finlands härlighet uteblefvo icke. J. Paulinus (slutl. Grefve Liljenstedt) utgaf ett carmen epicum på grekiska till dess berömmelse (1678). Philologer väntar man med utmärkelse och bedrager sig ej deri. Enev. Svenonius skref vers på hebreiska, chaldeiska, syriska, arabiska, grekiska, latin, tyska och finska, och utgaf afhandlingar om flera af dessa språks härledning, renhet o. d. J. Gezelius d. ä. utgaf Lexicon, Grammatica m. m. i grekiskan, dessutom grekiska och latinska auctorer; utgaf äfven en tysk grammatik. J. Gezelius d. y. började öfversätta fransyska och engelska författare. I Philosophien ägde Akademien en Aristoteliker af högre värde — Thuronius — och lär tidigare än andra högskolor i Norden hafva förstått Cartesianismens förtjenst. G. Gezelius utgaf en Encyclopedia synoptica, Gyldenstolpe ett Colleg. ethicum, Flachsenius ett Colleg. logicum etc. Theologerne exegetiserade — Svenonius öfver delar af Pentateuchen, Bång öfver Hebreer-brefvet o. s. v. —, dogmatiserade, polemiserade m. m. i tidens smak, men i kyrkohistorien carrikerade C. Bång sin tids okritiska patriotism. Här utgaf Terserus sin kateches, likaledes Gezelius sin. Esthetisk undervisning meddelades också i de Akademiska skrifterna. J. El. Terserus minor utgaf ett Breviarium Rhetoricæ, hvarunder O. Vexionius responderade (1647). P. Laurbecchius, Poës. Prof., utvecklade Aristotelis lära om konsten och dess indelningar, i opposition mot de

nya ex Peripato (1662), öfversatte och utlade början af Aristotelis poetik, visade skaldekonstens sjelfständiga förhållande till historia och vältalighet m. m. M. Miltopæus, Eloqu. Prof., utgaf Institutiones oratoriæ Classicorum auctorum, förut utgifne såsom Exercitationes oratoriæ (1664—69). Här rådfrågas i synnerhet Cicero och Quintilianus, men äfven Livius, Sallustius, Tacitus, Plinierna, Seneca, Vellejus, Curtius, Justinus m. fl., allt ordnadt efter Quintiliani rhetoriska systematik och lämpadt till undervisningsbok. Miltopæus råkade i strid med P. Bång, som ej fann passande, att ungdomen hellre lustvandrade med Greklands och Roms skalder i Miltopæi lärosal, än höllo sällskap med Adam i Kälkestad på Bångs. D. Achrelius, Eloqu. Prof., lyckligare som theoretisk än praktisk vitterlekare, utgaf en Oratoria, eller handledning till Romerska vältaligheten (på latin), en lärobok i brefskrifning etc. (1689). Skådespelskonsten öfvades äfven här. Jac. Chronanders bägge Comedier (Surge och Bele-Snack) uppfördes först i Åbo.

Vid Dorpts Universitet, stiftadt af Gustaf II Adolf 1632, med statuter och privilegier ånyo försedt af K. Carl XI 1692, fanns en litterär verksamhet, som ännu förtjenar minnets ära. Ynglingarne talade oftast öfver historiska ämnen, hvarigenom den tomma phraseologien mindre behöfde anlitas. Jac. Scott utgaf Liflands historia, R. Strauch Rysslands historia, U. Volbergen Preussens historia, J. Petrejus (från Jönköping) Polens historia, C. Gunterbach Persiska och J. Gunterbach Grekiska Monarchiens historia. Öfver 100 orationer höllos 1633—1690. Universitetet flyttades 1699 till

Pernau, hvarom Philosophen G. Sjöberghs Pernavia litterata upplyser, liksom Sommelii R. Acad. Dorpato-Pernavensis historia.

Greifswalds Universitet förlorade ej heller på att ha kommit under svensk styrelse. Man finner det af

— enligt v. Stjernman — dess Cancellers, Grefv
A. de la Gardies anonymt utgifna Gryphes in integru
stitutus ope Leonis, das ist etc. s. l. 1693. (Lär
vara af en Alex. Caroccius, Dr. et Prof. Gryphisw.

Men den underbara K. Gustaf II Adolf och de
han bildat, stiftade och upprätthöllo ej blott Unive
ter, som ägde detta namn. Äfven grundades bildr
anstalter på många ställen af riket, hvilka under kr
Ephorer visa mera akademisk charakter än många
versiteter i andra tider. Vi öfvergå till dylika.

Collegium Illustre Stockholmense
stiftades 1625 genom vår minnesvärda Joh. Matthiæ
drifvande. En Direction fanns till och på dess
gäran uppsatte J. Matthiæ ratio studiorum et
mologia ad usum juniorum in illustri Col
Stockholmens., tryckt i Stockholm 1636. Han
serterade och orerade, tills han undankallades, fö
följa sin Konung såsom Hofpredikant, då det synes
om Collegiet blifvit nedlagdt. Sveriges annaler s
årligen skrifvas af Collegii Professorer J. Matthiæ
Simonius och Jac. Rudbeckius. De lära fortgått
1628 till 1639. V. Simonius var här Jur. Prof.
och præsiderade för politiska afhandlingar af de
Skyttarne. Bland lärjungarne här räknades nu ock
G. Wrangel. År 1643 återuppträdde ett

Collegium Regium Stockholmense,
hvilket 1669 flyttades till Gefle. Här visar sig mi
spår af akademisk verksamhet och lärdom. Theol.
fessorerne, med Solna till præbende, disserterade
Haffenreffero, liksom Biskoparne vid sina Synodal-f
Historiar. et Poës. Prof. Eric Malmogius eller Rosl
försvarade med Tacitus och Plinius i hand, att T
vore Scandien. Logic. Prof. El. Unonius utgaf tv

discurser i Esthetik 1644; den första lär innehålla en philosophisk construction af de sköna konsterna (de artium liberalium constitutione generali), den andra ett vetenskapligt ordnande af de särskilda instrumentala och speculativa disciplinerna (de disciplinarum instrumentalium et speculativarum constitutione in specie). Er. Emporagrius utgaf här under J. Gezelius 1650 en pure grekisk dissertation. Juris Prof. C. Pretzbekius förklarade än Konungabalken, än Giftermålsbalken m. m.

Anmärkas må, att ett Collegium Illustre Claræmontanum så när stiftats af J. E. Terserus 1674. Men äfven såsom blott Collegium ad S. Claram hade det godt rykte. Derför utarbetades en särskild grammatica. Lyceum Germanicum i Stockholm betedde sig ock stundom akademiskt. Programmer och prælections-kataloger trycktes (såsom 1672, 1688), hållna orationer utgåfvos, skådespel uppfördes af ynglingarne. Rector J. Herbinius utgaf 1668 en Tragico-Comedia Julianus Apostata, under hvars uppförande ynglingarne höllo "oskyldiga lekar med denna kyrkans och skolans förtrampare."

Gymnasierna

voro på många ställen så akademiska, att man kan med skäl förlåta de Ephorer, som ansågo sig kunna vid slika Seminarier bilda sitt landtpresterskap. I Linköping utgaf man dissertationer, der till och med titeln var versifierad, försvarade generatio æquivoca, utgaf monumenta politica ur Florus och spelade Brasks Comedier. I Skara trycktes dissertationer om det egna i N. T:s grekiska idiom o. d. I Strengnäs ser man, efter K. Gustaf II Adolfs "Christliga förordning om thet Kongl. Collegii och Communitets samt Kathedral-templets restauration" 1626, ett stort antal dissertationer, programmer och orationer, tryckta i Biskopliga tryckeriet. Mathem. Lectorn N. Buddæus, förut Mathes. Docens i Basel, utgaf 1646 tolf

Gymnasmata, hvari han framställde elementerna af Geometri, Geographi, Astronomi m. m., lärande Gymnasisterne till och med betydelsen af Azimuth och Almucantharath och inöfvande dem att försvara läror om asterismer och computatio numerorum integrorum. Phys. Lectorn utgaf afhandlingar i Physik, en Nezelius i Ekonomi, Philosophen Fougdonii son i ethik, lemnande engång utkast till en systematik i moral-philosophien, Lector J. O. Palmberg utgaf naturalhistoria och medicin, J. Wattrang philosophi. En Lector söker utreda: utrum materiales rerum naturalium formæ orientes educuntur ex potentia materiæ. En annan disserterar om den poetiska andan, om stilens klarhet o. d. Redan 1646 trycktes prælectionskatalogen (Διαγραφη Institutionis publicæ in scholis Dioecesanis et Collegio Strengnensi). Enligt Catal. Lectionum public. R. Gymnasii Streng. 1698 föreläste då J. Winglus hebr. gram. och Mosis samt David med grammatikalisk och philologisk analys; Jos. Thun Haffenreffer, logik och reformations-historia; D. Trautzel Scharfii Logica och H. Maji Physica; Joh. Ström Geographi, Comp. Eccles., Usus Globor., Arithm., Geometri; Ingem. Bröms Theophrastus et Cato græce; J. Sundelius Laurenbergii Hist. Univers. samt moral-philosophi; C. Enhörning Ovidii Metamorph., Curtius, Cic. Epist. Dessutom höllos öfningar i disputerande, orerande, predikande. Två Adjuncter rättade stilar. Directores Cantus et Mus. figur. et choral. glömmas ej. Här hade Adler Salvius suttit som "en fattig djekne." Vesterås Gymnasium öfvergick dock alla i akademiskhet. J. Rudbeckius synes som Ephorus sträfvat, att hans Gymnasium måtte täfla med sjelfva Upsala. Man har ett Collegium Sapientiæ, der de philosophiska vetenskaperna föreläsas, ett Collegium Pietatis, der de theologiska disciplinerna föredrogos, och ett Collegium Eloquentiæ, der "litteræ humaniores för ungdomen proponeras." Dissertationer utgåfvos i de flesta vetenskaperna, stundom på flera

ark. Och här äro lärare af allmänt kändt värde. Jon. Columbus var här Musices Lector, som sändts till Tyskland att uppköpa ett musikaliskt bibliothek; Joh. Stjernhöök var Jur. et Politices Lector; G. Stjernhjelm Moral. Lector; bland lärarne se vi dessutom J. El. Terserus, Gabr. Holstenius m. fl. Riks-Rådet Btörenklou hade här gått sub ferula.

I Vexiö Kathedral-skola utgaf Rector J. Baazius de S. Scriptura, τω ρητω 1615, vid Gymnasium stiftadt 1640 känner man att tryckta dissertationer utkommo 1654, 72 och 76, den ena theologisk, den andra öfver ett ställe hos Tacitus, den tredje medicinsk. Visingsö Gymnasium, stiftadt af P. Brahe, med ett tryckeri på Visingsborg, har dock ej lemnat litterära spår efter sig. Vid Götheborgs Gymnasium, stiftadt 1640 eller 1648, känner man 13 dissertt. 1647—86 i theol. samt philos. och 22 orationer på latin och svenska 1658—93. En Lector Lars Dalman togs härifrån af M. Stenbock till handsecreterare; dog sedan såsom Landshöfdinge i Blekinge. I Kalmar skola, äfven förrän den 1692 blifvit Gymnasium, utgaf man en dissertation de natura Logices 1632 och en diatribe scholastica, der philosophiens nödvändighet i alla studier, synnerligen de theologiska, ådagalägges, 1647; dessutom både svenska och latinska tal 1627 och följ. Från Carlstads Gymnasium, som kan anses stiftadt 1699, ha vi inga litterära spår från 17:e seklet; ej heller från Hernösands, ehuru stiftadt 1648 eller Gefle, stiftadt 1669; men från Viborgs, stiftadt 1618, har man en theologisk disputation, vid tillträde ad professionem theologicam, af 1699. Skolans Rector P. Carstenius utgaf thet himmelska Consistorium .... uthi een lijten scholeöfning och Comedia på Viborgs slott, repräsenteradh 1694 den 19 Febr. (se Åbo Tidn. 1792 N:o 23). Äfven Revals Gymnasium är ett svenskt verk. Det stiftades af K.

Gustaf Adolf 1631 [1]. Rigas skola styrdes på akademiskt sätt; 1696 tryckes Leges de officiis docentium et discentium; från 1685—89 känna vi 5 tryckta programmer och från 1689—1703 11 st. tryckta orationer. En Joh. Breverus har 1658 i Frankfurt utgifvit en samling orationer, hållna i Athenæo Rigensi. Stettins Gymnasium, stiftadt 1607 (dissertationer utgåfvos äfven i den förut varande skolan; i Upsala finnas 19 från 1596 till 1694) kallades Carolinum, och äfven svenska tal äro der hållne och utgifne.

Trivial-Skolorna

äro redan för många att uppräknas. Vi anföra Upsalas, den gamla, Stockholms, der allt flera inrättades (inauguratio scholæ ad Eccles. S. Mariæ är tr. 1667), Gefles, Hudiksvalls, Linköpings, Norrköpings, der 1618 tryckta theser i philosophi ventilerades, Söderköpings, Vesterviks, Vadstenas, Skenninges m. fl. Skaras blef den enda i stiftet, sedan Mariestads "djeknadöme" indrogs, ty som pædagogier kan man blott anse Alingsås, anlaggd omkr. 1619, Venersborgs anlaggd 1642, Falköpings vid samma tid, Lidköpings, dit Gr. M. G. De la Gardie flyttade sin på Leckö inrättade skola 1672, utom det barnhus med skola, som han anlade, doterade med 103 tunnor spanmåls inkomst, Strengnäs, Nyköpings, Örebros, Vesterås, Fahluns, Arbogas, Köpings, Hedemoras, der Hollstenius ventilerade en dissertatio physico-theologica (före 1624) m. fl., Vexiös, Jönköpings, der J. Baazius ventilerade, med en Collega till Respondens, en kyrko-historisk dissertation 1641, Visingsö, Åbo m. fl. (om Lunds stifts skolor är förut nämndt), Götheborgs, Uddevallas, Marstrands,

[1]) Se Methodica pædias Isagoge pro felici successu Gymnas. Reval, ib. 1635.

Kungelfs och Halmstads gamla, samt Laholms, hvars Rector nämnes 1692; Falkenbergs, hvars Collega nämnes 1690, och Kungsbackas, nämnd vid samma tid, äro blott pædagogier; Kalmars (Collegium Carolo-Gustavianum), Carlstads, Philipstads och Christinehamns kunna blott kallas pædagogier. Dessa voro dock ypperliga folkskolor. "Redan 1637 fanns näppeligen något bondebarn (der i orten), som ej kunde läsa och skrifva." Åtminstone skall det så förefunnits 1779. Hernösands, öfver hvars Rector parenterades 1626, Frösöns, stiftad 1674. Visbys läroverk var ännu blott en trivial-skola [1]).

---

[1]) Vi anföra här ur den 1613 tryckta prælections-ordningen för Biskopar, Professorer och Kapitularer i Kathedral- och Provincial-skolor i Sverige: Skolorna äro Provinciales eller Cathedrales. I Provincial-skolorna voro 4 klasser. *kl. Alphab.* a) præcepta: svenska och latinska språket, Donatus, Luth. Kateches, skrifning; b) exercitia: grammaticaliska, dialogiska, böner. 2 *kl. Etymol.* a) præcepta: Chytræi orthogr. et etymol., instrumental- och vokal-musik Dav. Psalt., Antiphoner, Responsorier och cant. figurativ.), Kateches. b) exercitia: Ciceros epistlar, Æsopi fabler, Bibel-lection, öfversättn. och imitationer på svenska af Cic. epistl. och Æsopi fabler. 3 *kl. Syntact.* a) præcepta: synt. et prosod., börjas med Grek., Compendium Musices, Haffenr. loc. theol. b) exercitia: Cic. epistl., en Comedi i Terent., Virg. eclog., Luthers Kateches på grekiska, Dav. Psalt., stilar och imitationer. 4) *Classis Rectoris.* a) præcepta: Cleonarti Grek. Gramm., Rami Rhetorica et Logica, Henr. Fabri Musica, Haffenrefferus; b) exercitia: i Grek. en epist. af Paulus, en orat. af Isocrates, Plutarchus de p. inst., en orat. af Demosth., Hesiodus en bok, i latin två oratt. i Cic., två böcker i Virg. Georg. eller Æneid., imitationer af Cic. epistl. eller orationer, en disputation hvart $\frac{1}{4}$:dels år i logik och theologi. I Kathedral-skolorna fordrades i 4:e klassen, som ock kallades græca, en tragedi af Euripides eller en rhaps. i Homerus, Matth. och Johan. Ev. m. m. Grekiskan skulle öfversättas på latin och tvärtom. Der skulle disputeras i Rhetorik. Der fanns dessutom 5) *Classis Rhetorica et Logica.*

Om **bildningsanstalter** för redan vigda prester genom **synodal-möten** och thy åtföljande vittra öfningar, må några ord särskildt nämnas. Cursen för prestexamen i medlet af detta sekel var ej mindre, än den torde varit vid vissa tider på våra seminarier. År 1640 utgaf Ärke-Biskop Laur. Paulinus ett programm på ett folio-ark, till alla Theol. Studiosi, förkunnande att ingen derefter antoges till prest, som ej i philosophiska studierna inhämtat: i **Philologi**: latinsk och grekisk Grammatika; i **Vitterhet**: Rhetorikan; i **Philosophi**: Logikan; i **Mathematik**: Arithmetik och 11 böcker i Euklides; i **Physik**: Rami lärobok; i **Astronomi**: doctrina sphærica et Calend. ecclesiast.; i **Geographi**: Mediocris et notabilis cognitio etc. — Då de blifvit prester, höllos de likväl till studier genom synodal-möten. I Upsala har man tryckta dissertationer och theser, håll-

---

Här fortsattes Cicero och Virgilius, Horatii oder och epistlar samt ad Pisones, i Ovid. Metamorph. histor. Phaetonis eller striden mellan Ajax och Ulysses om Achillis vapen eller Deucalion. Skriföfningarne bestå nu i imitationer af Cic. Orat. och Virg., Horat. eller Ovid. på vers. Dessutom 4 dissertationer om året in logicis. Äfvon skulle läsas Buscheri Arithm., Philippus de anima, Sphæra Johannis de sacrobosco. 6) *Classis Theologica.* Här lästes LL. Symbolici IV, Pauli Epp. till Rom., Gal. och Ebr., disputerades i Theologi, började med hebreiska m. m. Alla skolarer skulle äga Bibeln och N. T. Græcolatinum, libb. concordiæ, uppmuntras skaffa sig och läsa Chemnitius, Erasmus och Hunnius. Cursen var 12 år, 2 i hvar klass, sedan 2 år vid Akademien förrän prestvigning fick ske. Dock kunde för landprester Kathedral-skolan vara tillräcklig. Trätor vid disputationer mellan Rami och Aristotelis anhängare förbjödos. "Antingen man definierar logica per artem eller per habitum organicum, beror saligheten ej derpå." En gymnastikplats skulle finnas vid skolorna. Notarierne skulle der öfvervara lekstunderna. Undervisningen synes mest varit ambulatorisk. En tabula officiariorum omtalas. Inga slika pedanterier, som vid Danska skolorna, anföras. Ferierne voro 3 veckor vid Jul, likaledes vid Påsk, Midsommar och Michaeli.

e i Upsala 1604—1700 af sådane män, som L. Paulinus, P. Kenicius, L. Stigzelius, J. C. Lenæus, Jonas Magni Vexion., J. Stalenus, Er. Emporagrius, Isr. Kolmodinus m. fl.; stundom af sådant innehåll, att de ännu måste rådfrågas, såsom Joh. Sparrmans de Collegiis Canonicorum Cathedralibus et Monasteriis 1671; i Linköping 1606—99, 13 st. (en i philosophi); i Skara 1644—99, 16 st.; i Strengnäs 1607—1700, 62 st. under sådane Ephorer, som L. Paulinus, J. Matthiæ, E. Emporagrius, E. Benzelius; i Vesterås 1601—74, 31 st. under Joh. och N. Rudbeckius samt O. Laurelius; i Vexiö 1610—91, 7 st. under Baazius, S. Wiraenius m. fl. (den af 1610, om hvilken Warklin så litet vet, är tryckt i Wittenberg); i Lund, som de under sista tidehvarfvets framställning redan anförda, 1683—1700, 13 st. under Knut Hahn, Chr. Papke, J. Linnerius och M. Steuchius; i Åbo, Vasa, Gamle Carleby och Uleå höll den driftige Is. Rothovius sina årliga synodal-fester; dylika fortsattes af Æsch. Petræus, J. E. Terserus, Joh. Gezelius senior et junior 1632—1700, 32 st. M. O. Vexionius (Gyldenstolpe) præsiderade 1647 och har tillaggt ett helsnings-poem till Fännarne. I Götheborg utgåfvos, så vidt man känner, 1651—88, 10 st.; i Kalmar 1619—64, 18 st. under Jon. Rothovius, N. Eschilli, en författad af O. Svebilius, Theol. Lector. Vi böra minnas, att vid ett Consilium derstädes 1632 uppfördes N. Holgeri tragedi Trojenborg; i Mariestad 1640 under J. Orcensulenus; i Viborg 1660 under N. Nycopensis, att ej nämna Joh. Gezelii jun. m. fl.; i Riga 1664 etc., J. Sheringii m. fl.; i Reval 1639—43, J. Fischeri; i Dorpt 1690, L. Bergii, "Superint. öfver Narva och Ingermanland, General-Superint. öfver Lifland och ProCanzler öfver Pernaus Akademi" m. fl.; i Narva 1647—1702.

Oaktadt denna myckenhet af Bildnings-anstalter under Svensk spira, fortforo de utländska att flitigt be-

sökas. Detta så vigtiga element i national-bildningen, då ännu ej tidningar och tidskrifts-litteraturen hunnit er sätta, hvad man med resorna förnämligast sökte, ingic såsom en följd af Aristokratiens ädla anda och rätt uppskattande af humanistiska bildningens vigt och ära Som den fashionable Gentlemannen i England numer måste ha besökt Rom, så måste den svenska adlige yng lingen i de dagar ha besökt Tysklands Universiteter slutligen Paris, London och Rom. En ofrälse ynglin följde såsom Mentor. Så träffar man knappt någon P stor i den aflägsnaste vrå, hvars personalia blifvit tryckt om hvilken ej en lärd pilgrimsfärd berättas. Detta va så allmänt, att i allmogespråket underrättar ännu uttryc ket: "han har rest", om en peregrination. Genom de adlige eleven hade en sådan haft tillträde ej blott til bngande Professorer vid alla Universiteter och vänlig borgmästare i alla städer, dit Gustaf Adolfs och han jemningars rykten hunnit, utan intill "furstar och herrar" som väl visste hvad rang svensk Adel då tilltvingat si i det europeiska samhället. Det är oberäkneligt, hva friskhet i idéer, hvad klarhet i omdöme, hvad hyfsning i seder härigenom utbreddes till hvarje koja i Sverige. Just härigenom står Aristokratien såsom national-bildningens verksammaste vårdare. Hvad Munkväsendet föru uträttat och hvad periodisk litteratur numera vill ersätta, det verkades då på ett sätt, som i många hänseenden aldrig kan ersättas. I seklets början var första utflygten merändels till Rostock. Der höll Simonius en Talare skola, hvari Svenskarne orerade om vältaligheten o. d., ofta tryckande sina tal. Erici Magni tal om civila stån dets företräden framför det militära är tryckt 1603, och Elias Gangrius, Lector i Strengnäs, utgaf 1617 ett tal hållet för rättigheten att inträda i Simonii Collegium Oratorium. Simonius kallades sedan till Stockholm, derpå till Upsala, då Skyttianska professionen inrättades. Snart ser man svenska ynglingar öfver allt. Se här blott de

enska unge män, som kunde kallas till professorsstolar l· Universitetets stiftning i Lund! P. Holm, född i ıgermanland, hade besökt Helmstädt, Wittenberg, Leip- ; och Jena, der han utgaf en bok om Turkiska reli- ınen, vidare Frankrike och Holland. Nils Hyltén, f. Småland, hade besökt Tyskland, Holland och England; ıut Hahn, från Småland, hade studerat i Wittenberg; ıd. Spole, från Småland, hade studerat i Preussen och ıxen; E. Elfvedalius, från Vermland, hade som infor- ıtor för Grefve G. A. De la Gardie besökt Tyska Uni- ısiteter; M. Nordeman hade med en Frih. Soop besökt ıskland, Frankrike, England, Holland, Italien; Er. ıck (Sackensköld) följde en Dureel genom Tyskland h Holland; N. Wolf (Stjernberg), från Vestmanland, re- ı med två herrar Gyllenadler genom Tyskland, Frank- ce, Italien, England, Holland o. s. v. Och man reste ı som i sednare tider för att se, utan för att lära. ın stannade vid de Universiteter i åratal, som hade de ıtbaraste Professorerne. Så sammanlänkades vår bild- ıg med den Europeiska, och våra Benzelier från Ben- o nära polcirkeln blefvo jemngode med sina samtida e af naturen mest gynnade länder.

Bibliothekerna

ındes ej härunder af regeringar eller mæcenater och de.

Upsala Universitets Bibliothek börjar sin toria 1621. Gustaf Adolf, Johan Skytte och Axel enstjerna voro dess varmaste vänner. Konungen lät ınde år föra de sista spillrorna af Medeltids-Bibliothe- ne, som i Stockholm kunnat bevaras, till Upsala. År 23 sände han dit det Bibliothek han eröfrat i Riga, ıledes Hosii och Brunsbergska Collegiets. År 1631 kom Würtzburgs Bibliothek såsom ett spolium opimum; ıan följde ett Bibliothek från Oppenheim och Episcopi ıguntini Joh. Svicards. Under Dr. Christinas tid öka-

des Universitets-Bibliotheket mycket genom bok-auction efter utländske lärde, som dogo i Stockholm. Då Kö nigsmark intagit Prag och då Torstensson intagit Olmü hade de lärt af sin läromästare i segrar, hvad värde Bibliotheker ägde, och sände det lärda bytet till Stockholm der det delades mellan Kongl. Bibliotheket och det Upsaliska. Det sednare ökades från alla håll. Hit anlände prydnader från Mazarins och Is. Vossii Museer, från Bibl. Petaviana och Gaulminiana, hela Bibliotheca Principis Ursini, en Böhmisk Primats m. m., så att Brabill jemnförde det med Italiens utmärktare Bibliotheker. Under Carl XI:s tid ökades det synnerligen. Nu inträffa J. G. Sparfvenfelts donation af böcker och Mss. moderna språk, Engelska, Italienska, Spanska, Polska Ryska m. m., dessutom i en mängd Asiatiska språk till och med Chinesiska, utom Gr. M. G. De la Gardie verldsbekanta donation af Götiska och Isländska Mss såsom Ulphilæ codex argenteus, jemte dess apograph Konunga-sagorne, Frostethings-Lag, Edda och Skalda etc. Bibliotheket vårdades af en Loccenius, Verelius Örnhjelm, Obrecht, Norrman (som inköpte synnerligen goda grekiska auctorer), E. Benzelius m. fl.

Det K. Bibliotheket i Stockholm fortfar att i skuggan, der det akademiska träder allt närmare fram i dagen. I Dr. Christinas tid ägde det, — om vi räkna Drottningens Bibliothek såsom Kungligt — stora skatter. Grekiska litteraturen blef under Isak Vossii Bibliothekariat så rik, att Sverige aldrig torde ägt större skatter i detta hänseende.

Lunds Universitets Bibliothek bör väl näst anföras. Capitlets Bibliothek synes ej synnerligen förökadt på den långa tiden mellan 1600 och 1668. Catalogus Bibl. Antiquæ finnes, som anmärker blott en tryckt i 17:e seklet: P. Matthæi Historia Franciæ, T. III. cum interpret. Joh. Friderici, Fra-

1623. Det Akademiska Bibliotheket började under en olycklig stjerna. När Regeringen 1669 skickade 500 daler s:mt till grundläggande af ett sådant (Bibl. Capituli var då redan till Akademien anslagit), funno Professorerne, att de i sin lilla by hade nog lärdt anseende utan vidare läsning, att de för öfrigt bättre kunde använda penningar än böcker och delade myntet sins emellan. Men olyckan var, att de i sin vishet funnit, det Räntmästaren ej var nog boklärd, för att få del af pengar, som ändock för böcker varit bestämda. Och denne var en modig man, som, trotsande ett helt Consistorii vrede, till protocolls dikterade derom för efterverlden. Regeringen lät det dervid blifva; men K. Carl XI, som sett, att det ej var värdt sända pengar till dessa herrar, inköpte sjelf Prof. och Riks-Rådet Figrelii — Gripenhjelms Bibliothek och sände dem, tänkande, att det nu skulle blifva ett Consistorium omöjligt, att eludera hans omsorg. Till yttermera visso tillsattes en till och med adlig Bibliothekarie (Hulth — Lilljenstråhle). Men hvad besegrar ett Consistorii conseqvens i Lund? Äfven 14 år efter sitt tillträde (1698), nödgades Hulth ingifva följande memorial: "Magnifice Rector! Emedan såsom dhen eene kuhren till Bibliothequet emot Dombkyrchian ähr så bröstfällig, at man ingen timme eller stundh kan wara säcker, förrän den tillicka med sjelfwa wäggen, der de medicinska böckerna stå uppsatte, alldeles utfaller, så att böckerna fördenskull torde blifva derigenom förderfvade och bortstulne, särdeles der en sådan skada om nattetid ske skulle, och dörren till det öfverste loftet, deräst bräderna öfver Bibliothequet til en stoor deel ligga helt lööse, deer uthan dageligen dags stäår öppen och sönderbruthen." . . . Förrän böckerna 1690 transporterades till Lundagård, hade de stått i ett Capell, der, enligt ett memorial af 1687, "lätteligen en obetänkt och elack menniska kunde gå in och ut och Bibliotheket beröfva, besynnerligen emedan det icke allenast utåt kyrkogården,

der fenstren aldrig äro borta, utan ock inåt sjelfva kyrkan är så öppet, att en utan stor möda kan der inkomma", hvilket han tredje resan påmint Magnif. Dm Rectorem, viljande vara alldeles eximerad från det ansvar derå en gång torde följa. Hulths efterträdare, Bonde Humerus, fortfor att remonstrera och erinra om sina remonstrationer, att han ville vara alldeles eximerad från allt ansvar, "om ej dörr och tak anskaffades" och underrättade mer än ofta, "huru man efter regn kunde af de medicinska böckerna vatten af hvart blad pressa." År 1700 hade 152 böcker förkommit, 1000 lågo ännu ända till på 10:e året oinbundne, "deribland många ej med stora penningar kunde betalas, nu snart ohjelpligt förderfvade; många hundra voro defecte, ur somlige funnos tractater utskurne, andre sönderrifne, maskstungne, sönderskurne, brände, uppruttnade eller af ohyra, takdropp och urväder förderfvade, hvilka för deras myckenhet ej kunna specificeras"[1]). Några af de förkomne böckerna ha sedan återkommit, deribland Liber Datieus och Necrologium Lundense. Inkomsterne fortforo allt jemnt ända till 1740 att af Rectorerne upptagas och merändels behållas, bli fordringar i Bibliothekariers sterbhus o. d. Nästa tidehvarf visar den historiska continuitetens makt. Vi beklaga, att vi intet kunna anföra om Bibliothekets förökelse.

Domkyrko-Bibliothekerna vårdades dock mångenstädes på ett sätt, att det ännu bringar Ephorerne ära. Till Linköpings Bibliothek hade Biskop J. Bothvidi glädjen att öfverlemna 160 Voll., gifne af Hr. Axel Baner. Det ihågkoms af Hr. J. Scheding, Baron Thure Oxenstjerna, v. Presidenten Lagerfelt (Forthelius) m. fl. År 1700 utgjorde det 800 Voll. Västerås Bibliothek bestod vid J. Rudbeckii ankomst af 75 Voll.

---

[1]) Se företalet till Prof. Liedbecks samlade skrifter, XXVII etc.

r 1643 funnos 133. Biskopen skänkte 102[1]), ditkaffade äfven ett Musikaliskt Bibliothek genom Jon. Colmbus, som derföre utsändes till Tyskland, hvarefter imnde Columbus uppdref musiken först i Vesterås till ı ansenlig höjd, derefter, som Prof. i Upsala, kring la riket. Sedan gaf Joh. Matthiæ dit största delen af tt eget och 1000 spec. Rdr till fond. Om Strengnäs, karas, Åbos (snart Akademi-Bibliothek) finnas ock da vittnesbörd, synnerligen rikhaltiga om det sistnämn- i Porthans Bibliotheks-historia. En katalog öfver Åbo bliothek, fördelad efter faculteterna, utkom i Åbo 1682 l. Petrus Olai Dalecarlus tryckte 1640 4:o en Catagus öfver Vesterås Gymnasii Bibliothek.

Under detta tidehvarf började Magnaterne, efter de mle Romares sätt, upprätta Bibliotheker på sina Tualaner, dit de flydde från Hofvets otack eller sina ıbetsmödor. Störst var De la Gardieska på Venneırn. Hela Steph. Joh. Stephanii förenades dermed 659. Samma herre hade dessutom ett på Leckö, and Bibliothekarier på det förra stället se vi sådana in, som P. Lagerlöf, L. Norrman — den störste laıske skalden och latinske talaren bland då lefvande enskar — poeten A. Stobæus m. fl. En Andr. Ing. ıodinus heter på en 1679 utgifven dissertation om Solickarne: Bibliothecarius in Leckö. Carl XI gaf "per ductionis jura", enligt Celsii uttryck, dessa Bibliotheker l Upsala. Samma öde träffade det Rålambska på

[1]) Att Axel Oxenstjerna hitskänkt det Churfurstliga Biiotheket i Mayntz, har Grau anfört i Vestmanlands beskrifng, hvarefter det gått ur den ena boken in i den andra (se ımeld, VIII ed. 11 B., sid. 170, af Lundblads Sv. Plutarch c.). Man hänvisar derföre till de betänkligheter, som anras af en vittnesgild man i Linköpings Bibl. Handlingar, II, l. 313. Men att Hr. Lars Grubb år 1650 dit skänkte 63 ɔll., betviflas ej.

Lenna. Braheska Bibliotheket på Wisingsborg härjades af eld, men öfverlefvorna torde utgöra det vigtigaste af Bibliotheket på Skokloster. Rosenhanska på Bärbo vid Nyköping har ymsat rum men ökat sitt värde, det Oxenstjernska m. fl. att förbigå.

Om Bokhandeln, Censuren och Boktryckerierna hinna vi blott anföra några ord. En Bokhandlare i Stockholm, Herm. Sulka, förlade en ny upplaga af Josephi dramatiskt bearbetade historia 1609. Pehr från Staby fick privilegium 1616 att i Upsala upprätta en bokhandel; men dermed gick smått. Sår, som knappt hunnit läkas, då Svenskarne utgjöto hvarandras blod för olika religions-meningar, hade lärt folket så väl som styrelsen, att af ren frihets-enthusiasm lägga band, som friheten nu anser för sin första pligt att lossa — band på bokhandel och boktryckning. Men då boken var "god", så önskade alla dess spridning, alla dess tryckning. Censuren öfvades af regeringen under hela seklet. Inom historien visade den sig på den anfallnes sida. J. Baazius ålades i sitt Inv. Eccles. omtrycka sidd. 660, 662, 663, 665, der han kastat en mörk skugga på statsfången Messenius; L. Paulinus befalldes omtrycka det ark i Hist. Arch., der Rigaboarne fått ett skarpt omdöme. Ofta var det för grannsämjan skull med andra stater, som Indragningsmakten begagnades. För hårda omdömen, om till och med det ej oss öfvermäktiga Danmark, måste Petrejus ändra sin Chrönika, Vidichindi sin Gustaf II Adolfs historia, ja, en Gyllenhjelmsk stipendiats verser till K. Gustaf Adolf. Af respect för odium Theologicum förbjöds en disputation i Logik af L. Stigzelius, J. Matthiæ idea boni ordinis och Ramus olivæ, Svedbergs Psalmbok, Terseri och Spegels catecheser, Bilbergs disp. de Theologia Christi och de concupiscentia renatorum, D. Ananders nova concionandi methodus non nova, Wittenb. 1683, samt

A. Kempes Theologiska proberugn. Af billig aktning för religionens sanning indrogs en i Lübeck felaktigt tryckt Bibel, kanske ock Menii Consensus Hermeneuticus Mosaicus; af billig aktning för menskliga förnuftet indrogs Forsii svärmande prognostica och den svagsinte fröken Frölichs skrifter samt Lyseri de polygamia. Af lika billig aktning för litterär anständighet, äfven under strid, brändes N. Becmanni Eris Scandica och förbjöds Verelii fortsatta stridsskrift mot Schefferus, efter dess död. Af högst billig aktning för det Konungsliga Majestätet förbjödos H. Carls slagtarbänk af Posse och Concupiscentia Caroli af Lejonhufvud. Af monarchisk ömtålighet förbjöd man Lenæi de jure regio, samt skaffade Gyldenstolpes politica, om ej indragning (derföre torde Alnander ej äga bevisande skäl), dock misstanka för mindre god konungskhet. Af Aristokratisk ömtålighet drabbade åskan J. Rudbeckii privilegia doctorum, sedan man ej dristade sig åt "huden" på författaren. Af personlig ovilja tilläts M. G. De la Gardie ej med vindiciæ veritatis försvara sig. Af qvinlig, ganska billig ömtålighet, indrogs Emporagrii Cateches. Vi känna ej Bibliotheca Gallo-Svecica (tryckt i Utopien hos Nemo), hvars författare Isaac Wolmar sattes i arrest, och hvars boktryckare fick spö, men förmoda, att den retat svenska national-sinnet, som ej visste ädlare hämnd. Detta sinne bidrog ock, jemte en viss ätts ömtålighet, att vålla indragningen af Typotii relatio hist. de regno Sveciæ. Vi känna ej anledningen till förbudet af A. Kempes öfversättning af Perspicillum belli, Kortholt om hemliga begrafningar, Castovii diss. de statu nat. et adv. samt Jos. Wallins dissert. under Norcopensis de originibus et incrementis Stockholmiæ (torde sårat Stockholms fåfänga). Och detta är allt, som en i slikt enväldig styrelse indrog på 100 (säger hundrade) år. — Axel Oxenstjerna contraherade med Elzevirerne, att årligen hitsända det yppersta af Europas årstryck. De funno dervid

betänkligheter. Akademi-staten i Upsala skaffade då Joh. Stenius rätt att i Upsala öppna boklåda. Först med utländningen Henr. Curio 1659 fick bokhandel och boktryckning någon fart. I Stockholm tryckte Guterwitz ännu 1609. Vid samma tid hafva Chr. Reusner, Anundus Olai (sedan Olaus Anundi) officiner i gång. Sedan uppträdde Olaus Olai, Enæus och Meurer, i medlet af århundradet Henr. Keyser och J. Janssonius, i sednare hälften Hantschenius, J. G. Ebert, N. Wankif, Buschardi m. fl. År 1680 hade bokhandlarne i Stockholm börjat utgifva tryckta kataloger. J. Heizig, adlad Ridderstjerna, vann först en dylik förtjenst[1]). I Upsala gingo Eschilli Matthiæ pressar flitigt de två första decennierna; sedan P. E. Waldii och Joh. Pauli, till slut den redan anförde Henr. Curios. Boktryckerier uppkommo efter hand vid Domkyrkorna. J. Rudbeckii boktryckare i Vesterås Olaus Olai lär varit den Enæus, som fanns i Upsala 1620; han efterträddes af P. Wald, denne af Hager. I Strengnäs tryckte både Olaus Olai Enæus, Joh. Barckenius och Amund Grefve typis Paulinis. Z. Brochenius var Biskop Matthiæ boktryckare. År 1671 var Zach. Asp boktryckare derstädes. I Nyköping tryckte Amund Grefve 1647. I Linköping tryckte en Guntherus på 1630 och 40-talet. I Götheborg, der Skaras synodal-litteratur trycktes, gingo Amund Grefves pressar 1655—73; Rahms pressar sedan till seklets slut. I Kalmar tryckte Chr. Gunther 1627, men 1637 hade Clerus börjat låta trycka i Linköping. Åbo fick boktryckeri omkring 1640. På Visingsborg tryckte J. Kanckel som bäst 1670; men omkring 1680 flyttades det grefliga boktryckeriet till Jönköping. I Skåne funnos två boktryckerier i detta sekel. Det under förra

---

[1]) Utgaf Catalogus librorum in officinis typographicis Holmens. ann. 1680 editor. Sthm 1681. Upptog äfven andra böcker, som i Stockholm funnos till salu.

århundradet i Malmö varande hade upphört, då K. Carl Gustaf 1658 ditskaffade G. Hantsch. Sedan blef Vitus Haberéger, en Ungersk ädling och emigrant, General-Gouv. boktryckare i Malmö; tryckte någon tid i Lund, men återflyttade. Tryckte ännu 1690. I Lund hade Hantsch uppehållit sig en tid såsom boktryckare före Akademiens stiftelse. Vid denna kallades Vitus Haberegger för en tid dit; men, då han åter flyttat, blef Abraham Vitusson H. "Akademi- och Gouvernements-Boktryckare."

Och härmed slutas den korta öfversigten af Bildningsanstalterna för 1523—1600. Den torde erbjuda förklaringsgrunder för mycket stort och ädelt, som folkets offentliga lif under samma tid uppenbarar. Vi vänta dock ej, att den skall väcka mångas interesse i en tid, som synes vilja söka förklaringen på historiens phänomener i anekdoternas och anekdotmakarnes fria combinationer. På häfdeforskningens väg finner man dock guldmalmen i bergets ådror, ej guldstycken i flygsanden.

(Fortsättes).

HISTORISK BLICK
ÖFVER DEN SVENSKA NÄRINGSFLITENS UTVECKLING.

ANDRA AFDELNINGEN.

FRÅN 1719 TILL 1772.

(Fortsättn. och slut från föreg. häfte).

4. *Manufacturerna.*

Af det föregående känner läsaren, att Svenska Slöjderna, grundlagde af Alström och gynnade dels genom lån och understöd, först ur Landshjelps-fonden sedermera ur Manufactur-Contoret, dels genom premier och införsel-förbud af främmande industri-producter, sedan 1738 började kraftigt uppblomstra. Deras utvecklingsgång kan i en blick öfverskådas på följande tabell, uppgjord på de grunder, som K. Commerce-Collegium i sin till 1769 års Riksdag ingifna Relation [1]) upptager.

År	Arbetare	Tillverkningsvärde årligen		
		Dlr k:mt		Rdr sp.
1739—46	12,444	5,212,666	à 40 m:k	521,266
1747—50	14,163	7,318,029	»	731,803 [2])
1751—54	14,005	8,724,306	»	872,432
1755—59	17,499	13,181,037	à 45 m:k	1,171,648
1760—63	?	19,214,925	à 80 —	960,741
1764	14,241	20,670,471	à 88 —	939,567
1765—68	11,662	16,317,963	à 67 —	974,207

[1]) Hos Canzler, Mém., sid. 382; summorna äro här uträknade efter årligt medeltal i Dlr k:mt och i Rdr sp.

[2]) Enligt Handels- och Manuf.-Deput. Berättelse vid 1747.

Det sammanräknade beloppet af fabriks-tillverkninrna under hela denna tid utgjorde 111,610,122 dlr nt. Deruti äro dock icke inberäknade tobaks- och socr-tillverkningarna, ej heller de för fabrikernas räkning lagda plantager af tobak, färgväxter m. m. Om dessas rde, 42,125,582, tillägges, gör summan 153,735,704 r s:mt. De under samma tid af Manufactur-Contoret r detta ändamål lemnade understöd [1]) stego till något er än 117 t:r guld [2]), således med afseende på förra rdesumman vid pass 10½ proc., men med afseende på n sednare vid pass 7⅗ proc. af productions-värdet.

Enligt 1756 års Handels- och Manufactur-Deputams Berättelse [3]) stego samteliga fabrikernas tillverkngar, med inbegrepp af socker, jern, stål samt plangernas, från 1751 års början till och med 1754 års ut till 12,632,406 dlr s:mt, och den nationela vinsten, ter afräkning af rudimaterierna, till 84 t:r guld 21,604 r s:mt, "och blifver således på try års tid Tolf t:r

s riksdag utgjorde värdet af manufactur-varorna på 4 år 79 r guld 60,105 dlr s:mt, och landets nationella besparing, sem ⅓ för rudimaterien blifvit afdragen, 53 t:r guld 6737 dlr mt. Summan förmenas blifvit dubbel, om sockerbruken och baksspinnerierna med flera under Hallrätterna icke hörande llverkningar blifvit tillagde. Elers, Stockholm, III, sid. 353.

[1]) De hufvudsakligaste anslag, som utgått ur Manufacturontoret från dess stiftelse till 1764, voro följande: till anggning af nya fabriker 6,365,733 dlr s:mt, till aflöningar, se-arfvodeu, pensioner m. m. 1,378,807; till schäferier 629,145, ll premier 2,459,272, till spinnskolor 490,510, till Laborarium mechanicum 23,168, till Stenkolsverket 47,500, till obolts-fabriken 8,907, till underhåll af faderlösa barn 26,500, ll Jern-Contoret 66,615, till Fiskeri-premier 300,000. Manuf. ont. Berätt. angående dess förvaltning ingifven vid 1766 års iksdag.

[2]) Beloppet utgjorde egentligen 11,796,100 dlr, men deraf nestodo 109,244 hos Kamereraren, och 98,716 funnos i cassan.

[3]) Modée, sid. 3944.

gulds större besparing än Deputationen vid sistledne dag vist hafva på $3\frac{1}{2}$ år genom våre fabrikers inrät gar Riket till godo kommit." — Om ett årligt med af först stående summa tages och evalveras i kopparm räkning, har hela den årliga tillverkningen ett värd

9,474,504 dlr k:mt, eller 947,451 Rdr sp.

Den Deputation, som vid 1766 års Riksdag[1]) sl undersöka manufacturernas ställning, beräknade, att ras varu-värde från 1727 till 1764 stigit till föga m 982 t:r guld, samt att de under samma tid sparat en utgift af 381 t:r guld. Detta är således betydligt än det förra, ehuruväl räkningen omfattar en längr och tillika plantagerna. Mellertid följer en tabell[2]), so sar i hvilken mån hvarje fabriksgren bidragit till resultat. I en tredje column har jag tillagt produc värdet för år 1764, då fabrikerna ännu icke sär mycket lidit. Summorna äro utförda i dlr s:mt.

	Tillv. värde 1727—64.	Besparing.	Tillv. · 17(
Sidenf. o. Silkesrederier	19,636,507	$\frac{1}{4}$ ell. 4,909,126	1,742
Kläde- o. Stoftsfabr., hvaraf			
$\frac{9}{10}$ af utländsk ull	35,726,730	$\frac{3}{8}$ » 13,397,524	2,929
$\frac{1}{10}$ af inhemsk d:o	3,969,636	$\frac{7}{8}$ » 3,473,432	
Bomulls- och Tyg-fabr.	8,988,889	$\frac{1}{3}$ » 2,996,296	749
Kattun-tryckerier	5,321,343	$\frac{1}{4}$ » 1,330,335	247
Jern- o. Stål-manufact.	3,185,405	$\frac{9}{10}$ » 2,866,864	99
Diverse fabr. 8,986,695	13,407,144	$\frac{1}{2}$ » 6,703,572	764
Färgerier 280,876			3[illegible]
Tapet-fabr. 239,258			ej upp
Garfverier 3,900,215			329
Äldre, ej specif. fabriker	7,429,848	$\frac{1}{4}$ » 1,857,462	ej upp
Tobaks- o. andra plantag.	583,822	583,822	d:
	98,249,325	38,118,435	6,89(

[1]) Se nedanför.

[2]) Den meddelas, sådan den läses i originalet (Ca sid. 583), ehuru deruti finnas några tryckfel, hvilket sl då summorna sammanräknas.

Innan vi gå vidare, införa vi här en anmärkning. I Lagerbrings Statskunskap sid. 63 förekommer en uppgift om rikets manufactur-förelse från 1747 till 1754, hvilken han säger blifvit honom meddelad af en kunnig man. Den öfverensstämmer temligen nära med den ofvanstående, hvad arbetarnes antal beträffar, hvilket 1747 utgjorde 13,301 och 1754 14,301 personer, men afviker på ett förvånande sätt, hvad tillverkningsvärdet angår. Detta skulle nemligen förstnämnde år blott utgjort 2,821,221 dlr k:mt, 1752 stigit till 3,120,418 och 1754 stannat vid 3,603,670. Men 1:o saknar denna beräkning alla spår till inre trovärdighet. 2:o kunde rikets fabriker efter så långvariga ansträngningar omöjligen stå på en så låg punkt. 3:o skulle t. ex. 1754 hvarje arbetare endast producerat varor för ej fullt 252 dlr k:mt eller 25 Rdr sp.; en summa, som icke ens kunnat räcka till för hans egen bergning. 4:o grunda sig de andra beräkningarne på offentliga uppgifter, och äro uppgjorda af särskilda auctoriteter vid särskilda tillfällen, hvaraf en, vid en riksdag då stämningen för ingen del var dessa näringar gynnande. Vi torde således få anse oss berättigade att lägga de förut meddelade värde-beräkningarne till grund för våra betraktelser.

Vid påseendet af den första af ofvanstående tabeller skönjes, att slöjderna ifrån 1738 till 1760 varit i beständigt stigande. Nästa år var arbetarnes antal 18,600, eller 1100 större än det nästföregående. Vi bedje läsaren ständigt ihågkomma, att här endast är fråga om de under Hallrätterne lydande fabrikerna, således hvarken om Tobaks- eller Socker-tillverkningarna, eller om Jern- och Stål-förädlingen. Hvad fabriks-arbetarnes antal beträffar, bör märkas, att deruti icke ingå de, "som [1]) ge-

[1]) Handels- och Manuf.-Deput. Berätt., ingifven vid 1756 års Riksdag, hos Modée, sid. 3927. Bland öfver 14,000 arbetare, som funnos år 1755, arbetade 8000 i Stockholm.

nom redande och spånad njuta deras födo, som utgöra en tredubblad myckenhet."

Af proportionen mellan de omedelbara arbetarne och tillverkningarne närmast före 1760 ser man, att hvarje person åstadkom en arbets-product af inemot 67 Rdr sp. Man kan alltså antaga 1761 års tillverkningsvärde till 1,239,348 Rdr sp., hvilket gör à 128 sk. i vårt sedelmynt 3,304,928 Rdr b:co. Denna summa betecknar dess maximum under hela det förflutna seklet. Vill läsaren jemnföra denna production med vår tids, så nämnes, att år 1832 steg den egentliga fabriks-productionen till 10,159,396 Rdr b:co; men om vi derifrån afdraga Tobaks- och Socker-tillverkningarne, samt de tvenne i Comm. Collegii Tabell upptagne Jern-gjuteriernas, gör den 7,376,448 Rdr. Således förhåller sig vår tids industri, oaktadt Finlands förlust, som likväl i detta hänseende den tiden ej betydde synnerligt, till förra seklets, just under det den stod på sin zenith, ungefär som 9 till 4. Men värdet af 1761 års fabrikater var något högre än 1814 års, hvilka, med afdrag af socker och tobak, blott utgjorde 3,187,275 Rdr b:co. Dervid bör för öfrigt märkas, att husslöjderna, som äro vida vigtigare än fabriks-rörelsen, den tiden jemnförelsevis voro föga betydliga och med flit undertrycktes till de privilegierade fabrikanternes förmån. Ett bevis på detta orimliga och högst skadliga förfarande lemnar Commerce-Collegium sjelf, som, i sin Kungörelse af d. 17 Dec. 1748, stadgade till undvikande "af kladdande och förfång för de egentliga Manufactur-verken samt de ämbeten och handtverksmän, som till sådant arbetes förfärdigande äga behörig rättighet och deraf böra hafva sin näring", att "ingom å landet må vara tillåtet att till salu hålla eller kringföra några hemmaväfde kläden eller tyger, af hvad namn de vara måge, sådana varor allenast undantagne, som allmogen, hvar i sin ort, i alla tider haft frihet att tillverka och föryttra."

Om man mellertid skulle finna det naturligare, att ra spanmålen till mätare af fabriks-productionen, så tsvarade 1761 års fabriks-production ej fullt 496,000 nor; år 1764, då likväl ett par år sädespriset rit högt (63 dlr k:mt), vägde den i värde lika med 8,103 t:r (à $2\frac{1}{2}$ Rdr sp.[1]); den nuvarande, med afag af ofvannämnde tillverkningars värde, motsvarar 053,780 t:r säd (à 7 Rdr b:co), men med tillägg af nde producter 1,481,342 t:r.

Interessant är äfven sammanlikningen mellan den rde-production, som hvarje arbetare öfverhufvud då och årligen åstadkommit. I medlet af förra seklet steg na, såsom vi nämnt, ej fullt till 67 Rdr sp., ungefär 6 Rdr 32 sk. i banco-sedlar, eller dåvarande värdet af t:r säd. Nu för tiden, då det räknas 12,482 fabriksbetare, producerar hvar och en öfverhufvud för 814 lr b:co, eller, om vi afdrage socker- och tobaks-arbene, så åstadkommer hvarje af de öfriga 11,491 artarne en värdesumma af nära 651 Rdr, motsvarande t:r säd. Hvilken förändring hafva icke machinerna dessa sjuttio år åvägabragt!

Antalet af Fabriker[2]) var vid 1764 års slut 718, hvilka 124 blifvit anlagde genom offentligt understöd. i för tiden (1832) är antalet 1943. Exporten af de hemska tillverkningarne var obetydlig: den steg 1756 -59 endast[3]) till 309,832 dlr s:mt (i årligt medeltal?) h 1764[4]) till $3\frac{1}{2}$ t:r guld. Deraf utgjorde det polede smidet 6000 dlr k:mt och det öfriga fin-smidet vid

[1]) Spanmålen gällde väl 1760 blott 1 Rdr 15 sk. sp., 1761 blott 1 Rdr 26, 1762 blott 2 Rdr 2 sk., men en näst förut och näst efter kostade den vanligen omkring Rdr.

[2]) Handels- och Manuf.-Deput. Berätt. af d. 29 Juli 1766.

[3]) Lagerbring, Statskunskap, sid. 64.

[4]) Modéer, sidd. 205, 198.

pass 54,000. Nu följer en lista på antalet af några vigtigaste fabriker år 1747, då national-industrien i kraftigt uppblomstrande, och år 1764, då den redan got började förfalla, jemnförda med det närvarande hållandet.

	1747	1764	18
Klädes-, Ylle- och Stofts-fabriker	96	96	1
Bomulls- och Linne-fabr. . . .	22	21	
Jern- och Stål-Manufact. . . .	30	30	
Pappersbruk	23	24	
Siden-fabriker	25	29	
Silkes-rederier	14	19	
Sockerbruk	8	8	
Glasbruk	8	?	

Efter denna allmänna öfversigt vilja vi i korthet gifva gången af våra slöjders utveckling. Under första femtonåriga tiderymden efter deras gryning, e från 1719 till 1734, utfärdades[1]) endast 6 privile för manufactur-verk uti jern, stål och messing, och] för andra slags manufactur- och fabriks-inrättningar; under de följande 20 åren eller från 1735 till och 1754 beviljades 37 stycken privilegier af förra sl och 652 stycken af det sednare. Ännu 1739 vor våra fabriker så svaga, att deras tillverkningar i år värde blott utgjorde 530,420 dlr s:mt = 176,807 Rdr Huru hastigt endast väfverierna inom blott ett par år växte, kan synas af följande sammanlikningar öfver införskrifna godset, ehuru det medgifves, att lurend gerierna ansenligt torde hafva tillökat 1741 års summo

Införtulladt		år 1738	år 17
Sidentyger	dlr s:mt	137,455	34,3
Kläde	»	549,318	77,9
Linne, Kattun, Yllevaror	»	1,038,152	481,9

[1]) Modéer, sidd. 196, 201, der de äfven specificeras.
[2]) Ders., sid. 205.

På 1720-talet [1]) införtullades årligen 315,934 alnar sidentyger, 2500 par silkesstrumpor, 175,800 alnar sidenband, 285,507 alnar lärfter, 105,467 culörte dito, 258,448 alnar kläde, 756,000 alnar ylletyg, oberäknadt annat ospecificeradt alngods, af hvilket värdet uppgifves till 47,000 Rdr för sidenvaror, 8000 Rdr för linnevaror och 40,000 Rdr för yllevaror. Tillsammanräknade kostade alla dessa väfnader riket årligen nära 24 t:r guld eller 800,000 Rdr sp. Vid medlet af seklet hade dessa importer till större delen försvunnit ur tull-specialerna.

Ganska rigtigt hade de svenska slöjdernas fader, Alström, insett, att bland alla fabriks-slöjder i vårt land ylle-tillverkningen måste blifva den vigtigaste; och ganska rigtigt sökte han, såsom vi förut antydt, att grunda den på inhemskt rå ämne, i det han införskref får från åtskilliga länder. De fin-ulliga fårhjordar, som Carl IX, Gustaf II Adolf och Christina låtit inkomma, voro tyska, och motsvarade, äfven om denna afvel, såsom det synes, icke under tidernas lopp hade förvildat sig, ej mer en sednare tids fordringar af klädets finhet, emedan intet europeiskt land, med undantag af Eiderstädt, ännu så hade förädlat sina får-racer, att deras ull kunde tåla jemnförelsen med den Spanska och Portugisiska. Den till Alström upplåtna Kungsgården Höjentorp blef ett stam-schäferi, hvarifrån de ädlare racerna spridde sig till alla landsorter. För att befordra detta ändamål, utfästes d. 23 Sept. 1741 premier för de fullgoda gumsar och tackor, som allmogen anskaffade sig, och Manufactur-Contoret uppmuntrade (d. 13 Sept. 1743) allmänheten, att väl tvätta och rensa sin ull, samt sedan leverera den till Hallrätterna, hvilka skulle låta jemnföra den med den utländska och af fabrikerna anskaffa en så hög betalning, som mot dess godhet svarade. I början gick man så långt i sitt nit, att man alldeles ville utrota den

[1]) Arcana Oec., sid. 253.

svenska racen; men omsider fann man, att bonden hade skäl på sida, då han ej ville mista sitt härdigare fårslag, som gaf honom ämne till sitt vallmar, fasta skinnpelsar och dessutom en fullvigtigare slagt. Ett mera lämpligt steg togs 1751, då ett premium af 25 procent (20 till säljaren, 5 till köparen) af den hemma producerade, spanska, engelska och eiderstädtska ullens värde bestods af Manufactur-Contoret; detta ändrades sedan sålunda, att 1758 gåfvos 15 proc. åt säljaren och 6 proc. åt köparen utaf värdet af den färdiga varan, hvilken af sådan ull blifvit tillverkad. Men redan 1762 ändrades ånyo denna författning på det sättet, att premierna såsom förut bestämdes för sjelfva ullen, men återigen nedsattes till 15 proc., hvilka dock innan kort, 1769, höjdes till det fordna beloppet, 25 proc., men med den skillnad, att belöningen tillföll endast säljaren, liksom förhållandet äfven var med nyssnämnde 15 procent.

Dessa uppmuntringar hade den följden, att de så kallade fullgoda fårens antal [1]) redan 1747 steg till 28,700 stycken; sedermera växte det 1751 till 55,360, 1755 till 60,687, 1760 till 80,000, 1764 till 88,953, och sedermera steg det ännu högre. Den inhemska afkomsten af premii-ull tilltog i samma förhållande: då man 1751 endast kunde påräkna 9281 ℔ fin ull af inhemsk production, ökades culturen så, att 1775 schäferierna kunde åt fabrikerna lemna 115,934 ℔ sådan ull. Under den föregående perioden hade till fabrikerna inalles blifvit försålda 1,436,648 ℔, och i premier utbetalde 1,450,770 dlr k:mt. Men under åren 1761—68 var det förra beloppet 559,411 ℔, eller i årligt medeltal 69,926 ℔; mellertid, då detta var otvättad ull och

---

[1]) Clas Alströmer, Om Svenska Yllefabriker, sid. 6, samt Tal om den fin-ulliga Får-afveln i K. Vet. Akad. 1774. Lisanders och Plomgrens Berätt. om Ullhandeln och Schäferierna i Sverige, hos Sefström, IV, sidd. 52 följ.

förlusten vid reningen utgjorde i medeltal 45 proc., så steg detta qvantum endast till 41,128 ℔ ren ull. Nu utgjorde den tidens tillverkning af fina kläden 60 till 64 tusen alnar, och då till 6 alnar fint kläde fordrades 9 marker ull (sådan den kom från Spanien, å hvilken en förlust af endast 25 proc. påräknades), så måste det öfriga behofvet fyllas genom införskrifning af utländsk ull, nemligen spansk och portugisisk. Deraf behöfdes nu endast 30 till 40,000 ℔ fin ull. Då införseln 1761 steg till 92,840 ℔, hade den 1766 nedgått till 35,716. Under hela tiden från 1751 till och med 1775 inkommo 1,595,254 ℔, och från 1761 till och med 1768 219,359 ℔; det förra gör i årligt medeltal 63,810 ℔. Äfven om ifrågavarande afvel kunnat än mer uppdrifvas, kunde den spanska ullen ej alldeles umbäras, ty af den superfina Segovia-racen hade man blott ett mindre betydligt antal får och af Leoneser-afveln, den ädlaste i Europa, alldeles intet.

Oaktadt nämnde culturs visserligen vackra tillväxt, hyste man ändock den farhågan, att den hos nationen icke slagit fastare rötter, än att den innan kort skulle alldeles försvinna, i fall premierna borttogos, hvilka befunnos nog dryga för det allmänna. Några särdeles stora schäferier funnos ej: år 1773 voro fåren spridda på ej mindre än 551 gårdar, år 1774 på 599, och sällan höllos på hvar gård mer än 50 till 60 stycken. Denna spridning, som ansågs för ofördelaktig för schäferiernas bestånd, synes mig tvärtom varit en förmån; men olyckan bestod deruti, att ull-culturen förnämligast var byggd på premier, och icke, såsom nu, på ett högt ull-pris, hvilket af sig sjelft vidmakthåller denna afvel och ökar dess tillväxt. Den spanska ullen kostade blott ½ Rdr sp. per ℔, och detta gjorde den inhemska concurrensen, utan uppmuntringsmedel, nästan omöjlig. Utomdess torde man den tiden ej förstått sig rigtigt på ull-sorteringskonsten och på fårens rätta skötsel: åtminstone har jag

ej funnit omtaladt, att herdar jemte fåren, likasom nu förtiden, blifvit införskrifne och ordentliga herde-skolor anlagde.

Hvad åter importen af den grofva eller polska ullen beträffar, belopp den sig 1761 till 628,480 ℔, men 1764 erfordrades 635,214 ℔. För att kunna jemnföra dessa förhållanden med de nu varande, må nämnas, att 1832, då hela klädes-tillverkningen uppgick till 567,685 alnar, införskrefvos 19,238 ℔ fin och 1,333,320 ℔ grof ull.

Vi vilja nu, så vidt torftigheten af våra källor tillåter, anföra några hufvudomständigheter om hvarje särskild näringsgren, särdeles med hänsigt på de vigtigare.

Om Klädes-fabrikerna hafva vi redan ofvanföre anfört åtskilligt. Här kan följande tilläggas. År 1756 sägas[1]) de varit bragte till den fullkomlighet, "att de svenska kläden, isynnerhet de finare, blifvit begärligare än de utländska." Om så varit, är det underligt, att denna handtering ej kunde starkare uppdrifvas än till högst 64,000 alnar fint kläde. Huru litet måste en sådan qvantitet förslagit för det inhemska behofvet! Likväl var importen af utländskt förbjuden. Hvilken lycklig tid för lurendräjarne! Likväl var hela klädes-tillverkningens belopp år 1764 (se s. 246) nära 3 mill. dlr s:mt = något öfver 1 mill. Rdr b:o. Nu (1832) tillverkas 239,184 alnar fint, 192,756 medelfint, 135,745 groft, hvaraf hela värdet utgör öfver 3 mill. Rdr b:co. Likväl är det först på det sednaste tiotalet, som ifrågavarande production kommit till denna höjd: ännu 1814 steg alntalet af fina och medelfina kläden blott till 130,000.

Yllestofts-fabrikerna. Man hade alltså, såsom vi sett, till någon del försörjt klädes-fabrikerna med inhemsk ull; man hade äfven gjort ett lyckligt försök, att åt stoftsväfnaderna anskaffa inhemskt, så kalladt Kamel-

[1]) Handels- och Manuf.-Deput. Ber., hos Modée, sid. 3932.

garn. Sverige var veterligen det enda land i Europa, dit Angora-geten blifvit öfverförd och der acclimatiserad, utan att dess ragg, såsom vanligen tros och af geographerne ännu i dag påstås ske efter djurets flyttning från sitt till en trång local närmast omkring staden Angora inskränkta fädernesland, förlorat sin silkeslena art. En af Alström utsänd svensk yngling hade på ort och ställe lärt sig detta djurs skötsel, samt i trots af alla svårigheter utpraktiserat åtskilliga bockar och getter, hvilkas afkomlingar i sjette led nu (1756) lefde i Gripsholms och Alingsås ladugårdar, äfvensom här och der spridda på åtskilliga herregårdar. Detta oaktadt hade dock Stofts-fabrikörerne haft [1]) att kämpa med allahanda svårigheter, men likväl hållit lika pris med utländningen, och lemnat varor till samma godhet, ända till dess 1754 afsättningen på en gång afstannade.

Siden-fabrikerna. Äfven dessa fabriker ville man skaffa rå-ämne inom landet. Här hade öfver 2000 mullbärsträd blifvit planterade, hvilka 1756 redan hade öfverlefvat trenne svenska vintrar. Till och med vid Drottningholm och på Djurgården [2]) anlades sådana planteringar. Trädet tycktes verkligen vilja vänja sig vid vårt klimat; men ändock uppnåddes icke den dermed åsyftade afsigten, sannolikt derföre, att sjelfva maskens ans jemte spånaden icke befanns lönande. Hela frukten af dessa anläggningar var, så vidt jag känner, ingen annan [3]) än den, att Drottningen, Kronprinsessan och Prinsessan Sophia Albertina år 1769 erhöllo hvar

---

[1]) Handels- och Manuf.-Deput. Ber., hos Modée, s. 3932.

[2]) Sedan dessa träd längesedan blifvit ett offer för klimatets oblidhet eller sorglösheten, lefde de ännu mera än ett halft sekel derefter i utländska geographier och andra böcker, såsom t. ex. i äldre upplagorna af Leipzigska Conversat. Lexicon. [3]) Canzler, sid. 386.

sin klädning af svenskt silke. — Oaktadt dessa försö ej hade någon särdeles framgång, stodo likväl sjelf sidenfabrikerna den tiden i verkligt flor, såsom man ä ven kan sluta af följande skildring [1]), om än ett och a nat drag deruti torde vara något öfverdrifvet. "Side fabrikerna hafva med så underbar förkofran här i rik tilltagit, så att utländningar icke kunna, sedan appret ringen nu kommit i fullkomligt stånd, annars än m afundsfulla ögon bese våra inhemska tillverkningar, väl i anseende till deras godhet och lustre, som d myckenhet af brocherade sidentyger, damaster, drojetts sarger och sammeter med flera både släte och enfärgad som med flera couleurer förfärdigas." Allmänheten förl dock klagan öfver de svenska sidentygernas dyrhet, sä deles sedan 1750, då i följd af den skada, som Italie och andra länder genom samma års kalla vinter le på silkes-maskar, silket öfver hela Europa steg 50 ti 70 proc. Mellertid fortforo dessa väfverier hos oss i tillväxa: då 1752 stolarnas antal var 285, uppgick d 1754 till 387 och förökades innan kort så betydlig att antalet 1762 steg ända till 882 [2]) stolar med 191 arbetare. Redan under 1750-talet infördes årligen nä 40,000 ℔ silke; år 1760 steg importen öfver 46,000 ℔ Nu för tiden, 1832, är stolarnas antal blott 366, arb tarnes 612; införseln af silke uppgick väl samma till 33,396 ℔; men hann året förut icke ens till 20,00

Bomulls- och Linne-väfverierna, betrakta såsom fabriks-näring, hade denna tiden ungefär uppnå hälften af sin nuvarande höjd. Nätra och Ångermanlan huslärfter täflade likväl redan då med Hollands-lärftern I Vadstena anlades omkring 1750 en Kammarduks-fabrik till hvars bedrifvande arbetare införskrefvos från Fla dern, hvilka till en stor del använde ortens eget li

[1]) Modée, sid. 3934.

[2]) Schlösser, Briefwechsel, Göttingen 1775, sid. 190.

af Carl XI anlagda Kattuns-fabrikerna hade förmoden under kriget gått i qvaf. Alström upprättade dem yo, i det han 1722 öfvertalade[1]) de tre bröderne de un, hvilkas fader var Holländare, att från England hit erflytta: de anlade ett Kattun-tryckeri på Sickla-ön, m 1750 bedrefs med 72 arbetare; och på Söderlm hade de ett annat tryckeri, som sysselsatte 108 rsoner. Tillverkningarna voro goda, men kunde ej lla pris med de utländska. Likväl saknades icke aftning ända till sistnämnde år, då man började mer h mer aflägga de tryckta flanellerna, till kännbar förlt för fabrikörerne.

Buldans- och Segelduks-fabrikerna voro remot i sådant flor[2]), att ej allenast örlogs- och hanlsflottan kunde förses med svensk segelduk, utan att ven "ansenliga partier" afsättas utrikes, särdeles vid edelhafvet.

Garfverier. Genom den vådeld, som 1750 härde Kungsholmen, och genom den stora brand, som året rpå öfvergick en stor del af Norrmalm, ödelades de rfverier, som der funnos. Dessa voro dock af mindre dd; ej heller förstod man ännu den bästa läderberedngen. Till dess inhämtande hade på Manufacturontorets bekostnad en yngling blifvit afsänd till Engnd; men ehuru man nu kände konsten, var det ändock årt att finna capitalister, som ville nedlägga sina penır i en handtering, hvars vinst erfarenheten ej ännu styrkt. Men snart fanns dock millionären Finlay bedd att våga försöket. I förening med Graver anlade in ett ansenligt engelskt garfveri. För att spara införrifningen af ekbark, hvarföre 150,000 dlr årligen utngo till Tyskland, började de använda björkbark efter

---

[1]) Tessin och Tessiniana, sidd. 299, 449.

[2]) Modée, sid. 3037.

uppgift, att sådan i England brukades. Detta an garfvarne såsom ett underslef och erhöllo Commerc legii utslag 1758, att endast ekbark till läderbere dugde. Detta utslag gillades på sätt och vis af K Maj:t, som förklarade, att inga premier kunde besti björkbarks-garfning, hvilken likväl ej blef förbj Hela verket lopp fara att afstanna. Mellertid had förskrifningen af engelskt läder, hvilken före 1752 till 160 à 170 tusen #, redan 1756 nedgått till 7 #, 1757 till blott 5984 och 1758 till 13,592 #.

Tvenne Äggjerns-fabriker hade, på 175 Ständers föranstaltande, blifvit anlagda i Stockholm, engelska tillverkningssättet, hvilka åstadkommo e ansenlig mängd knifvar, saxar m. m., att införse dessa varor betydligt aftog. Sedan samma Riksdag äfven Urmakeriet så förkofrat sig, att ur och sare kunde lemnas för samma lindriga pris, som de ska och engelska. "Mathematiska Instrum makeriet[1]) hade genom den oförliknelige Ekström vit bragt till den höjd, att hans arbeten öfverging dra namnkunnige mästares i hela Europa, hvarföre åtskilliga dyrbara instrumenter ifrån hans verkstad ländningar eftersträfvades och äfven utfördes"; men tidiga död hotade dock inrättningen med förfall, ehu han lemnade en och annan skicklig lärling efter sig

---

Af det nu anförda kan bedömmas, på hvilken slöjderna stodo vid slutet af 1750-talet. Nu intr 1761 års Riksdag. Manufacturerna, liksom alla näringar, ledo då en svår stöt genom Bankens ha tillslutande för nästan alla slags beläningar; men egentliga slaget skedde på den minnesvärda Riksd 1766, då makten öfvergick till det parti, som fö

---

[1]) Modée, sid. 3943.

;arna alltid visat sig liknöjdt. Man anklagade dem, att genom de beviljade lånen och understöden hafva agit att öka sedelmängden och villervallan i finan- ia; men denna beskyllning var i det hela ogrundad, ri hafva sett, att under de liberala åren 1756—62 ingo ur Banken knappt större summor än förut till nufactur-Contoret, men att deremot lånen åt Kronan Enskilde mångdubblades. Redan 1738 hade klago- l uppstått öfver ett orättvist användande af manufactur- llen, och dessa väcktes nu med ökad styrka: men ı man [1]), hvars röst nyssnämnde år höjde sig i denna igt och rigtade sina anmärkningar mot sjelfva Alström, f af det då rådande Gyllenborgska partiet, af hvilket ne patriot beskyddades, utvisad från Riddarhuset. Nu r blåste en annan vind. Ty värr kunde icke nekas, en stor mängd lån och uppmuntringar endast blifvit iljade af parti-gunst, under det andra förtjente fabriks- are af motsatta politiska tänkesätt derom gått misste; e, att stora summor lättsinnigt blifvit förspillda på in- tningar, som endast uppkommit för understödets skuld, ı, sedan detta var förtärdt, hastigt gingo i qvaf. Man Commerce-Collegium [2]) afgifva det vittnesbörd, att ısa subsidier ej tjenat till annat än att uppresa den ı fabriken på den andras ruiner, utan att bereda nå- n en säker grund. Man klagade, att den ena hälften nationen för ett öfverdrifvet pris måste köpa medel- ıttiga, ja dåliga svenska fabrikater, under det att den dra begagnade tillfällen att genom smyghandeln för dt köp förse sig med goda utländska; samt att de inga införs-förbuden minskade Kronans tull-inkomster h slöt den lofliga handeln i en onaturligt trång krets. ın betviflade, om dessa förluster ersattes genom den tionella vinsten på de inhemska slöjdvarorna. Man var

---

[1]) Fant, Föreläsningar i Svenska Historien, sid. 232.

[2]) Relation ingifven till 1766 års Riksdag.

slutligen orättvis nog, att anklaga manufacturerna för de stora summor, som årligen gingo ur riket för rå-ämnen [1]) (liksom dessas upparbetande och förädling ej varit en vinst, — och liksom ej näringarnas vänner försökt både det möjliga och omöjliga för att förskaffa sådana, (t. ex. ull, kamelhår och silke); kort: då nästan hela Sverige för 30 år tillbaka svärmade för svenska slöjder och deraf väntade sig en ny guldålder; då sjelfva Kronprinsen, för att vinna popularitet, skyndat sig att vid Drottningholm anlägga små manufactur-inrättningar af flera slag, var nu den herrskande stämningen sådan, att man föga annorlunda betraktade de inhemska slöjderna, än som parasit-växter, hvilka utsögo landets must och merg [2]). Hatet mot alla slags näringar gick så långt, att man hörde en ansedd riksdagsman [3]) tacka Gud, att han ej dref en så syndig rörelse, som bergsbruket; men han ändrade sedan sin mening, då han lade sig till ett litet bruk i Nerike. Sjelfva den gamle Nordencrantz, hvilken såsom yngling den förtjensten tillhör, att först, redan för 40 år sedan, genom en stor foliant, hafva vändt nationens uppmärksamhet på dessa "Arcana Oeconomiæ", talade nu ej mer för dem något vänligt ord. Lyckligtvis hade deras egentlige stiftare, Jonas Alströmer, några år förut (1761) nedgått i grafven, hvarigenom honom besparades den sorgen, att se de yrken, åt hvilka han egnat nästan hela sitt lifs omsorger och för hvilka han uppoffrat en

---

[1]) Värdet af införda rudimaterier af silke, lin, hampa, ull, råa hudar och skinn uppgick 1741—48 i årligt medeltal till nära 15 t:r guld. Sv. Samlingar, VI St., sid. 253. Men värdet af det siden, som hemma tillverkades af detta silke, var tredubbelt större, så att $\frac{2}{3}$ af tygernas värde, emedan de annars måst införskrifvas utifrån, var en besparing för riket.

[2]) Sjelfva våra historieskrifvare, Lagerbring och Fant, som voro födde och uppväxte i denna period, men skrefvo långt efter parti-striderna, tala nästan i samma ton.

[3]) Burén, sid. 104.

nolikt mera lysande lycka i ett annat fäderneslând, en omild styrelse förqväfvas eller bannlysas från fo- rjorden.

De författningar, som utgåfvos under loppet af 1766 Riksdag och närmast derefter, — Manufactur-Contots upphäfvande, — inskränkningen i premier för exporter h för nya verks anläggning, — upphäfvandet af införselrbud emot åtskilliga utländska manufactur-varor, — delstockens indragning och stagnationen i den allmänna relsen — allt detta hade hos oss i smått ungefär mma följder, som Nantesiska Editcets återkallande edförde i Frankrike för den inhemska idogheten. När 766 Alingsås privilegier [1]) gingo öfver ända, fingo 1800 betare tiggarstafven till afskedsgåfva. Tusentals fabriksbetare och gruffolk, i synnerhet utländningar, utvanade [2]), de fleste till Ryssland. Redskaper, som i inköp ostat 300,000 dlr k:mt, såldes (1768) på utmätningsiction [3]) för 6699 dlr samma mynt. Redan den förra iksdagens åtgärder hade verkat så mycket, att antalet de 18,600 fabriks-arbetare, som räknades 1761, redan 764 hade förminskat sig till 14,270; och den följan- Riksdagen bragte det så långt, att 1771 blott funos 9000 qvar. Då Stockholms sidenfabriker [4]) i sitt or, 1762, sysselsatte 882 stolar och 1914 arbetare, innos 1767 blott 221 stolar öfrige med 519 arbetare. amteliga siden-, ull- och linnefabrikerne i Stockholm [5]), om 1762 hade 2157 stolar och 8007 arbetare, hade r 1766 blott 1412 stolar och 5215 arbetare; och i lovember samma år hade de förras antal nedgått till

[1]) Tessin och Tessiniana, sid. 388.

[2]) Canzler, sid. 389.

[3]) Schlösser, Briefwechsel, Göttingen 1775, sid. 190.

[4]) Schlösser, anf. st.

[5]) Canzler, sid. 381; Elers, sid. 354.

1063, de sednares till 1290. Nästa år funnos blott 1010 sådana stolar med 3717 arbetare.

Den i början af detta capitel meddelade tabellen framställer detta bedröfliga resultat på ett mindre tydligt sätt. Arbetarnes antal visar väl under åren 1765—68 en icke obetydlig förminskning, men årliga productionen under samma år är ändock föga lägre än under de fem föregående åren. Detta torde böra förklaras af den allmänna villervallan i alla varu-priser, under detta tio-tal; ty de inhemska varu-priserne följa aldrig en hastigt upp- och nedrasande curs med fullt jemna steg. Då nemligen cursen 1767 hastigt började falla, föllo hvarken fabrikaterna, eller andra varor eller arbetslönerna i samma mån; och derföre visa siffrorna af 1765—68 års tillverkningsvärde en välmakt, hvilken, såsom vi sett, icke mer fanns. Det är under sådana förhållanden, som dylika slags uppgifter föranleda stora missvisningar och böra rättas genom andra observationer och jemnförelser. Att tillverkningarna efter 1762 betydligt aftogo, bestyrkes af följande utdrag ur tull-specialerna öfver de förnämsta rå-ämnen [1]).

	Silke	Ull	Lin
	℔	L℔	L℔
1758	38,699	55,689	140,203
9	39,898	22,903	165,115
1760	46,309	41,119	188,456
1	38,172	42,866	166,060
2	40,964	30,481	248,094
4	28,117	?	?
5	12,106	28,797	108,188
6	23,821	37,484	142,616
7	13,877	29,330	149,227
8	15,277	30,047	107,375
9	29,428	?	?
1770	33,331	?	?

[1]) Canzler, Tabell XLII. Åren 1763, 64 äro der för-

Förminskningen af ull-importen är ej så betydlig, a man skulle väntat; men orsaken är den, att hufvudantiteten bestod af polsk ull, som föga eller intet begnades af fabrikerna. Men då 1761—62 i medeltal ommo 85,877 ℔ fin ull, voro under de följande 6 n 44,488 ℔ i årligt medeltal tillräckliga för behofvet.

Sannt är mellertid, att efter 1767, som tyckes va varit de svenska slöjdernas förnedringsår, de smågom åter började lifva sig. År 1770 utgjorde [1] väraf alla under Hallrätt lydande fabrikers tillverknin- $45\frac{1}{2}$ t:a guld (vid pass 900,000 Rdr sp.), åstadmne af 6125 arbetare, så att både värdet [2] och arbenes personal sjunkit ungefär till $\frac{1}{3}$ af hvad förhållan- var under den goda tiden. Den närmare detaillen r synlig af följande uppgift öfver Stockholms siden-, e- och linne-fabriker för nyssnämnde år (1770):

	Verkstäder	Stolar	Arbetare	Tillv. värde Dlr s:mt
lentygers tillverkning . . .	30	407	847	961,076
len- och Pardu-band . . .	14	81	141	207,182
kesstrumps-tillverkning . .	19	93	167	70,997
ke och Kamelgarns rederier	12	—	63	64,292
mel- och Bomulls-Sammet .	7	45	96	116,968
iden, Friser och Boj . . .	46	155	1767	843,966
fts-Fabriker	24	201	556	425,095
garns-, Tröj- och Strump-väfn.	25	94	186	52,210
mulls- och Linne-väfnad . .	29	214	360	251,845
gelduks-väfnad	2	43	313	50,544
tmakare	2	2	4	1,653
r- och Golf-mattor	1	1	19	4,148
gel-väfnad	1	—	2	578
rgerier	16	—	78	——
verskärerier	13	—	39	——
yckerier	8	—	105	48,053

gångna; det sednare årets silkes-import finnes uppgifven hos fström, I, sid. 144, samt i Tabellen efter 2:a delen.

[1]) Elers, sid. 355. [2]) Deruti ingå neml. socker, tobak m. Om dessa afdrägas, förminskas väl summan till hälften.

Bland de handteringar, som minst lede, lära j och de öfriga metall-manufacturerna hafva varit. C kan dertill var förmodligen dels den, att de fått ett pare rotfäste i fosterjorden och således bättre kunde stå tidens stormar, dels den, att de ansågos såsom naturliga, och dessutom, såsom grundade i en äldre mindre hatades.

— Handtverkeriernas tillstånd, som i Sve aldrig varit lysande, hade under en period af 74 år förbättrat sig. Det kan synas af följande jemnför öfver förhållandena i Stockholm [1]):

År	Mästare	Verkstäder
1724	1295	1098
1754	1597	1228
1764	1710	1444
1797	1061	1186

Sistnämnde år var verkstädernas antal, om d inberäknas Enkornas verkstäder, samt några stares, som nedlagt verkstad 1248
Antalet af Gesäller och Gossar 5371

"Om man jemnför [2]) totala beloppet af Mästare idkare år 1798, emot totala beloppet, åren 1758 1761; så visar sig en verklig förminskning, s dessa sistnämnda år. De under Ämbets- och B nings-Collegium lydande Mästare och Idkare, utom F köpare, Hyrkuskar, Mjölnare, Notfiskare och Skuts pare, beräknades år 1758 till 1250, år 1761 till 1 och deremot år 1798 till 1169; uti hvilket antal må som nedlagt sina handteringar, äro inbegripne."

[1]) Elers, sid. 365. [2]) Ders., sid. 374.

5. *Sjöfart och Handel.*

= Sjöfarten.

Vi bedje läsaren erinra sig ur första afdelningen; den utländska handeln vid början af detta tidehvarf stan helt och hållet var i främlingars händer, hvilket en sträckte sig till minut-handeln, så att man, liksom i beckarnes gyllne tider, såg utländska köpmans-svenner våra torg utbjuda sitt kram, ända till lök och moter; samt att svenska handels-flottan år 1723 endast stod af 100 fartyg (af hvilka[1]) endast 7 voro öfver 0 lästers drägt, de öfriga, något öfver 90 st., höllo sammans 4984 läster), men att den i följd af Proct-placatet så hastigt tillväxte, att antalet redan vid 27 års slut steg till 480 stycken.

Ännu hastigare var denna förkofran efter Ryska krit. Endast från 1743 till och med 1747 byggdes[2]) 0 fartyg öfver, och 314 under 50 läster, de förra sammans om 35,299, de sednare om 7,339 lästers igt. Redan år 1749[3]) ägde Stockholm ensamt 198 ndelsfartyg; år 1785[4]), under perioden af Sveriges st lysande sjöfart, var antalet ej öfver 230. (Lästeet af samma stads fartyg, använde till utrikes handel, g 1782 till inemot 25,000; 1792 till blott 18,000). ån 1749 till och med 1764 utgaf Commerce-Collegium bref för 7949 st., af hvilka 747 endast på sistnämnår byggdes, och hvilka tillsammans med de förnden varande innehöllo 41,266 läster. Medeltalet årligen nybyggda skepp gjorde alltså under åren 43—47 ännu ej mer än 76 st., men under den sistnnde perioden öfver 526 st. Antalet af svenska far[5]), som 1759 "i farvatten employerades", steg till 585

[1]) Elers, Stockholm, III, sid. 334.
[2]) Modéer, sid. 290. [3]) Clason, Tal om Handelns nskiften. [4]) Fischerström, Beskrifn. om Mälaren.
[5]) Comm.-Coll. Ber., Sefström, Handels-Bibl., sid. 29.

(hvaraf 320 voro öfver, 265 under 50 läster), och år 1760 till 572 (hvaraf 310 öfver, och 262 under nämnde lästetal).

År 1760 var antalet af dem, som sysselsatte sig med sjöfart 4021 [1]), oberäknade de, som bodde utom städerna. Man nyttjade dessutom ett stort antal af Kronans båtsmän i koopvardie-farten, och äfven allmogen började mer och mer deltaga i seglationen. Besynnerligt nog kostade ett hemma byggdt skepp mer än ett, som förskrefs utifrån, oaktadt att vi ägde tillgång på de flesta nödvändiga rå-ämnen. Men för att betaga utländningarne denna vinst, hvilka på ett fartyg om 280 läster förtjente 256,000 dlr k:mt [2]), fråntogs alla utrikes, ehuru för svenska mäns räkning, byggda fartyg den dem förut beståndda helfriheten, hvilken hädanefter blott förunnades dem, som för inhemsk räkning voro byggda hemma, med villkor att de voro på kravel och ej höllo under 50 läster.

I stället att hitintills större delen af fraktförtjensten stannat hos utländningen, började nu utsigten på denna vinst ingå i de svenska köpmännens beräkningar. När utländningarne under kriget år 1741 fingo tillåtelse att tillföra oss spanmål och victualier, kostade oss detta [3]) endast i frakt 150,000 Rdr Hbgr B:co. Under åren 1738—40 räknades [4]) vår frakt-förlust till 10,303 dlr s:mt årligen; men detta förhållande blef sedermera omvändt, såsom kan synas af följande debet- och credit- [5]) räkning:

1769	utbetalde frakter	45,417 R.;	förtjente frakter		204,794 R.
1770	»	23,392 —	»	»	204,777 —

[1]) K. Vet. Akad. Handl. 1767, sid. 242.
[2]) Grill, Tal i K. Vet. Akad. 1749, sid. 12.
[3]) Ders., sid. 10. [4]) Modéer, sid. 291.
[5]) Sefström, Handels-Bibl., 3:e St., sid. 156. D. v. S.; Bref, sid. 51.

71	utbetalde frakter	25,713 R.;	förtjente frakter		207,550 R.
81—88 [1])	»	150,000 —	»	»	300,000 —
	Fraktförtjenst i Medelhafvet			. . .	200,000 —
89	»	» 244,982 —	»	»	10,289 —
90	»	» 258,451 —	»	»	36,873 —

Hela den period, som är ämne för denna skilning, var i många hänseenden gynnande för den utländska handeln. Riket åtnjöt ett långvarigt fredslugn, endast afbrutet af tvenne krig. Hvad det förra beträffar, r detta icke på denna näringsgren utöfvat någon särdeles skadlig verkan. Om det än för ögonblicket hämmade dess utveckling, så inföll efter freden en desto ckligare conjunctur, medan Sverige var neutralt och ömakterna i krig med hvarandra. Denna gyllene tid nes med år 1749 [2]) uppnått sin blomma; de närmast ljande åren voro något mindre gynnsamma: men det dan började kriget med Preussen, som icke var nåm sjömakt, tyckes mera hafva gagnat än skadat köpannen, först genom det tillfälle det gaf honom till förenst å handeln med krigsförnödenheterna och deras uppip; sedermera var den hastigt uppstegrade cursen, som r så många andra var en olycka, för alla rikets exrtörer, hvilka förstodo yrket, en källa till förvärfvant af stora rikedomar. Utomdess var hela den mercan-

[1]) På 1780-talet, då svenska handeln stod i högsta blom-, steg lästetalet af de fartyg, som användes till export h import, till 90,000 läster, år 1789 föll lästetalet ända d till 3876, och 1790 till 9639. Före kriget ut- och inrdes varor af utländska fartyg om vid pass 20,000 läster, n sedan var förhållandet så, att

89 importerades med dem till ett belopp af	87,616 läster,	och exporterades till ett lästetal af 99,259
90	74,398 —	 70,289

[2]) Antalet af sjömän, nyttjade på Stockholms handels-tyg, steg 1749 redan till 2791, men sjönk 1750—53 till à 12 hundrade, 1754 ända ned till 791, men 1755 höjde t sig åter till 2407. Elers, Stockholm, III, sid. 339.

tilla ställningen i Europa under Sjuåriga kriget gynnsam för Sverige. Deremot var det freden, som i Amsterdam åstadkom de stora bankerotterna, hvilka medförde flera andra å det norra Europas handelsplatser; derpå följde dessutom hos oss en allmän stagnation i den inre och utländska handeln och minskad jern-utskeppning; då nu äfven 1767 cursen hastigt slog tillbaka, blef det köpmannens ordning att äfven derpå lida. Denna conjunctur varade till 1773, då med Amerikanska frihetskriget ett nytt tidehvarf för svenska sjöfarten begynde.

Genom nedanstående tabell[1]) kan läsaren närmare öfverse svenska handelsflottans utveckling. Här är likväl endast fråga om stapelstädernas till utrikes seglation använde fartyg.

År	Fartygens antal	Lästetal	Besättning
1762	572	?	?
1770	670	?	?
1780—84	800 till 1000	?	?
85	1014	70,562[2])	9993
1788—90	200	?	ungef. 1500
91	787	52,988	6954
94	861	55,486	7284
95	838	57,328	?
1800	936	63,538	?
05	1003	64,711	?
1810	846	51,325	?
15	994	64,479	?
1820	819	51,815	?
28	759	50,085	?
1830	704	45,173	4723
32	650	42,502	4494

[1]) Uppgifterna ända till år 1794 äro hämtade ur Elers, III, sid. 334; de sednare dels ur Commerce-Collegii Archiv,

[2]) En af våra pålitligaste författare, D. v. S. (Bref, sid. 51), säger likväl, att "näst före ofreden infördes utrikes varor med svenska fartyg af circa 90,000 lästers drägtighet; likaså blefvo exporterna besörjde med egna skepp af circa 90,000 lästers drägtighet."

Häraf skönjes, att svenska sjöfarten, i hänseende den utländska handeln, redan före 1770 stod på samhöjd, som i nuvarande tid. Deremot är sannolikt, den inre sjöfarten och i synnerhet landtmännens, är ydligt större, än i något tidehvarf förut.

För öfrigt befrämjades svenska sjöhandeln genom killiga för dess bästa träffade anstalter och förbättringar. : hör inrättningen af ett Sjö-assecurans-Contor, som m till stånd 1739 med en fond af 10 t:r guld, fördelad 000 lotter à 3000 dlr k:mt, sedan man i detta årtionde igen till utländska, i synnerhet Amsterdamska, sällska- : utbetalt öfver 100,000 gulden, eller enligt andre 3,728 Rdr [1]); — regleringen af det redan förut intade Dykeri-verket, som nu indelades i tvenne Comgnier, ett Södra och ett Norra; — den Nederlags-fri- :, hvilken 1724 först beviljades Stockholm, Carlsona och Götheborg, men redan året derpå utsträcktes rikets öfriga stapelstäder; — fredssluten med Algier 29, med Tunis 1736 och med Tripoli 1738, hvariom svenska sjöfarten på Portugal och Medelhafvet ryggades, ända till dess mot slutet af 1750-talet sjörarne i Salé och Tanger, af hvilka man förut ej haft deles ondt, började göra åtskilliga uppbringningar och

s ur dess tryckta Berättelser. Till Collegium började med 1794 sådana uppgifter inlemnas, likväl ännu endast från pelstäderna; från uppstäderna hafva sådana inkommit först er 1820. År 1831 utgjorde hela antalet af stapel- och -städernas samt de vid rikets segelbara insjöar belägna uppdernas fartyg 1122 st., med en sammanräknad drägtighet 57,285 läster. Af dessa användes 414 st., med ett lästeaf 11,208, i den inrikes seglationen; fartyg och båtar, tillrige landtmän, voro 795 st. om 16,185 läster.

[1]) Svenska Argus 1733, N:o 20. Just denna Argi påinnelse skall hafva gifvit anledning till denna nyttiga inrättng. Flintberg, Anmärkningar till Sveriges Sjö-Lag, 3:e uppl. l. 245.

ånyo påkalla convoyer af örlogsskepp och kryssningar; — tillförordnandet af Consuler och Agenter å alla vigtigare handelsplatser; — en förbättrad Vexelstadga 1748; — ett Reglemente för koopvardie-skeppare jemte inrättningen af Svenska Sjömanshuset 1748 m. m.

Slutligen befrämjades den utländska handeln dels genom den småningom tilltagande yppigheten, dels genom stiftelsen af Ostindiska Compagniet och andra handelssällskaper. Men detta sednare ämne fordrar en särskild utveckling.

= Handelssällskaper.

Genom Ostindiska Compagniets stiftelse utfördes ett förslag, som redan Götheborgs store grundläggare hade i syfte. Detta handelslag förtjente utan tvifvel att erhålla en egen historia [1]), såsom det mest blomstrande och det mest långlifvade af alla i Sverige stiftade. Men en fullständig teckning af dess öden är omöjlig, emedan Compagniets transactioner ständigt sorgfälligt undangömdes för offentligheten, och dessutom blefvo dess böcker och räkningar efter hvarje förrättad revision förstörda. Första förslaget till dess grundläggning lärer [2]) utgått från Holländaren van Aspern och vidare blifvit utarbetadt af en Skottsk adelsman, vid namn Campbell, som sedermera blef en af Directörerne. Privilegierna [3]), ställde på Henrik König, utgåfvos d. 14 Juni 1731 och gällde 15 år. Interessenterne lära till tre fjerdedelar varit utländningar, och derföre ägde detta Compagnie

---

[1]) Den finnes utförligast uppdragen i Granbergs Götheborgs Historia, II, sidd. 176 följ., hvilken också här är lagd till grund; men beskrifningen är riktad med ganska väsendtliga uppgifter, hämtade ur andra källor, som anföras nedanföre.

[2]) König, Lärdoms-Öfningar, VI, sid. 211. Fant, V, sid. 205.

[3]) Modée, Publ. Handl., sid. 855.

vad de flesta svenska handelssällskaper förut och efteråt aknade, — capitaler. Bolaget förband sig att till Kronan, efter hvart skepps ankomst, för hvarje läst betala 00 dlr s:mt i Caroliner, samt till städerna 2 dlr s:mt. Då nu hvarje Ostindiefarare vanligen höll 400 läster, å erhöll Kronan 40,000 dlr s:mt (= 13,333 Rdr 16 k. sp.[1]) för hvart hemkommande skepp, hvilket dock ar mindre än efter vanlig taxa bort betalas. Desstom njöt Compagniet tullfrihet, endast med erläggande f $\frac{1}{8}$ proc. i recognition, å alla de varor, som inrikes och trikes ifrån ankommo "till denna navigations och handels behof." För öfrigt betalde köparne af de hemkommande varorna ingen tull, då dessa fördes inrikes, och lott $\frac{1}{8}$ proc. recognitior, om de skeppades utrikes.

Första skeppet, Fredericus Rex, hvilket[2]) i utedning kostat 83,019 dlr s:mt, utlopp i Mars 1732 ån Götheborg och hemkom i Augusti 1733 med en addning, som i inköp kostat 366,081 dlr och nu blef örsåld för 900,000 dlr[3]). Rena vinsten utgjorde 54 proc. enligt Granberg 75 proc.). Compagniets upprättande ade blifvit tillkännagifvet i Holland, hvarest regeringen förtäckt svarat, att denna handel vore stridande mot epublikens fördel: likväl ville man lemna den ostörd. ke dess mindre hade detta skepp[4]) blifvit uppbringadt

[1]) Författaren af Histor. Upplysn. om Tillståndet i Svege under K. Fredrik I:s regering, Stockh. 1779, sid. 33, iger, att det bort vara 150,000 dlr s:mt, samt tillägger, att stället blott erhöllos 8000. Det sednare är ett uppenbart l, ehuru det ock förekommer i den i en sednare tid utgifna illständigare upplagan. Detsamma efterskrifves af Fant, hvars storia om Fredrik I till det mesta är byggd på nyssnämnda ok, i dess första gestalt.

[2]) Cederbourg, Beskrifn. om Götheborg, 1739, sid. 227.

[3]) Modéer, Handels-Hist., sid. 324.

[4]) Skeppens namn och deras öden äro sammanblandade Fant.

i Straatsunda och fördt till Batavia, hvarest det d
efter 24 timmar blef lösgifvet. Ett vida oblidare
träffade Compagniets andra skepp, Ulrica Eleono
som afseglade i Febr. 1734. Det ankom väl lyckli
till Porto Novo, en hamn på kusten Koromandel, t
hörig Stora Mogol, hvarest man med vederbörlig til
telse af Gouverneuren och af Naboben i Arcot anlade
factori; men sedan skeppet på en biresa afgått till Be
galen, blef factoriet öfverfallet, sköfladt och plundradt
Franska och Engelska Compagniet, varor och effect
bortförda, samt skeppet Ulrica [1]) efter dess återkomst t
Porto Novo fiendtligt antastadt och förföljdt. Likväl a
kom det lyckligen, men utan laddning, tillbaka i Fel
1735. Genom regeringens bemedling erhölls omside
och efter långa underhandlingar, 1740 en skade-ersättni
af 2000 p:d st., hvarmed likväl blott 45 proc. af förl
sten betäcktes. Sedermera gick handeln sin ostörda gån
Tredje skeppet, Terra Nova, utgick 1735, hemk
1737 och gaf 68½ proc. Från den tiden voro vanlig
2 skepp i gång. Utrustningen [2]) 1736—38 lemna
mellan 31 och 45 proc. avance, och under de återståen
åren af octroyen erhöllos från 17 till 100, oaktadt fy
skepp hade strandat eller förolyckats. Bolaget, ehu
det bar namn af Ostindiskt, hade hufvudsakligen Chi
i sigte; af 25 skepp, som utrustades under första octro
tiden, hade 22 Canton till destination. Man intog [3])
utresan stångjern, kanoner, smiden, artilleri, messing
tråd, kläden samt andra Alingsås-manufacturer, och styr
dermed till Cadix för att intaga piastrar; sedermera, f
att spara detta uppehåll, införskrefvos sådana i förvä
Den laddning, som intogs i China och Indien, best
förnämligast i the, porcellan, silke och sidentyger. Ge
nom en besynnerlig ödets omkastning, var den nation

[1]) Elers, Stockholm, III, sid. 324.
[2]) Granberg, sid. 179. [3]) König, Modéer m. fl.

som först upptäckte den stora oceaniska vägen till Ost-Indien och som dessutom, bland alla i Europa, har den närmaste vägen dit, — Portugiserne — vanligen (åtminstone efter medlet af förra seklet) den betydligaste afnämaren af våra Ostindiska varor.

Oaktadt en så lysande framgång, bör man icke tro, att denna handel allmänt erkändes såsom vinstgifvande för nationen. Tvärtom hade den redan från sin stiftelse många röster emot sig. De flesta af dessa invändningar voro orimliga. Sådan var t. ex. den, att "de chinesiska varorna ej hafva något verkligt värde, nytta och varaktighet, utan bestå i flärd och bräckliga käril, för hvilka vi gifva våra nyttiga varor, särdeles det med så mycken möda och kostnad tillverkade jernet." Mera skäl hade den anmärkningen, att större delen af vinsten stannade i främmande händer; detta var verkligen en sanning, men man blef ej varse, att skulden dertill just till en stor del voro samma skrikare, som genom sina krig, särdeles vid hvarje octroys förnyelse, mycket bidrogo att väcka de inhemskes ovilja och misstroende mot inrättningen. Man invände ytterligare, att den tjenade till att befordra "den förderfliga yppigheten." Men då denna alltid åtföljer ett växande välstånd och en växande cultur, samt således på längden ej låter bortvisa sig; så var det väl bättre att taga varorna ur första handen, än ur andra eller tredje, hvarest de öfverhufvud kostade $\frac{2}{3}$ mer. Under det denna handel [1]) stod i sitt flor, var vår lux till största delen indisk. Man klädde sig i indiska tyger, möblerade sina rum med indisk damast, prydde dem med chinesiska vaser, och intet annat än chinesiskt porcellan ansågs godt nog. Rumm var föga känd, emedan man hade tillgång på arrack. När sedermera luxen tog en annan rigtning, blef den vida mer kostsam för staten, och mer tung på handels-balancen. För öfrigt voro fördelarna

[1]) Granberg, sid. 191.

ögonskenliga. Kronan erhöll en förökad tull-inkomst; riket vann genom förädlingen af de ämnen, som erfordrades till skeppens byggnad och utredning, för att ej nämna de, ehuruväl utan tvifvel i värde obetydliga, producter, som man påtrugade Chinesen. Sjömakten kunde påräkna ett ej obetydligt antal väl inöfvadt sjöfolk; Compagniet lönade en mängd arbetare och embetsmän, som hade rättigheter att sjelfve drifva köpenskap[1]) med en viss qvantitet varor, hvilken rättighet, om den försigtigt begagnades, lemnade ansenlig vinst. Vidare gaf ifrågavarande handel anledning till en betydlig transito- och fraktrörelse, och dessutom var det commissions-arfvode, som Götheborgs köpmän dervid förtjente, icke heller att förakta. Hela den nationella förtjensten[2]) beräknades redan år 1742 till 333,000 dlr s:mt för hvart afseglande ostindiskt skepp (neml. 133,000 dlr för skrof och tacklage, 200,000 dlr till Kronan, hyror, löner, afgifter m. m.); den skattades[3]) 1749—52 till 2,696,489 dlr, hvilket i årligt medeltal gör 539,298 dlr; den upptogs[4]) 1756—59 i årligt medeltal till 170,011 dlr, år 1763 till 505,148 dlr, år 1769[5]) till 148,838 Rdr sp. o. s. v.

När octroyen 1746 andra gången på 20 år beviljades, betingade sig Kronan 50,000 dlr s:mt för hvart lyckligen hemkommande skepp jemte 25 proc. i tull och 15 proc. till Manufactur-fonden för alla varor, som qvarblefvo i riket, men för hvad som utfördes endast $\frac{1}{4}$ proc.

---

[1]) I detta ändamål upptogos så kallade Bodmeri-lån, d. v. s. låntagaren pantförskref en del af sin aflöning, hvilken intecknades på Compagniets contor och utbetaldes vid hemkomsten med $33\frac{1}{3}$ proc:s ränta för den tid af halfannat år, som resan vanligen räckte; men om skeppet förolyckades, var låntagaren ej skyldig till någon ersättning. Granberg, sid. 197.

[2]) Sefström, II, sid. 27. [3]) Ders., sid. 10.

[4]) Modéer, sid. 326. [5]) Sefström, IV, sid. 14.

recognition. Äfven detta Interessentskap var ganska :kligt. Under [1]) de 8 första åren utrustades 14 skepp, araf intet förolyckades, och hvarpå vinsten öfverhufd utgjorde 31 proc. å hvarje resa eller öfver 65 proc. året. År 1753 fann man lämpligare att inrätta en ständig fond, ur hvilken vissa utdelningar tid efter ana borde göras. Från denna tid till och med år 1763 pgingo utdelningarne till 85 proc., hvilket på 17 rer, som på dessa 11 år verkställdes och under hvilken l ett skepp förolyckades, gjorde blott 5 proc., eller r hvart år $7\frac{8}{11}$ proc. När capitalet återbetaldes, och ru stor den sista utdelningen var, är — säger Hr. ranberg — icke bekant. Denna lucka kan af oss fyllas. id Compagniets upplösning stego [2]) utdelningarna till 3 pitaler eller mer än 6 millioner dlr s:mt.

Under de första 43 åren [3]) hade bolaget låtit nygga 22 skepp och anställa 67 resor, af hvilka 56 lupo lyckligt: vinsten hade för alla åren utgjort 1788 ocent, således nära 27 proc. för hvar resa eller 41 oc. för hvart år, hvarifrån dock förlusten af de olyckga resorna lärer böra afräknas.

Den andra octroyen upphörde 1766. Men i följd de ränkor vi ofvanför [4]) anfört, hade, fem år dessförnan, subscription utgått till ett tredje bolag, som förand sig att till Kronan för hvart fartyg betala 75,000 lr s:mt, samt dessutom förskjuta 20 t:r guld. Dermte skulle de i riket qvarstannade varorna erlägga 25 roc. och 15 till Manufactur-fonden. Då detta contract öts, kan medel-cursen anses hafva varit 70 mark; dessa 5,000 dlr göra alltså 12,857 Rdr sp., men emedan

[1]) Granberg, sid. 178.
[2]) Nordencrantz, Vörds. Svar på Höglofl. Banco-Deputat. rotocolls-Utdrag af d. 5 Nov. 1771.
[3]) Zettersten, Allm. Handels-Hist., sid. 240. Modéer, id. 326.
[4]) Skandia, Bd. IV, sid. 94.

cursen, innan Compagniets verksamhets-tid inföll, sedermera betydligt steg, så fick Kronan i reda penningar vida mindre. När 1782 åter en ny octroy erhölls, bestämdes tullafgiften till 12,600 Rdr, således till ungefär lika mycket. Det andra Compagniet hade i sjelfva verket betalt mest; ty 50,000 dlr, som det erlade, voro i dess tid, efter 40 marks medel-curs, värde 15,000 Rdr sp.

Den rörelse Ostindiska Compagniet dref, var, i förhållande till vårt lands handel, högst betydlig. De varor, som de fem första åren hemkommo, uppgingo väl i värde till blott 16 t:r guld = 533,333 Rdr sp.; men sedermera förhöll sig re-exporten af Ostindiska producterne under särskilda tiotal på följande sätt [1]):

År	År	Högsta exporten	År	Minsta exporten
1732—40	1739 =	359,683 R.		?
1741—50	1748 =	829,925 »		?
1751—60	1759 =	832,052 »	1753 =	259,389 R.
1761—70	1761 =	? [2])	1769 =	328,467 »
1771—80	1777 =	1,608,826 »	1774 =	597,637 »
1781—90	1782 =	2,064,602 » [3])	1789 =	416,508 »
1791—1800	1797 =	566,421 »	1800 =	106,744 »

I fall omständigheterna tillåta mig att fortsätta denna historia intill närvarande tid, skall jag fullfölja Compagniets vidare öden ända till dess sjelfdöd. Här anmärkes i förhand, att dess mest blomstrande tid inföll mellan 1775 och 1788. Det i så många hänseenden

---

[1]) Granberg, sid. 154.

[2]) I originalet står 320,432 Rdr. Detta är ett tryckfel, ty exporten skulle då varit mindre än 1769, då den i detta tiotal var lägst.

[3]) I originalet står sid. 158 1,064,602 Rdr, men sid. 189 uppgifves samma års export till 2,064,602 Rdr. Det förra är uppenbart tryckfel; enligt D. v. S. var likväl 1781 års export ändå högre, stigande ända till 2,793,428 Rdr. Denna uppgifves af Hr. Granberg åter endast till 1,483,077 Rdr.

lyckliga Finska kriget lade grund till Compagniets obestånd, i det att osäkerheten i Nordsjön ej tillät de utevarande skeppen våga sig hem. Detta medförde den följden, att Compagniet efter freden ej kunde drifva sin rörelse med samma styrka som förut; likväl utgjorde under åren 1792—1801 årliga medel-värdet af de imporerade varorna 350,000 Rdr sp. Efter år 1803 upphörde alla vidare expeditioner.

Hos Hr. Granberg, sidd. 186 o. följ., finner man n tafla, utvisande å ena sidan hvarje skepps-laddnings irde enligt inköps-priset i Canton, jemte omkostnaderna i stället, samt å andra sidan värdet af de hvarje år re-porterade varorna; i denna tabell begynna uppköpen ed år 1767 och gå till och med 1789, hvaremot uppfterna om exporten begynna ett år sednare men gå ett längre. Sammanräknas nu summorna, så uppgår

Hela exportens värde till . . .	Rdr sp.	21,723,166
Inköpsvärdet uppgår till .	Tael 10,199,455	

En Tael, eller Leang, beräknas af Grosier (Descript. de la Chine. Paris 1818, V, sid. 151) till 7 Livres 10 sous; enligt andre göra 10 Tael 75 francs, och, när cursen är mycket hög, 3 Tael = 1 p:d sterl. Tyska författare beräkna 1 Tael till 1 Rthr 22 Gr. cur. mynt. En Tael kan alltså anses motsvara 1 Rdr 12 sp., eller, med inbegrepp af omkostnader, 1 Rdr 16 sk.

Evalveras nu nyssnämnda summa efter 1 Rdr 16 sk., blir det	13,599,273
Återstoden, hvilken är Compagniets vinst, gör	8,123,893

I årligt medeltal blef förhållandet:

Exporten	Rdr sp.	944,485
Inköpssumman . . .	» »	591,272
Vinsten	» »	353,213

Under de fem första af de här upptagna åren eller fem sista af det tidehvarf, som utgör ämnet för denna handling, var förhållandet i årligt medeltal, som följer:

Exporten	Rdr sp.	624,823
Inköpssumman . . .	» »	483,115
Vinsten	» »	141,708

Vid allt detta hafva vi ej tagit i betraktande de varor, som qvarstannade i landet. Deras värde, såsom ingen controll underkastadt, kan endast slumpvis bestämmas: år 1742 skattades[1]) det till 850,000 dlr s:mt (neml. 300,000 för sidentyger, 500,000 för the, 50,000 för porcellan, lackerade saker m. m.), men 1756—57 ansågs det årliga medel-värdet blott utgöra 248,906 dlr s:mt. Under de trenne sista åren af den period, som här behandlas, steg hela årliga värdet af de Ostindiska varorna (de qvarstannade inberäknade) till öfver 750,000 R.; alla rikets öfriga importer uppgingo[2]) 1771 endast till 2,740,000 Rdr; således utgjorde Compagniets handel nära en tredjedel, men sedermera mera än en tredjedel af hvad hela den öfriga utländska rörelsen inbragte i riket. Då nu i början af vårt århundrade så väl denna handel, som sillfisket på nästan samma gång hastigt afstannade, så kan lätt inses hvad riket, och Götheborg i synnerhet, derigenom förlorade.

= Levantiska Compagniet[3]) fick deremot ej fägna sig af någon lysande framgång. Sultan hade redan i Carl XII:s tid beviljat Svenskarne fri handel i sina stater; men denna fördel begagnades ej förrän efter Convoy-Commissariatets inrättning 1727[4]) och sedan man genom de dyrköpta tractaterna med Barbaresk-staterna[5])

---

[1]) Sefström, II, sid. 25. [2]) Ders., III, sid. 156.

[3]) Westerman, Tal i K. Vet. Akad. 1770 om Sveriges Utrikes Handel och den Levantiska i synnerhet. Modéer, sidd. 312 o. f. König, VI, s. 207, Elers, Stockh., III, s. 323.

[4]) Dess säte var i början Götheborg; 1742 flyttades det till Stockholm. Elers, sid. 329.

[5]) Likväl fick man först på 1760-talet fred med Kejsaren i Marokko.

banat sig en säker väg genom Medelhafvet, samt år 1737 slutit en annan med Ottomanniska Porten. Nu, 1738, privilegierades det Levantiska Sällskapet på 10 år; det erhöll Nederlags- och Tullfrihet på alla till denna handel nödiga exporter, med undantag af det stångjern, som öfversteg 1500 S℔, samt på lika mycket gårkoppar. Fonden, som insamlades, var 2 t:r guld, fördelad i 400 actier, hvardera å 1500 dlr k:mt; när de till denna sjöfart nödiga bägge skeppen voro byggda, var capitalet i det närmaste medtaget: man ägde således intet förlag, till att i de Levantiska hamnarna (egentligen kom endast Smyrna i fråga) inköpa varor före skeppens ankomst, då prisen å landets varor alltid uppstegrades, ej heller att vid ankomsten dit i nödfall magazinera sina egna, utan måste alltid vid ankomsten sälja lasten, för att få medel till inköpet af en ny. Derigenom blef denna köpenskap föga fördelaktig; likväl begärdes efter första octroyens slut en ny, som 1748 åter gafs på 10 år, då villkoren sålunda förbättrades, att tullfriheten utsträcktes till en årlig utskeppning af 3000 S℔ stångjern, och handeln på Levanten blef exclusif, i stället att de, som utom bolaget ville begagna sig af denna sjöfart, varit ålagde att för hvarje till dessa orter afgående laddning erlägga 12 procent. Deröfver upphäfde städerna stora klagomål, och för att göra slut derpå, tillköpte sig 1757 regeringen för 85,520 dlr k:mt, hvilken summa utgjorde Compagniets förlust, de tvenne återstående octroy-åren, så att handeln på Österländerna kunde frigifvas. Men ehuru mycket man än ropat emot den förra inskränkningen, begagnade man sig nu mera alldeles icke af den återvunna rättigheten, så att om vi förut haft en svag och vanmäktig handel på denna verldstrakt, blef den nu alldeles ingen. Till besynnerligheterna hör också, att Bolagets egna angelägenheter gingo bättre under första octroy-tiden, än under den sednare, då det likväl erhållit utvidgade privilegier. För öfrigt var denna

handel lika litet vinstgifvande för riket som för actieägarne. Ifrån Bolagets stiftelse ända till 1754, en tid af 16 år, hade det endast utfört 19,017 S℔ stångjern, 1810 S℔ koppar, manufactur-varor för 34,138 dlr s:mt, Ostindiska varor för 12,126; den säkraste afsättningen bestod i skinnvaror. Af de införda varorna infÖrtullades från 1739 till och med 1755, således under en tid af 17 år, blott 2440 ℔ rått silke och 9620 ℔ kamelgarn, under det att genom enskilde på samma tid infördes 172,259 ℔ silke samt 52,380 ℔ kamelgarn. Det betydligaste af de öfriga Turkiska varorna, som under nämnde tid importerades genom Compagniet, bestod i färgadt bomullsgarn för 19,487 Rdr, bomull 650,440 ℔, ull 145,735 ℔, russin 1,091,084 ℔, kaffe 9,272 ℔ o. s. v.

═ Af ännu mindre vigt voro de öfriga i detta tidehvarf bildade handels-sällskaper. Ett sådant, med Vestindien[1]) i sigte, slutadt Sällskap, formerades 1730; ett skepp afgick verkligen 1731 från Götheborg till Orenoco och Barima, samt seglade floden 12 mil uppföre, men efter dess återkomst förklarade reddarne, att de ej funno sin räkning vid att fortsätta denna sjöfart. Ett fartyg, som 1744 afsändes till Danska ön St. Thomas, strandade vid Irland. Men vid samma tid uppträdde ett annat Sällskap, med Abrah. och Jac. Arfvedson i spetsen, hvilket 1745 uttog privilegium[2]) på Vestindien, Amerika och Afrika, men trädde aldrig i verksamhet, sannolikt i följd af Spaniorernes föreställningar emot företaget. — Säkert är, att detta hinder ställde sig i vägen för ett året derpå octroyeradt Compagni[3]), som ämnade handla på Madera och Canarie-öarna. —

---

[1]) Clasons Tal, sid. 23. Commerce-Colleg. Berätt. hos Sefström, III, sid. 36.

[2]) Modée, sid. 2239. Modéer, sid. 322.

[3]) Modée, sid. 2300. Privilegiet var ställdt på Grill, Schultz, Lefebure och Pettersson. Elers, Stockh., sid. 325.

I det föregående hafva vi redan förmält, att man 1731 gjorde försök till upprättande af ett Koppar-Contor, som, liksom det fordna Koppar-Compagniet, skulle besörja utskeppningen af all landets koppar, men att de handlandes klagomål förmådde regeringen att upphäfva det; äfvenså är berättadt, att 1745 ingicks ett Fiskar-Compagni på Skottland och Ishafvet, men hvilket några år derefter, genom sillens ankomst till våra egna kuster, fick ett mindre aflägse fält för sin hufvud-verksamhet.

= Svenska Handelns omfång och beskaffenhet.

Huru den utrikes handeln småningom utväxte, kan man till en början bedömma af följande uppgifter om Götheborgs Jern- och Bräd-utskeppning från början af förra århundradet, beräknad i medeltal[1]):

År	Jern S#	Bräder Tolfter
1700—09	55,000	nära 13,000
1710—19	62,000	13,000
1720—29	74,447	öfver 13,000
1730—39	80,000	23,000
1740—49	80,000	öfver 24,000
1750—59	85,000	28,700
1760—69	82,500	24,000
1770—79	93,000	öfver 28,000
1780—89	115,000	26,298
1790—99	91,700	24,000
1800—03	101,000	?
1808	?	59,000
1809	95,611	91,087

"Antalet[2]) af utgående fartyg hann under detta seklet icke till 300 förr än år 1726, och bibehöll sig emellan två och trehundrade; 1755 steg det till 383, men på

[1]) Granberg, Götheb. Stads Hist., II, sidd. 151 o. följ.
[2]) Ders., sid. 160.

1760-talet utgingo vanligen 4 à 500. 1764 utgingo 685 fartyg, och detta blef högsta antalet ända till 1783, då det höjdes till 705. Sedermera räknades årligen 5, 6 à 700 utgående fartyg, utom år 1800, då de blott voro 413."

En allmännare öfversigt lemnar nedanstående Tabell, uppgjord af K. Commerce-Collegium [1]); men, emedan det skulle vara alltför vidlyftigt att utsätta alla årens exporter och importer, anmärke vi endast hvarje femårs, med undantag af de år, då särskilda omständigheter föranleda till afvikelse. De grunder, hvarefter dessa tabeller, åtminstone under den äldre perioden, äro upprättade, angifvas i en särskild uppsats [2]), som tros vara utarbetad af Assessor Kalmeter, en af den tidens kunnigaste och skickligaste embetsmän, åt hvilken äfven denna befattning var uppdragen från 1734 till 1746. Dessa grunder voro hufvudsakligen följande: å inkommande varor upptages deras inköpspris å utrikes ort, hvarjemte tilläggas tull, lacage, frakt, assecurans, äfvensom 400,000 dlr s:mt årligen för lurendräjeriet. Å de utgående varorna upptagas det här hemma gällande priset, tull, samt såsom handels-provisioner $2\frac{1}{2}$ proc. å metallerna och 3 för alla andra varor, hvartill slutligen fraktkostnaden tillägges. Ostindiska handeln beräknades sålunda, att man å ena sidan påförde den värdet af det inom landet qvarstannade, å andra sidan skref den till godo nationalförtjensten å hvart skepp (se ofvanf. sid. 274).

Enligt hvad vi ofvanföre nämnt, uppgjordes den första ordentliga, ehuru ännu mycket ofullständiga Handels-balancen år 1724, hvaraf resultatet var:

Export	5,643,453 dlr s:mt	Import	4,918,837 dlr s:mt
		Lurendräjeri	3,713,349 — —

---

[1]) Sefström, Handels-Bibl., II, sidd. 1 o. f., III, sid. 153.

[2]) Ders., sid. 30 f.

Sedermera uppgjordes relationer öfver åren 1731 och 1734 års handels-ställning, men dessa äro, så vidt jag känner, aldrig tryckta. Från och med 1738 blefvo sådana balancer näst före hvarje riksdag uppgjorda för hvart år. Deraf meddelas nu följande utdrag, i dubbla columner; i den första af dem är värdet af Collegium uträknadt efter 36 mark, i den andra af Sefström, efter årets medel-curs. Uppgifterna äro i dlr s:mt ända till år 1768, med hvilket år Riksdalers-räkningen begynner.

År	Exporter à 36 mark	Exporter eft. medelcurs	à m:k	Importer à 36 mark	Importer eft. medelcurs
1738	7,172,289	lika	36	6,912,712	lika
39	7,006,181		36	6,588,709	
1740	6,521,493		36	6,730,007	
41	9,594,427	9,799,104	39	10,531,691	11,245,667
45	9,835,752	10,675,806	43 17/24	9,728,921	11,688,677
1750	9,822,046	10,602,532	41 17/24	10,676,248	12,170,191
55	10,313,021	ej uträknadt	39	12,168,947	ej uträknadt
59[1]	14,892,196		49	13,049,829	
1763[2]	24,485,718		88	22,109,031	
68	13,948,246		62	8,683,988	
69[3]	3,370,730	3,575,524	0	2,814,455	2,859,872
1770	3,145,722	3,350,499	0	2,807,160	2,830,552
71	3,285,426	3,492,976	0	2,740,174	2,765,889

[1]) Vi hafva anfört året 1759 i stället för 1760, emedan inga fullständiga balancer för åren 1760—62 och 1764 hunno upprättas, i anseende till de anticiperade riksdagarna.

[2]) Detta och följande årens summor äro, såsom synes af de höga siffrorna, utan tvifvel ej uträknade till pari, utan efter årets gångbara curs. I årets export ingingo 505,148 dlr såsom national-vinst af den Ostindiska handeln, hvaremot importen är ökad med 1,500,000 för lurendräjar-gods.

[3]) För dessa och följande åren upptagas ej förtjensten och förlusten å frakterna, hvilka nu mera göra differencen mellan båda columnerna.

I fall dessa uppgifter förtjena trovärdighet, skulle handels-vågen 1738—39 lutat till Sveriges fördel, men från 1740 till 1757 merändels tvärtom, hvarefter öfvervigten å vår sida blef temligen betydlig. Vi måste lemna derhän, huruvida i sjelfva verket förhållandet så varit, eller om dessa differencer uppkommit genom olika grunder, enligt hvilka man uppgjort dessa tabeller, eller rentaf deraf, att man ville så hafva det.

Huruvida för öfrigt denna öfvervigt bör minskas genom ett högre belopp af lurendräjeri-gods, än i handels-balancerna är antaget, måste vi ock lemna oafgjordt. Värdet deraf har i olika tider olika blifvit ansedt. År 1724 hade man så litet förtroende till tullbevakningen, att Contrabandet, såsom vi sett, beräknades till 1,058,823 Rdr sp. eller mer än $\frac{3}{4}$ af den lofliga importen. På 1730—40-talet[1]) upptogos dessa slags försnillningar till 3 à 400,000 dlr s:mt, på 1750-talet till 1 million och något deröfver, och 1763 till $1\frac{1}{2}$ mill. År 1769 beräknades de till 600,000 Rdr, 1776 till 560,000 Rdr, sedermera till 1794 åter till 600,000 o. s. v.

Vill man åter veta, i hvilken mån Sveriges handels-rörelse på ett tredjedels århundrade förkofrat sig, så kan detta öfverses genom följande sammanställning:

	Export		Import	
1738	2,390,762	Rdr sp.	2,304,237	Rdr sp.
1771	3,285,426	» »	2,740,174	» »
Tillväxt	894,664	» »	435,937	» »

Dock böra vi erinra oss, att åren 1765—1774 var en mindre lycklig handels-conjunctur: redan 1745 års export närmar sig till 3 millioner Rdr sp., 1755 och 1760 års gå något deröfver, och 1763 års gör 3,338,962 Rdr, således något mer än 1771 års. I alla

[1]) D. v. S., Bref, sid. 55.

fall är resultatet vida under hvad man kunnat vänta. Ehuru handelsflottan och seglationen vid slutet af detta tidehvarf stodo på en större höjd än nu, utgjorde dock exporternas värde ej mycket öfver hälften af hvad de nu utgöra, oaktadt Finlands förlust.

= Vi gå nu att tillse, med hvilka ämnen den tidens handel i synnerhet sysselsatte sig. Vi lägga till grund Lilliencrantz' och Plomgrens Berättelse om Sveriges Utländska Handels-rörelse för år 1769 [1]), hvilka män på denna riksdag blefvo utsedde till Committerade, för att undersöka dessa angelägenheter. I första columnen uppgifves hvarje artikels värde; i den andra särskilda anmärkningar; derjemte hänvisa vi till våra monographier öfver Rikets mineralier och skogs-producter, öfver sillen, samt öfver spanmåls-utförseln. Tecknet μ utmärker medium af de 10 föregående årens skeppning; $\mu =$, att förhållandet under dessa 10 år ungefär varit lika.

Utgående varor:

	1769 R.sp.	Anmärkningar.
Jern o. Stål	2,237,322	μ af alla rikets utskeppade Mineral-producter 1760—79 = 2,307,648 Rdr.
Koppar	71,619	Deribland 330 S# myntplåtar. Öfriga sorter koppar nu, jemnförde med μ, minskade med 245 S#.
Messing	178,008	= 3041 S#; μ 1872 S#.
Trävaror	206,388	μ = Men af enkla Bräder utgingo 125,997 tolfter; μ 94,951.
Tjära	128,216	Qvantitet 77,173 t:r. Priset å utrikes ort ovanligt lågt, blott 1½ Rdr.
Fiskvaror	337,967	Deraf 336,770 Rdr endast för sill, hvaraf utfördes 139,971 t:r.
Andra varor	96,966	
	3,276,686	
Vinst på Ost-ind. Handeln	148,838	
Frakt-förtj.	150,000	
	3,575,524	

[1]) Införd i Sefströms Handels-Bibl. Uppgifterna för året

Då denna Tabell egentligen afser varornas värde, införa vi en annan, som upptager qvantiteten:

	Årl. medeltal 1756—59	1774	1781	
Metaller	se	ofvanför	sid. 67.	
Beck . . . . . . T:r	16,608	21,810	28,790	
Tjära . . . . . . d:o	88,416	76,769	151,274	
Bräder Hel- och Half-botten . . . . Tolfter	34,045	46,375	32,823	se sid. 52.
Enkla . . . d:o	67,775	116,247	116,407	
Bjelkar, sparrar, spiror St.	44,500	34,080	38,299	
Pottaska . . . . . S#	9,000	d 34,570	S# 2,837	
Kalk	?	d 20,212	Läst 3,406	
Sill . . . . T:r	22,219 [1])	154,434	151,024	
Svenska kläden . . .	?	d 27,467	R. 2,227	
Porcellan	?	d 18,824	R. 1,859	

d betyder dlr s:mt; R. Rdr sp.

Inkommande varor.

Jemväl öfver dessa varor vilja vi meddela tvenne öfversigts-tabeller, den ena upptagande värdet, den andra qvantiteten. I den förra sammanställas tvenne perioder. Uppgifterna för den äldre tiden blefvo vid 1746 års Riksdag meddelade i ett Memorial af Riks-Rådet Gr. Löwenhjelm, hvilket finnes anfördt både i Lagerbrings Statskunskap och i Canzlers Memoirer. Hos den sednare sid. 295 förekommer äfven en tabell öfver årens 1738—40 import; men då samma källa synes hafva legat till grund för Löwenhjelms uppgifter, anföra vi blott den sistnämndes. Summorna äro der utförda i runda tal, i jemna, halfva och fjerdedels tunnor guld, hvilka af oss blifvit förvandlade till Rdr sp. Hvad åter 1769 års import angår, är dess värde uträknadt af Lilliencrantz och Plomgren.

1774 äro hämtade ur Modéer och Canzler, för året 1781 ur Lagerbrings Statskunskap.

[1]) Detta utgör medeltalet af 1757—59 års utskeppning; året 1756 lärer obetydligt utgått.

N:o 1.

	Medel af 1738—45	1769
l	533,333	1,102,588 1)
terier	325,000	590,405 2)
. . . .	150,000	385,000 3)
. . . .	200,000	122,064 4)
or	150,000	?
er	83,333	163,955
. . . .	183,333	146,259 5)
h Kaffe	100,000	11,552 6)
er	83,333	77,072
rämar-varor	91,666	48,701 7)
. . . .	200,000	65,355 8)
. . . .	50,000	?
er	33,333	?
Lårft, Kammarduk . .	116,666	?
ka Tyger	100,000	?
n	16,666	?
h Silfver	?	78,663
en och Provisioner m. m.	?	150,000 9)
sk-staterna, Missions-aflö-n i Constantinopel . .	?	35,085
till utländningen . . .	116,666	45,417
äjerier	133,333	600,000

nmärkningar vid 1769 års import. 1) Ehuru detta något missväxt-år, medtog den inkommande spanmålen ungefär i rikets exporter. 2) Införseln af Silke och Lin hade minskats, f fabrikernas förfall; deremot hade införskrifningen af andra ru-r, särdeles engelskt sålläder (som väl mindre rigtigt räknas till ier) betydligt tilltagit, sedan det stora garfveriet på Kungshol-mnat. Om Ull-importen är på ett annat ställe handladt (sid. – 3) Se nedanför. 4) Under denna rubrik inbegripas allahan-mande Drycker." Vin-consumtionen hade, som man ser af dels lels nedanstående tabell, betydligt aftagit, "i samma mån — Comiterade — som smaken för thé och kaffe sig utvidgat", — som oss synes rättare, i samma mån som bränvinsbränningen — 5) Om denna vara skall nedanföre särskildt handlas, lik- 6) Kaffet. Hela denna summa är för kaffet; théet visar sig ej

i Tull-specialerna, såsom hörande till Ostindiska Compagniets varor. Att kaffe-införseln är så liten, härrör deraf, att förbudet samma år sent på hösten upphäfdes, hvarigenom obetydliga qvantiteter hunno inkomma. — 7) I de Comiterades Berättelse är kaffet medräknadt, hvars värde blifvit afdraget och satt i särskild column. — 8) Man ser af jemförelsen mellan förra och sednare periodens tobaks-import, huru mycket den inhemska tobaks-planteringen i detta hänseende nu lättat handelsvågen. Annars infördes detta år något mindre än de föregående 10 åren (se nedanstående tabell). — 9) Denna rubrik lyder fullständigt sålunda: "De Interessen och provisioner, som till utländningen i år blifvit betalde, så väl för omsättningen af en då ännu återstående köpmansgild, som för svenska Handlandes i främmande orter tagne export-varor och nyttjade anstånd, för längre och kortare tid, med betalningen för inköpta främmande varor."

N:o 2.

Första och andra columnen stödjer sig på ofvannämnde Comiterades Berättelser. Uppgifterna för året 1774 äro hämtade ur Canzler, och de för 1781 ur Lagerbrings Statskunskap.

		Medel af 1759—68	1769	1774	1781
Rått silke	#	före 1762: 40,000 efter 1762: 13,000	29,422	22,120[1])	18,625
Bomull	d:o	?	?	108,871	108,294
Bomullsgarn	d:o	?	?	12,967	23,660
Ull (mest Polsk)	℔#	före 1762: 40,000 efter 1762: 30,000	?	25,023	73,671
Lin	S#	7 à 8000	?	4,564	5,324
Hampa	d:o	7 à 8000	?	9,499	?
Indigo	#	45,165	34,820	74,225	60,4[illegible]
Cochenille	d:o	3,172	435	3,480	?
Bresilja	d:o	?	?	85,437	138,797
Fernbock	d:o	?	?	204,227	125,140
Socker	d:o	2,537,246	2,612,201	2,612,075	3,303,778
Kaffe	d:o	3 à 400,000	65,331	752,422	700,4[illegible]

[1]) I Lagerbrings Statskunskap, sid. 53, hvarest äfven finnes ett utdrag af detta års import-lista, står 12,120, hvilket är tryckfel.

	Medel af 1759—68	1769	1774	1781
#	?	?	17,253	17,986
ı d:o	?	?	32,035	55,157
d:o	?	?	61,205	104,510
d:o	?	?	664,365	442,342
›lad d:o	1,191,514	1,072,674	1,730,152	594,830
rdus d:o	?	?	5,604	4,215
Åm	?	?	11	25
d:o	837	499	5,020	——
d:o	12,750	7,382	9,884	5,760
d:o	251,718	192,585	284,839	295,872
r, stock- S#	?	?	10,777	4,360
#	?	?	849,135	1,516,141
C#	42,399	65,205	61,920	46,758
d:o	11,008	16,676	5,746	7,002
d:o	?	?	2,038	16,032
t T:r	?	?	583	595
l d:o	före 1762: 100 à 200,000 efter d:o: 300 à 590,000	?	200,980	638,828
#	?	?	134,436	173,598
Ris	?	?	8,226[1])	19,328

land dessa importer äro några, som förtjena en e utveckling.

altet utgjorde ej engång under sill-tiden någon riges drygaste införsvaror, fastän det är den o-gligaste, egentligen den enda af våra nödvändig-ror. Det är den, som under den tid, då vi icke ägde några fartyg, i mercantilt hänseende äderneslandet beroende af utländningen, ja äfven, tider, icke saknat inflytelse på vårt politiska sy-samt i vissa perioder, då vi varit i krig med sjö-na, bragt styrelse och inbyggare i stor förlägen-

---

[1]) Dessutom Skrifpapper för 5,427 Rdr.

het. Att en sådan uppstod i Carl Gustafs tid, var lätt begripligt; men äfven sedan 1724 Product-placatet utkom, klagades ej sällan öfver både brist på denna vara och dess dyrhet. Likväl höllos i Fredrik I:s tid stora salt-upplag, och 1741[1]) anbefalldes alla Landshöfdingar att hålla noga tillsyn öfver, att denna krydda icke måtte felas. Nu[2]) inkom på en gång så mycket, att i Stockholm tunnan, sedan saltet legat i två månader på skeppen i brist af magaziner, måste säljas till 12 daler. För att förekomma både dyrhet och vanpris, inrättade Stockholms handlande 1750 ett så kalladt Salt-Contor, eller ett allmänt upplag, grundadt på 1 dalers afgift å hvar tunna, som till Stockholm inkom; der fingo ej allenast de, hvilka icke hade tillfälle att länge vänta på försäljningen af sitt salt, genast afyttra det och sedan utsända sina fartyg efter mer; utan stapelstäderna kunde äfven här förse sig med sitt behof, då dalern derjemte restituerades. Tillika förband sig Contoret att ej höja priset öfver 18 till 19 daler tunnan, hvilket gör knappt 2 Rdr, hvaremot i Carl XI:s tid en handlande blef adlad, bland annat derföre, att han försett Grythytte Bergslag med salt till 27 dlr t:n, hvilket efter den tidens penningevärde gjorde $3\frac{1}{3}$ Rdr. Salt sändes ock härifrån utrikes; dessutom bestods 2 à 3 dlrs premium för utförsel till de städer, hvarifrån spanmål hämtades, i ändamål att minska vexelbehofvet och sänka cursen. Efter vårt sillfiskes början och tillväxt, då det årliga saltbehofvet ökades med 80 till 100 tusen t:r, uppstod ett stort lif i denna handel; samma behof var en stor hjelp för den tidens sjöfart: alla fartyg, som ej annorstädes funno frakt, eller som återvände från fraktfarten i Medelhafvet, gingo till Portugal eller Cagliari, för att intaga en saltladdning, som visserligen gaf en

---

[1]) Modée, sid. 1748. [2]) Carlsons (sednare) Tal, sid. 27. Sv. Samlingar, Vesterås 1766, V:e St.

ga, men alltid säker vinst. Denna import, i förening d det dryga och riket betungande spanmåls-behofvet, at med sill-utförseln och indiska handeln, gaf under den lnare fjerdedelen af det förflutna århundradet, särdeles der åren närmast Finska kriget, vår sjöfart och vår ändska handelsrörelse ett lif och en omfattning, som a icke ägt hvarken förut eller efteråt.

= Under sist förflutna århundradet var, såsom vi märkt, spanmålen det, som mest betungade den svenska ndelsvågen. Nu för tiden är det Sockret och Kaft; af det förra införas nu vid pass 10 millioner ℔, af t sednare något mer än 3. Vi vilja ett ögonblick uppella oss vid dessa specerier; visserligen skulle vi äfn på samma gång vilja behandla Théets historia i rt fäderneslaud, men det är omöjligt, emedan det me- ι infördes af Ostindiska Compagniet och beloppet af de importen och re-exporten är obekant. Således finr man under de äldre tiderna blott obetydliga, genom n vanliga handeln inkomna qvantiteter upptagna i tullecialerna, t. ex. 1740 69 ℔, 1745 340 ℔, 1750 8 o. s. v.; sedermera träffar man sällan ett år, då nåt af denna vara på annan väg än omedelbart från ina infördes; först år 1815 upptagas i den vanliga ndeln 6441 ℔; 1820 inkommo deremot 76,165, men dan år 1825 intill år 1833 har den årliga införseln drig stigit öfver 50,000 ℔, utan i medeltal utgjort d pass 25,000 ℔, utgörande således blott $\frac{1}{10}$ af hvad m åtgick för vid pass 100 år sedan. Omkring 1742 ságs [1]) nemligen det inhemska behofvet årligen fordra 50,000 ℔, hvilka värderades till minst 500,000 dlr mt, något öfver 50,000 Rdr sp.

En af våra häfdatecknare [2]) har yttrat den förmoın, att i Gustaf I:s hof knappt andra kryddor blifvit

[1]) Sefström, II, sid. 25.
[2]) Dalin, Svea Rikes Hist., Del. III, sid. 513.

brukade än peppar. Detta är ogrundadt. Tvärtom nyttjades den tiden ett stort antal särskilda sorter, ja nästan flera än nu för tiden [1]); men förbrukningen deraf var sparsam, och speceriorna ansågos så kostliga, att de invägdes af Drottningen sjelf och tyckas hafva stått under hennes särskilda uppsigt. De nyttjades också icke i hvardagslag, utan blott vid festliga tillfällen, och öfver inköp och åtgång fördes noggranna listor. Under Kon. Gustafs söner hushållades äfven i detta fall mindre sparsamt. Stundom var derå sådan brist, att Johan III 1579 befallde sina utskickade taga socker "hvar de det kunde öfverkomma, både hos främmande och inländske, eho de förnimma sådant hafva." Södra Europas frukter lära deremot först sednare inkommit, och förmodligen, såsom friska, icke förr än vi fingo direct handel med dessa länder: så omtalas [2]) ej citroner och pomeranser bland tidens bröllopps-undfägnader förrän 1640, men väl capris och oliver, äfvensom lemoner.

Kaffe och Thé deremot voro ännu obekanta ej allenast hos oss, utan äfven i hela det christliga Europa, emedan de första kaffebönor 1644 ankommo till Marseille och det första thé 1650 infördes af Holländarne, då prisadt såsom en gudomlig dryck, hvaraf man ej kunde dricka förmycket. Under Carl XI:s tid [3]) drack man thé på apotheken, för att svalka sig med. Kaffet blef först bekant under nordiska kriget [4]) och omtyckt; redan 1708 funnos kaffetält vid arméen. De Turkar, som åtföljde Konungen, bidrogo att utsprida smaken för denna dryck.

Likväl rotfäste sig detta tycke temligen långsamt hos den större delen af allmänheten. Vid början af detta

---

[1]) Flinteberg, i K. Vitt. Hist. och Antiqu. Akad. Handl. Del. IV, sidd. 97 o. f. [2]) Tessin och Tessiniana, sid. 404.
[3]) Norberg, Carl XII:s Hist., I, sid. 664.
[4]) Rühs, Sv. Hist., Del. V. Tessin och Tessiniana, s. 377.

tidehvarf lärer man njutit mera thé än kaffe; ännu på 1740-talet infördes 6 gånger flera ℔ thé än kaffebönor, som dittills ej öfverstego 50,000 ℔. Det synes, som Pommerska kriget i detta hänseende verkat en omkastning i national-smaken; åtminstone ökades kaffe-införseln efter kriget sex-dubbelt och har sedan varit i jemnt tilltagande. Nu för tiden äro Svenskarne en af de Europeiska nationer, som förtära minst thé, och kanhända den, som dricker mest kaffe, i det att på hvarje invånare öfverhufvud kommer mer än 1 ℔: denna dryck har, såsom bekant är, utbredt sig ända till den yttersta Lappmarken, der [1]) nybyggaren deruti doppar sitt barkbröd.

Af nedanstående öfversigt [2]) kan inhämtas, huru sedan inemot ett sekel behofvet af dessa öfverflöds-varor varit i ett beständigt, nästan regelbundet stigande. Den ofantliga importen för år 1810 bör ej villa, emedan det mesta åter utskeppades; undantag, men i motsatt förhållande, äro också de ringa kaffe-importerna 1760 och 1800, emedan denna vara då lärer varit förbjuden.

År	Kaffe ℔	Socker ℔
1740	13,701	1,675,034
45	21,656	1,194,035
1750	26,676	1,951,438
55	43,234	1,161,375
1760	2,873	2,212,488
65	292,757	2,481,619
1770	507,719	3,622,313
75	1,135,693	3,718,985
77—80 μ	1,352,190	3,666,112
1780—90 μ	1,305,092	?
1780	1,554,538	3,601,796
81	700,460	3,303,778

[1]) Engströms Resa till Norrland och Lappmarken.

[2]) Enligt Tull-specialerna. Uppgifterna för de år, som ej äro femtal, äro tagna ur D. v. S. Bref, sidd. 13 o. a.

År	Kaffe ℔	Socker ℔
1783	1,590,528	?
85	1,132,431	2,758,822
89	1,628,457	?
1790	1,346,059	3,827,638
95	68,201	4,640,673
1800	24,697	3,818,181
05	1,217,067	5,764,536
1810	8,919,062	28.142,089
15	3,549,847	7,387,589
1820	1,092,538	5.818,798
25	1,706,547	6,102,748
1830	3,109,087	10,891,354
31	3,267,315	10,202,462
32	3,151,144	10,063,541
33	3,248,310	?

Således har från 1740 till 1830, på en tid af 90 år, kaffe-importen tilltagit nära 250 gånger, i fall förstnämnda års införsel kan anses representera den tidens vanliga behof; men då redan 5 år derefter behöfdes inemot 22,000 ℔, så torde 20,000 ℔ år 1740 kunna anses såsom medel-importen för åren närmast före och efter denna tid; tillväxten blir då 150-faldig. Deremot har socker-importen från 1740 till 1795 endast tredubblat sig, men från 1740 till 1830 har tillväxten varit sjufaldig. Utgiften för dessa speecrier har dock icke i samma mån tilltagit. Åren 1740—50 upptogs sockret till 466,666 Rdr sp. eller i våra Banko-sedlar 1,244,442 Rdr, hvilket gör öfver 32 sk. b:co per ℔, — ett bevis på colonial-producternas dyrhet den tiden — men sannolikt är då icke inköps-priset, utan det inhemska, taget i beräkning. Hvad åter kaffet den tiden kostade riket, har jag ej någorstädes sett angifvet: antages priset också till 32 sk. b:co, blir utgiften ändock endast 13 till 14 tusen Rdr b:co.

Låtom oss nu efterse förhållandet 40 till 50 år sednare. För det kaffe, som årligen införskrefs 1777—

80, utgingo årligen, priset beräknadt till 8 sk. per ℔[1]), 225,365 Rdr sp. = 601,673 Rdr B:co; och åren 1780 till 1790 i medeltal 217,515 Rdr sp. = 573,372 Rdr B:co; Sockret deremot kostade riket i förra perioden 366,112 Rdr sp. = 976,298 Rdr B:co. Priset var då 4½ sk. sp. för Mascovad och 5½ sk. sp. för Terres och Tetes.

Om i våra dagar införseln af samma colonial-varor så betydligen förhöjt sig, ha deremot prisen, genom de utvidgade planteringarne på Amerikas fasta land och i andra verldstrakter, fallit i inemot samma proportion. Sålunda var nemligen förhållandet 1829[2]), prisen i Rdr Banco, efter inköpskostnaden:

2,808,519 ℔ Kaffe à 9 sk.		426,597
7,220,261 ℔ Socker Mascovad à 6½ sk.	977,743	
2,267,032 ℔ d:o Terres à 9 sk.	425,068	1,402,811

= Emedan jemnförelsen är statistikens ljus, försöka vi här att uppställa en comparatif Tafla öfver Sveriges handel, sådan den var för nära 100 år sedan, sådan den var för vid pass 50 år sedan och sådan den är nu. Materialierna dertill äro sorgfälligt och icke utan möda samlade ur alla mig tillgängliga källor. Prisen äro ej beräknade i Rdr specie, utan, för att göra dem mera fattliga för läsaren, i Banco-sedlar, samt icke grundade på importernas inköpsvärde och exporternas värde å utländsk ort (emedan detta för de äldre tiderna skulle vara omöjligt att åstadkomma), utan på det inomlands gångbara. Hvad de båda förra tiderna beträffar, äro persedlarnas värden utsatta i runda tal, när de grunda sig på probabiliteter, annars i bestämda tal, när bestämda uppgifter derför ligga till grund. Tecknet * betyder, att

[1]) D. v. S., anf. st.

[2]) Commerce-Collegii General-Sammandrag öfver Rikets Import och Export 1829.

man utbytt den under året utskeppade qvantiteten och dess värde mot medel-qvantiteten och medelvärdet under en period af 10, någongång 20 år. Hvad åter den sista perioden angår, har man heldre valt 1829 än något sednare år, emedan åtskilliga productars värde äro af Commerce-Collegium för detta år uträknade. Naturligtvis göra dessa tabeller, i åtskilliga hänseenden, blott anspråk på en approximatif noggrannhet; men ändamålet

	1700 à 24 m:k		
	dlr	öre	B:co-sedl.
1 # Canarie Socker	1:	19	34
1 d:o Russin		16	10 8
1 d:o Risgryn		17	11 4
1 lod Kanel		15	8 8
1 # Vaxljus	2:	16	1: 5 4
1 L# [1]) Talgljus	12:		5: 16
1 Oxhufvud Franskt vin	260:		115: 26 8
1 # Perlgryn	?		
1 d:o Corinter	?		
1 d:o Cardemummor	?		
1 d:o Svartpeppar	?		
1 d:o Hvit d:o	?		

Utom hvad vi förut anmärkt, skönjer man tillika, huru ofantligt dyra alla varor voro, som måste hämtas utifrån, vid slutet af Nordiska kriget, då alla communicationer voro spärrade.

[1]) I originalet står Skeppund, hvarmed utan tvifvel menas Lispund.

r vunnet, om man resultatet i stort framställer sig för isaren.

Till någon rättelse må likväl förutskickas en uppift[1]) om åtskilliga varors pris i särskilda perioder, varaf man äfven kan inse, huru dyra i fordna tider pecerier och colonial-producter voro, men huru billiga leremot andra varor.

De i dlr och öre utsatta prisen äro i koppar-nynt.

1717 à 28 m:k		1766 à 66 m:k		1835 B:o-sedl.	
dlr öre	B:co-sedl.	dlr öre	B:co-sedl.	Rdr	sk.
5:	1: 43 4	4: 16	34 8		16
1: 16	27 4	1: 13	10 8		10
1:	16 8	1: 6	9 4		8
19	12	2: 8	17 4		1½
3: 24	1: 20 8	12:	1: 45 4	1:	18
14:	5: 16	45:	7: 13 4	6:	32
400:	152: 18	576:	93: 4	110:	
		1762 à 28 m:k			
?		1: 16	8 8		7
?		2: 16	14 8		11
?		66:	8:	3:	
?		7:	40 8		18
?		14: 16	1: 36	1:	56

1) Tessin och Tessiniana, sidd. 294, 376. Cursen är ock på dessa ställen mindre noggrannt anförd.

N:o 1. *Importer.*

		Qvantitet			Värde		
		Omkr. 1740	1781	1829	Omkr. 1740	1781	1829
Spanmål	T:r	229,204	673,828	775	1,311,114	*4,000,000	3,925
Socker	℔	1,675,034	3,303,778	9,487,293	466,666	*1,976,298	1,673,675
Kaffe	d:o	* 20,000	*1,305,092	*2,808,319	} * 266,666	* 373,372	936,173
Thé	d:o	* 250,000	?	* 25,000		240,000	70,000
Salt	T:r	? 200,000	293,872	177,413	* 488,888	900,000	473,105
Sill	d:o	* 33,996	1,420	138,787	* 434,205	10,000	1,110,300
Smör	Ctt	* 20,520	16,032	89,319	91,200	33,000	313,317
Talg	d:o	* 20,581	46,758	83,698	61,000	130,000	278,995
Ost	d:o	* 51,321	75,807	29,040	106,500	150,000	60,000
Vin	Åm	?	5,760	3,940	* 533,000	500,000	295,463
Tobaksblader	℔	?	*1,233,107	1,751,307	* 297,525	274,466	620,234
Hudar och skinn	d:o	?	?	1,231,628	80,000	82,016	869,183
Sål-läder	d:o	133,736	255,622	16,805	60,000	100,000	10,000
Bomullsgarn	d:o	?	23,660	734,327	?	90,000	1,358,528
Bomull	d:o	?	108,294	572,091	?	72,000	238,371
Lin	Ctt	?	106,488	36,043	* 133,333	300,000	135,161
Hampa	d:o	?	283,013	* 150,000	} * 866,666	700,000	375,000
Ull	℔	?	769,774	*1,100,000		550,000	800,000
Silke, rått	d:o	?	9,807	25,641	?	100,000	250,000
Indigo	d:o	?	60,428	97,130	?	360,000	420,897

Åren 1756—59, då medel-cursen kan antagas till 48 mark, beräknades årliga utgifterna för följande artiklar, hvilka näst spanmålen voro de drygaste, på följande sätt, enligt tvenne olika uppgifter [1]), hvilka vi båda anföra:

Rudimaterier	dlr s:mt	2,554,250	=	Rdr B:co	1,702,833	T:r guld	—		Rdr B:co	——
Silke och Siden	»	——			——	»	$8\frac{1}{2}$	=	»	566,666
Viner	»	584,000	=	»	389,333	»	8	=	»	533,333
Socker	»	857,500	=	»	571,666	»	$7\frac{3}{4}$	=	»	516,666
Kaffe	»	——	=	»	——	»	$1\frac{3}{4}$	=	»	116,666
Thé	»	——	=	»	——	»	$1\frac{3}{8}$	=	»	91,666

[1]) Den förra finnes hos Canzler, den sednare hos Sefström, II, sid. 5o.

N:o 2. Exporter.

		Qvantitet			Värde		
		Omkr. 1740	1781	1829	Omkr. 1740	1781	1829
Stångjern	S⋕	allt jern 546,000	318,644	362,093	4,300,000	5,800,000	6,789,259
Jernplåtar			5,190	6,807		170,000	226,917
Gårkoppar	d:o	746	2,050	3,050	60,000	200,000	378,732
Annan d:o	d:o	445	1,919	160[1])		350,000[2])	24,000
Messing	d:o	?	3,430	50	?	450,000	6000
Alun	L⋕	? 40,000	75,140	148,255	60,000	100,000	174,419
Enkla Bräder	Tolfter	?	116,177	115,707	alla trävaror 540,000	200,000	230,700
Helbottens	d:o	?	32,000	73,698		150,000	409,852
Stäfver	st.	?	36,800	8,028,761		4,000	206,554[3])
Tjära	T:r	52,149	131,274	17,922	400,000	700,000	95,587
Beck	d:o	10,265	28,790	2,646		250,000	90,000
Sill	d:o	——	431,024	51	——	750,000	400
Spanmål	d:o	——	——	85,767	——	——	445,043

[1]) Deremot importerades 10,043 skålpund kopparplåtar, samt 1175 d:o kopparspik.

[2]) I denna summa ingår ock diverse koppar, ej inbegripen i den motstående qvantiteten, för vid pass 163,000 Rdr.

[3]) Dessutom vid pass 20,000 tolfter af andra slag, master, sparrar, läkter m. m., så att värdet af utgående trädvaror torde uppgå till vid pass 1,200,000 Rdr.

Dessa båda Tabeller kunna föranleda till åtskilliga gtiga betraktelser, men rummet tillåter oss blott jemnra några af de största och märkligaste differencer i ıru-värdet mellan 1780-talet och den närvarande tiden. i sammanställa dem till ett slags debet och credit meln båda tidehvarfven.

1780-talets öfvervigt.		Rdr B:co-sedl.
Sill-exporten jemte tran . . .	1,200,000	
Inhemska consumtionen	600,000	1,800,000
Beck och tjära, utöfver nuvarande exporten		800,000
Messing » » »		440,000
Ringare socker- och kaffe-consumtion . . .		500,000
Ringare consumtion af colonial- och andra lux-artiklar, möjligen		500,000
Ringare åtgång af rudimaterier i följd af fabrikernas svaghet, möjligen		2,000,000
Förtjenst å frakthandeln		200,000
Vinst å Ostindiska handeln		500,000

Vår tids öfvervigt.

Besparing af spanmåls import	4,000,000
d:o af 150,000 t:r salt, som åtgingo till sillsaltningen	450,000
Högre jern-export [1])	1,500,000
Våra fabrikers tillverknings-värde upptages nu till 10 à 11 mill.; om vi antage, att detta 1781 varit ⅔ ringare, utgör differencen till vår tids förmån	7,000,000

En del af dessa summor stå här blott hypothetiskt; an tvifvel förtjente de att närmare berigtigas och hela flan mera i att detalj utföras. Mellertid finner man häraf h af hvad för öfrigt i det föregående blifvit anfördt, ıru Försynen, sedan den ena näringsgrenen försinat,

[1]) Medium af 1778—82 års utskeppning af stång- och ınufactur-jern gjorde 319,700 Skeppd; medium af 1827—31 ırde 420,800 Skeppund.

ständigt för vårt fattiga fäderneslaud utsett någon ny. Sålunda hafva, — för att ända från äldre tider taga en öfversigt af grundpelarne för vår ekonomiska exsistens — svenska grufvorna[1]), liksom de flesta länders litteratur, haft sin silfver-ålder, sin koppar-ålder och sin jern-ålder, hvilka också i samma ordning följt hvarandra; endast guld-åldern har saknats, ty det Småländska guldet har varit mycket för njuggt, för att kunna representera en *ætas aurea*. Mellertid skulle, sedan från 1721 jern-tillverkningen, ehuru redan då temligen högt uppdrifven, icke var i stånd att fylla våra, ifrån denna tid hastigt stegrade behof af utländska varor, vi utan tvifvel kommit i största förlägenhet, om ej den tiden en flod af främmande silfver, köpt genom uppoffringen af länder och af vårt politiska oberoende, blifvit ledd till vårt fosterland; sedan åter denna källa började mindre sparsamt flöda, beredde en ytterligare under andra tredjedelen af förra århundradet betydligt ökad jern-production, i förening med uppblomstrande manufacturer, den förra en positiv, de sednare en negativ lättnad å vår handelsvåg. Redan innan den industriella byggnaden blifvit beröfvad sina stöd och sjunkit tillsammans till en half-ruin, infann sig sillen; och nästan på samma tid denna välkomna gäst ymnigast besökte våra kuster, inträffade tillika svenska sjöfartens och handelns gyldene tid. Perioden mellan 1775 och 1788 var utan tvifvel en af de mest lyckosamma, hvaraf Sverige någonsin haft att fägna sig; den skulle hafva varit det än mer, om icke den ofantliga spanmåls-importen medtagit en stor del af hela denna national-förtjenst. Efter Finska kriget återkom sjöfarten aldrig till sin fordna välmakt, och ett tiotal derefter tog sillen afsked från våra stränder: men i stället började man åter med allvar tänka på den gamla svenska jorden, till hvars ans det hittills, under vår fiskande och handlande tid, felats armar, kanhända äfven håg. Den

[1]) Sv. Litt.-Fören. Tidn, 1835 N:o 10.

fördelaktiga jern-conjunctür, som för 20 år sedan inträffade, medförde det goda, att på många bruksegenomar gjordes stora uppodlingar. Slutligen har i våra agar jordbruket vunnit en oväntad förkofran, äfvensom ernhandteringen samt slöjd-fliten skridit raskt framåt; en den utländska handeln har blifvit mattare, och åkerruket alltför mycket tillväxt på ängs-culturens bekostad. Sålunda har Ödet icke velat, att alla den nationella välmågans springfjädrar, liksom i andra länder, hos ss på en gång skulle verka, utan den ena näringen har vanligen liksom varit ett nödankar, som vi tillgripit när en annan redan svikit oss. Mycket deraf har visserligen berott af naturen och tillfälliga förhållanden, men nycket och kanske än mera af oss sjelfva. Icke så alldeles orätt hade väl den utländningen [1]), som i medlet af förra århundradet yttrade: "Sverige måste utan tvifvel af naturen vara ett starkt land, emedan invånarne oafåtligen, med undantag af några korta mellantider, arbetat på dess undergång, utan att dock ännu deruti hafva fullkomligen lyckats."

Ännu återstå några till handeln hörande föremål, hvilkas upptagande vi anse nödvändigt till taflans fullständighet.

Först följer en tabell [2]) öfver värdet i d:r s:mt af de producter, som, i tvenne särskilda årtionden, ut- och infördes till och ifrån särskilda orter.

---

[1]) Detta yttrande tillskrifves Fredrik den Store.

[2]) Canzler, sid. 296. Modéer, sid. 292.

	1738—40		1756	
	Utförsel	Införsel	Utförsel	Införsel
Danzig och Polska Preussen . . .	156,725	269,712	712,291	613,122
Königsberg och k.riket Preussen	165,285	197,176	329,940	235,400
Lübeck	422,350	359,783	1,157,394	75,337
Wismar, Pommern	295,907	1,001,187	461,022	1,909,105
Holstein, Hamburg	153,522	171,433	549,107	455,997
Ryssland	266,674	889,382	310,687	3,060,428
Danmark, Norrige	335,332	694,201	582,625	758,794
StorBritannien .	2,883,702	785,800	4,769,824	1,660,805
Holland	967,505	1,265,046	1,458,433	1,661,665
Frankrike	546,530	659,046	691,765	957,852
Spanien	26,108	14,108	279,822	5,915
Portugal	407,683	212,621	839,973	282,450
Levanten och Medelhafvet . . .	224,766	183,425	401,373	385,929
Dlr s:mt	6,852,085	6,803,696	12,544,256	12,062,815
	à 36 M:k	à 36 M:k	à 42 M:k	à 36 m:k
Rdr Hb. B:o	2,284,029	2,267,898	3,584,073	4,020,938

Man ser häraf, att rörelsen med **England**, grundad på 1719 års tractat, var starkast, utgörande mer än $\frac{1}{3}$ af hela export-handeln. Detta land var den tiden den förnämsta afnämaren af vårt jern och våra trävaror; äfven emottog det en betydlig del af vår koppar, messing, beck, tjära och sill. År 1763 [1]) tillverkade det sjelft endast 15,000 tons jern, emottog 10,000 tons från Ryssland, och 17,000 från Sverige. Det inhemska jernet var den tiden så dyrt, att det gällde 3 à 4 p:d sterl. mer än det svenska. Det ryska såldes omkring 1750 för 9 à 10 pund, det svenska för 12 à 13, men år 1763 hade ryska jernet uppgått till 15 à 16 p:d, det

[1]) Sefström, Handels-Bibl., 1:a st., sid. 6. För öfrigt är det mesta hämtadt ur Modéer, sidd. 290 o. f., samt König, VI, sidd. 183 o. följ.

svenska till 17 à 18. Näst det svenska kom i godhet det skottska, hvilket likväl kostade 20 à 22 p:d. Svenska stålet ratades af Engelsmännen; det mesta hämtades från Steyermark, Schmalkalden och Solingen. Ankaren och stycken tillverkade de sjelfve: deras egna kanoner voro lättare och ändóck starkare än våra. För öfrigt ansågs engelska handeln mest fördelaktig för riket, emedan vi jemnförelsevis togo litet af detta lands egna och colonial-producter; detta bestod hufvudsakligast i socker och tobak samt andra vestindiska producter, något malt och hvetemjöl, hudar, tenn, bly samt manufactur-varor, hvilka före våra egna fabrikers förfall voro lurendräjeri. Englands undervigt i handeln med Sverige ansågs vid denna tid göra 200,000 p:d sterl.

Ännu större skulle rörelsen med detta rike varit, om dess invånare varit mera benägne att bevilja längre credit och i sina transactioner visa mindre stolthet och stelhet. Deremot möttes man med så mycket större bevillighet af våra gamla Hanseatiska vänner. Särdeles liflig var förbindelsen med Danzig och Lübeck. Handeln med den förra staden sysselsatte åren 1755—62 i medeltal 233 större och mindre fartyg. Man afhämtade derifrån spanmål, victualier, polsk ull, hudar, hvilket allt utbyttes mot jern, kalk, pottaska, stenflisor m. m. — Preussiska Pommern och Polen förságo oss med ekvirke.

De Ryska importerna voro ungefär de samma då som nu, nemligen spanmål, lin och hampa, talg och victualier, hvartill den tiden äfven kommo droguer och specerier, hvarmed Ryssland sedan äldre tider drifvit handel på Norrländska städerna. Deremot behöfde detta land ganska litet af oss, och detta lilla bestod i koppar, messing, fiskvaror, huggen sten, vagnar, gevär samt ostindiska varor. Den årliga undervigten å vår sida gick 1756—59 i medeltal till 2,327,852 dlr smt. Af sven-

ska sillen kunde årligen endast 6 till 8 tusen tunnor med fördel afsättas i Petersburg; när 20,000 t:r år 1765 dit ankommo, föll den i vanpris.

Genom freden 1720 med Danmark förlorade Sverige tullfriheten i Sundet, men genom tractaten 1734 öfverenskoms, att handeln mellan de båda rikenas undersåtare skulle ställas på den fot, som med de mest gynnade nationer. Af Danska och Norrska importerna var före 1750 sillen den drygaste: åren 1738—40 infördes i medeltal 23,634 t:r och ännu 1755 19,810 t:r; men sedan denna import till större delen upphörde, upphörde förmodligen också svenska handelns undervigt mot dessa riken. Från dem inkommo för öfrigt victualier och boskap, dessutom särskildt från Danmark säd och ull, och från Norrige hästar. Märkvärdigt är, att sistnämnda rike jemväl emottog stångjern; dessutom afsattes der allahanda jern och arbetad koppar, manufactur-varor, messing, linneväfnader (ända till dess de gröfre Norrlandslärfterne till införsel blefvo förbjudna), kläden, säd och humla: Danmark åter mottog våra hufvudmetaller, arbetade och oarbetade, äfvensom gevär, segelduk, pottaska o. s. v.

Innan product-placatet utkom, innan Ostindiska Compagniet upprättades och Levantiska Handeln kom i gång, torde Holland hafva idkat den största handeln med vårt rike. Äfven sedermera, och oaktadt Holländarne emot oss utgåfvo ett Retorsions-placat, hvari likväl provincen Zeeland icke deltog, var denna republik näst England vår förnämsta kund. Den visade sig i allt mera medgörlig än England, och gaf längre credit: en omständighet, hvarpå våra köpmän i alla tider satt mycket värde; den emottog nästan alla våra producter, hvilka den, ännu till inemot 1750 öfverlägsen England i verldshandeln, spridde åt alla länder. Den förså̊g oss deremot med våra flesta specerier, med färgstofter och

tobak, med ost, papper och sill. Af sistnämnda vara infördes 1738 och 1739 nära 2000 t:r hvartdera året, men importen deraf aftog sedermera, och steg på 1760-talet i värde till blott 5800 dlr s:mt.

Med Frankrike var rörelsen, ehuru 1741 års handelsförbund för oss var fördelaktigt, ej särdeles betydlig. Detta land behöfde föga vårt jern och våra trävaror, emedan det sjelft egde temligen betydliga jernverk, hvilka sålde sina tillverkningar för bättre köp än de engelska; dessutom fick det Biscayas jern för bättre pris och på närmare håll. Till Bordeaux [1]) infördes ock mycket jern från Amsterdam. Vår största afsättning bestod här i messingstråd och kopparplåtar. Ända till 1757 var undervigten på vår sida, men åren 1757—59 och 1763 utgjorde vår öfvervigt 272,082 dlr s:mt i årligt medeltal. Tillbaka hämtades viner, franskt bränvin, socker, salt, kryddkrämar-varor o. s. v.

Af tabellen ser man, att handeln med Spanien omkring 1740 var högst obetydlig, men att den sedermera ansenligt tilltog, dock så, att importen derifrån blef ännu ringare än förut. Denna bestod hufvudsakligast i Yviza-salt, som erhölls för särdeles godt köp, samt viner. Spanien lät oss påföra sig jern, särdeles förvandladt till kanoner, kulor, ankaren, spik o. s. v., äfvensom trävirke, tjära och beck, ehuru i sina nordliga provincer dermed sjelf rikligen försedt; vidare koppar, sill och ostindiska varor. I trähandeln funno dock Svenskarne färdiga concurrenter i Holländarne, hvilkas bräder, sågade med finbladiga sågar, voro vackrare och mycket begärligare, helst som Spanioren i allmänhet såg mer på utseendet än på den inre qvaliteten, och de bräder, han minst behöfde hyfla, vunno mest tycke. Svenska becket hade ock trög afgång här, emedan det ej var hårdt och

---

[1]) Westerman hos Sefström, III, sid. 97.

compact nog; Spaniorerne försågo sig heldre med Biscayisk tjära, som var rödaktig, gjorde samma gagn som harts och motstod sommarhettan. Svenska stålet ratades alldeles, och endast Mailändskt nyttjades. Af jernbleck hade det tyska företrädet. Men svenskt jern, som var mjukt och smidigt, föredrogs det inhemska. Hvad koppar beträffar, hämtades den mesta från Barbariet.

Af mycket större omfång var handeln med Portugal, som i synnerhet försåg oss med salt; för öfrigt med viner, frukt, droguer o. s. v. Dit skickades $\frac{1}{3}$ af hela Sveriges svartsmide, mycket stångjern, trävaror för 100,000 dlr s:mt, mycket ostindiska varor, äfvensom något kläden, lin, hampa, linnevaror, sill, spanmål o. s. v.

Med Konungen af Begge Sicilierna slöts 1743 en commerce-tractat, och 1745 en med Konungen af Sardinien. Hufvud-importen var salt, som började i ymnighet afhämtas, i synnerhet från Cagliari; dernäst frukter, viner, silke och bomull. Dit utgående varor voro messings-arbeten, handelsfartyg, tran, sill; af den sistnämnda varan var den salta sillen föga begärlig, men af den rökta kunde mycket säljas, om den i tid ankom, före början af fastlagen. Till Livorno, som den tiden, i följd af sin Porto franco-rättighet, dref en mycket stark handel med andra nationer, ankommo [1]) från 1750 till slutet af 1759 endast 43 svenska skepp på alla åren, och hvarje års import skattades endast till 430,000 dlr k:mt.

Med Barbaresk-Staterna slötos, såsom vi förut omnämnt, freds- och handels-tractater, grundade på årliga tributer. De voro en dryg och föga gagnande börda, emedan handeln på Afrika var ringa eller ingen, och handeln på Italien mindre än medelmåttig. — Om det Levantiska och Ostindiska Compagniet samt

[1]) Westerman hos Sefström, I, sid. 87.

tillämnade handels-sällskapen med Canarie-öarna Vestindien i sigte hafva vi redan talat.

Tullarna voro sedan 1726 bortarrenderade; denna ärd föranleddes dels af penningebrist, dels af den fördan, att de enskilde arrendatorerne bättre än Kronan ılle vara i stånd att hämma lurendräjerierna, hvilka väl hela denna tid drefvos i stor scala. Först vid 69 års Riksdag tog Kronan tullverket tillbaka under ɔn förvaltning. Under åren 1759—64 gaf Stora Sjölen i årligt medeltal Kronan en inkomst af 1,348,205 , och Landtullen 1,001,638 dlr s:mt.

Handeln var den tiden belagd med en mängd after, som dels stego till ett temmeligen högt belopp, ls gjorde besvär och uppehåll vid clareringen. Se här förteckning på dessa slags utlagor, sådant förhållant var 1747 [1]): Stora Sjötullen, Sjörätts- och Armnningar, Licent, Extra-Licent, Manufactur-fond, Tullhöjning, Spinnhus-fond, Consumtions-Accis, Ordinarie ːcis, Tolager, Torg-, Stämpel-, Vägare-, Mätare-, ıckare-, Vräkare- samt Båk- och Lots-penningar. Derl kom, att dessa utlagor erlades på flerahanda sätt, ls i anseende till myntets beskaffenhet, såsom Speciеynt med förhöjning, Myntteckens-sedlar, Silfver- och oppar-mynt; dels i anseende till andra med handeln renade omständigheter, såsom vissa procent af varornas ırden, dels efter styckctal, dels såsom frie eller ofrie r egenskapens skull af de fartyg, hvarpå de fördes, såm Licent för svenskt gods i svenska skepp, för främande gods i svenska skepp, samt för helfria, halffria h ofria skepp m. m.

Man klagade, redan den tiden, öfver öfverflöd på ındlande, som borttogo förtjensten, den ene från den

---

[1]) König, VI, sidd. 71 o. följ. Modéer, sid. 328.

ändre. Hela rikets folkmängd 1780 var 2,383,113. Af de 180,313 personer, som enligt detta års tabellverk befunnos i städerna, voro 168,888 borgare och deras betjening; af dessa borgare voro åter 388 Gross- och 1164 Kramhandlare samt 1328 Hökare. På hvar Krydkrämare belöpte sig såsom afnämare knappt 104 Ståndspersoner i städerna och på landet; och allmogen kunde i detta hänseende ej mycket komma i betraktande, emedan den då för tiden i städerna köpte obetydligt mer än salt och tobak. Hvarje hökare och småkrämare kunde öfverhufvud af städernas folkmängd påräkna 130 till 150 personer, som kunder.

Vid bergsbruket [1]) sysselsattes år 1760 vid pass 37,000 personer; vid manufacturerne 45,000 (qvinnor och barn medräknade); vid landtbruket 613,485 fullvuxna personer af båda könen. Hvarje af de sistnämnde producerade $11\frac{1}{2}$ t:r säd, i värde 460 dlr k:mt (≐ $26\frac{2}{3}$ Rdr sp.), men om hö-afkastningen också inbegripes 1210 dlr (≐ $69\frac{1}{7}$ Rdr sp.), hvarje bergsman 1458 dlr (≐ 83 Rdr sp.), hvarje manufacturist ej fullt 67 Rdr sp. Men landtbrukets producter (7,066,056 tunnor) voro värde mer än 16 millioner Rdr sp., och med höet öfver 40 millioner, bergsbrukets blott 3, och manufacturernes under deras högsta flor ungefär 1 million. — Men år 1794 ansågs Årsproducten af Sveriges Jord- och Bergsbruk, Fiskerier, Manufacturer och Slöjder stiga till 70 millioner Rdr, hvaraf omkring $\frac{1}{12}$ årligen exporterades. År 1771 ansågs landet producera 7 millioner t:r säd.

Den inrikes handeln har i alla tider varit obetydlig i vårt fädernesland, af skäl, som äro hvar och en bekanta, och af hvilka det vigtigaste, — svåra communicationer, — på våra fäders tider i en ännu högre grad fanns för handen än nu. Den ofta påtänkta Trollhätte

---

[1]) K. Vet. Akad. Handl. 1770, sid. 130.

Canals byggnad[1]) blef ändtligen 1747 beslutad, och Hårleman[2]) och Elvius afsändes 1749 för att nogare undersöka localiteten. Anläggningen blef också kort derefter påbegynd, men bedrefs under hela denna period, äfvensom under Gustaf III:s regering, både lamt och med täta uppehåll, så att arbetet ej blef färdigt förrän 1800 ett halft århundrade efter dess begynnelse.

Vi sluta dessa anteckningar med de ord, som yttrades vid ändan af detta tidehvarf af en man[3]), hvilken var bestämd att i början af det nästa i Sveriges inre historia spela en lysande role: "I ett land, der lagliga penninge-räntan är högre än i andra handlande riken; der hvarken enskilda eller allmänna crediten är i det skick, att de vederbörligen kunna understödja penninge-rörelsen; der varor, som i en tid under allmän tillåtelse blifvit på god tro införskrifna, i en annan förbjudas, både till försäljning och förbrukning, utan skade-ersättning för ägarne; der intet redbart mynt till stadgadt värde finnes omlöpande; der representatift mynt den ena tiden ökes, så att vexelcurs och alla varors åsatta värden ej kunna hafva någon stadga, utan omsider blifva trefallt dyrare, men samma mynt i en annan tid så indrages, att vexelcurs och varors pris utan nödig motvigt i största hast falla till hälften: der måste handeln mera likna ett spel eller ett lotteri, än en stadgad handtering, som kan styras efter säkra och pålitliga uträkningar."

Funnos, eller funnos icke, i nästa tidehvarf grundade anledningar till samma klagan? Detta är hvad vi ämna undersöka uti fortsättningen af denna afhandling, i fall omständigheterna dertill lemna oss ledighet.

---

[1]) Jennings Tal i K. Vet. Akad. Om Trollhätte Slussbyggnads Öden.

[2]) Dagbok öfver en Resa i Sverige.

[3]) Westerman (Lilliencrantz) Tal om Sveriges utrikes Handel i K. Vet. Akad. 1770, sid. 25.

6. *Folkmängd. Statsinkomster. Statsskuld.*

= Här följer en Tabell öfver folkmängdens tillväxt i Sverige och Finland sedan slutet af Nordiska kriget till inemot slutet af samma århundrade. Första årets folkmängd är problematisk, emedan K. Tabell-Commissionen först inrättades 1749: dock[1]) kan beräkningen ej mycket afvika från verkliga förhållandet, då man känner, att år 1725 (det första år efter kriget, för hvilket handlingarna finnas fullständiga i K. Kammar-Collegii Contor) antalet af mantalsskrifne besteg sig till 652,136 personer.

År	Folkmängd	Årlig tillökning
1725	1,250,000	
		38,368
1751	2,227,731	
		19,517
1754	2,286,282	
		18,229
1757	2,340,970	
		14,344
1760	2,384,002	
		22,920
1763	2,452,764	
		22,415
1766	2,520,010	
		17,821
1769	2,573,473	
		5,505
1772	2,589,990	
		9,612
1775	2,618,827	
		30,160
1780	2,769,628	
		7,750
1785	2,808,379	

[1]) Ytterligare Fortsättning af Försök att utreda de första Grunderna i Stats-Hushållnings-Ämnen. Af P. O. v. Asp. Stockholm 1801, sid. 257.

1785	2,808,379	}	6,589
1790	2,841,326	}	36,167
1795	3,022,163		

Sistnämnde år var Folkmängden i Sverige 2,261,198
. . . . i Finland 760,965

Dessa tabeller kunde gifva anledning till åtskilliga flexioner. Vi inskränka oss till en enda. Märkvärdigt g har under hela denna sjuttioåriga period folkökninn aldrig, med undantag af trienniet 1769—72, varit ıgare än under tiotalet 1780—90; orsaken till den ngare tillväxten under dess sednare quinquennium finner kriget lätt sin förklaring, men denna tillväxt var obeiligt större under det förra femåret, då likväl sjöfart, ndel och sillfiske på en gång stodo i sitt högsta flor. ı af orsakerna dertill kunna vi uppgifva: af den mycınhet båtsmän och sjöfolk, hvarmed den tiden köpmanseppen voro bemannade, qvarstannade ett stort antal utkes eller togo tjenst på utländska fartyg, oberäknadt , som omkommo. När de fleste af koopvardie-manskat under Finska kriget ingingo i tjenst på örlogsflottan, r afgången af sjöfolk vid fredens slut betydligt mindre den förut varit under fredsåren. Men en mera rksam orsak till denna svaga folkökning bör väl kas i den mängd, som strömmade till storfisket från :erbruket.

═ Statsinkomsterna, de Pommerska oupptagı, beräknades [1]) år 1772 till

10,818,465 dlr s:mt = 1,803,077¼ Rdr sp.

---

[1]) Af Kammar-Collegium: Lagerbrings Statskunskap; I. 100. Canzler har för samma år summan 10,901,000 r s:mt.

De särskilda hufvud-titlarna voro följande:

Hemmanskatt, Afrad, Kronotionde, Mantals-penningar, Arrenden, Tullar, Bergverk, Post- och Chartæ-Sigillatæ-medel, Consumtions-Accisen, General-Förråds-Cassa-medlen i Sverige och Finland	6,847,557
Extraordinarie inkomster, Slottsbyggnad, Medicinal- och Riksgälds-fonden, Krut- och Saltpeter-medlen, Ostindiska Skepps-afgifterna, Krono-, Dödsfalls- och Avancements-besparingar m. m.	1,570,908
Ständernas Bevillning	2,400,000
Summa dlr s:mt	10,818,465

= Statsutgifterna voro:

				med skuldfordringsstaten
1763	Ordin. och extraordin. Stat		dlr s:mt 8,927,721	13,984,282
1772	d:o		11,466,125	16,801,819
1787	steg Statsförslaget till		Rdr sp.	3,397,379
1794	Ordinar. Staten	2,600,000		
	Extraord. d:o	1,000,000	3,600,000	
	Ancipationer m. m. . .		1,600,000	4,200,000

Hvilken sista summa erfordrades till fyllnad i Statsbehofven. Mellertid bör märkas, att i dessa Statsförslag Kronans behållna Spanmåls-räntor endast blifvit räknade till $1\frac{1}{2}$ Rdr t:n, men de indelte blott till 36 sk. Dessutom inflöto icke alla utskylder till Stats-Contoret; deribland icke heller Bevillningen, som i förslaget ansågs stiga till 1,226,400 Rdr, och hvilken var anslagen till Riksgälds-Contoret.

= Riksgälden i Riksdaler spec.

1719 Carl XII:s Lån ur Banken från 1702 till 1712 6,976,102
Skuld sedan Carl XII:s tid . . . 633,745
EnkeDrottn. Hedvig Eleonoras Banco-skuld, påförd Kronan 102,348
Lån till Krigsmaktens utlösen efter Tönningska capitulationen . . 215,102
Revisions-skillingar m. m. . . . 588 — 951,783

Dlr s:mt 7,927,885

= Rdr sp. à 24 m:k 2,642,628

1739[1]) Carl XII:s skuld dlr s:mt 6,146,720 à 36 m:k 2,048,573

1752 Ofvanstående skuld 2,048,573
tillökt med krigskostnaderna 7 mill. dlr s:mt à 36 m:k . . . . 2,333,333 — 4,381,906

1764 Skuld efter Tyska kriget dlr s:mt 55,782,289 = 10,695,949
1766 d:o . . . . 58,910,801 = 11,472,120
1769 i Augusti. Skuld . . . . 46,948,582 = 9,272,812
1770 Skuld . . . . 60,309,738 = 12,332,988
1771 Sedan Banken å sin fordran eftergifvit 4,750,806 Rdr, utgjorde den
Utländska skulden . . . 2,466,261
Inrikes d:o . . . 3,531,026 — 5,997,287

1772 Äldre Skuld i Banken . . . 1,601,465
Nyare d:o . . . . 7,463,597 — 9,065,062

1776 Skuld 7,902,081
1788 Utrikes Skuld . . 8,180,005
Inrikes d:o . . 2,145,473 — 10,325,478

Krigskostnader, garanterade af Ständerna 3,410,621
Reqvisitioner till 1789 års fälttåg . . . . 7,301,727 — 10,712,348 — 21,037,826

---

[1]) Secreta Utskottets Prot. af d. 4. April 1765.

Kostnaderna för Finska Kriget: Nyssnämnde summa 10,712,347; Beviljade af 1792 års Ständer 8,500,000; Ur andra cassor (se nedanföre) 4,011,613. Summa Rdr sp. 23,223,960.

1792	Garanterad utländsk Skuld . . .	12,999,913		
	—— inländsk d:o	15,735,186	28,735,099	
	Lån ur Pommerska Kammarn, samt andra Cassor, hvilka efterskänktes		4,011,614	32,746,713
1795	Var denna skuld minskad till			28,097,797

Från år 1772 till 1792 lära ungefär 6 millioner i Subsidier ingått.

P.

Utländsk Litteratur.

Albrechts von Wallenstein, des Herzogs von Friedland und Mecklenburg, ungedruckte, eigenhändige, vertrauliche Briefe und amtliche Schreiben aus den Jahren 1627 bis 1634 an Arnheim (v. Arnimb), Aldringer, Gallas, Piccolomini und andere Fürsten und Feldherrn seiner Zeit. Mit einer Charakteristik des Lebens und der Feldzüge Wallenstein's. Herausgegeben von Friedrich Förster. Th. I—III. Berlin. 1828—29. 8:o.

Vår tid finner sig ej längre belåten med att på god tro antaga, hvad den ena compilationen efter den andra, det ena compendiet efter det andra fortplantat af facta och åsigter, och hvilka ofta äro lika många misstag. Man har börjat att gå till källorna, att genomleta archiverna. Diplomatarier och historiska samlingar utgifvas med berömlig flit och många speciella omständigheter, som partisinnet eller författares vårdslöshet framställt i falsk dager, beriktigas och pröfvas till sin halt vid det ljus, som faller från kritikens fackla, den bland grafvar brinnande. Men med erkännande af allt detta, som rättvisan bjuder, må vi ej högre, än en sansad begrundning medgifver, uppskatta den vinst tiden skördar deraf. Fåfängt manar man ur grifterna lifvet. Archivernas skatter hafva multnat till stoft och "ungedruckte Briefe und amtliche Schreiben" äro räta linier och ej typen för det storas och sannas lefvande bilder, ej den form, hvaruti charakterens alla skuggningar framträda. Uti officiella embetsskrifvelser ser man sällan det charakteristiska af en historisk person; han har antagit en stående stil, från hvilken han sällan afviker, han framställer sig ej i alla charakterens ojemnheter och oregelbundna rörel-

ser, utan endast i det tvungna skick, som den officiella ställningen kräfver. Må vi derföre ej vänta, att i bref från Albrecht von Wallenstein (om än dessa fått titel af "vertrauliche"), — från honom, som för ingen på jorden öppnat sitt inre, — att i dessa finna en nyckel till det dunkla i hans handlingar, det oförklarliga i hans afsigter, och att med ett trollslag se det täckelse lyftadt, som i djupt mörker höljer mordnatten i Eger. Men det är billigt, att en väntan svikes, som är alltför stor, att förhoppningar, alltför öfverdrifna, däras. Nöja vi oss med att klarare öfverse ytan af tilldragelserna, att få en med verkliga förhållandet öfverensstämmande framställning af händelsernas utansida, så måste vi anse oss hafva gjort en icke obetydlig vinst genom ofvanstående samlingar, hvarföre alla historiens vänner stanna i förbindelse hos den förtjenstfulle utgifvaren.

Huruvida vi uti dessa acta äga en fullständig samling af Wallensteins bref och underhandlingar med främmande makter, derom kunna tvenne meningar gifvas. Visserligen står i Carettos bref till Kejsaren (III, sid. 333): "Von dem Leslie werden E. M. die ganze Tragedie ordentlich vernehmben, durch die Scripturen aber, so Gott lob salvirt worden, auff den Grund der Sachen khomben." . . . . Så länge papperen ännu ej voro genomlästa, påstod ligan af Wallensteins mördare, att de voro i besittning af alla documenter, som öfver förräderiet mot Kejsaren och riket skulle sprida tillräckligt ljus; men då inga bevis träffades, hette det, att 600 bref voro uppbrända. Gallas hade befallt Buttler (sid. 336) taga i förvar rebellernes skrifvelser; men fullständighet i den vägen var ej att vänta, till följe af hvad här berättades. Gallas skrifver till Kejsaren: "Sonst sind des Friedländers, wie auch der andern Conspiranten, Mobilien und briefliche Urkunden alle, wiewohl ich die Nachricht erlangt, dass der Friedländer den Tag vor der fortgestelten Execution in die 600 Schreiben verbrannt, in Verwahrung genommen worden" . . . . Förster (III, sid. 353) tror sig hafva orsak att betvifla uppgiften om förbränningen, i anledning af den mängd urkunder, som ännu äro qvar, och tillägger, att, om några skrifter blifvit förstörda, bör det snarare tillskrifvas Wallensteins fiender än honom sjelf.

Vi instämma ej i denna sednare förmodan, utan att derföre med bestämdhet afgöra, huruvida den förra uppgiften är grundad eller ej. Wallensteins mångfaldiga underhandlingar

ed de i fiendtligt förhållande till Kejsaren stående makter
ch det tvetydiga i hans politiska ställning de sednare åren
kulle berättiga till den förmodan, att äfven misstänkta bref
ort finnas, men dessa funnos ej; således är den förklaringsgrund
annolik, som bestämdt angifves af en hans samtida, som dess-
tom ej tillhörde mördare-ligan. Hade sådana bref funnits,
om vittnat om Franska, Svenska eller Sachsiska underhandlin-
gar, var derföre ej förräderiet bevist, utan endast det tve-
tydiga och misstänkta i Friedländarens underhandlingar med
Kejsarens fiender; om till den sednares bästa eller icke,
detta kunde hafva varit oafgjordt. För närvarande fästa vi oss
endast vid det mer eller mindre sannolika i den här anförda
uppgiften, som upprepas i ett sednare bref från Gallas till
Kejsaren: "So viel die briefliche Documenten und Nachrichten
concernirt, werden E. M. aus meinem vorigen Bericht aller-
gnädigst verstanden haben, dass der Friedländer die Nacht vor
der fortgestellten Execution die meisten seiner Schriften ver-
brennet, ausser denen noch etliche wenige — von Kinsky und
Niemann aber, in deren Handen die vornemsten Corresponden-
zen gewesen, nicht einiger Buchstab insonderheit gar keine
Ziffer gefunden, das übrige was man hin und wieder zusam-
menbringen können, E. K. M. bereits allerunterthänigst über-
schickt worden." III, sid. 364. Att Piccolomini i ett bref till
Caretto (III, sid. 374) säger sig hafva afskickat, på samma
gång Hertig Frans Albrecht bortfördes, rebellernes "Schriften",
behöfver ej anses stridande mot hvad Gallas i tvenne bref till
Kejsaren omförmält; ty Piccolomini ingår ej någon närmare
förklaring, utan säger allenast, att han försändt "die Leich-
name, Schriften und andere Sachen"; det vill säga så myc-
ket som fanns qvar af de sednare. — Samma Caretto, som
förut uppgifvit, att alla documenter äro i behåll, ändrar denna
sin berättelse i ett sednare bref till Kejsaren, der det heter:
"Die Frau Graffin Terzkin hat in den gewesenen Rumor all
ihres Herrn Schriften verbrandt, wie dan auch andere von
dem Wallstein undt Kinssky auch verbrennt worden." . . . .
Likväl tillägges, sedan Grefvinnan Kinsky blifvit skildrad såsom
argare i rebellionen än sin man: "die Frau Graffin Terzkin, so von
Harrachischem Geblüdt, ist gewiss gneth und fromb." — Efter
Khevenhiller, hvilken Raumer citerar (Geschichte Europas, III,
sid. 570), skulle Grefvinnan Terzkin varit okunnig om alla
lämplingarna. Vi anmärka denna stridighet i uppgifter, utan
att kunna utreda den.

Efter detta angifvande af de tvifvel, som blifvit uppkastade om samlingens fullständighet, gå vi att pröfva de acta, som återstå, och de uppgifter, som dessa meddela. Ett omdöme kan ej fällas, utan med blicken fästad på Wallensteins förflutna lif, på hans historiskt kända charakter och hela sammanhanget af hans ställning och handlingssätt de sednare åren. Denna labyrinth lofvar ej någon utgång, helst ledtråden tappades samma gång Friedlands stjerna slocknade, och den oförklarlige föll för mördare-händer, innan han hunnit visa verlden, hvad hans mål varit. Månne vi ej måste antaga, att en blind, jernhård nödvändighet haft i sina händer nyckeln till hans handlingssätt mot lefnadens slut, samma mörka makt, hvilken han dyrkade såsom framträdande i himlaljusens inverkan på menniskoväl och ve?

Wallenstein underhandlade med Fransoser och Svenskar, med Sachsare och Brandenburgare; han trodde ingen och ingen trodde honom. Hans underhandlingar fortgingo med Kejsarens vetskap och skulle, som det föregafs, åsyfta fred; men som motparten förmodade, och kanske ej utan grund, var ett bemödande omisskänneligt, att bland dem utså frön till missförstånd och tvedrägt, draga fördel af hvarje gynnande omständighet och oförmodadt som blixten slå ned bland dem, när de det minst förmodade. Hvarken Oxenstjerna, Richelieu eller Arnheim trodde honom; men lika litet också det mäktiga parti i Wien, som föregaf och trodde, att hemliga underhandlingar fortgingo vid sidan af dem, som han ej utan Kejsarens vetskap och vilja underhöll med de förbundne. Huruvida denna förmodan var grundad, eller orättvisa misstankar och deraf härflytande våldsamma steg framkallade hos W. beslutet, att på fullt allvar underhandla med fienderna, derom kunna vi af denna brefsamling ej vänta någon upplysning. Schillers omdöme torde möjligen vara det rätta: "So fiel Wallenstein, nicht weil er Rebell war, sondern er rebellirte, weil er fiel." Oaktadt det dunkel, som omslöjar afsigterna, kunna vi med mera säkerhet än blotta gissningens sluta till de förra af sammanhanget mellan enskilda facta; vi torde kunna urskilja på Friedländarens lefnadsbana tvenne stadier, af hvilka den förras beskaffenhet föranledde utgången af den sednare. Första stadiet sträcker sig till slutet af 1633 från början af Wallensteins offentliga verksamhet, och kan, oaktadt det skenbart tvetydiga i hans handlingar, på ett för hans

loyalitet tillfredsställande sätt förklaras, utan att det likväl är möjligt att göra samma rättvisa åt öppenheten i hans character, renheten och bestämdheten af hans afsigter; för hvilka brister, oberäknadt hvad som kan vara naturliga lyten, äfven en ursäkt eller rättare en förklaring är att hemta af den uppfostran hvarje man, om äfven så stor, mottager af sin tid, och denna låg fångad och insnärjd i Spansk och Italiensk politiks illsluga nät. En hämnande makt tycktes straffa förbrytelsen, genom att vända de förgiftade vapnen emot honom, som så länge till sin fördel brukat dem. Wallenstein hade lekt med skenet af tro och lofven och uppriktighet i önskningarna för freden, till dess han omsider sjelf ej blef trodd, när han på allvar önskade fred med sina förra fiender, och allvaret hos honom blef till lek i hans bedragna motståndares ögon.

Vi skrifva emellertid ingen apologi, utan en recension öfver de acta, som sprida ljus öfver denna fältherres offentliga verksamhet; och för att fullt uppskatta dem, fordras att känna de tillvitelser, som blifvit honom gjorda af hans segrande fiender. Med afseende derpå blir nödigt att taga kännedom om de skrifter, hvilka hittills varit ansedda som källorna för hans historia, och der dessa beskyllningar äro uppställda. Välkomna upplysningar häröfver lemnas af Förster (II, s. 128 o. f.) under rubriken "Die Verfälscher der Geschichte Wallensteins." En skrift af Jaroslav Sesyna Raschin ligger till grund för hvad som i Khevenhillers Annales Ferdinandei och i Theatrum Europæum förekommer om Wallensteins förrädiska underhandlingar med Svenskarna, och då dessa arbeten varit källan för sednare bearbetningar af hans biographi och bestämt efterverldens dom deröfver, blir det, som Förster riggtigt anmärker, nödvändigt att längre uppehålla sig vid ofvannämnda arbete, oaktadt detta, till följd af alla inre kännetecken, ej är att anse för annat än en politisk partiskrift, författad på hög Kejserlig befallning. Hofpartiet åberopar sig derjemte på denna flygskrift, för att styrka den redan hos samtiden osäkra och vacklande öfvertygelsen om Wallensteins brottslighet. Sesyna Raschin var en, år 1618 från sitt fädernesland förvisad, Böhmisk adelsman, som sedan uppehöll sig i Preussen, i Meissen och i Regensburg, och då man i Wien var förlägen om bevis, hvilka kunde styrka Wallensteins förräderi, framträdde 1635 med anbudet att lemna sådana, då han såsom fordom underhandlare mellan Wallenstein och Gu-

staf Adolf och Arnimb (så skrifver sig Arnheim) dertill var bäst i tillfälle. Han erbjöd sig äfven att edligen bekräfta sin utsago, hvilket likväl ej fordrades, och tillade en anhållan att återfå sina confiscerade gods, hvilket allernådigst beviljades. Förster tillägger, att man genom forskningar i Böhmiska archivet kommit på spåren, huru denna berättelse uppstått. Den är af Cancelleren Slawata uppskrifven och sedan, försedd med hans ändringar och tillägg, inlemnad till Kejsaren. Berättelsen åberopas af Herchenhahn i hans biographi öfver Wallenstein och kallas der: Gründlicher und wahrhafter Bericht von mir Jaroslav Sesyna Raschin von Riesenburg, was seither A. 1630 von selbiger Zeit an als von Ihro Kajserl. Majestät der Herzog von Friedland seines Generalats entlassen bis auf A. 1634 da er umkommen, erstlich zwischen dem Adam Hartmann Terczka, Ihm, dem Friedländer Heinrich Matthias Grafen von Thurn und dem König von Schweden auch andern ihnen Adhærenten vorgefallen. Latinska originalet af detta arbete, som blifvit utgifvet af Murr, har till titel: "Vera Narratio Jaroslai Secinnæ Raschin, Risenburgensis, qua cum fide explicatur, quid ab anno 1630, quo Dux Friedlandiæ suprema belli præfectura exutus fuit a Sacr. Cæs. Majestate, usque ad annum 1634, quo anno perfidiæ suæ poenas dedit, inter Adamum Ertman Tertschka, Friedlandum Matthæum comitem a Thurn, Regemque Sveciæ et alios hujus perfidi consilii conscios tractatum, quidquid interea gestum sit. Auctor narrationis idem est, qui mandata ultro citroque ad confoederatos tulit."

Förster gör utdrag af berättelsen om dessa underhandlingar och jemnför dervid båda manuscripterna, originalet på latin, som likväl endast är en öfversättning från Böhmiskan, och den Tyska öfversättningen, som han kallar Herchenhahns manuscript. Merändels är det förra utförligare och mera bestämdt; stundom träffas mindre afvikelser. Vi meddela i korthet innehållet af dessa föregifna underhandlingar, för att kunna vara i tillfälle att uppskatta dem efter deras förtjenst och afvisa de beskyllningar, som man redan de åren bjudit till att häfta vid Wallensteins rykte. Efter uppdrag af Grefve Terczka, Wallensteins svåger, hade Sesyna underhandlat med Grefve Thurn och Gustaf Adolf, för att tillvägabringa en förening mellan den sednare och Wallenstein. Det var likväl Sesyna föreskrifvet att ej låtsa, som anbudet kom från Wallenstein, utan att endast gifva vinkar om, att den sednare utan

svårighet torde kunna förmås till affall från Kejsaren. Det hette: "Friedlandum nolle hujus consilii authorem videri, sed invitatum ad alias partes concessisse." Terczka talade äfven för honom om Wallensteins "wider den Kaiser gefassten hohen Zorn." Raschin skulle låta påskina, som Terczka vore hans committent. Två timmar skulle Thurns och Sesynas audiens hos Svenska Konungen räckt, hvarvid den sednare i början yttrade misstroende "ob rei novitatem", men likväl med nöje hörde Wallensteins benägenhet att gå öfver. Sesyna Raschin hade ej något skriftligt med sig från Konungen, då han i Prag träffade Wallenstein, men fann likväl den sednare öfvermåttan förtjust öfver ett så obestämdt, muntligt löfte af Gustaf Adolf, som detta: "Wollte Friedland nur auf seine Seite übertreten, so werde er jedes Begehren erfüllen, er sollte nur ihm dasselbe eröffnen." Han önskade emellertid något skriftligt, och Raschin fick vid sin andra sändning till Konungen följande af den sednares egen hand: "Quandoquidem a Cæsare offensus sit, sese illius patrocinium in rebus omnibus ad honorem ejus spectantibus suscepturum." I Tyska öfversättningen står endast: "Gustav verspreche Wallenstein Beistand wider seine Feinde." Att Wallenstein skulle i förtjusningen hafva yttrat: "der König erzeige ihm grosse Gnade und nach Gott sei ihm nichts lieber als dieser Brief", deraf inses orimligheten lätt, då man känner Wallensteins stolthet, köld och tillförsigt till sig sjelf. Wallenstein lemnade Raschin ej något skriftligt, på det han ej skulle äfventyra något, i fall underhandlaren blefve röjd. Raschins nästa beskickning till Gustaf Adolf åsyftade att af den sednare utverka, det 12,000 man under Thurn skickades, för att förena sig med Wallenstein, och att förmå Konungen att efter eröfringen af Wismar, Rostock och Dömitz låta officerarne (förmodligen vid de regimenten, som der garnisonerade) svärja Friedländaren trohet. Äfven detta säges hafva blifvit beviljadt. Då man känner Gustaf Adolfs öppna handlingssätt och att han alltid interesserade sig för de fördrifna Hertigarne af Mecklenburg, hvilkas besittningar W. inkräktat, inses lätt, huru otillförlitlig berättelsen är i denna, så väl som i de flesta punkter. Sednare samtal mellan Raschin och Wallenstein, hvarunder denne utfarit mot Jesuiterna och Martinitz och Slawata, kunna saklöst förbigås, då man vet, att det ej var W:s vana att hafva hjertat på läpparna; men hvad som ej bör förbigås är en anmärkning af Förster, att Sesyna Raschins berättelse, ursprungligen författad på Böhmiska, blifvit af Slawata öfversatt på latin, och

då var det ett ypperligt tillfälle att ställa sig in hos Kejsaren genom att visa, att man varit föremål för W:s hat. Då Gustaf sedan ej ville skicka de förut lofvade 12,000 männen, vände sig W. med sina underhandlingar åt annat håll och förmådde Arnim att tåga till Böhmen. Det förmäles, att Arnim sjelf haft till afsigt att marschera åt Schlesien, och likväl berättas, att innan W:s underhandlare mötte honom, för att utverka ändring i detta beslut, var Arnim redan på tåget till Böhmen. — W. skulle efter ett möte med Arnim, två dagar före Sachsarnes intåg i Prag, hafva ändrat tänkesätt i afseende på den ställning, han borde intaga mot Svenskarna; ty af Arnim fick han höra Sachsiska Kurfurstens löfte till Gustaf Adolf, att ingen annan än han skulle bli Romersk Kejsare, och då W. hade samma plan, var någon förening dem emellan otänkbar. Förster anmärker med rätta, huru orimligt det var, att W. skulle eftersträfva Romerska Kejsarekronan, då han endast genom Kurfurstarnes val kunde vinna den, och deras tänkesätt mot honom hade tillräckligt uppenbarat sig på Regensburgska Riksdagen. Dessutom kunde Ferdinands exempel lära, att Kronan endast var en börda. — Samtalet med Arnim uppgifves mellertid hafva förmått W. att emottaga det honom af Kejsaren erbjudna befälet. Efter Khevenhiller var detta slutet på Sesyna Raschins underhandlingar mellan Konungen och Wallenstein.

En annan källa för ifrågavarande fältherres historia är en, som det föregifves, efter original-acter utarbetad berättelse, som finnes på Latin och Tyska, och den förras titel är: "Alberti Fridlandi perduellionis Chaos, ingrati animi Abyssus. Cum licentia Superiorum." Der säges: "W. habe sich durch Arnim persvadiren lassen, das Generalat wider zu übernehmen." Det var nemligen bästa utvägen "nicht allein sich zu rächen, sondern auch seine Fortunam mit mehr Sicherheit (weilln dem König von Schweden nicht zu vertrauen) auf den höchsten Grad zu bringen." Förster tillägger, att den som känner Kejsarens ödmjuka skrifvelse till W., för att förmå honom att återtaga commando-stafven, finner, "dass W. nicht nöthig hatte sich auf alle Weis um das Generalat zu bemühen." Att man gör W. "zu einer Drathpuppe Arnims", finner han med rätta "ganz abgeschmackt." Denna authentiska berättelse förtiger helt och hållet, att W., såsom offentliga bref utvisa, var af Kejsaren befullmäktigad att underhandla med Danmark, Arnim och Kur-Sachsen (Förster, II, sid. 142). — Theatrum Europæum och Annales Ferdinandei af Khevenhiller

äro, fastän grundade på dessa här angifna källor, likväl an-sedda såsom historiskt upplysande, då de förskrifva sig från författare, som varit med händelserna samtida, hvarvid ej får glömmas, att Khevenhiller skref för att förherrliga Ferdinand II:s regering och charakter, och derföre kunde man hafva grund att betvifla, huruvida han fullkomligt opartiskt bedömt W:s förhållande till Kejsaren. — Alla sednare historici hafva följt Khevenhiller; till och med Schmidt, som i sin "Geschichte der Deutschen" anklagar denne fältherre, utan att likväl till stöd för detta påstående andraga annat än "Raschins Aussage und den ausführlichen und gründlichen Bericht." Murr säger sig hafva tillskrifvit Schmidt om urkunder för W:s historia, men tillägger, att, då i Schmidts "Geschichte der Deutschen" ej står mera än man förut vetat, måste han ej hafva begagnat några Archiv-urkunder; och finner troligt, att acterna om W. antingen förvaras förseglade "im K. K. Hausarchiv, oder dass der Kanzler Marien Theresiens, Fürst von Kaunitz, diese Akten in das Kaunitzische Familien-Archiv habe bringen lassen." — Schillers "Geschichte des dreissigjährigen Krieges" och hans stora Dramatiska dikt stadgade den offentliga meningen om W:s förräderi. "Die Weltgeschichte, sagt der grosse Dichter, ist das Weltgericht; allein er selbst hat in diesem Geschwornen-Gericht sein "schuldig" höchst gewissenlos, wenn auch mit einigem Vorbehalt, ausgesprochen." Dessa äro Försters ord. Vi få i det följande se, huru mycket som häraf är grundadt, och om ej Schillers omdöme, något modifieradt, blir det rätta. Schillers omdöme upprepas i alla populära läroböcker, i Conversations-Lexicon m. fl.

Efter detta utdrag ur 21:a Cap. i Förster (II, sidd. 128—148), som handlar om "Die Verfälscher der Geschichte Wallensteins", öfvergå vi till en redovisning för de bref och acta, som sätta saken i en annan dager och hvilkas innehåll är lika upplysande, som hittills obekant, åtminstone för den större krets af läsare, som ej äro historieforskare. — För mera redighet fördela vi den del af W:s offentliga lif och verksamhet, då ännu med grund ingen misstanka om förräderi faller på honom, eller hvad vi ofvanföre kallade första stadiet af hans offentliga verksamhet, uti trenne underafdelningar: 1) hans mottagande af befälet andra gången och hvad som närmast föregår och dermed står i förbindelse; 2) hans förhållande före Gustaf Adolfs död och 3) hvad han sedan företog. Gränspunkten mellan denna epoch och sednare stadiet, eller då han

på allvar började underhandla med fienden, kan svårligen med visshet bestämmas. Mera derom framdeles. För närvarande anmärka vi hvad som står i sammanhang med den första, här angifna perioden.

Hvad förfalskarne af Wallensteins historia påstå, att han efter sin afsättning var högst uppbragt mot Kejsaren, påstår Förster (II, s. 148) vara ogrundadt, då W. fullkomligt kände, att Kurfurstarne aftvungit Kejsaren detta entledigande. Af W:s svar på ett bref från Tilly underrättas vi, att han ej af Kejsaren ansåg sig förfördelad. Tilly skrifver till honom och bifogar Fransyska tidningar, hvilka innehöllo, att W. af hämndlystnad förbundit sig med Gustaf Adolf mot Kejsaren och af den förre mottagit en gyllene kedja. W. svarar härtill, att han alldeles ej förundrar sig öfver, att sådana osannfärdiga tidningar blifvit utspridda "zimahlen solches der Weltbrauch allezeit gewesen." Han tillägger, att ingen Svensk varit hos honom, "weniger dass von Ihr Kaiserl. Mayt. wir uns offendiret befinden, und deswegen zu dergleichen Extremitäten schreiten sollen." Han tillägger, att han befinner sig "ganz disarmirt" på en öppen plats "in meditullio Ihrer Kaiserl. Mayt. Landen belegen, dannenhero solche Zeitungen sich zwart wol anhören, aber mit Lachen beantworten lassen." — I ett bref till Questenberg upprepas: "Ich bin vom Kaiser im wenigsten nicht offendiret" och tillägger på Spanska: "der Schelm denkt, dass ein jeder von seinem Schlage sey." — Att ordspråket är Spanskt på detta ställe kommer, efter hvad Förster tror (s. 152), deraf, att W. ville beteckna från hvad håll sådana underrättelser hemtades, nemligen från Spanska partiet. Denna förmodan lemna vi i sitt värde. — Det goda förhållande, hvaruti Kejsaren stod till W., röjes af de bref han vid denna tid tillskref honom med uppdrag: "mit dem Könige von Dänemark dahin zu tractiren, dass er sich nicht mit dem Schweden conjungire." Han berömmer Hertigens "ihm wohlbekannte dexterität und vernünftige Discretion." Underhandlingarne skulle föras i W:s namn. — Ännu ett bevis på Kejsarens stora förtroende. Han bjuder W. komma till Wien eller dess grannskap, "weil er wegen allerhand erheblichen Vorfallenheiten, sonderlich in Materia des Kriegsstatus, sein räthliches Gutachten und persönliche Gegenwart bedürfe." Kejsaren vill undvika vidlyftig brefvexling och säger sig känna "des Herzogs wohlbekannten Eifer." Han vill höra hans tankar, huruvida Fursten af Pfaltzburg kan uppfylla sitt anbud, att

ställa 10,000 man till Kejsarens tjenst. Han berättar om fördelningen af det manskap, som 5000 till antalet ankommit från Italien. Att W. brukades som underhandlare med Danmark kom deraf, att han redan vid Stralsunds belägring upptäckt det spända förhållandet mellan denna makt och Sverige, och vidare af den orsak, att W. för att trygga sin besittning af Mecklenburg gerna såg en fred med Danmark, så vida den skänkte honom garanti derför, eller åtminstone skadestånd, om han till denna makt afstod sina anspråk. Konungen af Sverige försvarade de förra Hertigarnes af Mecklenburg rättigheter, och detta var en bland orsakerna till den ovilja mot Svenska Konungen, som W. sällan var i tillfälle att dölja. Dessa omständigheter öka det osannolika i de falska föregifvanden af Raschin och andra, att W. redan den tiden stod i underhandling med Svenskarne. Innan han inlåter sig i negotiationer med Danmark, vill han höra Kejsarens mening, och Eggenberg skrifver till Hertigen, att Kejsaren har fattat W:s "continuirende Treu und gehorsamste Affection" — "diesen Ihren Fürschlag durchaus approbirt, und da der König von Denemarkht durch E. L. Unterhandlung möchte auf Ihrer Maj. Seiten gebracht werden, es für die beste und erspriesslichste Diversion gegen Schweden gehalten, E. L. auch solches wiederum anzufügen mir allergnädigst anbefohlen." Förster, II, sid. 158. Hvad Khevenhiller och Herchenhahn föregifva, att W. efter sitt entledigande ej rest till Wien, derföre att titeln Hertig nekades honom, detta vederlägges, såsom Förster anmärker, af de ännu bevarade bref från Kejsaren, som äro ställda: "an den Herzog zu Friedland, Mecklenburg und Sagan" och som hafva till öfverskrift: "Hochgeborner lieber Oheim und Fürst."

Questenberg uppdrager W. att underhandla med Arnim, som i spetsen för en Sachsisk här inbrutit i Böhmen 1631, och dertill var han en passande person, emedan Arnim underhållit brefvexling med sin förra fältherre i anledning af en resterande fordran, som han hade hos Kejsaren. Questenberg berättar om Tillys nederlag vid Breitenfeld och tillägger: "Ich glaub mancher, so fernt zu Regenspurg bravo wäre, sei jetzt kleinlaut; möcht mit theils meinen Conferenzcameraten gern discuriren, und sy an viel erindern. Sobald bei uns was einkompt, füge Ichs Eur. Fürstl. Gn. zu wissen." Det var således med och ej mot Kejsarens vetskap och vilja, som W. underhandlade med Arnim. Han behöfde ej, såsom det

påstås i de skrifter, der han anklagas för förräderi, hafva haft en hemlig sammankomst med Arnim (Förster, sid. 178), i synnerhet som Kejsaren sjelf gifvit honom fullmakt. Underhandlingarna ledde ej till något resultat, emedan W. under tiden åtagit sig öfverbefälet och endast ville draga ut med negotiationerna, för att fullända sina rustningar. Det äger således ingen grund, att Arnim öfvertalat honom att återtaga befälet, för att så mycket lättare kunna fullfölja sina hemliga hämndplaner. Att hemliga underhandlingar kunna gå vid sidan af de offentliga, nekas ej; men vid detta tillfälle är ett så nära sammanhang i W:s underhandlingar och offentliga verksamhet, sådan den af officiella bref för oss framställer sig, att denna inre öfverensstämmelse mera än tillräckligt vederlägger alla anklagelser, som i strid dermed yrka, att han underhöll redan då ett hemligt förstånd med Kejsarens fiender. — Wallenstein ger råd i afseende på krigs-operationerna, angifver den ställning, som Aldringen och Tiefenbach böra intaga, och erhåller från Pappenheim en rapport om hvad som tilldrager sig på krigsskådeplatsen. Ej röjes något sken af misstroende till honom. Tvärtom erkänna huset Österrikes trognaste tjenare, att man ej har någon annan att vända sig till än Wallenstein. Pappenheim skrifver: "Sehe ich kein anderes Mittel, als dass Ew. u. s. w. Gott und der Religion zu Dienst, dem Kaiser und allgemeinen Vaterland zu Hilfe, dieses Krieges sich annehmen und das Werk mit Gewalt übersetzen; es ist ja kein anderes Mittel, so ist auch kein anderer, der es zu thun die Autorität und Nachdruck habe."

Vid öfverläggningarna i Wien föreslog en del att taga till Öfverbefälhafvare Konungen af Ungern, andra deremot W. Härvid invände de andliga herrarne och Kejsarens "Gewissensräthe", att Friedland för sina högtflygande planer och hämndkänslan, han närde efter den vanära han lidit i Regensburg, ej var användbar. Om han äfven till det yttre visat sig likgiltig för det befäl, som blifvit honom fråntaget, hade han inför sina tillgifna yttrat sitt verkliga sinnelag "und sich mit Leib und Seel dem höllischen Rachen ergeben, wenn er Ihro Maj. ferner dienen wollte." Andra anmärkte, att Hertigen af Friedland stått i underhandlingar med Svenskar och Holländare, och att hans gods blifvit skonade af Arnim, då denne sist gjorde ett infall i Böhmen. Härtill svarades, att hvad de andliga herrarnes invändning beträffade, kunde en absolution meddelas, och med afseende på det sednare tillades: "Die

Schwedischen, Holländischen und Arnheimischen Posten, bemerkten sie, habe er angehört, nicht Ihro Kajserl. Maj:t zu Schaden, sondern um nunmehr als desinteressirt ein Mittel eines Friedens zu finden." Då man ämnade anförtro Ungerska Konungen befälet och ställa Friedland vid sidan af honom, afböjde den sednare det genom sin förklaring för Eggenberg: "Dass man nichts dergleichen sich möchte vernehmen lassen, denn wenn er neben Gott selbst das Commando haben sollte, ers in Ewigkeit nie thun wollte." Detta allt beror på Khevenhillers berättelse och innehåller ej annat, än hvad som är kändt, men har blifvit anfördt, emedan en öfverblick af alla förhållanden vid den tid, då befälet åter anförtroddes åt Friedland, här torde vara på sin plats. Sedan är Khevenhiller mindre väl underrättad, då han ej känner Kejsarens och Ungerska Konungens enträgna uppmaningar till W. att åtaga sig befälet, eller Eggenbergs och Questenbergs underhandlingar med den sednare. W. lofvade Eggenberg att trenne månader stå i spetsen för Kejsarens armada och bringa ordning i den, utan att likväl förbinda sig till att gripa till offensiven ("mit dem Feinde schlagen, oder ihn angreifen, oder einige Inpressa vornehmen, noch eines oder das andere ihm abdringen, sondern allein das Volk in diesen dreien Monaten führen und eine Ordnung darin machen; inmittelst sollte man sich entweder auf ein ander Subjectum resolviren, oder aber nach einem Frieden trachten, so das sicherste wäre"). — Han afslog 100,000 Thaler, som erbjödos, och önskade endast hvad som nödtorften fordrade för tre månader. — Att Kejsaren misstänkte W. för hemligt förstånd med fienden är otänkbart, helst han då ej gjort honom förtroende af allt, som i det föregående blifvit nämndt, ej heller varit så angelägen om att få honom i spetsen för sina härar. Questenberg fullföljde de af Eggenberg påbörjade underhandlingarna och skulle söka förmå W. att mottaga ett commando vid sidan af, eller under Konungen af Ungern. W. ursäktade sig med sin podager och hans afslag förundrade Kejsaren, som hörde underrättelsen derom "mit sehr bestürztem Gemüth und war so affligirt, dass sich eins billig darob zu erbarmen." Han hade "auf eine gewünschtere Erklärung gehofft." Han yttrade deltagande för den sjukes tillstånd och fruktade: "die Feinde könnten sich Wallensteins Person bemächtigen." I ett handbref till W. yttrar Kejsaren, att han gerna skonat honom "wegen seiner podagrischen Indisposition; da jedoch die Gefahr, wie er wohl wisse, von Tag zu Tag grösser werde und einen unremedirlichen

habitum contrahiren möchte, so ersuchte und begehrte er gnädigst, dass der Herzog sich, wenn auch nicht nach Wien, doch an einen Ort in der Nähe begeben möge, damit er seine Räthe dahin schicken könne. Ich mache mir die verlässliche Hoffnung, dass E. L., so in der gegenwärtigen Noth mich begriffen sehn, mir nicht aus Handen gehn, viel weniger mich verlassen werden." W. bestämde Znaim i Mähren till mötesplats med Kejserliga sändebudet, som blef Eggenberg. Öfver underhandlingarna i Znaim finnas inga officiella acter. Nya resor och möten fordrades, innan Friedland beqvämde sig att efter de nämnda trenne månaderna bibehålla befälet. Äfven Konungen af Ungern skrifver till W. och säger, att han "ersuch sie noch ferners zu continuiren" (in Ihro Maj:t Kriegsdienste), "an welchen sie mir ein angenehmes Gefallen erzeigen werden." — Villkoren, på hvilka W. mottog befälet, äro upptagna i Förster, II, sidd. 206—208. Det är ej utan intresse, att fästa uppmärksamhet vid tredje artikeln i denna capitulation, hvilken förfalskarne af W:s historia förbisett såsom i strid med deras påstående, att W. sjelf eftersträfvade Böhmens krona; och likväl vittnar slutet af denna, såsom Förster erinrar, på det mest otvetydiga sätt, "dass er dem Kaiser dies Königreich erhalten wissen will." Artikeln lyder som följer: "Drittens: Soll Röm. Kais. Maj:t Ferdinandus sich nicht persönlich bei der Armada befinden, vielweniger darüber zu commandiren haben; sondern wenn das Königreich Böhmen recuperirt und wiedererobert, sollen hochgedacte Ihro Röm. K. Maj:t zu Prag persönlich residiren, welcher Don Balthasar de Marradas mit 12,000 Mann zu einer Salva Guardia im Königreich Böheim, so lang bis ein Universal-Friede im Röm. Reich Deutscher Nation statuirt werde, aufwarten solle; denn er, Herzog, befinde, dass die Böhmen einen wesentlichen Regenten und die Person ihres Königs haben müssen, solcher Gestalt seien der König und sein General um desto mehr versichert." Härvid anmärker utgifvaren: "Maradas var niemals von Friedlands Parthei." — Uti sjunde artikeln, som stadgar, att Hertigen af Friedland skall äga att "liberrime und durchgehends zu disponiren", tillägges, att en pardon, som gåfves vid kejserliga hofvet "ohne des Herzogs von Friedland darüber ertheilte Confirmation keine Kraft habe, auch nur ad vitam et famam und nicht ad bona ...h erstreckte." Orsaken är att Hans Kejs. Maj:t är för mild, att medlen förskingrades "dero Obristen und Officier zu re...eriren auch die Soldateska zu contentiren."

Att Kejsaren ej var missnöjd med utgången af underındlingen, oaktadt W:s långt utsträckta fordringar, skönjes raf, att Biskop Anton af Wien, som förut varit brukad vid beskickningar, som afgingo till W., skrifver till den sedıre: "In dem nun E. L. sich also heroisch erklärt, und Ihrer aiserlichen Majestät gnädigsten Vertrauen und Intention nach Vunsch und Verlangen aller wohl affectionirten so willig ccomodiret, haben sie erwiesen und der Welt zu erkennen geben, dass sie nicht allein Ihre Feinde und Missgönner, ndern so vieler difficultaeten und schwerer Bedenken unerach t sich selbsten zu überwinden ein Meister sein." Han lofır, "dass Ihro Maj:t den Herzog mit allen Gnaden, Dankırkeit und Satisfaction entgegen gehen werde. Er anerkennt , welche grosse Machina und schwere Impresa der Herzog er sich genommen, und wünscht nicht sowohl ihm, als m Kaiser, dem Erzhause, dem Reich und Katholischen Geeinwesen dazu Glück und hofft dass der Herzog von Friednd mit unsterblichen Ruhme Frieden im Lande stiften werde."

Jag medger gerna, att man ej bör lägga för stor vigt på d, helst då de yttras i en compliments-skrifvelse; ty för nåt annat kan det svårligen anses; men Kejsarens och Hofvets rkliga tänkesätt må hafva varit hurudant som helst, till det tre herrskar det bästa förstånd, yttrar sig den största vällåtenhet, och något öppet missnöje med Kejsaren hade ej V. heller låtit frambryta öfver sitt entledigande i Regensburg. vad båda tänkte i hemlighet, lemna vi oafgjordt, då nyckeln rtill ej finnes uti "amtliche Schreiben." Två saker känna vi ellertid bestämdt, att skenet af godt förstånd var räddadt dan den storm af furste-hat och hämnd, der Baltiska hafts Amirals-staf förlorades, och att W. med ögonen fästade på ecklenburg, hvars besittning han gick miste om genom Svenarnes segrar, svårligen kunde önska dem fortsättning i lycka ch framgång, långt mindre inlåta sig i så vidtutseende unerhandlingar, som de, hvilka tillskrifvas honom af hans hiorias förfalskare.

Sedan vi så länge uppehållit oss vid W:s förhållande till ejsaren och vid de underhandlingar, som blifvit öppnade r att förmå den förre att åtaga sig befälet för andra gånn, öfvergå vi till de beskyllningar, som blifvit honom gjor, att, under det han innehade detta befäl, hafva låtit sig das af hämndens ingifvelser och i det längsta uppskjutit afickandet af någon hjelp-corps till Bayerns undsättning. Uti

Wien var man fullkomligt tillfredsställd med Hertigens operationer och Grefve Werdenberg skrifver, att både Kejsaren och Furst Eggenberg "nicht allein alles mit dero höchsten Contento vernommen, sondern sich alle des Herzogs Consilia, Dispositiones, Progress und Vorhaben höchst wohlgefallen lassen, und alle erkennen, dass er (der Herzog) die Sachen recht und viel besser et con vera ragion de guerra als der Kurfürst Maximilian verstehe und eingeleitet habe, weil auf diese Weis auf einmal das Königreich Böheim und zugleich Bayerland von dem Feind liberirt worden."

Kurfursten, till hvilken Aldringen blifvit skickad med hjelptroppar, anhåller ännu om några tusende man, men inser sedan sjelf svårigheterna för W. att uppfylla denna begäran. "Weillen es aber E. L. so schwer und bedenklich fallen thut, noch der Zeit und bei so beschaffenen Kriegswesen in Böheim auch die wenig begehrte tausend Mann zu entrathen, so will ich mich in Gottes Nahmen, wie schwer und höchst schadlich es mir auch fallet, auf E. L. freundliches Erinnern noch diese dem von Ruepp angedeute, kleine Zeit patientiren, und mich Ihrem Selbstandeuten nach festiglich darauf verlassen. Dieselben werden allsdann, es nehmen die Sachen selbiger Orten einen Auschlag wie sie wollen, mit der Armada heraus ins Reich und der Hauptwurzel alles Unheil zu trachten, dardurch sie zugleich Ihr. Kais. Maj:t Erbland versichern, Sachsen zu Billigkeit bringen, und das ganze Römische Reich zu ihrem unsterblichen Lob liberiren." Genom Aldringen har han låtit uttrycka sin önskan att få veta tiden, då Hertigen är att vänta, för att kunna "bis auf den halben Weg entgegen kommen." Huru osannolika beskyllningarna om tvetydiga förbindelser, som skulle ägt rum mellan Gustaf Adolf och Wallenstein redan vid Nürnberg, till följe hvaraf den förre erbjudit den sednare Böhmens krona, huru osannolika dessa beskyllningar måste taga sig ut inför kritikens domstol, inser enhvar, som känner utgången af Svenska Konungens anfall på fiendtliga lägret och den manspillan, som bådas orubbliga ihärdighet att ej öfvergifva sin ställning förorsakade. Der de historiska händelserna tala så högljudt, är äfven domen öfver de handlande personerne orubbligt fälld, utan att partisinnets låga bemödanden kunna deråt skänka en annan färg än sanningens. W:s rapport till Kejsaren innehåller bland annat "dass der König sich bei dieser Impresa die Hörner gewaltig abgelaufen, und sein Volk durch einen so gewagten Angriff

ganz entmuthigt habe, wogegen dem Kaiserlichen Heer, obschon dasselbe überflüssig Valor und courage habe, der Müth aufs neue gestärkt worden sei." — På Svenskarnes beskickning, som hade till syfte att inleda fredsunderhandlingar, svarar W., att han communicerat Kurfursten af Bayern deras förslag och att de hemställt dess afgörande till Kejsaren. Innan svar hann anlända, hade Svenska Konungen dragit sig tillbaka från Nürnberg. Beskyllningarna, att W. redan vid detta tillfälle handlat förrädiskt eller tvetydigt, grunda sig på hvad som andrages "in dem ausführlichem und gründlichem Bericht" och hos Khevenhiller, hvilka båda varit källan för den vanställda framställningen hos alla sednare författare. Hvad som lägges W. till last är samladt hos Förster, II, sidd. 246—253. — Af det anmärkningsvärda bland tilldragelserna före slaget vid Lützen förtjenar nämnas Hertig Bernhards af Sachsen-Weimar missnöje öfver Svenska Konungens befallning, "nicht aufzubrechen, sondern so lang zu verweilen, bis S. Maj:t sich mit mir vereinigt haben werde."... "Es hat fast das Ansehen, als ob sich etwa eine Eyffersucht ereignen und der König die Verrichtung dieses Werkes mir nicht anvertrauen, oder mich nicht fähig genug dazu halten wollte, was ich diesmal Gott und der Zeit anheim stelle." Detta yttrar Hertigen i bref till sin bror Vilhelm, som var sjuk och som han ber draga försorg om, att tropparna vid Erfurt sammandragas och det återstående af rytteriet blir till honom (Bernhard) afsändt. — Förster tillskrifver Röse, Bernhards biograph, en partisk förkärlek för sin hjelte, då han från småaktig afund härleder denna den stora Konungens befallning, som endast hade sin grund i Bernhards uppgift om sina och fiendens stridskrafter, hvilken nedsatte de förra och öfverdref de sednare på ett med verkliga förhållandet ej fullt öfverensstämmande sätt. Hertig Vilhelm svarar: "Ich hoffe, dass Sie das, war der König Ihnen und mir unlängst in einem besonderen Schreiben befohlen hat, wohl beachten und Gott anheimstellen werden." Jfr Förster, II, sidd. 257—260. — Bland andra specialiteter anmärkes (sid. 262), att det goda förhållandet mellan Wallenstein och Pappenheim ej hindrade, att den förre gaf en sträng befallning till P. "incontinenti aufzubrechen und sich nach Thüringen zu verfügen; im Fall er krank sei, solle er dem Grafen Merode, als dem ältesten General nach ihm das Commando übergeben." En annan ordres anbefaller Merode att, i fall Pappenheim är sjuk, genast taga befälet och marschera; alla officerare, som vägra att marschera, förklaras

sina platser förlustiga. Pappenheim kom från belägringen af Mastricht och undvek helst det redan utplundrade Sachsen, efter hvad Förster uppger. Härtill kom otvifvelaktigt, att han ville operera på egen hand och ej stå under W:s öfverbefäl. Då ordres kommo, var han redan på marschen för att förena sig med Hertigen af Friedland. — Med Gallas stod denne sednare i flitig brefvexling och beordrar honom, sedan Bayerska Kurfursten för att försvara Bayern tågat till Donau, att ställa sin marsch åt Meissen och förena sig med Holk. "Ich hoffe", skrifver han, "dass wir dem Kurfürsten werden sein Land wegnehmen, eher denn der Arnimb anlangen wird." Tvärtemot Herchenhahns uppgift, att W. anbefallde att förstöra och bränna landet, söker han genom de till Gallas ställda bref att förebygga det. Han ber honom "scharfe Iustiz zu halten und darauf zu sehen, dass den Bauern und Landleuten nicht das geringste genommen werde." I postscriptum heter det: "Der Herr sehe auf das er die pauern wiederum kann zu Haus bringen, die Crabaten das sie bei Leibesstraf nicht mehr im Landt streifen." — Marschen till Sachsen kan ej låta sig förenas med W:s föregifna goda förhållande till Arnim och Kurfursten. Förster, II, sid. 267.

För att tvinga Aldringen (Altringer) att utan dröjsmål stöta till sig från Bayern, underrättar Hertigen ej honom, men väl Gallas, att Pappenheim kunde d. 6 Nov. väntas till Leipzig. "Dieweil ihm aber", skrifver han till Gallas, "des Kurfürsten Natur bekannt sei, melde er diesem und dem Aldringen das Gegentheil, denn wenn diese wüssten, dass Pappenheim käm, so würde der Kurfürst den Aldringen oder dessen Volk nicht fortziehen lassen." Då Pappenheim hunnit fram och Wallenstein med sin här stod vid Weissenfels, rådslogs, om man skulle angripa Konungens läger vid Naumburg; men detta förslag förkastades, då man erfor den skyndsamhet, hvarmed svenska lägret befästades och att passen, som ledde dit, voro af fienden intagna. I krigsrådet, som i anledning deraf hölls, visade sig ej Hertigen af Friedland, för att yttrande rätten skulle vara så mycket friare. Pappenheim och Holk företrädde hans plats och hade uppdrag att inberätta allt till honom. Man var af den mening, att Konungen ämnade följa samma plan, som vid Nürnberg, och ett starkt förskansadt läger var det omöjligt att den årstiden (i Nov.) storma med hopp om framgång. Pappenheim gjorde sitt inflytande gällande och genomdref sin önskan att skynda till Cölns undsättning. Han

fick till och med en förstärkning af två regimenten Croater. För att likväl ej för hastigt förlora honom ur grannskapet, befallde Wallenstein, att han först skulle eröfra Halle från Svenskarne, innan marschen till Cöln företogs. För att skydda tåget till Halle, bröt W. upp från Weissenfels till Lützen; han ville lemna Konungen vägen till Dresden öppen och sedan angripa honom i ryggen och flankerna. Originalet af det bref, som afgick till Pappenheim, innehållande befallning att ofördröjligen vända tillbaka till Lützen, fann Förster i Wienska archivet, "mit dem Blute Pappenheims, der diesen Befehl am Tage der Schlacht bei sich trug, getränkt." Det lyder så här: "Der Herzog von Friedland an den Feldmarschall Pappenheim.

Der Feind marschirt hereinwarths der Herr lasse alles stehn und liegen und incaminire sich herzu mitt allem Volk undt Stücken auf das er Morgen fru bei uns sich befündet Ich aber verbleibe hiermitt

Lützen d. 15 Nov. 1632. Des Herrn dienstwilliger
A. H. zu M."

Svenska härens styrka vid Lützen uppgifves af Fryxell till 20,000 man i stöd af Theatrum Europæum; Le Soldat Svedois säger, att den var 20 à 22,000 man och Förster beräknar den till 27,000, deraf 16,000 till fot och 11,000 till häst. Riddaren Folard uti Traité sur la Colonne beräknar en Brigads styrka i kejserliga hären till 4000 man, hvilket med 5 brigader gick till 25,000 man; dessutom stodo på flyglarna 5000 Mousqueterare. Efter Theatrum Europæum var Wallensteins här 40,000 man, men han räknar äfven Gallas, som ej var der, och som jemte Holk skulle haft 12 à 18,000 man; Le Soldat Suedois upptager Österrikarnes antal till 48,000 och en Nouvelle histoire de Gustav Adolf till 36,000 man. — Diodati i sin berättelse till Kejsaren upptager 12,000 man utom Pappenheims regimenten, och härmed öfverensstämmer Burgus. Förster anmärker: "Die wahre Stärke wird sich niemals ermitteln lassen; denn wenn man auch genau weiss, wie stark die Regimenter und Brigaden effective sein sollen, so müssen wir doch annehmen, dass nach dem Lager bei Nürnberg und den angestrengten Märschen in dem Spätherbst keine einzige Compagnie vollzählig war. Jede Parthei schrieb sich den Sieg

zu, und fand es angemessen, die eigene Stärke herabzusetzen und die des Feindes zu übertreiben" (II, sid. 279).

Afvikande från det allmänt kända och antagna är den hos Siri förekommande uppgift af Hertig Bernhard, som äfven öfverensstämmer med hvad Burgus berättar, att Pappenheim hann fram i god tid, så att han till och med kunde låta sitt rytteri hvila sig. Diodati i sin berättelse till Kejsaren låter Pappenheim anlända vid samma tid Konungen ansatte venstra flygeln. Förster anser denna uppgift trovärdig, emedan W. kunde hafva skäl "die Ankunft Pappenheims als verspätet anzugeben." Konungen af Sverige skulle hafva blifvit skjuten i armen, då han ilade sina brigader till hjelp, som trängdes tillbaka öfver grafvarna, sedan vid Pappenheims ankomst (som det här föregifves) den Svenska högra flygeln bragtes i förvirring. Förster, II, sid. 284. Denna stridiga uppgift om tiden för Pappenheims ankomst föranleder till en betydlig afvikelse från hvad man vanligen trott sig känna om slaget och de deruti deltagande härars omvexlande framgång och nederlag, och orsaken dertill. Pappenheims ankomst med friska truppar har man vanligen tillskrifvit det sista eller tredje försöket, de kejserliga gjorde att tillvinna sig dagens ära, då äfven de Svenska blå och gula brigaderna stupade till sista man med Brahe och Winkel i spetsen. Efter den här meddelade uppgift skulle Pappenheim hafva anländt i början af slaget, och innan Konungen föll. Svårt är det likväl, innan flera närmare omständigheter äro kända, som kunna styrka den sednare berättelsen, att skänka den samma förtroende som den andra, hvilken genom alla de speciella omständigheter, som i framställningen om slagtningens förlopp äro fästade dervid, vinner en ökad grad af trovärdighet och dessutom genom längden af den tid, då den varit för trovärdig ansedd, vunnit en sekelgammal häfd. — Ur stånd att pröfva, hvilken uppgift är den rätta, anmärka vi endast afvikelsen i båda berättelserna, med det tillägg, att den äldre och allmänt antagna har för sig ett talande skäl, sammanhanget mellan alla de i berättelsen uppgifna omständigheter, som stå i gemenskap med slaget och fortgången af detta i sina detaljer. — Att W. var främst öfverallt och genom sin närvaro ingaf sina krigare mod, berättar Diodati (sid. 285). — Det tal, som Röse låter Hertig Bernhard hålla till Svenskar, Finnar och Tyskar vid underrättelsen om Konungens död, och som äfven finnes i Fryxell, är hämtadt ur "Zingräfs Apophthegmata", men på intet sätt

illförlitligt; ty vid den tid, då Hertigen skulle hafva hållit det, visste han ej ännu med säkerhet, att Konungen var död (sid. 286).

Ända till denna tid är W:s rykte obefläckadt af förräderi; ty de lumpna anklagelserna i partiskrifter, fabricerade efter hans död i hans fienders interesse, gälla intet mot det vittnesbörd, som öfverensstämmelsen mellan hans offentliga handlingar och loyalitetens grundsatser framlägger. Vi skola hastigt öfverse hans verksamhet i det allmännas tjenst efter Gustaf Adolfs död, till dess händelserna sjelfva tycktes påtvinga honom nödvändigheten att sluta sig till Kejsarens och det katholska Tysklands fiender. Den återstående delen af första stadiet omfattar händelserna efter Gustaf Adolfs död. Wallenstein slöt i Schlesien ett stillestånd med Arnim, hvarvid det lägges honom till last, att han inlät sig deruti, utan att höra Kejsarens tankar. De anbud, som W. skulle hafva gjort de allierade, utsträckte sig till förslag om fred med Sachsen, Brandenburg och Sverige, löfte att alla landsflyktige skulle återställas i besittning af sina egendomar, Jesuiterna förvisas Romerska riket, det gamla axiomet "hæreticis non servanda fides" ej längre gälla, Svenskarne, tills ersättning för deras krigskostnader var beviljad, innehafva alla fasta orter, som för närvarande voro i deras händer, och slutligen skulle allt krigsfolk i det heliga Romerska riket brukas mot arffienden, Turkarne. Efter Khevenhiller skulle W., på samma gång som dessa förslag togos i öfvervägande, hafva häftigt utfarit mot Jesuiterna och Kurfursten af Bayern. "Hierbei wurden zugleich noch einige andere Punkte ausgesprenget, des Herzogen von Friedland Person in particulier betreffend, so ein ziemlich weitläuftiges Aussehen hatten." Dessa innehöllo, att W. skulle få Böhmens krona och till ersättning för Mecklenburg, Sagan och Glogau skulle Mähren tillfalla honom; Bayerfursten mista landet ob der Ens, om han i Regensburg ville genomdrifva, att befälet fråntogs W. Samtliga Armadorna skulle förenas och draga mot Wien, för att tvinga Kejsaren att gå in på, hvad nu blifvit beslutadt. Källan för denna berättelse hos Khevenhiller och Chemnitz är obekant. Sesyna Raschin säger sig hafva varit med Arnim hos W. och att denne berömde Svenska Konungen "unicum belli ducem appellitans", men man borde vara glad, att han stupat vid Lützen; "gallos enim duos in eodem sterquilinio ægre pacem culturos." Underhandlingar inleddes med Riks-Cancelleren Oxenstjerna, som

lofvade att förhjelpa W. till besittning af Böhmens krona och äfven trygga honom i besittningen deraf, och detta skulle hafva varit den aflidne Konungens afsigt. Huru orimliga alla dessa beskyllningar äro, torde inses, då man känner Oxenstjernas misstroende till W., i anledning hvaraf han yttrade, "dass der Friedländer den Evangelischen nur einen blauen Dunst vormache; auch möchte er unter einer lieblichen angenehmen Farbe und Geschmach das allerschädlichste Gift darreichen, und was nicht directe oder mit Gewalt zu erlangen, solches gleichwohl durch Tücke und arglistige Practiken zu erhaschen gedenken. Denn wenn er die Evangelische mit List verführen und betrügen könnte, bedürfte er seine Armee wider sie nicht zu hasardiren, sondern könnte dieselbe auf bessere Gelegenheit sparen." Oxenstjerna trodde, att han antingen ville draga mera folk till sig eller uppehålla de allierade i Schlesien så länge, till dess landet var utplundradt och de sednare tvungne att öfvergifva det; då han torde begagna ett gynnande tillfälle att angripa dem. Att förbundet beredde endast de kejserliga fördelar, medgifves af alla. Bernhard af Weimar beklagade sig högt deröfver och Khevenhiller meddelar en skrifvelse från någon af W:s omgifning, som uppsnappades af Sachsarne, hvaruti yttras, att vapenstilleståndet var förderfligt för de förbundne, men för Kejsaren fördelaktigt och af mera värde än 20,000 man. — Wallenstein förstärkte sig med manskap, anskaffade krut, hvarpå han hittills haft brist, och drog till sig förråden från Breslau och andra städer. "Wovon sie von den Evangelischen nicht allein nicht verhindert, sondern auch sogar convoigirt worden." — Wallensteins sinnelag mot Svenskarne röjes af hans yttranden till Hertig Frans Albrecht, som af Arnim blifvit skickad till honom, för att öfverenskomma om Armadornas union. Han säger: "Man müsse sich conjungiren den gemeinen Feind, den Schweden, aus dem Lande zu jagen", och ytterligare "die Schweden müsste man aus dem Reich jagen, sie hätten allda nicht zu thun." — Då W. talar om att vända vapnen "gegen die Fremden", förklaras i motpartiets anklagelseskrifter dessa ord med Spanjorer, Lothringare och andra Kejsarens hjelptroppar, i ställe för att sammanhanget fordrar att härmed förstå Svenskarne. — Wallenstein lyckades att stifta split och lägga grund till missnöje de allierade emellan; hvilket troligen underlättades af Sachsens afundsjuka öfver Sveriges öfvervägande inflytande på Tyska angelägenheterna. Hertigen af Friedland sökte redan från början att vinna Danskarne och Sachsen, som båda i tysthet när-

de missnöje och fruktan för Svenska vapnens framgång. Kejsaren sjelf hade auctoriserat honom till dessa underhandlingar, och således förfaller den första beskyllningen, att han handlat egenmäktigt eller misstänkt, genom att utan Kejsarens vetskap ingå stilleståndet med Arnim. Att W. redan nu gjort de allierade förtroende af sina anspråk på Böhmiska kronan, är otroligt, då man besinnar, på hvad afstånd dessa krigförande makter ännu stodo till hvarandra och sedan hvad slut underhandlingarne togo. Dessutom var det att befara, att förslagen skulle i förtid kommit i dagen och blifvit af Sachsen eller Brandenburg upptäckta för kejserliga Kabinettet. Förster anmärker (III, sid. 38), att W. såsom katholik, och då dertill kommer, att han genom confiscationer och afrättningar gjort sig hatad i Böhmen, svårligen kunde i detta land påräkna något parti, hvars röster han var viss om vid ett Konungaval. Han skulle äfven i början lemnat utan afseende de anbud, som gjordes honom af Fransyska Kabinettet. Häremot låter sig invända, att den segrande fältherren i förtröstan på sitt svärd troligen ej vägt svårigheterna vid denna plans genomdrifvande; men hvilka som helst hans tankar voro eller blefvo, ännu var ej tiden inne eller anledning förhanden att för fiender, som på sin höjd kunde blifva tvetydiga bundsförvandter, yppa så vidtutseende planer. — Jesuiterne, som blifvit af W. rikt doterade, ursäkta hvad han yttrat om deras fördrifvande såsom något, hvarmed han ej hade annan afsigt än att bedraga dem, med hvilka han för närvarande stod i underhandlingar. Det är likväl ovisst, om han ej i denna punkt yttrat sina verkliga tankar, då det uti en hans skrifvelse (Schottky, Wallensteins Privatleben) heter: "die Exorbitanzen der Jesuiten sind unerträglich. Könnte ich mit 100,000 Gulden, der Fundation, so ich ihnen gethan hab, ledig werden, so thäte ich's gewiss." (Raumer, Gesch. Europas, III, sid. 562). — Detta yttrande vederlägger Försters gissning (III, sid. 34), att hela berättelsen, som af honom blifvit inryckt om dessa förhandlingar mellan W. och de allierade "auf Maximilians Veranlassung vorbereitet wurde"; och det endast på grund deraf, att Kurfursten och Jesuiterne blifvit inblandade deruti. Wallenstein kunde vara fiende af dem båda och med anledning deraf yttra sig hårdt, utan att derföre vara förrädare. Arnim tillstår sjelf för Oxenstjerna, att han ej vet, om W. har allvar med hvad han föreslår, eller huruvida han är säker om trupparna (Raumer, anf. st., sid. 560). Der anföres hvad som yttrades för och mot Wallenstein, i anledning af dessa inled-

da fredsunderhandlingar och det afslutade stilleståndet. Den tid detta fortfor ägde mellan båda härarnas befäl det bästa förstånd rum. Officerarne redo tillsammans sextio à sjuttio på en gång, Thurn och Bubna och andra förnäma Böhmare i Svensk tjenst besökte W., som från d. 18 till d. 21 Junii (1633) hade hos sig som gäster alla fiendtliga generalerna. Han höll föröfrigt öppen taffel, och deremot reste Terzeky och Gallas till Brieg och Striegau (Förster, III, sid. 40).

Detta stillestånd lopp till ända och framdeles ingicks ett nytt, som äfven lände de kejserliga till fördel och afslöts med Kejsarens vetskap. Kurfursten af Brandenburg yttrade, "dass der Feind setzte alle seine übrige Hoffnung einzig und allein auf Trennung der Evangelischen" (Förster, sid. 61). Den söndring mellan de allierade, som W. önskade tillvägabringa, var nära att lyckas (sidd. 66, 67). Huru historien genom obevista anklagelser och ogrundade tillmälen blifvit förfalskad, inses af de i Sesynas berättelse Wallenstein tillskrifna, hemliga afsigter (sid. 67). Hans "Anträge" föreföllo Riks-Cancelleren "sehr suspect, wusste nicht, was er davon judiciren sollte" (sid. 69). Hertig Bernhard varnar "vor der betrüglichen List des Friedländers und will dessen reelle Demonstrationen abwarten" (sid. 71). Huru olika berättelsen lyder hos Khevenhiller, se Förster på samma ställe. Likväl bör märkas, att källan för första berättelsen är Chemnitz, i hvars arbete Oxenstjerna sjelf haft del, men Khevenhiller deremot skref för att förherrliga Ferdinands regering och efter åsigter, som W:s fiender efter hans död lyckats att göra allmänna. — Arnim yttrar sitt misstroende till W:s afsigter med de förhandlingar han inledde: "Wie es auch sei, so scheinet genugsam, dass mit dem Manne nichts sicheres zu tractiren, denn da ist keine Beständigkeit (Förster, III, sidd. 74, 75). Då i anledning af Schlicks beskickning misstankar hos Kejsaren väcktes öfver W:s närmande till Arnim, läto i kejserliga rådet stridiga meningar höra sig. Hans vänner åberopade en hans skrifvelse af följande innehåll: "Ich wollte mich mit dem Kurfürsten vergleichen, ich wollte ihn wieder zum Freunde Oestreichs machen, wie er es im Böhmischen Kriege war, und durch seine Mitwirkung die Schweden aus Deutschland jagen. Zur Erreichung dieses Zwecks musste Ich gelinde Mittel wählen, und ich durfte dem Kurfürsten durch neue Feindseligkeiten nicht erbittern." Förster, III, sidd. 77, 78.

Huru W:s fiender i Wien misstydde hans handlingssätt i Schlesien, se Förster, sidd. 85—89. Att han ej skickade brefve Thurn till Wien, väckte Kejsarens misstankar, oaktadt detta hade varit i öppen strid med conventionen, då Thurn capitulerade vid Steinau. W. yttrade dessutom: "Er wird uns bei dem Feinde viel besseren Nutzen schaffen, als hier im Gefängniss." Khevenhiller berättar, "dass der Sieg bei Steinau, selbst bei der Spanischen Parthei, alle trübe Wolken der Suspicion abgetrieben habe." — Hvad Khevenhiller och efter honom Schiller lägger W. till last, att han försummade att bispringa Regensburg, som derföre föll i Hertig Bernhards händer, förfaller, då W:s tåg till Donau föranleddes af Regensburgs redan timade öfvergång, utan att man förut anlitat honom om hjelp. I slutet af October stod han i Lausitz och d. 10 November redan vid Furth, hvilket med afseende på den tidens marscher och den del af året, då tåget skedde, och de bergiga och skogbevuxna trakter, han hade att passera, vittnar om skyndsamhet i härens rörelser, och ej om en uppsåtlig långsamhet, efter hvad i allmänhet föregifves. Wallenstein var missnöjd öfver, att befallningar blifvit hans underbefälhafvare tillställda af Kejsaren, utan att förut vara honom meddelade; han önskar för sin svaga hälsa att nedlägga befälet och att en allmän fred må inträda, hvarvid han öfver hufvudpunkterna vill lemna sitt betänkande, "damit er ein Favor bei dem Reich erlange, dass er auch bei Tranquillitirung desselben etwas gedient habe." Han vill nedlägga befälet och "wenn nicht Friede werde mit acht oder zehn Personen nach Danzig ziehen und alles dort erwarten." Vintertiden hindrade att återtaga de förlorade orterna och brist på lifsmedel tvang honom att lägga sina truppar i vinterqvarter i kejserliga arfländerna. Kejsaren förklarar i ett bref till Trautmansdorff, att han ej hört något ondt om Hertigen, att han ej till undergeneralerna utfärdat befallningar, utan att förut meddelat Hertigen dem, och slutligen, "dass von ihm niemals eine Friedensapertur ausgeschlagen worden, er auch noch jetzt sich eine solche nicht zuwider sein lasse." Han vill ej företaga något, "ohne zuvor das Gutachten des Herzogs von Mecklenburg darüber vernommen." Att Kejsaren skulle varit mot freden, nederlägges af det här anförda; och att W. ej var det, visar att hans planer ej måtte hafva varit så högtflygande, som de man i allmänhet tillägger honom; ty under den af ett allmänt deraf föranledda förvirringen var det lätt att skörda. Den hufvudsynpunkt, hvarifrån Förster önskar se hans förhållande be-

traktadt, är, att W. var sjuk, missnöjd och fast i sitt beslut att nedlägga befälet (III, sid. 102). Vi våga ej med visshet afgöra, om så i allt förhöll sig, och om ej fredsunderhandlingar med Sachsen och Brandenburg kunde gifva W. tillfälle att närmare sluta sig till dessa makter och oförmärkt förbereda de planer, man velat se dolda under hans gåtlika politik. Ännu finnes likväl intet bevis för en dylik misstanka, och en på grund af diplomatiska acta förändrad synpunkt för bedömmandet af Wallensteins offentliga verksamhet, som ännu ej blifvit rubbad mot slutet af 1633, förtjenar till det minsta vår uppmärksamhet; i synnerhet då den befriar från anklagelserna för ett länge förberedt högförräderi en man med ett verldshistoriskt namn och betydligt mildrar den dom, som föregående författare utan tvekan fällt öfver Albrecht von Wallenstein.

Raumer fasthåller den vanliga meningen, att Wallenstein, i trots af hofpartiets bemödande att aflägsna honom, under förebärande af hans sjuklighet och att han ej skulle vika för någon ringare än Konungen af Ungern, likafullt önskade behålla Commando-stafven, emedan vid hans skenbara eftergifvenhet var fästadt det villkor, att anförare och soldater skulle få sina fordringar tillfredsställda, och han sjelf likaledes allt hvad han lagt ut, helst han på kriget uppoffrat sin förmögenhet (III, sid. 565). Raumer yttrar vidare, att en man som Wallenstein säkert ej med liknöjdhet skulle se sig förflyttad till privat-lifvets obetydande ställning, och att han derföre uppställde fordringar, som, efter hvad han med säkerhet visste, ej skulle kunna tillfredsställas. Hans fiender fördubblade sin verksamhet, uppfyllde lägret med spejare och öfverhopade Kejsaren med angifvelser om ett länge förberedt och snart utbrytande förräderi; hvarefter Wallenstein genom sina föreställningar till hären om fördelar, man ämnade beröfva den, och besvärligheter, som under ett vinterfälttåg tillstundade, förstod på det närmaste att förbinda sitt och deras interesse; och en följd deraf voro underskrifterna i Pilsen. Förster betraktar sakerna med andra ögon, troligen derföre att han med obrottslig trohet fäster sig vid det bokstafliga i acterna; men då orden stå alltför uppenbart i strid mot en persons kända lynne, böjelser och sammanhanget i hans handlingar, torde ej på dem alltför stor vigt få läggas. Den skrift, som befälet uppsatte och undertecknade i Pilsen, var troligen ej i strid mot Wallensteins önskningar, helst den först kom i fråga efter ett

ımtal, som de haft med Hertigen af Friedland, då han gif-
t sitt löfte att ännu en tid stanna qvar vid befälet. Office-
ırne förpliktade sig "bei dem Herzog so lange auszuhalten
ıs derselbe in Sr. Kaiserl. Majestät Dienst verbleiben, oder
er Kaiser ihn zur Beförderung seiner Dienste gebrauchen
rerde." Hvad Khevenhiller berättar, att i det exemplar, som
samlemnades vid gästabudet till underskrift, dessa ord voro
teslutna, derom förekommer intet i process-acterna. Wallen-
teins fiender medgifva, att W. tillät hvem som helst att trä-
la tillbaka, som i denna underskrift kunde se något stridande
mot sin förbindelse till Kejsaren (Förster, III, sid. 152). Se-
lan underteeknade de en ny skrift af innehåll, att de med
len förra endast åsyftat att bibehålla Hertigen af Friedland i
Kejsarens tjenst och "dass es keinem in Sinn, Herzen und
Gedanken gekommen sei wider Ihro Kaiserl. Majestät oder die
Religion das geringste zu gedenken noch irgend eine Machina-
ion anzustellen." Hertigen bifogar en lika lydande protesta-
ion (sidd. 195, 196). Detta skedde, sedan den första achts-
förklaringen mot Wallenstein var utfärdad af Kejsaren den $\frac{14}{24}$
Januar. 1634. Kejsaren vill glömma, hvad som tilldragit sig
"bei der zu Pilsen angestelten Versammlung", och un-
lantager från amnesti endast Illo och Terzcka. Detta var en
följd af den genom en Italienare vid namn Ludovico Guicciar-
dini till Kejsaren öfverbragta berättelsen om sammankomsten i
Pilsen, som med öfverdrift framställde denna i sammanhang
med en mellan Svenskarne och Hertig Bernhard inledd förbin-
delse, i kraft af hvilken W. hos dem anhållit om hjelp. Ita-
lienaren var skickad af Kejsarens systersöner, Prinsarne af
Toscana, hvilka tjente i hären och af Piccolomini blifvit un-
derrättade om den så kallade sammansvärjningen. Kejsaren
tvekade ännu, men då en likalydande berättelse från Aldrin-
ger tillställdes honom, och då Spanska Ministern Ognate före-
ställde nödvändigheten, att med ett dolkstyng eller ett pistol-
skott afhugga sammansvärjningens knut, och derjemte i sin
Konungs namn lofvade betydliga subsidier, om W. aflägsnades;
då omsider gaf Kejsaren efter och undertecknade achts-förkla-
ringen. Den öfversändes till Gallas med befallning att bringa
W. och hans förnämsta anhängare, Illo och Terzcka, i säkert
förvar, hvarefter dem måtte tillåtas att försvara sig; "oder
doch sich seiner lebendig oder todt zu bemächtigen." Huru
det förtroliga skrifvelser i diplomatisk väg betyda, lär man
af det, som med visshet är kändt, att Kejsaren trenne hela

veckor efter achts-förklaringen underhöll med W. en brefvexling och gjorde honom förtroliga meddelanden (sidd. 180—189)

Gallas förstod att vinna Piccolomini, Aldringer, Maradas, Diodati, de Suys, de Caretto m. fl., till större delen utländningar och Italienare, hvilka anses tillhöra det parti, som önskade ett fortfarande krigstillstånd, emedan deras exsistens var fästad dervid. Undertiden har Terzcka tillskrifvit Piccolomini å Hertigens vägnar, som sjelf var sängliggande, och underrättat honom om Hertig Frans Albrechts ankomst, tilläggande, att han ej fått längre än en fjerdedels timmas företräde hos Hertigen, i anseende till dennes helsotillstånd. Han vill ej besluta något utan att hafva hört Gallas och Piccolomini. I ett annat bref uppdrages Piccolomini att besätta Passau, med fullmakt att i allt handla, såsom han anser nyttigast. Terzcka kallar sig i brefvet till Piccolomini "gehorsamer Diener und Knecht." Wallenstein, som omsider erfor innehållet af achts-förklaringen, befallde att endast respectera hans, Illos och Terzckas Ordinanser, och några regimenten skulle i Kejsarens tjenst d. 23 infinna sig i Prag. Sedan följde den redan nämnda tolkningen af underskriften i Pilsen. Den andra achts-förklaringen utfärdades den 18 Febr. 1634 och der är ej, såsom i den förra, fråga "von einer Versammlung zu Pilsen", utan om en "ganz gefährlichen und weitaussehenden Conspiration." Hertigen af Friedland beskylles för att hafva haft till afsigt att utrota Kejserliga huset och tillegna sig alla dess länder. Den tillgift, hvarom alla med undantag af de tre förut nämnda blifvit försäkrade, förbigås här. Befallning att confiscera Hertigens och Terzckas gods och mobilier utfärdas likaledes. De, som ifrigt arbetat på förberedandet af detta Kejserliga beslut och medverkat till dess snara publicerande, tros vara Aldringer (Altringer) och Caretto, som för tillfället vistades i Wien. Wallenstein blef ej underrättad om hvad man öfver honom beslutat. Sedan sakerna voro så långt gångna, bör det ej väcka förundran, att underhandlingar öppnades med Hertig Bernhard om afskickandet af Dragoner och Infanterister till Böhmen för att besätta Pilsen och Eger. Underhandlaren var Hertig Frans Albrecht. Vi äro nu vid den vändpunkt i W:s öden och lif, der händelserna ej lemna honom något val, utan enda återstående medlet till räddning är att kasta sig i fiendens händer. Att Svenskarne hyst allvarsamma tvifvel om uppriktigheten af hans förslag att

na sig med dem, blir ögonskenligt af den synpunkt, hvarn både Hertig Bernhard och Oxenstjerna betrakta det förd, hvarom W. underhandlar. Hertig Bernhard skrifver till s-Cancelleren och till sin broder, "dass er einen besonde- Betrug und Arglist dahinter vermuthe", och Oxenstjerna rar: "Wenn Friedland noch lebt, so möchte ich Ew. Fürstl. aden nicht rathen, Ihre Truppen mit den Seinigen zu verden, aber auch seine Plane nicht zu hindern, ohne dass dabei die Ihrigen hintansetzen. Ist er todt, so wird sse Unordnung im Kaiserlichen Heere herrschen. Daher chte rathsam seyn, in diesem trüben Wasser zu fischen." im var ej böjd för någon förening med W. och satte sig förr i rörelse för detta ändamål, än den sednare redan dit upp från Pilsen. I ett af de sista brefven från Hertig ns Albrecht till Arnim förekommer uttrycket: "es ist schon s fix", hvilket tros afse W:s beslut att förena sig med Heren af Weimar. Underhandlingarna med Markgrefve Chrin af Brandenburg medförde intet resultat, emedan denne st ville inhemta Brandenburgiska Kurfurstens tankar och ler tiden inlopp underrättelse om Wallensteins död.

Underhandlingarna med Frankrike fortforo länge, utan likväl medföra några följder. Konungen af Frankrike eller tare Richelieu är den, som genom Gesandten Feuquieres juder Wallenstein att med vapenmakt och genom sitt och a vänners inflytande "ihn zum Könige von Böhmen erwählen lassen und selbst noch höher zu erheben" (sid. 409). Det ogrundadt, hvad Richelieu föregifver, att detta förslag 'st utgick från Wallenstein. Huru långt den sednare sträckt i löften, kan man omöjligen veta, då hvarken i Wiens el- Paris' archiver finnes en rad af W:s hand, eller någon af iom underteeknad skrift, som har afseende på dessa under- dlingar. Allt beror på, huruvida Kinsky var sin fullmakt gen. Flera gånger begäres af Fransyska Kabinettet, att W. er das, was er zu thun verspreche, eine schriftliche Ver- erung geben wolle" (sidd. 454, 460, 462). Huru litet roende de hyste för honom, kan deraf inhemtas, att de- cherna voro så ställda, att de syntes innehålla svar på för- , som från Hertigen utgått till Franska Konungen (s. 451). ler fortgången af underhandlingarna söker Franska Kabiet att inskränka sina förut lysande löften, eller åtminstone ast under vissa villkor låta dem gälla. Således anmanas quieres (sidd. 458, 459) att undvika, "Sr. Majestät in

dem, was das Königreich Böhmen angeht, schriftlich zu v
binden." Han ville göra allt, heter det, hvad på honom l
ror, för att detta löfte må gå i fullbordan; men för att c
skall vara fullkomligt authentiskt, fordras bundsförvandtern
bifall, och detta kan ej erhållas, utan att skänka alltför mi
ga del af detta förtroende. Men om Hertigen stödjer sina i
språk derpå, att Böhmen är valrike och att huset Österri
besitter det tvärtemot lagliga former, så kan Feuquieres f
säkra om Hans Franska Majestäts bifall och medverkan.

Upplysande är det att inhemta deras tankar om und
handlingarna med W., hvilka deraf voro närmast interessé
de. Feuquieres yttrar om Hertigen af Friedland, att l
handlar alltför fint för honom, men att den tystnad, som f
på de honom tillställda svar, nogsamt visar, att han ej sö
annat än att väcka misstroende mellan Konungen och d
bundsförvandter (sid. 437). Richelieu trodde i Sept. 163
att W. till slut skulle vinnas (sid. 441) och det omdöme, l
öfver honom fäller efter hans död, är följande: "Tel le blâ
après sa mort, qui l'eût loué, s'il eût vécu: on accuse fac
ment ceux qui ne sont pas en état de se défendre. Qu
l'arbre est tombé tous accourent aux branches pour ache
de le défaire; la bonne ou mauvaise réputation dépend de
dernière période de la vie; le bien et le mal passe à la
stérité et la malice des hommes fait plutôt croire l'un
l'autre."

Detta torde vara tillräckligt för att lägga i dagen,
W. ej till följd af diplomatiska acta, (så vida dessa ännu
kända), kan öfverbevisas om förräderi, utan att alla besk
ningar i den vägen bero på de efter hans död fabricer
partiskrifter, hvilka ögonskenligen hafva till afsigt att rätt
diga det våldsamma steg, som Wiener-hofvet tillåtit sig i
honom och hans förnämsta anhängare. Tvetydigt var otvif
aktigt hans uppförande, och intet utom ett längre lif h
kunnat lyfta det täckelse, som höljer motiverna till hans ha
lingar. Af sjelfva Carettos skrifvelse till Kejsaren (sid. 27
inhemta vi, att man ej funnit "ein rechtes Fundament die
Rebellion und deren Ursachen", och till följd af Terzckas u
fångade ordinanser yttrar sig Maradas, att Hertigen "ne
keine fundirte Resolution genommen"; likväl talar han i
"unerhörten übeln Machinationen und Practiken" (sid. 235).
Hvad som ej torde vara kändt, är att Hertigen af Friedl
affärdade tvenne sändebud till Kejsaren för att förklara i

beslut att nedlägga befälet och draga sig undan till Hamburg. Sändebuden voro Öfverstarne Breuner och Mohr von Waldt, och den förre af dem medförde rena blad med W:s namnteckning, hvarpå Kejsaren, Trautmansdorff och Eggenberg skulle nedskrifva hvilka ordres som helst till den under hans befäl stående hären. Ingendera hann fram, utan båda qvarhöllos på vägen af Piccolomini (sidd. 219—221).

Orsaken till Buttlers, Gordons och Leslies beslut att mörda Wallenstein förklaras, efter Försters uppgift, af den utsigt till ett rikare byte, som plundringen af de mördades skatter erbjöd, i stället för det obetydliga man kunde vänta af kejserlig nåd, om de anklagade i laga ordning sakfälldes och deras gods indrogos. Buttlers och hans medhjelpares låga och egennyttiga tänkesätt framlysa af flerfaldiga skrifvelser till Kejsaren, hvilka alla sluta med anhållan om penningar och befordran. Efter Carve, Buttlers fältprest, som utgifvit en berättelse om dessa händelser för att rättfärdiga sin Chefs förhållande, skall Hertigen af Friedland hafva från Frans Albrecht erhållit ett bref, hvars innehåll han meddelade Leslie, och detta bestämde de sammansvurna till att mörda och ej tillfångataga Hertigen. Efter Förster blef detta bref först uppsnappadt af Gallas långt efter W:s död. Till beriktigande af det, som i allmänhet berättas om det närmare förloppet, anmärkes, att Illo, Terzcka, Kinsky och Neuman mördades på Citadellet, dit de blifvit inbjudne af Gordon på en banquett. Öfverste-Vaktmästaren Geraldino, i spetsen för sex Dragoner, med en partisan i handen inbröt i rummet, der de sutto vid en glättig taffel, och ropade "viva la Casa d'Austria!" då från en annan sida Deveroux med 24 Dragoner instörtade under utrop: "wer ist gut kaiserisch?" Buttler, Gordon och Leslie togo hvardera en ljusstake från bordet, ropade: vivat Ferdinandus! och drogo sig till en ända af rummet. Illo genomborrades, förrän han från väggen hann rycka till sig sitt svärd. Kinsky nedstöttes aldraförst, men Terzcka försvarade sig med en tapperhet, mot hvilken alla mördarnes anfall studsade tillbaka; han kallade Gordon en skändlig förrädare, utmanade honom och Leslie att kämpa med sig, sönderhögg Deveroux' svärd, fällde två af Buttlers Dragoner och sårade dödligt Spanioren Lerda. Hans elghudskyller skyddade honom länge, men omsider träffades han af dolkstygn. Soldaterne trodde, att han var hård mot skott. Loredano och efter honom Schiller hafva vid berättelsen om det förtviflade motstånd, som gjor-

des af en bland dem, som vid detta tillfälle dödades, af misstag satt Illo i ställe för Terzcka. Ryttmästare Neuman hade lyckats att sårad komma undan till nedre våningen, men blef nedgjord, då han ej kunde gifva den riktiga lösen. Mördarne hade ej fått bruka gevär utan endast partisaner och svärd, för att ej skotten skulle göra uppseende i staden eller störa Hertigen, hvilken till följd af illamående, och emedan han ej var vän af banquetter, var derifrån frånvarande. Likväl hade två skott blifvit lossade efter en af Terzckas tjenare, som det lyckats att smyga sig undan från Citadellet till staden, och då Leslie skyndat dit, fann han högvakten i gevär. Han lät dem svärja Kejsaren trohet och insläppte i staden hundrade af Buttlers Dragoner för att patrouillera och dymedelst bibehålla ordning och lugn. Deveroux med sex man begaf sig på vägen till Hertigen, och hvad dervid tillgick, är bekant. I ställe för det längre tal, som man vanligen låter Deveroux hålla, skall han endast hafva sagt till Hertigen: "Du musst sterben." Detta är troligare än hvad Khevenhiller förmäler, att han yttrat: "Bist du der Schelm, der das kaiserliche Volk zu den Feind überführen und Ihrer. kaiserl. Maj:t die Krone von dem Haupte herunterreissen wollen?", hvilket "klingt mehr wienerisch als irländisch" (Förster, III, sid. 315).

Tragoedien är spelad till slut och vi låta förhänget falla. — Endast några ord om Försters framställning. Denna, fortgående i bredd med de acta, på hvilka den grundar sig, vittnar om en oförtruten och högst berömlig forskning, som öfver en mängd tilldragelser spridt ett helt annat ljus än det, hvaruti man hittills sett dessa händelser. Att helt och hållet rättfärdiga Wallensteins motiver och hemliga planer, låter sig omöjligen göra, såsom författaren sökt i sin för öfrigt förtjenstfulla charakteristik. Visserligen hafva dessa forskningar lagt i dagen, att inga tillräckliga bevis emot Wallenstein ännu funnits; men lika litet lär det kunna i diplomatisk väg styrkas, att han var oskyldig till det honom tillskrifna förräderiet. Det sätt, hvarpå han underhandlade, som skedde genom andra och utan att lemna skriftligt från sig, och beskaffenheten af dessa underhandlingar, som fordrade iakttagande af den djupaste hemlighet, förbjuda oss att i samlingen af diplomatiska acta vänta upplysande bidrag till afslöjande af hemligheter, som gömdes i djupaste natt. Har förbränningen, som omtalas, verkligen ägt rum, huru mycket mindre tillfredsställande måste ej resultatet af forskningarna bli? De här anmälda bref

sprida ljus öfver facta, ej öfver motiver, och kunna omöjligen bevisa, att inga hemliga underhandlingar fortgingo vid sidan af dem, som Wallenstein å Kejsarens vägnar inledde med hans fiender. Tvärtom styrka de det sednare, hvad Frankrike angår; fastän deraf äfven inhämtas, att tvetydigheten af W:s handlingssätt satte dem, till hvilka han låtsade sluta sig, i en icke ringa förlägenhet. Tvenne bröder, båda Kejsare af huset Habsburg, hafva öfver W. yttrat sig olika. Joseph II svarade Fredrik II, som frågade om W. var skyldig eller icke, att han omöjligen kunde tilltro sina förfäder någon orättvisa; men Leopold II yttrade till dem, som visade honom stället i Eger, "wo der Verräther gefallen sei", att det ännu var oafgjordt, och att man åt tiden måste öfverlemna att upplysa denna dunkla historia. — Oaktadt täckelset ännu ej är helt och hållet lyftadt, kan ingen utan största tacksamhet erkänna det rika utbyte, som historien vunnit genom dessa samlingars framläggande i dagen, så väl som utgifvarens kritiska blick, hvilken sträcker sig till det speciella i framställningen, så ofta ej den panegyriserande tonen förnimmes. Hans stil är ämnet värdig. Merändels lugn och jemn, lyfter den sig stundom med kraft, värma och energi.

C — M.

II.

Philosophiska Kunskapsarter.

(Fortsättning från föreg. häfte).

Ueber dass Verhältniss des Publicums zur Philosophie in dem Zeitpunkte von Hegels Abscheiden, von C. H. Weisse. Leipzig. 1832. 86 sidd. 8:o.

Såsom efter Alexanders död den Verlds-Monarchi, som hans hjeltearm skapat, sönderföll, emedan det icke fanns någon nog kraftig individualitet till att sammanhålla den väldiga massan, så synes det äfven vilja gå med den Hegelska Universal-Philosophien efter den store Tänkarens bortgång ifrån skådeplatsen. Ty dels börja motståndarne mera modigt höja sin fana, än de förut fördristat sig, dels synes bland de fordne anhängarne, under det några trofast söka försvara Mästarens arf, mången på Systemets spillror börja på egen hand grunda ett oberoende rike. Till dessa sistnämnde är Weisse att räkna, ehuru han redan i sina äldre skrifter — utförligast uti "System der Æsthetik" — ådagalaggt en sjelfständig, och i mången punkt ifrån Mästarens mening afvikande, behandling af den absoluta Idealismens System. I närvarande intressanta skrift söker han med ledning af de röster, som efter Hegels frånfälle höjts så väl af radicala fiender som af missbelåtna vänner, redogöra för den kunskapslystna Allmänhetens förhållande till Philosophien, och dermed förklara detta det vetenskapliga interessets bortvändande ifrån den egentliga speculationen, som vid den ifrågavarande tidpunkten försports. Till den ändan söker han först angifva det hufvudsakliga resultatet för den närvarande bildningen af den sistförflutna tidens philosophiska sträfvanden. Hela den nyare tyska Philosophiens rigtning har nemligen varit, att "ifrån medvetandet om motsatsen af förståndskunskapen och förnuftstron komma till en enhet och ömsesidig genomträngning af båda, hvilken af en lika lefvande enhet i Naturens och Historiens område motsvaras." Första impulsen gaf Kant, i det han nedsatt

ydelsen af den Metaphysik eller abstracta förståndskunskap,
a dittills hade gällt för den enda objectiva, till en subjec-
operation af tankekraften. Fichte fullföljde denna rigtning,
let han utbildade förnuftskunskapen till ett System, hvil-
; såsom sitt och Universi uteslutande innehåll uppfattade det
lliga förnuftsväsendets ovillkorliga enhet och frihet. Men
detta System saknade Idéen af Lifvet och allt lefvandes
ganiska articulation, hvilken blott medelst en djupare
pfattning af Naturen kan vinnas, så blef det Schellings
ödliga förtjenst, att hafva uppnått en klar insigt och lefvan-
framställning af denna djupaste och mest omfattande af
a Ideer och att sålunda hafva befriat förnuftet ifrån den
stracta subjectivitet, som det hade hos Fichte. Detta sked-
, i det han uppfattade Naturen och Andens verld såsom
amar af En stor lefvande Enhet, hvilken har sin organiska
delpunkt icke utom, utan uti deras verklighet. Det var
som denna philosophiens utvecklingsgång, som det vår tid
arakteriserande Interesse för empiriskt vetande och artistisk
oduction erhöll en större utsträckning och stadga; något
m det måste sakna, så länge uppfattningen af Naturens lef-
nde rikedom, af verldshistoriens organiska enhet, samt kon-
ns djupa och universella betydelse, ej till vetenskaplig
rhet, bestämdhet och vidd blifvit utbildad. Men — å an-
a sidan har Philosophien genom denna utveckling uppnått
höjd, som betecknar för tidehvarfvets och särskilt den ty-
a Nationens vetenskapliga Anda icke ett absolut mål, men
l en hvilopunkt, för att fullständigt taga i besittning och
Naturens, Konstens och Historiens studier realisera de rika
h djupa åskådningar, som för densamma äro upplåtna. —
ån denna allmänna öfversigt vänder sig Förf. i en följande
lelning (sidd. 18—34) till en närmare betraktelse af den
gelska Philosophien, dess charakter och inflytande på sin
l. Den philosophiska verldsåsigt, som charakteriserar den
rut skildrade tiden, eller den, då detta System uppträdde,
de med all sin storhet och rikedom, ett deficit, som stod
vägen för dess fulländning; detta var Gudomens begrepp.
n Gud, som Philosophien hittills hade satt i stället för
ristendomens Gud, var en obekant Gud. Ty, "Pantheis-
m förhåller sig till den verkliga Gudomlighetens begrepp,
som Asymptoten till sin Hyperbel; den närmar sig till be-
eppet af en, äfven i den naturliga meningen af dessa ord,
fvande, sjelfmedveten och personlig Gud i oänd-

lighet, utan att dock någonsin kunna uppnå detta begrepp." Det Hegelska Systemet, i stället för att realiter fylla denna brist, eller "tillfredsställa fordran af en högsta, absolut fri, lefvande och andelig Enhet genom uppvisande af en henne motsvarande gudomlig verklighet, utgaf sjelfva denna fordran, det abstracta begreppet af Lifvet, Friheten och Anden, eller den rena Idéen såsom sådan för det högsta och absoluta, för verldens innersta väsende, för den Skapande magt, som kallat den till Exsistens." Det förvandlade på detta sätt den rika och blomstrande verlden till den matta skuggbilden af ett metaphysiskt spöke, ehuru den visserligen dervid hade den förtjensten, att till högsta klarhet, gedigenhet och fulländning hafva utbildat den abstracta tankans former. Detta skedde genom en "ombildning af den gamla logiska Identitetens Grundsats"; om hvilken hela den nyare Hegel närmast föregående Philosophien stillatigande förutsatt, att den blott gällde för förståndet såsom omedelbart viss, under det i förnuftet och dess åskådning låge en djupare och ursprungligare sanning, hvaraf identitets-satsen blott vore ett relatift samt uttryckssätt. Den af Hegel ur sina enklare och ursprungligare Elementer härledda Identitets-satsen erhöll nu en helt annan betydelse, i det han icke blott gällde i sin användning på det yttre materialet, utan de i honom uppvisade abstracta Begrepps-bestämningar eller Kategorier träda i stället för detta material; och förnufts-identiteten är således "upphäfvandet och förarbetandet af den sig i oändlighet ånyo bildande urmotsatsen i de rena begreppen medelst dessa begrepps egen kraft." Ehuru dessa det omedelbara Varas Kategorier icke bestämdt utgifvas för Naturens och Andans omedelbara exsistens, så går dock Systemet ut på att "förklara begreppet för grunden och enheten af exsistens, eller för Idéen, som med abstraction från all yttre och inre erfarenhet är att uppfatta i den rena tankan såsom högsta spetsen af all verklighet, och att således framställa såsom yttersta ändamålet för denna verklighet, detta Idéens uppfattande genom philosophisk speculation." — Den närmaste verkan — och detta utgör föremålet för tredje afdelningen af betraktelsen (sidd. 35—50) — af den "sidoväg, som Philosophien i det Hegelska Systemet beträdt", på publicum kunde ej vara annat, än den som all Scholastik, d. v. s. den abstract metaphysiska Formen med Innehållet förvexlande Philosophi, utöfvar: försvagande och dödande af allt speculatift interesse. Verkan är sålunda motsatt den, som all på Åskådning hvilande philosophi, såsom den

ellingska, måste utöfva: Inspiration, och enthusiastisk t. Men den Hegelska Philosophien har icke uteslutande r. öfvervägande haft till följd en ökad kallsinnighet för culationen, utan hos ännu flera har den väckt häftig veder- a och framkallat ett energiskt motstånd; hvartill grunden er i denna Philosophies absolutistiska charakter, i dess ten- s, att för det abstracta, allmänna och nödvändiga nedtryc- det individuella och fria, och i den stränghet och ofördrag- het, hvarmed den i bedömmandet af talentens och snillets pelser söker anbringa begrepps-schematismens måttstock. hufvudsäte har denna opposition i de gebit, der den rå- de Empirien, och den poëtiska och religiösa åskådningen a en motsats emot all speculation och framför allt emot scholastiska. Ty den rigtning, som bestämdt ligger till ad för våra dagars empiriska vetenskaplighet, är: "att den a och lefvande enheten af all Exsistens och all kunskap, om den å ena sidan före all forskning öfver det enskilda ste vara grundlaggd i medvetandet, å andra sidan äfven nom en sådan forskning först skall sökas." Och i detta seende har Natur-philosophien lifgifvande verkat på alla enskapliga sträfvanden. I det Hegelska Systemet synes Phi- ophien, i det den förmenar sig besitta verkligheten såsom edelbart ett med dess Idé, "i sjelfva verket skrifvit det ur-philosophiska lifvet ett afskedsbref, såsom den ville hä- refter för all evighet allena frossa i det rena begreppets sa- het, under det den icke philosopherande anden vore för- md, att i saknad af speculationens allt förklarande och allt stående ljus famla i dimman af en från Idéen, som är dess ning, affallen Verld." Deremot "de empiriska vetenskaper- synas en gång för alla resignerade, att i forskandet sjelf na forskningens pris, och att försmå hvarje afslutadt re- tat, som kunde gifvas dem genom Philosophien." Och nd i hand med dem står äfven Känslans Religion och den toriska Uppenbarelsetron." Men sjelfva skärpan och envis- en af motsatsen är ett glädjande tecken till en oförsvagad andsfriskhet, och gifver hopp om en framtida försoning utaf tsatsen. Om den förtjensten tillhörer den Hegelska Philo- phien, att till fullständig, ehuru ensidig genombildning haf- fört den abstract-metaphysiska form- och idé-verlden, så är nästa steg, som Philosophien ifrån denna punkt har att a, att "hon uttryckeligen erkänner det, som i sig sjelf tt är form, derföre, och att hon beslutar sig till en sådan ändning af denna form på innehållet, hvarigenom detta sed-

nares egendomliga natur ej kränkes i sin rätt." Vid denna öfvergång till en concret Speculation, måste alla de stora frågorna öfver "Verldens grund och innersta väsende, öfver Guds Personlighet och de skapade varelsernas öfverjordiska bestämmelse" ånyo komma å bane. Och den Hegelska Philosophien har utan tvifvel gifvit utsigt till lösningen af dessa frågor, som för öfrigt på dess ståndpunkt måste blifva obesvarade. Genom den djupare utbildningen af metaphysiken har nemligen ett noggrannare och fullständigare begrepp af lifvet, friheten och den ideala enheten blifvit vunnet. Denna Philosophi är således icke att betrakta "såsom det högsta sjelf, utan såsom ett verktyg, att uppnå det högsta, och det är blott frågan om att skickligt använda detta verktyg." Och från flera håll röjer sig i samtidens speculation ett bemödande att genombryta Systemets stela formalism, och "att låta lifvet uppblomstra öfver döden", ehuru detta sträfvande "icke öfverallt varit åtföljdt af fullständigt medvetande öfver betydelsen af denna formalism."

På ett mera positift och dogmatiskt sätt utvecklar Förf. sin åsigt af detta ämne uti en sednare afdelning (sidd. 50 o. f.) innehållande "Kurze Darlegung meiner Ansicht des Systems der Philosophie." Förf. utgår derifrån, att den philosophiska vetenskapen icke måste tänkas såsom en kretslinie, "som i sitt slut återvänder i sin början", enligt det Hegelska föreställningssättet, och att således begreppets sjelfrörelse, eller Idéens verksamhet icke är afslutad inom Logiken. Medvetandet öfver den logiska formen är således hvarken identiskt med formen såsom sådan, eller i och för sig Andens högsta spets, utan blott den abstracta grundläggningen för dess fria och gudomliga lif och skapelse, det formella villkoret för Natur- och Ande-lifvet. Den Hegelska Indelningen af Philosophiens System uti Logik, Naturens Philosophi och Andans Philosophi antar således Förf. i en annan mening än Hegel, och under flerfaldiga modificationer. Ty "hvarje af de båda sednare membra innehåller en dialektisk stegring af Idéen öfver det densamma föregående membrum, och Naturen är så mycket rikare, ja! så mycket sannare och verkligare än det Logiska, som Anden är rikare, sannare och verkligare än Naturen." Rummets och Tidens theori utgör här sjelfva vändpunkten. Förf. förklarar nemligen Rummet för fullkomligen identiskt med det logiska, såsom sådant, eller med hvad Hegel kallar absoluta Idéen: "i samma mening som Intet är identiskt Varat." Tiden åter är "det logiskas sjelfrörelse åter-

ställd ur sitt icke-vara, som är rummet"; hvarutinnan den triplicitet, som i rumbegreppet hade stelnat till de tre momenternas likgilltighet i förhållande till hvarannan, blifver en bestämd och lefvande triplicitet, såsom det förflutna, det närvarande och det tillkommande. Intenheten af allt logiskt, tidsbegreppet såsom sådant med inberäknadt, består just deruti, att det logiska förhåller sig helt och hållet likgilltigt mot tidens trenne moment. Det är till detta resultat, som Hegel icke fört Logiken, hvarföre äfven dennes Logik behöfver en partiell ombildning. — Men vida större är Förf:s divergens från Hegel i afseende på de båda öfriga delarne af Philosophien. Hvad Naturen beträffar, så uppfattar Förf., såsom bekant är, denna såsom "den logiska idéens uttryckliga negativitet", eller såsom "icke-varat af dess icke-vara", således icke såsom "inre söndring (Zerfallenheit) af dess moment." I hvarje, äfven det ringaste naturväsende, ligger derföre hela logiken, "dialectiskt upphäfven"; naturen är således icke, såsom det heter hos Hegel, sammansatt af ovillkorlig logisk nödvändighet, och tillfällighet. Det logiska betecknar derföre enligt Weisse blotta gränsen för all naturexsistens, hvilken af denna aldrig kan öfverskridas. Men "inom denna gräns är natur-nödvändigheten icke mera = den logiska, utan den är en fri. Eller hvarje enskildt naturting, hvarje särskildt slag och art är hvad den är, icke nödvändigt, utan den kunde äfven äfven så väl alldeles icke vara, eller vara den uttryckliga motsatsen af sig sjelf", eller det har inom den ståndpunkt, som den i sitt logiska förhållande till andra ting intager, en obegränsad sphär af möjligheter. Men naturväsendets sjelfupphöjning öfver det logiskas abstracta nödvändighet är detsammas blifvande i tiden; och detta blifvande är tidsbegreppets uppfyllande. — Weisse har genom denna redan i hans tidigare skrifter framblickande förklaring i allmänhet på ett vida mera tillfredsställande sätt än Hegel löst individualitetens och den creaturliga frihetens problem; men det är dock blott den formella sidan af denna fråga, så vidt den rörer menniskan, som här blifvit utredd; den reella tillhörer den speculativa Ethiken, hvilken, såsom vi skola se, väntar sin utveckling såsom Systemets slutpunkt. — Ifrån de individuella naturtingen åtskiljer för öfrigt Förf. naturens allmänna moment, såsom Ljuset, Tyngden, Magnetismen, Electriciteten, Chemismen, Organismen o. s. v.; hvilka kategorier tillhöra Naturphilosophien. Det är blott i afseende på dessa som en Construction a priori kan äga rum; de individuella

naturväsenden åter tillhöra Empirien; och Förf. anmärker ganska rigtigt såsom ett misstag, ej mindre af den Hegelska speculationen, än af den Schellingska Naturphilosophien, detta sträfvande att äfven demonstrera det individuella, såsom ett nödvändigt a priori. — Förf. fattar Naturbegreppets betydelse för det hela så, att "det yttre omfånget af dess enskilda väsenden och deras omedelbara relation till naturbegreppets allmänhet står i omvändt förhållande till höjden af den potens, hvarpå hvar och en af dem befinner sig i logisk ordning, men mängden af dem nästan i direct förhållande." — Hvad **Anden** beträffar, så är äfven denna för Philosophien först och främst ett abstractum; och den är så vida all sanning och all verklighet, som "han **upphäfver** den motsats, som Naturen bildar till Logikens absoluta Idé, d. v. s. som han återtager enskildhetens gestalt, hvilken för Naturen var den högsta, i allmänheten af en icke blott formell utan concret eller verklig totalitet." Ibland de discipliner, som Andens Philosophi innefattar, står **Anthropologien** och **Psychologien** Naturvetenskapen närmast; hvarvid, enligt Förf:s yrkande, det **empiriska** och det **speculativa** ej få förblandas. Öfvergången till den practiska Philosophien eller, hvad Hegel kallar, Andens objectivitet går strängt dialectiskt för sig från den rationella Psychologiens resultat, allmännbegreppet af förnuft, som bildar sig till practiskt förnuft. I divergens från Hegel, som under Andens objectivitet ensidigt förstår blott Statens idé, samt i denna skådar sjelfva det Absoluta, eller Andans substans, uppfattar Förf. det Ethiska i gestalten af en triplicitet af: **Språk**, **Stat** och **Verldshistoria**. Såsom Språkets bildning upptages i Statens högre organiska helhet, så upphäfves Statens idé i verldshistoriens högre idé; i motsats emot Hegels åsigt, som betraktar realisationen af Statens idé såsom all historias yttersta syftemål. Äfvenså identificerar Förf. icke **Naturrätt** och **Ethik**; han underordnar den förra visserligen den philosophiska Statsläran; men deremot upptager han den sednare först i den speculativa Theologien. Att Ethiken der har sin rätta plats, eller att den blott på grund af, och i sammanhang med läran om den gudomliga personligheten och den gudomliga uppenbarelsen kan vinna vetenskaplig fasthet och practisk användbarhet, torde svårligen kunna bestridas; och våra dagars speculativa erfarenhet har tillräckligen ådagalaggt, hvilken lös och vacklande byggnad den Sedolära har, som hvilar antingen på en blott abstract-formalistisk, eller på en empiriskt-anthropologisk grundval. Men

Förf. synes dock härvid hafva förbisett, att Stats- och Rätts-Lära, på detta sätt afhandlad före och skiljd från Ethiken, får en helt och hållet formell och negatif charakter, så vida man icke i strid med den encyclopediska consequensen skall anticipera på den speculativa Theologien. — Men det är "det ändligas bestämmelse att blifva absolut." Öfvergången ifrån den andens teleologi, som Verldshistorien innefattar, till den absoluta Andens begrepp är enligt Förf. omedelbar, "ty hvad som eftersträfvas, måste hafva exsistens, och hvad som skall vara, har sanning." Men det absoluta kan blott så vida uppträda som resultat och attribut till den ändliga Anden, som den absoluta Andens idé genomgår en kedja af potenser. Dessa äro, såsom nogsamt bekant är ur Förf:s föregående skrifter: Sanningens, Skönhetens och Gudomens Idé. I den förras kategori finner Förf. Vetenskapsläran eller Philosophiska Encyclopedien på den empiriska sidan motsvarad af en Vetenskapernas historia. Man har dock svårt att förena denna plats här, med dess bestämmelse såsom "en inledning i Systemet." — Skönhetens Idé, hvilken, såsom vi känna, af Förf. ej betraktas såsom en symbolisk förklädning af sanningen, utan såsom en fortgående utveckling af Sanningens abstracta gestalt till en concret, förmedelst particularisation och individuation, har i Förf:s "System der Æsthetik" blifvit utförligt behandlad. Det är här, som man finner, i öfverensstämmelse med en dialectisk idégångs fordran, den gestalt förebildad, som på den tredje och högsta potensen är den rådande: Personlighetens. I sin lefvande verklighet är denna potens Gudomens Idé. Den vetenskap, som handlar derom är den speculativa Theologien, slutstenen till Philosophiens System. Den första delen af denna, hvilken har till föremål det Gudomligas Idé, har Förf. i en särskild skrift, såsom bekant är, fullständigt utfört. Till denna ansluter sig Religions-Philosophien, eller läran om den Gudomliga Uppenbarelsen för Menniskoslägtet. Denna uppenbarelse är sålunda att uppfatta: "Det högsta resultat af Naturskapelsen är menniskoslägtet i sin omedelbara naturlighet; detta slägte är för Gud basis för högre skapelser, hvilkas syftemål ej kan vara något annat, än de menskliga individernas högsta möjliga Gudalikhet." Denna kan dock lika litet som de andra skapelse-momenterna framtvingas; utan Gud kan blott leda slägtet till denna skapande act. Denna ledning är just Guds uppenbarelse, och de phänomen, som närmast frambringas genom denna Guds och Menniskornas

omedelbara beröring, äro de historiskt gifna Religionerna. Till Religions-philosophien ansluter sig, såsom en tredje och sista del, den theologiska Ethiken, hvilken befriad från det empiriskt gifna, som finnes i den föregående, återvänder till "det Gudomligas rena andelighet." Det allmännaste uttryck för den gudomliga uppenbarelsens ethiska ändamål är nemligen: "att inom menniskans dödliga personlighet en högre, andeligen absolut och odödlig Personlighet framträder." Såsom vi känna af en förut refererad skrift af samme Förf., är möjligheten af den allmänna typen för denna personlighet gifven genom den æsthetiska betraktelsen i Sinnets (Gemüth) och Snillets begrepp; och det verkliga framträdandet af denna absoluta personlighet är en andelig pånyttfödelse. Härmed sammanhänger begreppet om den eviga osaligheten eller fördömelsen, såsom sjelfförvållad genom missbruk af den gudomliga nåden, d. v. s. misslyckad födelse af den odödliga anden, eller creaturets affall, samt saligheten af "det från skapelsens moment i Gud framhärdande creaturet", och det gudomliga riket. "All skapelses bestämmelse är nemligen att förklara sig till detta rike. Men det menskliga slägtet och den verldskropp, som det bebor, motsvara ej denna bestämmelse." Häraf förklaras slutligen Ethikens gestalt af en lagstiftarinna, som rigtar sina bud till menniskan "under den förutsättning, att det andeligen pånyttfödda Sjelf, som tillhör det gudomliga riket, väl finnes verkligen uti henne, men är grumladt genom det jordiska stoftet."

Detta är i sina allmännaste grunddrag den bild, som Förf. tecknat af detta Philosophiens System, hvaraf han hittills blott hunnit utföra vissa delar. Den sorgfällige och fördomsfrie betraktaren skall det säkert icke undgå, att det, såsom vi förut antydt, i sig innesluter motsägande, åtminstone ej harmoniskt sammansmälta element. Dessa äro det dialectiska strängt genomförda schema, som Förf. ärft af Hegel, samt den lefvande Theism, hvars vetenskapliga utveckling är hufvudföremålet. Emancipationen från den logiska idéens absolutism förekommer sålunda blott skenbar. För genomförandet af sättandets och upphäfvandets process, har åtskilligt fått en falsk ställning, t. ex. Anthropologien till Ethiken, eller Statsläran till denna sednare. Men nekas kan dock icke, att detta System utgör en verklig och lefvande fortgång öfver de Hegelska speculationens ensidighet, t. ex. i åsigten af Naturen och förhållandet emellan Empirien och Naturvetenskapen, i

råket och förhållandet emellan de positiva och historiska enskaperna, och den practiska Philosophien. Men — detta stem är af den skarpsinnige Förf. i sina särskilda delar ännu litet utveckladt, för att deröfver kunna medgifva något bestämdt och afgörande omdöme, det må nu vara in bonam eller malam partem.

Hegel und seine Zeit mit Rücksicht auf Goethe von Karl Friedrich Göschel. Berlin. 1832. 132 sidd. 8:o.

Förf. är genom philosophiska afhandlingar redan länge tillräckligt känd såsom en tänkare af sjelfständigare anda och djupare forskning, hvilken mera än de flesta anhängare af Hegels System undgått den fara att förhärdas i mästarens formler, hvarföre detta System genom sin absoluta, eller consequent genomförda Idealism, samt sitt formellt fulländade och slutade skick blottställer. Denna charakter af en på egen hand tänkande och commenterande lärjunge trogen, har Förf. uppfattat tillfället af Mästarens bortgång, för att med bibehållande af Systemets grundtanka, hela ramification och dialectiska förfaringssätt försöka åt särskildta moment, så vidt det uti detta och allmänna drag låter sig göra, gifva den utveckling eller förklaring, som stridsfrågorna för dagen föranleda, och Systemets för mängden svårfattliga och till missförstånd ledande charakter synes påkalla. Om äfven Förf. icke skulle befinnas på ett fullkomligen tillfredsställande sätt hafva löst sitt problem, som han för sig uppkastat, ej heller hafva stillat striden kring mästarens graf, så synes dock den ädla stämningen, samt de höga vetenskapliga och rent menskliga intressen, som denna skrift har till föremål, ej mindre än det på en gång lefvande och lugna uti framställningssättet göra den, trots sitt ringa arktal, förtjent af en sorgfälligare uppmärksamhet.

Skriften sönderfaller i fyra afdelningar. Den första (sidd. 1—50) kallad "zur Umsicht" har till föremål den "speculativa Philosophiens" — såsom den Hegelska företrädesvis kallas, sedan uti den Philosophien hunnit sin culmination — förhållande till de reella eller positiva kunskapsarterna enligt dess närvarande ståndpunkt. Förf. vänder sig dervid först till

Theologien. Då nu tidens religiösa rigtningar utgöras utaf Rationalism, Supernaturalism och Syncretism af båda, eller den rationalistiska Supernaturalismen, så låter den "speculativa" Religions-philosophien med ingen af dessa förena sig: med Rationalismen icke, emedan den stannar vid meningen eller den "omedelbart gifna formen", under det den "protesterar mot det omedelbart gifna innehållet" eller det öfvernaturliga; med Supernaturalismen icke, emedan den stannar vid detta innehåll, och protesterar emot den speculativa formen eller förnuftet såsom uppfattnings-organ för det gudomliga; med den rationella Supernaturalismen icke, emedan denna är en "halfhet", och Speculationen ej kan vara belåten med "ett halft förnuft, som blifver stående gent emot sitt föremål, eller med ett derute, deröfver och derunder blifvande föremål, hvartill förnuftet blott förhåller sig, såsom uppfattningsform." Deremot upplöser den motsatsen, i det den erkänner de motsatta, subjectet och objectet, ty då vi säga: "de motsatta äro, så äro de förbundna i Varat; i det nemligen detta Vara tillkommer Tänkat i subjectet, tillkommer äfven det allmänna Varat, objectet, det allmänna Tänkat." Den enhet, hvarur subjectet och objectet utvecklar sig, är således förnuftet; — och sanningen är, att "det omedelbart gifna förnuftet, äfvensom det omedelbart gifna innehållet, upphöjes till förnuft, eller förmedlas." Motsatsen är sålunda, som man lätt finner, af Förf. blott dymedelst löst eller försonad, att enheten — emellan Vara och Tänka — förutsättes; eller motsatsen, såsom den är logice fattad, så är den ock blott logice upplöst, i det nemligen uti Varat, allt det, som icke är logiskt nödvändigt eller ej reduceras till abstracta begreppsbestämningar, förklaras för något tillfälligt, likgiltigt, betydelselöst, vanmägtigt. Detta gäller så om det högsta, som lägsta!

Ifrån Religionens gebit vänder sig Förf. till Statens sphär. Han söker visa, att den speculativa Stats-philosophien är lika mycket aflägsnad ifrån Absolutismens libertinism, eller det System, hvilket betraktar "Besittningen blott såsom naturlig tillfällighet", makten "blott såsom omedelbar eller factisk makt", som ifrån Liberalismen och den "egenviljans intoleranta despotism", hvartill detta på abstract frihet grundade System förer; men att den dock för ingen del består i "den eklektiska förbindningen af båda motsatta principerna under deras bibehållande, utan uti bådas negation, hvarigenom båda

erhålla sitt sanna innehåll. Detta är "den absoluta, icke den abstracta friheten", hvilken "vet sin negation, eller inskränkning ej såsom något yttre, utan har den uti sig sjelf, och successift öfvervinner den"; och dermed "utgör försoning af subjectif och objectif vilja uti en vilja." Förf. söker här visa, huru ur denna motsats, hvarpå tidehvarfvets stora schisma hvilar, utvecklar sig en högre motsats emellan den historiska principen, som härmed erhåller en objectif, innehållsfull basis och lefvande utveckling, och tankan, "som icke erkänner denna basis, utan underkastar den granskning, för att efter sig sjelf i grund förnya allt, men dock sjelf saknar grund, emedan han, såsom han är gifven, blott är subjectif." Det är dessa rigtningar, som denna Philosophi så vida är motsatt, "som den finner grunden till den historiska grunden uti den substantiella idéen, hvarigenom den historiska principen förmedlas, historiens lif stegras till allmän tanka, och under dess tukt den subjectiva meningen, som för sig är fåfäng, orolig och otålig, och i sitt högmod kommer till fall, corrigeras." I sammanhang härmed visas, huru den gifna organiska principen till all rätt och fortskridande rättsutveckling är "Seden, jus non scriptum, hvilken närmare är enhet af rätt och ethik uti Staten." Då denna åsigt af det menskliga Samhället, enligt hvilken "idéen är verklig, verlden absolut färdig", eller Statens begrepp, hvars realisation är historiens yttersta ändamål, uti den historiska närvaron är fullständigt uttryckt, synes stå i strid med moralens skola eller i allmänhet med all religiös åsigt af samhället och af odlingen, hade här utan tvifvel varit stället, att rättfärdiga denna Philosophi för beskyllningen att föra till politisk quietism, till en apathisk belåtenhet med det närvarande, såsom den verkliga idéen eller den närvarande Guden. Ty — hvad Förf. här nämner om Goethes "pädagogiska provins", och det rörliga lif, som der fritt och förhoppningsfullt utvecklar sig, kan svårligen gälla såsom ett sådant rättfärdigande. — Härifrån öfvergående till Naturens gebit söker Förf. afvärja de angrepp, som från olika håll göras mot denna Philosophi; då den å ena sidan anklagas för en allt för ängslig Empirism, å den andra för en allmän, apriorisk formalism. Dessa beskyllningar äro, menar Förf., orättvisa, emedan "den blott erkänner den sanna empirien, skyr alla subjectiva infall, alla villkorliga hypotheser, all ihålig nomenclatur och, yrkande på experimentet, intränger till urphänomenet", under det den å andra sidan alltid hänförande det enskilda till det allmänna, "uti alla naturens

riken och bildningar blott återfinner tankans kategorier och betraktar naturen sjelf blott såsom ett moment deraf.” Det förra rörer egentligen den Hegelska speculationens förhållande till Naturphilosophien i inskränkt mening eller den Schellingska. Men utan tvifvel är det icke häruti — eller uti fasthållandet af den empiriska verklighetens lefvande halt — som den Hegelska Naturåsigten har företrädet för den Schellingska; tvärtom, genom sin åsigt af naturen, såsom ett idéens affall från sig sjelf, såsom en vanmakt att fatta det rena begreppet, samt genom det misskännande af den individuella och sjelfständiga, utöfver de metaphysiska kategorierna liggande, naturbildningens väsende, som detta innehåller, lider den af den mest stela och torftiga formalism, hvars förtjenst blott är, att mindre villkorligt förfara i sitt aprioriska schematiserande än den Naturphilosophiska Skolan. Efter en flygtig betraktelse af Läkarekonstens särskilda rigtningar och den speculativa vetenskapens förmåga, att medelst angifvande af begreppet och dess bestämningar utveckla och dermed försona motsatserna, öfvergår Förf. till ”den abstrusaste och dock gångbaraste af all själsverksamhet”, eller *Mathematiken*, och söker visa, huru denna vetenskap, trots dess benägenhet att inom qvantitetens kategori strängt afsluta sig mot hvarje annan kunskapsart, måste erkänna vigten och inflytandet af sådana tankbestämningar, som den ”att quanta discreta tillika äro continua, och continua tillika discreta”; huru i allmänhet den speculativa Logiken åt denna vetenskap gifver utvidgning och säkerhet, i det den immanent bevisar, att ”det qvantitativa objectet uti sin abstraction ifrån varats andra bestämning eller qvaliteten, icke låter fasthålla och realisera sig”, samt i afseende på den oändliga Serien, ”det sämsta uttryck af oändliga storheter”, ådagalägger, att denna qvantitativa oändlighet är en brist, som söker sitt ”Jenseits” utom sig.

Öfvergående till allmännare och mera allmänt bekanta sphärer, dröjer Förf. vid *Philologien* samt *Historien*. Philosophiens förhållande till den sednare och den reduction af allt menniskolif till orientaliskt, grekiskt, romerskt och germaniskt, som den med denna företagit, affärdar Förf. nog kort, blott anförande, att för att inse dessa kategorier, måste vi ”å ena sidan uti frihetens begrepp se den immanenta lagen eller det nödvändiga, såsom det förnuftiga”, å andra sidan lära känna ”de abstracta elementens närmare bestämningar uti Folkens individuella existens.” Afdelningen slutar med angifvande af den

närvarande Philosophiens förhållande till tidens allmänna bildning och särskildt till Poësien. Såsom den högsta spetsen af denna betraktar Förf. Ironien, "hvilken låter alla menskliga andens rigtningar drifva sitt väsende, och erkänner dem så vida, som den i dem alla finner sanning, men förnekar dem ock, emedan de icke äro sitt föremål mäktiga." Denna Ironi, "som erkänner den verkliga verlden såsom det skönas hem", måste dock ej förvexlas med den "som jagar efter ett fjerran Ideal, hvilket den vet öfver sig, och berusar sig i det outsägliga och oändliga." Men ehuru Ironien på tidens culminationspunkt "uti sig sjelf finner tillfredsställelse, och hvilar på tillförsigten om en slutlig försoning af alla förvirrande motsatser", så blifver dock denna tillfredsställelse på andra sidan om verkligheten; eller "ehuru det är en tidens grundtanka, att formen utgör ett nödvändigt villkor för tillvaron, eller individuellt tillkommer innehållet, så måste dock hvarje form såsom sådan, emedan den är ändlig, göra innehållet afbräck." Men — om det ligger uti begreppet af negativitet, att den icke blifver stillastående, utan går vidare — så "ligger uti hvarje sannt lefvande framställning icke blott den negation, som bestämmer, begränsar o. s. v., utan äfven den, som går utöfver gränsen och negerar den, hvarigenom Ironien först kommer till sin högsta sanning, hvilande på denna fortskridande negativitet." Till följd häraf måste ett moment infinna sig uti konsten, uti hvilket det abstracta på andra sidan liggande upphäfves, och framställningen således är omedelbart tillfredsställande; det är detta moment, som Goeschel anser representeradt af Goethe. Det är således uti denne och Hegel, "den sistförflutna tidens båda korypheer, som Poesien och Philosophien räckt hvarannan händerna till firande af en försoning emellan Innehåll och Form" och "Philosophien instämmer när Poesien sjunger: ""Vet, att Musernas gunst utlofvar oförgängligt innehåll i fullt bröst och formen i rik anda.""" För att bestyrka detta, söker han corrigera den æsthetiska theori, som hufvudsakligen ligger till grund för tidens bildning, genom den Hegelska åsigten af det sköna, enligt hvilken den är "det Sanna uti dess behöriga form." Vi frukta dock, att uti ingen punkt låter tidens bildning svårare corrigera sig och bringas i öfverensstämmelse med de åsigter, som den Hegelska Philosophien sökt göra gällande, än uti denna. Då nemligen denna Philosophi uti det speculativa innehållet sätter begreppet af hvarje poetisk eller i allmänhet idealisk skapelse, och således låter det sköna uti sig

högsta mest fulländade form sammanfalla med det sanna, eller den logiska idéen, af hvilken den uti sina lägre gestalter blott är en ofullkomlig och tillfällig iklädnad; så tenderar densamma, conseqvent utförd, att uppsluka och tillintetgöra all skön konst såsom en lägre grad af bildning. Den kan således aldrig erkännas af en mensklighet, som för det sköna fordrar idealisk af den blotta reflexionen oberoende sjelfständighet. Hvad begreppet af den æsthetiska Ironien beträffar, såsom sammanfallande med den speculativa idéens negativa ställning mot de den concreta verklighetens gestalter, uti hvilka innehållet ej kommit till full enhet med tankan, så kan den så mycket mindre erkännas af konsten, som denna såsom Humor sjelf är negatift rigtad emot den dialectiska negativitet, som uti den postulerade enheten emellan tankans process och den reella verlds-processen framställer sig såsom det högsta och sista. Konsten kan vara rigtad emot eller omfatta denna speculationens negativitet, utan att derföre sammanfalla med den Ironiens subjectiva fåfänga, hvaremot Hegel rättvist polemiserat, ehuru icke utan att till någon grad misskänna de förmenta representanterna af denna Ironiens subjectivitet (Tieck, Solger o. s. v.). Äfven är anledning att tro, att Goethe sjelf skulle hafva protesterat emot den bekräftelse på denna åsigt af konsten och dess humoristiska rigtning, som man trott sig finna uttryckt uti hans poetiska alster. Men det har i allmänhet varit den store skaldens öde, att, under det han af somliga blifvit moraliskt eller religiöst förkättrad, af andra åter oupphörligen citeras till bekräftande af någon viss speculatif verldsåsigt; särdeles har detta varit fallet, såsom bekant är, hos Hegels anhängare.

Uti den andra Afdelningen (sidd. 50—90) — "zur Einsicht" — gifver Förf. en framställning af den Hegelska Philosophien, eller Philosophien i sig sjelf uti sina allmännaste element och resultat; en framställning, som med mera fog torde hafva bort förutskickas före den föregående utsigts-afdelningen. Utrymmet tillåter oss icke att här följa Förf.; och en grundritning af denna grundritning skulle svårligen hafva något interesse för den, som ej förut gjort bekantskap med denna speculations principer och förfaringssätt. Denna framställning, i allmänhet klar, lefvande och omfattande, vittnar att Förf. ej blott uppfattat mästarens ord utan äfven anda; den går ut på att visa, att denna Philosophi lyckligen öfvervunnit den dualism eller skillnaden emellan Vara och Tanka, hvarmed

speculationen länge plågats; att abstractionen är första steget dertill, hvilken förer till begreppet af negation, som utgör häfstången för den speculativa dialektiken, nyckeln till denna Philosophies gåta, pulsen och hjertslaget af dess lif. Då negationen tillika är den grund, som negerar den genom den frambragta differensen, så uppstår deraf kategoriernas triplicitet: den grundform, medelst hvilken all dualism återvänder till enhet. I öfverensstämmelse med denna trehet utvecklar Förf. begreppet af det rena eller logiska Varat, såsom det genom abstraction från alla bestämningar företer sig, af dess öfvergående uti Väsende och Begrepp eller Logikens trenne kategorier, hvilka åter, enligt den immanenta negationens lag, upplösa sig hvar och en uti lika många encykliska kretsar, som förhålla sig till hvarandra såsom concentriska banor. Mindre nöjaktigt framställd är sjelfva öfvergången från Logiken till Naturens och Andens Philosophi; dock söker Förf., sedan den uti de allmännaste grunddrag tecknat articulationen af den concreta verklighetens sphärer, uppvisa den specifiska åtskillnaden emellan de logiska kategorierna och de i denna verklighet framträdande bestämda moment eller det plus af concretion, som vi erfara uti det verkliga, empiriskt gifna phänomenet. Till närmare insigt uti denna skillnad emellan den logiska Idéen och den absoluta Anden i sin fullhet och bestämdhet, anförer Förf. en särskild concret bestämdhet ur tiden och rummet, nemligen närvarons moment, såsom det fulla energiska varat, såsom den enhet, uti hvilken de spridda membra blifva concreta och verkliga. Han visar dervid anledningen till den anklagelse, som man gjort den speculativa Philosophien, att gudlöst blott erkänna det närvarande och neka en annan verld (Jenseits), eller hvad som är föremål för vår tro och hopp; och söker rättfärdiga henne dermed, att i sjelfva verket detta här eller det närvarande är focus för alla strålar, och hvar och en vill, att detta på andra sidan må upphöra att vara det, och blifva närvarande, hvarigenom således en annan verld nekas och närvaron kommer till heder; — en tolkning, hvilken dock ej fullkomligen synes öfverensstämma med den sanna och oförfalskade föreställningen om en individuell odödlighet och menniskans förklaring uti ett evinnerligt lif. Denna tolkning kan åtminstone föranleda det gröfsta missförstånd; såsom man äfven nyligen sett det inträffa i de bekanta Richterska skrifterna öfver odödligheten, den Hegelska skolan till stor förargelse. Detta speculationens resultat eller fasthållandet af det närvarande såsom det högsta och enda

uppvisar Förf. slutligen uti Goethe, och i allmänhet uti den poetiska ironiens fulländning; samt belägger det slutligen med åtskilliga Skriftens ställen, der dock en sund och oförvillad exegetik torde vara benägen att förklara Förf:s tydning för ett sinnrikt spel med logiska bestämningar.

Insigten uti den speculativa Philosophiens väsende vidgar sig i den följande afdelningen (sidd. 91—128) till Utsigt öfver den närvarande tiden och dess behof, samt Philosophiens speciella bestämmelse i afseende på dessa. För att vinna denna utsigt, företager Förf. en granskning af de svårigheter, som göra tiden mindre tillgänglig för den sanna speculationen — för dess mödor, ej mindre än för dess resultat. Den första svårigheten finner han "i omedelbarheten af det omgifvande gifna", hvilken omedelbarhet så vida är tanklös, eller fördom, som vissheten icke är grundad på förmedling eller på den rena och sjelfständiga tankans verksamhet. Nödvändigt är derföre, att skilja emellan det naturliga och speculativa tänkandet, särdeles som det förra alltför ofta oförmärkt blandar sig i det sednare. Det naturliga är den första ännu råa förmedlingen, som ännu är behäftad med omedelbarhet; det sednare åter är den absoluta förmedlingen eller förmedlingen genom sig sjelf, hvilken lika så väl förutsätter Varats immanens i Tänkandet, som det sednares superioritet. Philosophiens första fordran är att abstrahera icke från innehållet för vår kunskap, utan ifrån de gifna formerna, eller från subjectiviteten; och den philosophiska kunskapen är intet annat än föremålets upptagande och upplösning uti tankans form. I sammanhang härmed står, enligt Förf., en annan oafvislig förutsättning för en grundlig insigt uti Philosophien: nemligen att förstå den identitet af Vara och Tänka, äfvensom identitet af Realitet och Förnuft, som denna förkunnar, och hvilka enheter äro sjelf identiska, och tillika särskilda potenser af ett och samma. Det är, såsom bekant är, genom det conseqventa genomförandet af denna enhet eller genom stegring af den abstracta formalismens process till verldsdialectik, som detta System utgör en (logiskt) absolut Idealism, utgör en formellt omfattande och bestämd fulländning af hvad förgående tänkare dels uti begreppet af en abstract enhet blott fragmentariskt utfört, dels uti den philosophiska åskådningens mystik villkorligen förutsatt. Men — äfven med erkännande af det methodiskt förtjenstfulla häruti, af den beundransvärda skarpsinnigheten, conseqvensen och ihärdigheten i detta genomförande af speculationens idealistiska moment och af de frukt-

bärande följderna, kan dock fråga väckas, såsom den äfven af fördomsfria forskare blifvit väckt, huruvida denna identitet af Tänka och Vara uti detta System är annat än en förutsättning, som är obevist, och som icke kan bevisas utan cirkelgång, eller utan att uti hvarje särskildt membrum æquationis inlägga hvad som skulle bevisas. Denna fråga rörer således svårigheten, att antaga Systemets princip utan föregående, och såvida utom Systemet liggande undersökningar, eller att uti den rena tankans sjelfutveckling finna icke blott det formella villkoret för, utan det concreta innehållet af all verklighet — gudomlig och mensklig, naturlig och andelig —; och denna svårighet synes Förf. lika litet i hela sin skärpa uppfattat, som på ett tillfredsställande sätt hafva löst. Ty icke är densamma löst dermed, att den förklaras blott för subjectif eller grundad i mängdens vana, att söka "tanken blott uti sig, icke utom sig, att blott tro sig, icke objectet", att icke kunna höja sig till begreppet af negation, och icke inse "att den negerade tanken till sitt väsende dock tillhörer tankan" o. s. v. Och då Förf. anser ett lyckligt ögonblick kunna häfva detta missförstånd öfver det substantiella Tänkandet, "som har sitt föremål i sig sjelf, i den absoluta idéen, i det denna fattas såsom öfvergripande subjectivitet", påminner detta om den intellectuella åskådningen, öfver hvars villkorliga subjectivitet den rena idéens lära anser sig vara vida höjd. — Det samma gäller äfven om Förf:s bemödande, att åskådliggöra den beryktade Hegelska satsen om enheten af det verkliga och det förnuftiga. Ty det heter: "att det verkliga blott så vida kan inses af förnuftet, som det sjelft är förnuftigt, och således nödvändigt; men det verkliga åter är nödvändigt, så vida som det af förnuftet efter dess kategorier bestämmes, och det är i denna nödvändighet fritt, så vida det bestämda är identiskt med det bestämmande d. ä. så vida det verkliga är förnuftigt" o. s. v. Men härmed har Förf. i sjelfva verket icke kommit utöfver den logiska nödvändighetens torftighet. Dock svårigheten låg ej deruti; ty att all lefvande verklighet blott under förnuftsform kan af detta förnuft uppfattas och bestämmas, torde ingen haft svårt att inse; men deremot så mycket mera, att denna form äfven vore innehållet, den logiska sjelfbestämningens nödvändighet identisk med den lefvande, verkliga, individuella friheten. — I sammanhang härmed står Förf:s förklaring af det tillfälliga, och dermed äfven af det onda, såsom icke-verkligt — det må nu vara "blott för oss, eller

relatift tillfälligt", eller ett "blott sken, en skugga af det som är verkligt", eller "som sjelft icke är verkligt, men häftar vid verkligheten, såsom en motsats." Här hade dock fordrats en närmare undersökning af det moraliskt ondas natur, och dess förhållande till det ändliga i allmänhet. Ty såsom man å ena sidan emot denna Philosophi anmärkt, att den uti sitt begrepp om naturen eller i allmänhet om all individualitet, såsom den vore blott ett moment uti den alltförtärande verldsprocessen, och således upplöste sig i motsägelse, utsäger fördömmelse öfver hela skapelsen, så kan man å andra sidan mot det så fattade begrepp af det onda, såsom logisk motsats, anmärka att det på detta sätt, såsom det synes, förblandadt med det ändliga i allmänhet — den sig oupphörligen sättande och åter upphäfvande motsägelsen af allt phänomeniskt väsende — förlorar sin egendomlighet, imputabilitet och straffvärdhet. Man inser sålunda icke skillnaden emellan creatur i allmänhet, och det affallna, det återlösta o. s. v. creaturet. I sjelfva verket har denna åsigt af det onda hos åtskilliga denna Philosophies anhängare t. ex. Blasche uti hans skrift: "das Böse im Einklang mit der Weltordnung" conseqvent utvecklad fört till det resultat: att det enskilda, det individuella redan såsom sådant eller genom sin formella åtskillnad från Guds enhet är ondt; och att hvarje utveckling af individualiteten är blott ett fortsatt affall, ett oupphörligt syndande; till följd hvaraf äfven det onda förklaras för skapelsens rot, för det första uti tingens utveckling; hvarföre det individuella straffas genom en fortfarande annihilation, hvilken i döden, såsom den abstracta enhetens återställande, får sin fulländning. Mot dessa nihilistiska, menskligheteus dyrbaraste interessen djupt sårande slutföljder skulle väl Hegel sjelf protesterat. — Men det sätt, hvarpå han t. ex. uti den sednaste upplagan af sin Rätts-philosophi sökt uppvisa nödvändigheten af det onda, vittnar dock, trots all dervid ådagalagd skarpsinnighet och dialectisk fintlighet, om svårigheten, att i detta system för det onda finna någon annan plats än, som det ändliga der har, såsom ett oupphörligen försvinnande moment uti den oändliga process af sig bildande och ånyo upphäfvande motsägelser, hvilken utgör den gudomliga skapelsen och den menskliga verkligheten. — I sammanhang härmed söker Förf. vederlägga ett mot den Hegelska speculationen ofta förekommande inkast, att enligt denna "Gud är menniskan, då menniskan är det högsta, den absoluta personligheten." Vederläggningen går ut på att visa, att menniskan såsom creatur

visserligen är skapad, men att denna dock förutsätter menskligheten eller den oskapade menniskan, hvilken är en afbild af det gudomliga väsendet, en reflex af dess herrlighet. Häraf drar nemligen Förf. den slutsats, att "menniskan sjelf eller urmenniskan är Gud sjelf, och Gud menniska, emedan han är person; ty efter denna personlighet har Gud skapat menniskan, hvilken såsom creatur lika litet är menniskan sjelf, som hon är Gud." Man skulle blott kunna tillägga: lika litet som Gud — in abstracto, eller den absoluta idéen" — är den lefvande, christlige Guden i sin öfversvinneliga fullhet och herrlighet. Ty personligheten, så den gudomliga som den menskliga, är hvad som egentligen fattas detta System. Väl är det genomträngdt af Andens begrepp, men det stannar vid begreppet af tankans eller sjelfmedvetandets och frihetens oändliga act, dess eviga flödande eller process; förgäfves söker man der monaden, individualitetens egentliga medelpunkt och kärna. Häraf äfven omöjligheten att förklara förhållandet emellan den gudomliga och den menskliga Personligheten. I afseende på Guds personification får Ref. för öfrigt hänvisa till Hegels Religionsphilosophi, som framställer ett för sin skarpsinnighet och conseqvens beundransvärdt, om äfven till sina resultat fruktlöst, försök, att ur detta systems abstract-metaphysiska anda och principer förklara den Christna treenighetsläran.

Utrymmet tillåter oss ej dröja vid Förf:s betraktelse öfver den historiska principen, såsom den der dels realistiskt söker garantera objectiviteten, dels practiskt yrkar fortgången uti oändlighet. Det är dock mindre uti den historiska verldsåsigten än uti den öfver hela samtiden utbredda Materialismen, som Förf. finner det mäktigaste hindret för ett allmännare antagande af den speculativa Philosophiens läror. Denna materialism finner han uti rädslan "för Anden, såsom för ett spöke", en rädsla, som bestämdt och polemiskt framträdt hos Jacobi uti den bekanta ironiska prophetian om den tid, som skall komma af förnuftets triumph, vetandets fulländning, "då vi skola tro på spöken, och sjelfve vara såsom Gud, vetande att väsendet är öfverallt, att det kan blott vara spöke." Ett djupare begrundande af Jacobis läror torde dock visa, att det anti-idealistiska deruti, fasthållandet af det sinnliga medvetandet såsom adæqvat kunskap, och polemiken mot all reflexion, mindre har sin grund uti materialism, än uti spiritualism, eller uti hans förnuftsåskådning af det öfversinnliga; ehuru speculatift outvecklad denna förblef. Den öfverklagade

Materialismen finner Förf. för öfrigt uti alla tidens sträfvanden, uti dess ytlighet i tänkande och vetande; uti uppfattandet af uppenbarelsen såsom ett isoleradt historiskt factum, och uti den otro, som förtviflar på andans kraft. Men — då Förf. uti Poesien finner en rest af materialism, emedan "ej uti konsten, utan uti försvinnandet af dess skapelser, det gudomligas uppenbarelse sökes", så kan man ej annat än finna denna anklagelse besynnerlig hos anhängaren af en Philosophi, som, uti det sköna blott seende ett symboliskt täckelse af det sanna, uti konsten blott en ofullkomligare framställning af den absoluta idéen, hvilken blott i den rena tankan finner sitt adæqvata uttryck, måste i och med sitt, d. v. s. den till logisk objectivitet renade speculationens, framträdande betrakta konsten och dess skapelser såsom ett längesedan tillryggalaggdt stadium af den menskliga bildningen. — För öfrigt uppvisar Förf. tidens materialistiska anda uti de politiska theorierna, i "Hallers nitälskan mot Staten såsom ett modernt tanketing", ej mindre än uti den abstracta Liberalism, som "icke tror på rättens osynliga makt, och sedens mäktiga inflytande", och derföre "blott genom ett skrifvet papper och sjelfgjorda kamrar anser sig skyddad emot Furstens öfvermakt"; och slutligen uti den experimenterande Naturvetenskapens särskilda grenar. Men då, trots denna nedslående framställning af tidens uti den döda massan och den torra prosan fästade sträfvande, Förf. likavisst uti Tankan finner dagens egendomliga lösen, och således uti Philosophien den högsta spetsen af dess bildning, så synes detta innebära en motsägelse, hvars sken Förf. undgått, om han närmare tagit i betraktande tidens antimaterialistiska symptomer, dessa må nu yttra sig uti den subjectiva Idealismens sväfvande föreställningssätt, eller uti den religiösa Spiritualismens och Mysticismens omedelbara hängifvelse åt det öfversinnliga, eller uti den historiska verldsåskådningens innerlighet. Tilläfventyrs skulle en sådan betraktelse hafva visat, att, såsom det icke blott är uti materialismen, som den speculativa Logikens system funnit ett verksamt motstånd, så är det icke denna upptuktande och skärpande Philosophies förtjenst ensamt, om tiden sjelf inom sig äger motgift emot den trosfattigdom, hvaraf den länge lidit. — Betraktelsen öfver Philosophiens inflytande på tiden öfvergår slutligen till en lefvande erinran "om den man, som i denna tid var af Försynen anställd uti vetenskapens svåraste och högsta värf. och med kärlekens och trohetens outtrötteliga nit deråt offrade sitt dyra lif", hvarvid äfven en tacksam gärd eg-

var den skald, "som i döden följde den yngre tänkaren, sedan han i lifvet föregått honom, för att i bilden bringa till föreställning, hvad som derpå skulle förklara sig till begrepp."

Ej mindre värdigt börjar den sista afdelningen (sidd. 127 s. ff.) eller Apologien, sålunda: Ännu dröjer Philosophien, hvilken väsendtligen är hugkomst, vid sin trognaste tjenares graf, som den derföre icke har förlorat; hon dröjer vid hans graf, för att hvila ut ifrån dagens högljudda larm och i förhoppning, att stormen skall gå öfver. Det är stilla och lugnt vid den friska grafplatsen, och vi mente redan, att nu sanningens stämma försonande skulle tränga igenom. Men då upphäfver sig rundt omkring sorlet af hvarannan motsägande meningar högljuddare än någonsin, och larmet argare än förr. Hvem kan stilla stormen? Vändande sig emot dessa Philosophiens motståndare — från hvilka ensamt han förmenar larmet komma — "hvilka söka Philosophien i grafven, emedan de icke känna hennes lif, förklara henne för utlefvad, för död, och ändock icke upphöra att mörda liket" — anser han dem visserligen blott kunna vederläggas af sjelfva Systemet. Men då detta af dem blifvit så misshandladt och subjectiviseradt, och han tycker sig i sorlet förnimma en ren, klar och uppriktig stämma, så företager han sig att besvara några af de mot detta System anförda hufvudinkast. Vi igenkänna deribland dem, hvilka J. H. Fichte uti en af sina sednare skrifter framställt. Förf. slutar emellertid i en mild och försonande ton: "Bedröfvande är denna kamp, emedan vi blott ogerna uppträda emot en värd personlighet, uti hvilken vi tillika hafva att erkänna den allvarliga sanning, hvilken öfverallt uppenbarar sig, der vår motståndare uppgifver sin negativa ställning och med denna den olycksaliga kampen emot Philosophiens allmänna System, hvaraf han sjelf tillegnat sig sin del. Men det mest smärtande är dock den erfarenhet, som här tyckes förnya sig, tills den åter upphäfves, den erfarenhet, huru anden alltid känner åstundan efter den enskilda anden, och likvisst af denne afvisas, och icke kan komma till honom — till dess Pingstfesten kommer."

Die Hauptgebrechen der deutschen Philosophie als Wissenschaft, und wie dieser Zustand dem neu-auf-

strebenden Geiste der Verfinsterung zu statten gekommen. Jedem wahren und selbstdenkenden Freunde des Bessern in Deutschland! Von Dr. J. Salat, ordentl. und vieljährigem Prof. d. Phil. an d. ehemal. Univ. zu Landshut. Stuttgart. 1834. 247 sidd. gr. 8:o.

Uti finalen beklagar sig den "mångårige" Professorn deröfver, att hans många skrifter hittills hvarken följts af motsägelse eller bifall. Detta factum kan visserligen icke bestridas, och det är onekligen ett hårdare öde för en verldsförbättrande Philosoph, att blifva icke-känd, än att blifva misskänd; men Salats-philosophien kan trösta sig dermed, att den delar samma öde med så många af de gengående medsystrarne ifrån den Jacobisk-Kantiska perioden. Förf. utgår derifrån, att Philosophien är "en första Sakvetenskap", förbiseende såsom det tyckes, att då äfven sak är ett begrepp, han med denna definition åt Philosophien ej vindicerat någon objectivitet. Han anser den såsom sådan oumbärlig till menskligghetens fria utveckling; och han finner grunden till den missaktning, som träffat Philosophien i allmänhet, äfvensom dess fruktlösa bemödanden uti en dels dess object, dels dess subject rörande hufvudbrist. Den förra eller den objectiva bristen ligger uti "icke-fördelningen eller icke-åtskiljandet af objectet i det öfversinnliga och sinnliga, eller det metaphysiska och physiska, så att blott det första kan anses för egentligt föremål för Philosophien"; den andra eller subjectiva ligger uti "icke-uppfattningen af det ethiska subjectet, och följaktligen icke-afdelandet eller icke-åtskiljandet af subjectet i det ethiska och det logiska." Dessa satser söker Förf. upplysa och stärka med polemiska hänvisningar och anfall emot all helt- eller halft-idealistisk philosophi. Med anledning häraf uppkastar och besvarar Förf. slutligen den frågan, "huru denna vår första Sakvetenskaps tillstånd kommer den nyuppsträfvande Obscurantismen af hvarje färg, så väl den i norr herrskande Hegelianismen som den i söder rådande Frans-Baaderianismen och Schellingianismen eller Uppenbarelsens Philosophi, till godo." Vore den Salatiska dogmatismen äfven grundligare och mindre platt än den i sjelfva verket är, så är dock framställningen alltför rhapsodisk och ovetenskaplig, alltför mycket afbruten af personliga reflexioner och enskilda utfall för att kunna verka på den lugne och fördomsfrie läsaren. Ref., med all aktning för

den bedagade Förf:s välmenande och oförskräckta nit, fruktar således, att denna skrift kommer att i likhet med så många andra af samma hand gå en snar och evig glömska till mötes.

Hegel. Sendschreiben an den Hofrath und Professor der Philosophie Herrn Dr. Carl Friedr. Bachmann in Jena von Dr. Karl Rosenkranz, Prof. der Philosophie in Königsberg. Königsberg. 1834. 140 sidd. gr. 8:o.

Prof. Rosenkranz, redan länge känd såsom en högst insigtsfull och skicklig — måhända blott för mycket mångskrifvande — Commentator af det Hegelska Systemet och tillika såsom en human och fördomsfri skriftställare, har denna gång upptagit den af Bachmann utkastade stridshandsken, och i denna polemik förfarit med en mera skarpt ironisk och föraktfull ton, än man är van att anträffa hos honom. Han rättfärdigar sin kritik dermed, att han anser ett besvarande af den Bachmannska skriften "über Hegels System und die Nothwendigkeit einer nochmaligen Umgestaltung der Philosophie" för motståndaren sjelf "i moraliskt hänseende nödvändigt, på det denne må komma till insigt i sitt ytliga förfarande, och till ånger, om det är möjligt, öfver sin lättsinnighet", och att han dessutom anser "publiken behöfva någon upplysning om det rätta förhållandet." Bestridas kan det visserligen icke, att den Bachmannska skriften, man må för öfrigt om det Hegelska Systemet hysa hvad öfvertygelse som helst, förtjenar en allvarlig tillrättavisning, då den i stället för att försätta sig på sjelfva Systemets ståndpunkt och bedömma det i förhållande till speculationens så föregående och föranledande, som efterföljande, densamma förklarande och i sig upptagande moment, blott bemödat sig att derur draga vidriga och revolterande conseqvenser, att förkasta de ur den dialectiska uppränningen lösryckta satserna, och i allmänhet att använda en vetenskapsmannen och särskildt Hegels fordne "tacksamme"-lärjunge ovärdig bokstafsjagt, under det gröfsta missförstånd om den inre andan och betydelsen af Systemet och dess delar. Rosenkranz följer sin fiende steg för steg, handlar således först om Philosophien i allmänhet, vidare om det Hegelska Systemets method och om Logiken, öfvergår derifrån till Na-

turphilosophien och ändtligen till det ideella gebitet eller Andens Philosophi. Slutet är egnadt åt ett försvar för den Hegelska Skolan, hvarvid äfven meddelas några ställen ur den artikel i Berliner Jahrbücher, hvari Förf. annoncerat Hegels Sämmtliche Werke. Äfven för dem, som ej i alla hänseenden dela Förf:s enthusiasm för det Hegelska Systemet, och som, erkännande det djerfva och storartade deri, dock finna ett stort deficit, hvilket det tillhör en mera lefvande och fulländad speculation att fylla, skall sannolikt denna stridsskrift genom den varma öfvertygelse, hvaraf den bär prägeln, och genom den gedigna och snillrika framställningen, äga ett ganska högt interesse.

Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht von F. J. Stahl. Zweiter Band. Christliche Rechts- und Staatslehre. Erste Abtheilung. Heidelberg. 1833. 344 sidd. 8:o.

Den historiska Skolan i Rätts-vetenskapen har hittills saknat sin Philosoph. Den åsigt, som derföre ligger till grund, är hufvudsakligen en innerlig och lefvande åskådning af "den stilla och hemlighetsfulla utveckligen i allt menskligt föreställningssätt och alla samhälliga Tillstånd, Folk, Rätt, Stat o. s. v., liknande plantans tysta, omärkbara växt." Men denna grundåskådning har icke blifvit utbildad till en philosophisk åsigt af hvad som är godt och rätt i de samhälliga Inrättningarne, eller till ett Rätts-philosophiskt System. Väl hafva utur denna grundåskådning vissa principer härflutit, som denna Skola sökt göra gällande. Sådana äro, att den förklarar all positif rätt ur inre utveckling af de i ett folksmedvetande liggande krafter, att den erkänner Vane-rätten såsom sjelfständig Rättskälla, att den i den vetenskapliga behandlingen uppfattar Rätten i sin oafbrutna continuitet såsom Rättshistoria, och att den uttolkar hvarje Rättssats utur sjelfva Rätts-Institutets inre drift, icke ur allmänna för densamma yttre Regler. Äfvenså utgör i afseende på Staten denna Skolas ledande grundsats: vördnad för det bestående, mensklig försynthet och varsamhet i förändring deraf, och tillförsigt till den högre makt, af hvilken man har att vänta det bästa och säkraste; men hvars ledning den dock icke ensidigt såsom Le Maistre, Adam Müller m. fl., — hvilka man origtigt hänfört under

samma kategori — blott ser uti de offentliga, särdeles de andeliga auctoriteternas handlingar, utan hufvudsakligen i den inre bildningen och förändringen. Men dessa grundsatser voro dock hittills icke utförda till ett sammanhängande System, ehuru vigtigt bidrag Savignys bekanta skrift — då man nemligen abstraherar från den mera speciella polemiska syftningen — dertill synes innebära. Denna stora lucka har nu denne snillrike författare sökt fylla på ett sätt, som af en fortsatt skriftställare-bana gifver anledning till de största förhoppningar. Den första delen af hans Rätts-philosophi hade till föremål att framställa i historisk följd de särskilda hufvudgestalter, hvarunder denna vetenskap uti olika cultur-perioder framträdt: den ideala och empiriska Rätts-philosophien hos Grekerne, den abstracta eller Naturrätten hos de nyare till och med Fichte, den pragmatiska Rätts-philosophien eller den nyare politiken samt den historiska Rätts-vetenskapen, såsom den utvecklat sig hos Schelling och Hegel. Det märkvärdigaste af hela denna del är utan tvifvel antydningen af den Schellingska Speculationens sednaste utvecklingsform enligt Philosophens under de sista åren i München hållna Föreläsningar; såsom den företrädesvis religiöst historiska uppfattningen af Rätt och Samhälle, äfvensom polemiken emot Hegel samt i allmänhet emot den rationalistiska åsigten af Lifvet, hvilken polemik, om den äfven till förfaringssättet skulle synas alltför mycket desultorisk och stundom mindre billig och rättvis, är utmärkt lika mycket af snille och skarpsinnighet, som af djup och grundlig forskning.

Detta andra Band eller rättare andra Bands första afdelning framställer den positiva sidan af Förf:s åsigt eller den christliga Rätts- och Statslärans System. Efter en föregående litterär-historisk Inledning, som i korta men träffande drag skildrar den antirationalistiska eller religiösa rigtningens hufvud-representanter så väl i den blott contrarevolutionära, som i den historiska gestalten, framställes i den första boken den philosophiska grundläggningen. Föremålet för den första afdelningen blir sålunda Guds Personlighet såsom Verldens och Vetenskapens princip. För att härifrån aflägsna charakteren af tillfällighet, utan att medgifva en abstract förnufts-nödvändighet, bestämmes först begreppet af Guds frihet, såsom "ett skapande Val" i motsats emot det negativa begreppet af frihet, "att följa den egna exsistensens lag"; hvarvid Ratio-

nalismen — i Spinozas substans, Kants förnuft, Hegels dialectiska process stadnar, och hvilket begrepp uppgår i nödvändighet. Dock är detta val ej att tänka såsom ett val emellan godt och ondt, hvilket icke finnes hos Gud, och som är en motsägelse emot friheten. Den är dock ingen tillfällighet. Ty (Kap. 2) "all personens, så den gudomligas som den menskligas verksamhet består i en reproduction af det egna väsendet, ehuru på oändligt mångfaldigt sätt"; hvaraf följer, att "hvarje handling måste hafva en bestämd charakter, bära vittne om en bestämd ande." Men — om "Guds väsende, såsom det uppenbarar sig i Skapelsen, är en fullhet af de mångfaldigaste krafter och egenskaper", så är den kraft, "som uppehåller och förbinder de öfriga och gifver deråt deras egentliga kärna" Kärleken. Denna är "Guds innersta väsende." Men (Kap. 3) "hvad Gud i sin frihets outgrundliga djup urbörjande fattar, för att såsom afbild af sitt väsende, som han älskande deråt meddelar, kalla till exsistensens ljus, det omsluter han tillika och beherrskar såsom sitt eget genom Anden d. v. s. genom Medvetande och Afsigt." Det är dessa tre krafter; det oändligt skapande valet eller friheten, det egna väsendet eller charaktern, och det beherrskande medvetandet, "ur hvilkas oupplösliga sammanverkan, beslutet och handlingen framgå hos menniskan." Men — (Kap. 4) dessa trenne åtskillnader i hvarje person, "äro icke att betrakta såsom de tre i Gud åtskilda personerna." Dessa "äro nemligen icke blotta väsenden, och hvarje af dem tillkomma dessa trenne relationer, såsom nödvändigt tillhörande begreppet af person." Ty "Gud fadren är verkligen den, som skapar och oändligen väljer, den absolut började och viljande. Sonen är verkligen densammas väsende och innersta, Guds kärlek. Den helige Ande är verkligen Guds medvetande och beherrskande vilja. Men Sonen är af evighet af Fadren född till en sjelfständig person" o. s. v. För öfrigt är Guds personlighet med dess trenne åtskillnader hemtad "utur den omedelbaraste erfarenhet, utur betraktelse af oss sjelfva och verlden." Dock kan åskådningen af treenigheten "blott approximando vinnas", och är "mera en aning än en kunskap." — Den philosophiska speculationens historia har, i fruktlösheten äfven af de för öfrigt mest aktnings- och beundransvärda bemödanden att vetenskapligt deducera detta Christendomens mysterium, tillfyllest bestyrkt detta. En annan fråga kan dock blifva, huruvida häraf följer den inskränkning af vetenskapen till det skapade, som följande Kapitel innebär, och huruvida

denna icke till någon del står i motsägelse mot hela denna Rätts-philosophi. Det heter i detta (Kap. 5), att genom kunskapen om friheten är åt Vetenskapen anvisad dess plats. Men att lära känna Gud sjelf, är icke dess bestämmelse; utan att "blott uppvisa det genetiska sammanhanget emellan allt skapadt", hvilket åter i sin bestämdhet och individualitet "är föremål för Vetandet. Är Guds personlighet principen för verlden, såsom Förf. i det följande Kapitlet söker visa, och är det i sjelfva verket omöjligt att fatta skapelsens gåta, att vinna en klar och lefvande insigt i naturen, menniskolifvet, andeverlden o. s. v. utan att utgå från idéen af en skapande urpersonlighet, så är väl denna icke utesluten från vetenskapen, såsom varande på en gång dess grund och förklaring; men denna vetenskap är icke blott apriorisk utan tillika grundad på en lefvande, innerlig åskådning, på erfarenhet i detta ords högsta mening. Och så vida måste man medgifva, att Philosophien, ej mindre än de empiriska vetenskaperna, måste ovillkorligen vara "positift historisk." Men, heter det vidare, "emedan den betraktar verlden såsom en skapelse, naturen såsom en verklig historia, hela vårt gifna tillstånd såsom verk af en stor handling eller händelse, måste den nödvändigt vända ögat till dessa orsaker och föregående facta", eller "gå ut öfver vårt medvetandes närvarande tillstånd, för att försätta sig i det ursprungliga", d. v. s. Philosophien "måste vara speculatif." — Men trenne punkter äro att åtskilja i hvarje vetenskaplig kunskap: Individualiteten, Urbilden och Bestämmelsen. Kännedom om den förstnämnda är Åskådningen, "för hvilken begreppet blott är ett hjelpmedel." Urbilden, Bilden i Gud eller Ideen kan nu antingen vara en sådan, som redan är förverkligad, innan dess afbild skapades, eller kan den vara något tillkommande, följa efter afbilden", såsom t. ex. Staten och Kyrkan äro afbilder af det gudomliga rike, som en gång skall komma." Enligt den christliga föreställningen är ock menniskan Guds afbild, således Gud urbilden d. v. s. menniskans Idé; men han är icke menniskans Individualitet, äfven icke menniskans begrepp. Men — Bestämmelsen "är verksamheten i det hela, eller att veta, hvad hvarje ting i den allmänna verldsplanen skall uppfylla." Förf. har här med mycken skarpsinnighet sökt uppdraga skillnaden mellan trenne begrepp, hvilka — särdeles de tvenne sista — äfven i den vetenskapliga betraktelsen ej sällan förblandas. Hvad man här kunde önska, är att sammanhanget emellan dessa begrepp blifvit närmare utredt och bestämdt. Man måste nemligen inse,

huru individualiteten i alla dess yttringar configureras af sjelfva den gudomliga urbilden, som derpå satt sin prägel; och huru åter bestämmelsen är ett resultat af den idé, som i individet har sitt uttryck. En fullständigare framställning af dessa begrepps inbördes förhållanden hade varit så mycket nödvändigare, som i de philosophiska Systemerna hvart och ett af dem blifvit ensidigt utveckladt. Så blef t. ex. i Platonismen Idéen det exclusift herrskande begreppet, och äfven derföre ej tillräckligt utredt och skyddadt för missförstånd: hos Aristoteles åter se vi i motsats emot idéens rena Vara entelechiens begrepp ensidigt herrskande; i Leibnitz's Monadologi åter gör individualitetens begrepp sig gällande, utan att den teleologiska verldsbetraktelsen dermed kunde bringas i full samklang. I den platoniserande Natur-philosophien framträder Idéen djupare utvecklad, ehuru abstract hållen; hvilken abstracta rigtning i den Hegelska Metaphysiken fulländades. I den Neo-Schellingska Speculationen och dess representant Stahl, har Idéen, såsom vi se, erhållit en vid den gudomliga personligheten fästad lefvande, teleologisk betydelse. Men till insigt häri hade dock fordrats en fullständigare utveckling af individualitetens begrepp, såsom det visar sig i Naturens och Andens rike, såsom en genom inre sjelfutveckling uppenbarad idé eller gudomligt uranlag, oändlig bestämmelse; och af mången häraf beroende fråga t. ex. det directa sammanhanget emellan individualitetens starkare utprägling och det idealiska i Naturen, Historien och Konsten. Men en "systematisk kunskap består deri, att man känner alla ting i sin första orsak, och i sitt ömsesidiga förhållande." Och det sanna systemet beror "på det fria sammanhanget icke blott i sin början, att den första verkande orsaken, Gud och hans rådslut var fritt, utan äfven i hela dess fortgång. Friheten genomgår hvarje act af skapelsen och historien; med hvarje act deraf kommer genom det skapade väsendets Individualitet och sjelfständighet en ny orsak i verlden, som utur sig verkar, en ny medelpunkt, ett System i Systemet." Således Systemet "ett fritt, lefvande, aldrig afslutadt." — Då Gud skapade verlden till uppenbarelse af sitt väsende, så (Kap. 6) ville han "graduell utveckling i denna uppenbarelse." Såsom "allmänt underlag" gaf han åt sin Skapelse **Materien**. Denna är "Guds vilja, som i det skapade blifvit fast och frihetslös"; den är således "icke något från andan helt och hållet skildt, ett andra datum i skapelsen utom Gud, utan en yttring af Guds Anda." Men "i det Gud i det blott kroppsliga återgifver sitt eget väsende, fullheten

och det inre bandet af sina krafter, uppstår det organiska." Är "uti Organismen inneboende ett medvetande, som han skall tjena, så är den en Kropp", men den fulla afbilden af Gudomen är Anden — Menniskan. — Den andra afdelningen af den första boken har till föremål Menniskan och dess förhållande till Gud. Den menskliga friheten "är ingen absolut utan meddelad; och menniskan kan visserligen såsom fri och personlig handla efter sitt val; men Gud, som beherrskar henne, fordrar ett bestämdt handlande." Innehållet af Guds fordran är, "att menniskan är fullkomlig d. v. s. verkligen Guds afbild — Moralitet, och att hon med sin vilja förblifver i Gud — Religiositet; hvilka båda äro oskiljbara." — Då "menniskan ej kunde annat än ren och fri utgå ur Gud", så är det onda (Kap. 2) "en egen och ny skapelse." Möjligheten dertill ligger i "naturen af all lefvande framalstring." Det ondas verklighet "måste åter förklaras genom en illusion." Det var "lockelsen af menniskans egen personlighet och sjelfständighet, som förledde henne till synd." Först var det "inbildningen om fullkomlighet och gudalikhet, som frestade menniskan att lära känna den onda lusten", derpå "fängslade henne lusten sjelf, och i stället för att blifva herre öfver den, såsom hon hade tänkt, gaf hon sig till pris åt dess välde"; det inträffar sålunda "ej någon brist på medvetande, utan ett förvändt medvetande, ingen saknad af gudalik vilja, utan en upp- och nedvändning deraf." Ursynden bestod alltså icke i Immoralitet, utan i Irreligiositet; den var "ej affall från lagen utan affall från nåden." Ju sannare och mera tillfredsställande Förf:s åsigt af det onda är, med desto mera skäl hade man här väntat en framställning af det ondas särskilda hufvudgestalter. Den tillhör väl egentligen Sedoläran, men äfven för vissa delar af Rätts-philosophien t. ex. Criminal-rätten är den af vigt. — Genom Synden uppenbarades, hvad som utgör grunddraget af menskig frihet, "valet af godt och ondt." Men "valet af det onda är icke blott tillfällighet, icke blott brist på frihet, utan den är Ofrihet" eller "förvänd frihet." Menniskan kan blott "så vida återvinna sin frihet, som hon återvinner sitt väsendes enhet och säkerhet", och denna kan blott den gudomliga nåden bereda henne. Den "charakteristika ofullkomligheten af den menskliga friheten kan icke vara målet för hennes sträfvande"; och "valet emellan godt och ondt icke betraktas såsom ett godt." Detta tillstånd af ett val tillhörer emellertid tillräkningens begrepp; ty helgelsen har ingen tillräkning. — Efter Synden

förblef dock hos menniskan Guds beläte, Lagen, och Guds reala makt på sinnet, Samvetet" (Kap. 4). Men "samvetet lärer menniskan blott, att hon har en lag öfver sig, men icke hvari lagen består." Derföre måste den sanna lagen uppenbaras. Denna är dock otillräcklig, utan det fordras särskild nåd och helgelse. — Guds rättfärdighet (Kap. 5) är ett corollarium af hans personlighet; af denna åter följer straffets nödvändighet. Denna och dermed äfven lösningen af de skenbara motsägelserna ligger deri, att "den menniskans vilja, som i den onda gerningen uppkastar sig till herre emot Gud, måste i sin substans, eller i hvad hon såsom vilja vill, nedböjas, lida", hvarigenom "menniskan bibehålles i orubbligheten af det väsende, som hon såsom Guds afbild efter sin ursprungliga idé bör äga." Straffet är derföre hvarken hämnd eller vedergällning — Genom Försoningen (Kap. 6), som kommer af Guds barmhertighet, och som består i nådens återvändande, "blir straffet förvandladt i ett timligt." Men denna försoning eller rättfärdiggörelsen verkas genom "Christi offerdöd och delaktighet i honom medelst tron." — Den tredje afdelningen har till föremål Menskligheten och Riket. Redan (Kap. 1) "i första menniskan innehålles hela menskligheten enligt den gudomliga afsigten och åskådningen; men sålunda att den första menniskans skapelse blott är begynnelsepunkten, hvarigenom Gud fullföljer sin vidare production, så att hvarje sednare Individualitet är i afseende på den tidigare af honom tänkt, alltså efter den bestämd, men ändock är en ny egendomlig Guds skapelse." Härpå beror "den sanna Väsendesenheten, den enhet, hvilken menniskorna icke blott hafva i den gudomliga tankan, utan äfven i sitt eget reella ordsakliga sammanhang emellan hvarandra." — "Menskligheten (Kap. 2) är skapad, på det hon må vara Guds sanna d. v. s. eviga rike. Men ett tillstånd, helt och hållet motsatt Guds rike, har uppkommit genom menniskans handling; härifrån skall nu menskligheten föras till tillståndet för sin bestämmelse. Detta utgör det timliga riket, historien." Ehuru "denna upphöjer det timliga tillståndet steg för steg; så förmår den dock icke till sjelfva arten bringa det närmare det eviga; ty synden hämmar framryckandet." Dock "ingriper det eviga riket redan härnere i det timliga." Gud verkar nemligen redan historiens timliga ledning efter sitt eviga sätt. Det är uppenbarelsen, nåden, undret. — Men "såsom den enskilda menniskan i sin timliga exsistens behöfver en kropp såsom verktyg för anden, så behöfver ock menskligheten såsom timligt rike, d. v. s. hi-

storien, en kropp såsom verktyg för beherrskningen och ledningen. Denna kropp bildas af de fortvarande sedliga förhållanden: Förmögenheten, Familien, Staten och Kyrkan." Men "hvarje kropp har icke blott en enhet öfver sig i det medvetande, till hvars tjenst han är bestämd, utan dessutom äfven en enhet i sig sjelf, sammanhanget emellan lemmarne, deras ingripande i hvarannan till ömsesidigt bibehållande" o. s. v. Så hafva äfven de menskliga förhållanden, hvilka skola vara en kropp för Guds timliga rike, en byggnad (Gliederung), hvilken förbinder dem med hvarannan, och menniskorna i dem — denna byggnad är Rätten.

Denna i allmänhet utgör föremål för den andra boken, hvars första afdelning afhandlar Rättens natur. Härvid angifves först begreppet af Rätt, och dess oupplösliga sammanhang med sjelfva de menskliga förhållandena, samt relationen till sedlighet. "Rätt är nemligen rikets kroppsliga grund och band; då sedligheten innefattar dess andliga förhållanden. Den sednare är således menniskans fullkomlighet, och fulländningen af Guds rike, men deremot rätt blott fullkomligheten i de fortfarande förhållanden, som utgöra ett vilkor för detta rike, eller det band, som sammanhåller menniskorna i en organisk anstalt." Härigenom skiljer sig Stahls åsigt bestämdt från den "rationalistiska"; hvilken vid bestämmande af rätt och moralitet utgår från den enskilda menniskan, ej från det hela, och derföre omöjligen kan komma till insigt i det rätta förhållandet dem emellan, utan stadnar vid den formella och tomma föreställningen af en rätts-lag, och en sede-lag. I den Hegelska rationalismen råder visserligen den objectiva synpunkten, hvari "rättsförhållandenas oafbrutna realisation" framträder såsom åtskiljande moment. Men förhållandet är dock hos Hegel så vida falskt uppfattadt, som han gör moralitet till en mellanlänk emellan Rätt och Stat, då likvisst moralitetens charakter af ett perennerande skola har sin grund i den menskliga personligheten, hvilken dock i den "substantiella andan" förstelnat. — "I de följande Kap. bestämmes skillnaden emellan offentlig och enskild rätt, såsom en indelning af rättsförhållandena, icke af rättsnormerna, vidare begreppet af rättslag, äfvensom af rättspligt, och dess skillnad från sedepligt, der de åtskiljande kännetecken äro med mycken skarpsinnighet utvecklade; om äfven en och annan bland dem t. ex. rättspligtens negativa charakter hade behöft ur Sedeläran närmare upplysas. —

Vidare lära vi i 4:e Kap. känna Rätt i subjectif mening såsom "en sedlig magt, som en menniska har öfver andra", till skillnad från objectif rätt, eller den sedliga magten, så vida den tillkommer totaliteten af den anstalt, som har att realisera rätt; vidare de särskilda slagen af rättigheter, hvilka äro antingen sådane, som "röra menniskans personlighet", eller sådane, som "röra hennes kallelse för bestämda förhållanden"; en beteckning, som utan tvifvel närmare och fullständigare motsvarar sitt begrepp, än den vanliga af ovillkorliga och villkorliga, hvarvid blott uppkomstsättet är uttryckt och man vanligen till privaträttens gebit inskränkt indelningen, hvilken dock äfven i Samhället har sin användning. I denna mera omfattande mening kunna äfven åtskilliga bland villkorliga rättigheter komma under kategorien af oförytterliga. Skillnaden mellan dessa och de förytterliga bestämmes för öfrigt af Personligheten, som "dels är ett bestämdt oföränderligt väsende, dels oändlig frihet och val." Denna beteckning synes dock Ref. så vida mindre träffande, som åtskilliga af de oförytterliga till sin uppkomst äfven äro grundade på fritt val. Skillnaden ligger egentligen deruti, huruvida rättigheter integrera, för att så säga, i sjelfva Personlighetens substans eller icke. — Femte Kap. afhandlar det dubbla uppkomstsättet af Rätt genom Vana, eller "afsigtslöst iakttagande", samt Lagstiftning, eller "medvetet fastställande." Detta ämne är förträffligt utfördt; ännu fullständigare förekommer det hos Puchta, om äfven icke hos denne med samma philosophiska unction. Här förkastar Förf., i öfverensstämmelse med den historiska Skolans åsigt i allmänhet, skillnaden emellan positif rätt och förnufts-rätt, emedan "det är rättens väsende att verkligen bestå i kroppslig yttre gestalt", och det således ej gifves "annan rätt än positif eller bestående rätt." Likvisst synes redan den omständighet, att den positiva rätten kan, såsom erfarenheten visar, innehålla förnuftstridiga bestämningar, tala för det af Förf. utmönstrade begreppet. Sjelf tyckes han ock medgifva det, då det heter, att man kan "emot det bestämda innehållet af rätt motställa ett rättvisare, förnuftigare och mera passande." Är nemligen rätt ej annat än det ordnande af de menskliga coexsistens-förhållandena, som utgör ett nödvändigt villkor, för att menniskan skall realisera sitt gudomliga uranlag eller uppfylla sin moraliska bestämmelse; och är det menniskans sedliga medvetande, som angifver mer eller mindre bestämdt och klart detta ordnande, så är all rätt förnuftsrätt, så länge

den uppfordran till handling, som rättslagen innebär, ej erhållit yttre, objectif gestalt. All lag — det må nu vara Vana eller promulgerad norm — har åtminstone för ett ögonblick varit förnuftsrätt d. v. s. varit, för att så säga, innesluten i det sedliga medvetandet hos Nationen, eller dess organer, innan den utträdt i det yttre och antagit positif gestalt. — Den andra afdelningen af denna bok sysselsätter sig med Rättens vetenskapliga behandling och i första Kap. med Rätts-Systemet. Äfven här visar sig den öfverdrifna farhågan för alla rationella bestämningar. Och då Förf. betraktar "rätt såsom en realitet", hvars "system måste hvila på facta eller på det menskliga lifvets positiva grund, ej på logiska kategorier", så innehåller detta ingen fordran, som ej låter förena sig med en rationell classification. — I de följande kapitlen afhandlas den Juristiska methoden samt begreppet af Rätts-vetenskapen, samt af Rätts-philosophien: då "den förra antager rättens exsistens såsom gifven, förklarar rättsnormerna ur rätts-institutens natur, och för öfrigt blott efterforskar rättens sammanhang i sig sjelf"; så undersöker den sednare "hvarföre det gifves en rätt, förklarar sjelfva rätts-instituten ur de högsta idéerna, och efterforskar det sammanhang, som rätten har i hela verldens plan." Genom detta erkännande af en Rätts-philosophi skiljer sig Förf. bestämdt ifrån de ensidigt historiska Juristerna, hvilka ej sällan förblanda Rätts-philosophien med kännedomen af Rättens universal-historiska utveckling. — Den tredje afdelningen har till föremål Rättens practiska uppgifter. Här förekommer först Fullkomligheten af lagarnas innehåll, hvarvid högsta måttstocken ligger i rättens förut angifna bestämmelse, att framställa Guds timliga rike. Deruti måste således uppenbara sig "alla gudomliga idéer"; då deremot i tidehvarfvets institutioner herrskar en enda: den personliga frihetens och menniskovärdighetens, hvilken lösryckt från de öfriga "blir mot dessa, såsom gudomliga fordringar, motställd såsom menskligt berättigande, som icke är pålaggdt af Gud, utan fordradt af menniskan, af sig sjelf tillkommande henne." Frihetens vård urartar sålunda till materialism; hvarvid den falska åsigt understödjer, att sedligheten tillhör blott det inre, och icke behöfver i yttre handling uppenbaras. Men om "den sedliga tanken i hvarje rätts-förhållande är en uppfordran till handling", så är den sanna charakteren af lagarna "practisk och icke blott symbolisk", enligt hvilken "de blott uttrycka och be-

tyda en sedlig tanka, under det de sakna bestämmelsen och förmågan, att verkligen uppfylla den." Häri ligger Katholicismens och den contrarevolutionära principens ensidighet, motställd den abstracta Liberalismens ytterlighet. — I sammanhang härmed står (Kap. 2) Lagens herravälde. Men "lagarne skola dock icke regera, utan blott vara grundläggningen för den verkande, bildande andan, som regerar." Det är en tidens förvillelse att vilja utesluta från förvaltningen hvarje personlighetens yttring, och "att vilja behandla makten i Staten blott ur synpunkten af dess missbruk, såsom den kunde bruka sig af sig sjelf, och icke behöfde den fria personligheten." En dermed sammanhängande förvillelse är att betrakta lagen såsom något i sig sjelf förträffligt; då den "blott är företrädare för det sanna orubbeliga sinnelaget, som den skall uppenbara och fasthålla." — Lagarnes fullkomnande (Kap. 3) bör vara en organisk utbildning, och sålunda ske med **historiskt** sinne. Ty "genom hela historien går ifrån slägte till slägte en tradition af inre bildning och yttre tillstånd; och hvarje tidehvarf har att efter sitt särskilda lynne fortbringa det såsom ett verk, som det icke har börjat och som det icke skall fullända." Men — den sannt historiska uppfattningen förblifver icke vid sammanhanget med den **närmast förflutna** tiden; utan "ledes af sammanhanget med **hela** historien, med det stora motiv, som bestämmer den från början till slut." — Hvad affattandet af fullständiga Lagböcker (Kap. 4) beträffar, så är behofvet deraf grundadt i "medvetandets mognad och den systematiska anda, som genomtränger hela det förefunna tillståndet." Anledningen till misslyckandet af våra dagars Codifications-försök uppvisar Förf. i lagstiftarnes bemödanden, att dervid åt hela rättstillståndet gifva en fullkomligt ny structur i stället för att "blott rena och bringa till medvetande den harmoni, som redan finnes." Häraf måste nemligen uppkomma disharmoni emellan det tidigare rättstillståndet och den nya lagboken, och "förvirring genom inverkan af de gamla förhållandena." Med anledning häraf rättfärdigar Förf. Savigny derföre, att han frånsagt vår tid kallelse till lagstiftning. Detta oaktadt fruktar Ref., att den store Romanisten ej kan fullkomligen frikännas för att i sin bekanta skrift hafva missförstått sin tid; ty utmärkes denna af saknaden af åtskilliga för en lagstiftning erforderliga egenskaper, så charakteriseras den å andra sidan lika mycket af ett i reflexionens makt grundadt behof af codification; hvaremot misslyckandet eller ofullkomligheten intet bevisar, såsom Savigny sjelf synes med-

gifva, då han förklarar de af honom critiserade och ogillade moderna lagböcker för rättshistoriska facta, hvilka såsom sådane äga helgd och icke böra upphäfvas.

I tredje boken öfvergår Förf. till Privat-rätten, omfattande de förhållanden, "hvari menniskans gudalika natur fullständigt uppenbarar sig"; eller Personlighetens ömsesidiga erkännande, Förmögenheten och Familien. — I första afdelningen förekommer således Personlighetens skydd, motsvarande hvad man i de vanliga Läroböckerna hänför under rubriken af ovillkorliga rättigheter. Till skyddet räknar nemligen Förf. Frid, Frihet och Ära. Friden innehåller lifvets o. s. v. skydd eller friheten i sin negativa sida, eller "att icke bestämmas af något annat." Men Friheten i positif mening innehåller Skydd i "val och handling." Den är för ingen del oändlig och obestämd, då den inskränkes igenom "friheten hos de öfriga, och genom de sedliga idéernas exsistens." Då den har "bestämmelsen till handling eller uppenbarelsen af personligheten i ett verk utom den", så deducerar Förf. derur præventionens rätt. Sjelfva den allmänna occupations-rätten hade här lämpligen kunnat utvecklas. Men "frihetens bestämmelse till handling gör handlingen icke blott bindande för andra, utan äfven för dess upphofsman"; härur härledes "aftalens obligatoriska kraft." Frågan är bland de svårare i Rättsläran, hvars lösning man förgäfves söker i en philosophi, som utgår från den innehållslösa friheten och dess ömsesidiga inskränkning för coexsistensens skuld. Förf:s lösning är ganska sinnrik; ehuru, om man en gång fastställt rättens ursprungliga helgd, flera vägar kunna föra till samma mål. Årans skydd följer ur "menniskans medvetande af dess gudalika natur"; hvarvid Förf. ganska rigtigt skiljer de ofta förblandade äran och det goda namnet. — I andra afdelningen följer Förmögenheten. Den beror derpå, att "menniskan är Guds afbild ej blott i frihet och personlighet, utan äfven i makt öfver de yttre tingen, som skola tjena till hennes tillfredsställande." Detta ämne hade dock förtjent en utförligare behandling. — Tredje afdelningen har Familien till föremål. Grunden, hvarföre denna i afvikelse från många Rätts-Lärare upptages i privat-rätten, är, att det är ett förhållande mellan menniskor såsom enskilda. Här (Kap. 1) behandlas först Familien i sin helhet. Vidare (Kap. 2) Ägtenskapet, hvarvid, då "menniskans bild blott består i båda könen", man måste i Gud söka "urbilden till båda könen i sin

enhet"; härur följer äktenskapets bestämmelse, makarnes förening till en enda menniska o. s. v. — Härmed sammanhänger den faderliga makten (Kap. 3), hvarvid det första momentet eller uppfostran träffande betecknas såsom födelse i högre eller sedlig mening; derur följa mundium och potestas. I de följande kapitlen afhandlas arf, förmynderskap och tjenstefolksförhållandet.

I fjerde boken öfvergår Förf. till offentliga Rätten; och behandlar i inledningen först dess natur uti de förhållanden, "hvari menniskorna befinna sig, för att gemensamt styras efter Guds plan", och hvilkas gemensamma charakter är Makt, Författning och Förvaltning; vidare den personliga friheten i de offentliga förhållanden, hvarvid det hela är det första, det personliga valet således ej får stegras i oändlighet, och slutligen jemnlikheten, som gäller för de personliga, ej för de organiska förhållandena o. s. v. — Den första delen handlar om Staten. Dennes element är först Menigheten, beroende derpå, att "den allmänna menskliga bestämmelsen, till gemensam lydnad under något högre, underkastar hvar och en en ordnad gemensamhet med dem, som bebo samma jord." Härur utvecklar Förf. insigtsfullt begreppet af en sjelfständig communalförfattning och förvaltning, hvilka det moderna Centralisationssystemet gått ut på att tillintetgöra, ehuru utom dem det constitutionella Samhället är en byggnad i luften. — Det samma gäller om Stånd och Corporationer, grundade i den menskliga kallelsens fördelning i särskilda grenar. Vid frågan om privatståndet vidrörer Förf. näringsfriheten, som af "afseendet på nödvändigheten af afsättning, och gemensam omsorg af alla för alla", bör inskränkas. — Afdelningen slutar med Adeln, hvars grund är "den stora, från eget arbete fria, i familien ärfda jordegendomen", hvarigenom interesset vid fäderneslandet fästas och ståndet uppbär nationens historiska minne och enhet. Villkoren för Adeln äro således börd och oförytterlig besittning tillsammans; det förra kan ersättas genom förläning, som dock förutsätter större jordegendom. Hela detta ämne är förträffligt, i sannt liberal anda, afhandladt.

E. A. S.

Innehåll.

FÖRSTA HÄFTET.

ANDRA HÄFTET.

Rättelse:

I IV:e Bandet.

Sid. 303 r. 14—15 står: "Man såg hustrur och flickor gå för plogen."

Denna uppgift är hemtad ur Rühs Sv. Hist., V, sid. 687, som åberopar De la Mottraye, Voyages, II, sid. 276; men om stället i originalet uppslås, läses der intet annat än följande: . . . . . . "& une petite fille d'environ douze ans que j'avais pour guide & postillon, car on n'en a gueres ici que de ce sexe depuis que la guerre a épuisé l'autre." (Han var då på vägen från Carlstad till Edaskans). Icke heller finnes ofvananförda uppgift på något annat ställe i denna Resa.

I V:e Bandet.

De här, sidd. 54, 55, anmärkta motsägelserna i Hr af Forsells Statistik (sidd. 123, 126) torde möjligen kunna så förklaras, att tillverkningen är uppgifven i bergsvigt, men utskeppningen i stapelstadsvigt; ehuru detta ej af Förf. sjelf anmärkes.

7

7

